

संसार क्षेत्रं

बालर

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌંપીરાભિય વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૫૮૦ સાંકે

પુસ્તકનું નામ ૨૦૨૫૧૨ શોગ્રાં

વિષય ૬ - ૩

સંસાર શેત્રંજ

યાને

કરણી તેવી પાર ઉતરણી.

ભાગ ૨ જો.

લેખક.

ઉદયચંદ લાલચંદ પંડિત.

અધિપતિ “ વાર્તા વારિધિ ” માસિક પત્ર.

અમદાવાદ.

પ્રકાશક

હરિભાઈ દલપતરામ પટેલ.

શહાપુર-અમદાવાદ.

સોલ એજન્ટ

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૧ લી.

પ્રત ૫૦૦

સંવત ૧૯૭૪.

સને ૧૯૧૮.

ક્રીમત ૩ ૧-૮-૦.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૭૫૦૦

પ્રકાશકે સર્વ હક્ક પોતાને સ્વાધિન રાખ્યા છે.

અમદાવાદ શહાપુર વનમાંળીવાંકાની પોળમાં હરિભાઈ
દસપતરામે પોતાના “અન્યોદય” ગ્રંથમાં ગણી.

નમ્ર નિવેદન.

જહાસા વાંચક !

સંસાર-શેત્રંજ યાને કરણી તેવી પાર ઉતરણી ! એ નવલ-કથાને પ્રથમ ભાગ આપ વાંચી ગયા છો. હવે અમે પ્રસ્તુત નવલ-કથાનો દ્વિતીય ભાગ આપની સમક્ષ રજુ કરીએ છીએ. આ પુસ્તકની પ્રતાપના તરીકે અમારે જે કાંઈ કહેવાનું છે તે અમે આ નવલકથાના છેલ્લા ભાગમાં કહીશું એવું અમે અમારા આ પુસ્તકના પ્રથમ ભાગના નમ્રનિવેદનમાં જણાવી ગયા છીએ એટલે આ ભાગમાં તેના સંબંધે કોઈ પણ આગતમાં વધારે વિવેચન કરવાની અમને આવશ્યકતા જણાતી નથી.

પ્રથમ ભાગમાં જે જે ઘટનાઓ બની છે તે તમામ ઘટનાઓ આ નવલકથા રૂપ સાંકળમાં જુદાં જુદાં પાત્રો રૂપે ગુંથાય છે અને તેવીજ રીતે આ બીજા ભાગમાં પણ સરદાર સામંતસિંહ, તેની અર્દાગના સુસૌચના, કૃષ્ણપ્રસાદ, મહત્તપાળ, મહાત્મા પરમાનંદ આદિક પાત્રો વાતમાં દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. તેઓ પ્રથમ ભાગ કરતાં આ બીજા ભાગમાં કાંઈક વધારે ભાગ લખે છે. ચિત્રકાર સત્યસિંહની આગ-તમાં પણ તેમજ છે. તે તદ્દન દરિદ્રાવસ્થામાં આ સંસાર-શેત્રંજના પટ ઉપર પ્રવેશ કરે છે તેનું કેટલુંક ચિત્ર-ચરિત્ર આ ભાગમાં અમારા વાંચકો જોઈ શકશે. તે ઉપરાંત વિંધ્યાદ્રિ પર્વતમાંના મહાત્મા પરમાનંદના ભયંકર મહનું પણ વિવેચન વાંચકો જોઈ શકશે.

આ વાર્તાનું કોકડું વધારેને વધારે ગુંચવાતું જાય છે. તેમજ જે જે પાત્રોનો અમે પ્રથમ ભાગની પ્રસ્તાવનામાં ઉલ્લેખ કરેલ છે, તે તે પાત્રો સંસાર રૂપ શેત્રંજના પટ ઉપર નવીન નવીન અને ભયંકર તેમજ હૃદયભેદક ચાલો ચાલીને પોતાને સોંપાએલા ભાગ કવી ચાલાકીથી ભજવે છે, તે બાબતમાં કાંઈ પણ અભિપ્રાય આપવાનું કામ અમારું નથી. તે માટે અમે તેવો પ્રયત્ન કરવાનું મુક્તનવી રાખીએ છીએ. આશા છે કે પ્રથમ ભાગની જેમ આ દ્વિતીય ભાગ પણ અમારા વાંચકોને સંતોષ આપશે. હૃત્યક્તમ્

વૈશાખ સુદ પૂર્ણિમા

૧૯૭૪

અમદાવાદ.

લી. શેવક.

ઉદયચંદ લાલચંદ પંડિત.

તૈયાર છે !

તૈયાર છે !

છપાઇ બહાર પડી ચુકી છે

વિવિધ કાવ્યોની પ્રસાદી.

ગુજરાતના મુખ્યસિદ્ધ લેખક, વક્તા અને કવિ શ્રી
વસનજી દયાળજી ગણાત્રા (વસંત) ની ગઝલો
તેમજ તેમનાં બીજાં રસમય, ભાવનામય
અને બોધક કાવ્યોનો અપુર્વ સંગ્રહ.

વસંત-વિહાર.

વસંતની કેટલીક ગઝલો તેમજ આકર્ષક કાવ્યો,
મુખ્યસિદ્ધ વર્તમાનપત્ર ' ગુજરાતી ' ' વડોદરા વર્તમાન '
વગેરે જોમણે વાંચ્યાં છે તેમને તેની ઉત્તમતાની સંપૂર્ણ
ખાત્રી છે. પ્રેમ, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, શૃંગાર, સાહિત્ય, ધર્મ
વગેરે અનેક વિષયો ઉપરની ગઝલો તેમજ કાવ્યો આ
પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યાં છે. સુંદર સંદેશ ચીકણા
કાગળ પર મનહર છપાઈ, પાકું સોનેરી પુંડું હોવા છતાં
કીંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦ પોસ્ટેજ ભુદું.

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવિન્દલાલ હરજીવનલાલ બુકસેલર.

૨૬૩૯, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

સચિત્ર ! રતિસુંદરી. સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ બીજી.

મુંઆઘમાં ચાલેલી હૃદયમેદક મરડીનો તાદ્રસ્ય હેવાલ, અલબેલી મુંઆઘની દીનસ્થિતિ, પાપનો પથ્રાત્તાપ, પ્રેમપ્રસંગોનો ચિત્તાકર્ષક ચિતાર, કરણી તેવી પાર ઉતરણી, દીવાની યુવાની, સુધારકની સુધરેલી લીલા, પ્રેમની નિરાશા, અપૂર્વ કર્તવ્યપરાયણતા વગેરે વિવિધ રસના સ્વાદ સાથે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો રતિસુંદરી નવલકથા અવશ્ય વાંચો. મનહર ચિત્રો સાથે સોનેરી પુઠું. કીં. રૂ. ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

સચિત્ર ! કુમુદકુમારી. સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ બીજી.

જુહી નરપિશાય ઝેરીમલનાં નીચ કારસ્થાનો, સતી સાધ્વી કુમુદે શીયળ રત્ન સાયવવા ઉદાવેદનાં ભયંકર સંકટો, રણુમલનો અપૂર્વ બંધુ પ્રેમ, પાપીને પ્હાને પડેલી પુણ્યશાળી સતીની સ્વધર્મ પ્રત્યેની દૃઢતા, અપકાર પર ઉપકાર, દૈવી પત્ની પ્રેમ, સંયોગ વિયોગના સુખ દુઃખમય બનાવો વાંચતાં ખાવું, પીવું, ભૂલી જશો, જ્ઞાત સુંદર ચિત્રો સાથે સોનેરી પાકું પુઠું છતાં કીંમત રૂ. ૧-૮-૦. પોસ્ટેજ જુદું.

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

માનવ-શયતાન

અથવા

પાપી પિશાચોની પ્રપંચજાળ.

આ નવલકથા એક વત્સલ દંપતિની પરસ્પર ગેરસમજ-સંદેહ પર ગોઠવવામાં આવી છે. લૉર્ડ નોરટન જે આ નવલ-કથાનો મુખ્ય નાયક છે તે એમ ધારે છે કે તેની સ્ત્રી 'એલન વિવિયમ નામના બીજા માણસને રહાય છે; અને મારી સાથે લગ્ન કરી પસ્તાય છે.' એમ માની તે બમ્બ હૃદયે તેની ઉપેક્ષા કરે છે. બીજી તરફ એલન માને છે કે, 'નોરટનનું મન લુઈસા નામની કોઈ સ્ત્રી ઉપર ઢાળ્યું છે, અને તેથીજ એ મારી ઉપેક્ષા કરે છે.' લૉર્ડ નોરટનની ચિત્તવૃત્તિનો એ આમ ભુલોજ અર્થ કરે છે અને મનમાંજ મુંઝાય છે. તેમ થતાં એ દંપતિના શત્રુઓનું ચઢી વાગે છે. તેમની પ્રપંચજાળ વધારે ને વધારે ફેલાય છે; પરંતુ પાપનો થોડો પ્રહાર વિના રહેતો નથી. અંતમાં સર્વ પાપી પિશાચોનો આપ જ્યોર્જ મિસ્ટન પકડાય છે અને તેનું આખું મંડળ પણ સપડાય છે. અંતમાં વાંચકના મન પર તેઓ મારું નિરસ્કારની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. આ નવલકથા એક વખત વાંચવા હાથમાં લીધા પછી તેને પડતી મૂકવાનું જરાય મન થતું નથી. કાગળની સખ્ત મોંઘવારી હોવા છતાં પણ સોનેરી પાકા પુસ્તક સાથે તેની કૌંમલ માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ રાખવામાં આવેલી છે—પોસ્ટેજ ભુલું.

મળવાનું ઠેકાણું:—

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

પ્રજામાં એકી અવાજે લોકપ્રિય થઈ પડેલી

કુંદન અને કુસુમ.

ભાગ ૧ થી ૭.

જૂની આંખે નવા તમાશા, કસાઈનું કામ કરનાર પિતાઓ, સુધારાથી થયેલા સ્મશાન સ્વરૂપ સંસારો, વીસમી સદીની અગ્નયન લીલા અને કળિકાળનાં કૌતક, પારકાની રીતભાતોનું અંધ અનુકરણ કરતાં થતી ખાનાખરાબી ને પાયમાલી, સાધ્વી સન્નારીનો દેવી પતિપ્રેમ વગેરે અસંખ્ય ચિત્તાકર્ષક બનાવોથી ભરપૂર. ભાગ ૧-થી-૭ દરેક ભાગની કીંમત રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ભુદું.

પ્રેમકથા ! વનવાસિની. પ્રેમકથા !

અસંભવિત બનાવોને સંભવિત બનાવવામાં વાપરેલું બુદ્ધિકૌશલ્ય, મિત્રન અને વિરહના ચિત્તાકર્ષક દેખાવાં, રાક્ષસી ગૌરવનો ભુદ્ધિ, લોભથી કરેલી પિતૃહત્યા, ભયંકર ભવિષ્યવાણીની સત્યતા, મહાજ્ઞાની સંન્યાસીના જીવનનો અદ્ભુત ભેદ, અપૂર્વ પત્નીપ્રેમ, સંતાન રનેહ, સતી સાધ્વી સૌરભનું સચ્ચરિત્ર, ભીષણ રણસંગ્રામ વગેરે જોવું હોય, જાણવું હોય તો વનવાસિની અવશ્ય વાંચો. સોનેરી પાકું પુઠું. હોવા છતાં કીંમત રૂ. ૧-૪-૦. પોસ્ટેજ ભુદું.

મળવાનું ઠેકાણું

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૩૯૦, પાનકાર નાકા—અમદાવાદ.

સંસાર શેત્રંજ

યાને

કરણી તેવી પાર ઉતરણી.

ભાગ ૨ જો.

પ્રકરણ ૧ હું.

ગરીબ ચિત્રકાર.

“ ઓ જગન્નિયંતા-પરમકૃપાળુ પરમાત્મા ! આતે મારી કેવી દુઃખદાવસ્થા ! આ પાપી પેટનો ખાડો પૂરવા માટે ક્યાંથી અને કેવી રીતે અન્ન મળશે ? આ બાબતની ચિંતા સદા સર્વદા મારી સમક્ષ આવીને ઉભીજ રહે છે. ગર્ધ કાલે રાત્રે મને પેટ પૂરતું અન્ન મળ્યું હતું-હું સારી રીતે પેટભરીને જમ્યો હતો અને આજે એ પ્રહર થઈ ગયા છે છતાં ખાવાને માટે ઘરમાં અન્નનો એક કણ પણ નથી ! કેવી પંચાત ! આજના જેવો દરિદ્રી હું કોઇપણ દિવસે થયો નહોતો. આજે મારી પાસે એક ફૂટી બદામ પણ નથી એવી દુઃખદાવસ્થામાં હું આવી પડ્યો છું ! હશે, જે પરમાત્માને ગમ્યું તે ખરું !

આ અવન્તિનગરીમાં જુદા જુદા દેશના લોકો આવીને મોટા વૈભવમાં રહે છે. આ નગરી વૈભવ અને એશ-આરામના નિવાસસ્થાન જેવી બની ગઈ છે. એવા આ સંપત્તિમાન નગરમાં રહી-સદાચરણથી

વર્તાતાં-ગોતાના ગુણને ક્ષીધે ફક્ત ઉદરનિર્વાહ-એશ આરામ કે વૈભવ નહીં-કરવાને માટે ફાંફાં મારવાં પડે એ શું આશ્ચર્યજનક નથી ?

પેલો બુદ્ધો વણિક મારાં આ લખેલાં ચિત્રો લેતી વખતે મારા કામનાં બહુજ વખાણુ કરે છે અને મારાંમાં નવીન નવીન ચિત્રો તૈયાર કરવાનો ગુણ હોવાનું જણાવે છે છતાં પણ તે ચિત્રની જે કિંમત આપે છે તેમાં ચિત્ર બનાવતાં જે ખર્ચ થાય છે તે પણ પુરું મળતું નથી.

મારી ચિત્રકળાને ઉત્તેજન આપવા કોઇ શ્રીમાન્ મનુષ્યે મને સહાયતા કરવાની જરૂર હતી પણ મારા કમનસીમે આજસુધી તેવો કોઈપણ માણસ મળ્યો નથી તેથી મને ઘણોજ અફસોસ થાય છે. તેવો એકાદ માણસ જો મને મળ્યો હોત તો હું મારી મરજી મુજબ સુંદર અને ભાવમય નૂતન નૂતન ચિત્રો તૈયાર કરી શકત. અત્યારે મારી પાસે જે જે સાહિત્યો છે, તેટલાંથી સુંદર ચિત્રો પણ શી રીતે તૈયાર થઈ શકે ? સુંદર અને મનમોહક ચિત્રો તૈયાર કરવા માટે સાધનો અને સાહિત્યો પણ કિંમતી જોઈએ અને તે મારી પાસે નથી. મારી પાસે તો એક કંગાલ જેવાં સાહિત્ય છે. તેવાં કિંમતી સાહિત્યો હું શી રીતે ખરીદી શકું ! ? ખાવાના જ્યાં વાંધા ત્યાં તેવાં સાહિત્યોની આશા પણ શી ?

આ અવન્તિનગરીમાં આવે આજે મને છ મહિના થયા. તે દરમિયાન મેં ફક્ત એકજ સુંદર ચિત્ર તૈયાર કર્યું છે પણ તેયે અધુરું છે. તે પરિપૂર્ણપણે અને મારા મનપસંદ તૈયાર કરવા માટે બીજા પંદર દિવસો જોઈએ. પણ તે પંદર દિવસ સુધી મારે મારા ઉદરનાં નિર્વાહ શી રીતે કરવો ? તેમજ તેને માટે સાધનો અને સાહિત્યો પણ ક્યાંથી અને શી રીતે મેળવવાં ? મારી પાસે ઝેર ખાવા એક પાઈ સરખી નથી. હે દયાળુ દેવ ! કૃપા કરી કંઈક માર્ગ તો સૂઝાડ !

આખી દુનિયામાં માંડે કોઈ પણ સગું હોય તો તે ફક્ત એક મારી બહેનજ છે; પણ દુર્ભાગ્યે તે દુરાચારિણી-કુળકલંકિની નિવડી છે. જો તે સદાચરણી અને મહારાણી મધુરીની તહેનાતમાં હોત તો કેવું સાંડે હતું ! જો એમજ હોત તો હું તેના તરફથી અથવા તો તેની મારફતે કંઈ મદદ પણ મેળવી શકત અને મારે આવાં સંકટો સહન પણ કરવાં ન પડત ! પણ હવે તેનો ઉપાય શો ?

તે જીવતી છે છતાં મારે મન તો તે મરણ પામ્યા જેવીજ છે. તેના સંબંધમાં સારી કે ખોટી કોઈપણ પ્રકારની વાત ક્યાંએ કરવી નહીં અને ચાલી ચલાવીને મારે જાતે તેને મળવા પણ જવું નહિ એવી તે દિવસે મેં મહારાજા ચૈતન્યદેવ પાસે પ્રતિજ્ઞા કરી છે. તે પ્રતિજ્ઞાથી હું કોઈ પણ કાળે ચલાયમાન થઈશ નહીં.

તેણે પાપમાર્ગથી સંપત્તિ મેળવી છે, તે તેનેજ મુઆરક હો ! જો મહારાજા ચૈતન્યદેવ કદાચ મને તે પ્રતિજ્ઞામાંથી છૂટો કરે તો પણ હું પ્રાણાન્તે તેની પાસે યાચના કરવા જવાનો નથી તે નથીજ. કારણકે તેણે પાપમાર્ગે પ્રાપ્ત કરેલા દ્રવ્યથી હું મારા પ્રાણ બચાવવા નારાજ છું. જાલે હું કાલે મરતો હોઉં તો આજે મરી જાઉં અને આજે મરતો હોઉં તો અત્યારે મરી જાઉં ! પણ તેમ તો કદી નહીંજ કરું.

દુરાચરણથી કદાપિ રાજ્યપ્રાપ્તિ થાય તો તેને પણ હું તો તુલ્ય માનીશ અને તેનો સ્વીકાર કરવા ના પાડીશ. વળી સદાચારથી મને મરણ પ્રાપ્ત થશે તો તેને હું સુખેથી સંતોષ અને શાંતિ તેમજ સમાધાનથી સ્વીકારી લઈશ. હું તેમાં જરાએ પાછી પાની કરીશ નહીં ! બીજું ગમે તેમ થયું હોત અને તે દુષ્ટોએ કુળને કલંકનો કાળો દાઢ ન લગાડ્યો હોત તો કેવું સાંડે થાત ! અસ્તુ.

ચાલ જીવ હવે 'આવા આવા વિચારો કરી શા મારે દુઃખી

થાય છે. જે થવાનું હતું તે થઇ ચૂક્યું. હવે તે બાબતની ચિંતા કરવાથી શું વળવાનું છે. હવે તો કંઈક પુરુષાર્થ કરે. આ ચિત્ર તૈયાર કરવા માંડ્યું છે તે જરા વધારે ચિત્ત રાખી તૈયાર કરવું. જે બંનવાનું હશે તે બન્યાજ કરશે. જેણે જન્મ આપ્યો છે તેનેજ માંડે રક્ષણ કરવાની ચિંતા છે, તે પરમાત્માજ માંડે સંરક્ષણ કરવા સર્વથા સમર્થ છે.

જે પ્રહર સુધી જરા વધારે મહેનત કરી આ ચિત્રને મનમોહક બનાવું અને પછી તે બુદ્ધિ વાણીયાને દેખાડી તેના ઉપર થોડીક રકમ ઉછીતી લઉં ? તે ઉપર નિર્વાહ કરી આ ચિત્રને યથાર્થ ચિત્ર-કળાના એક નાદર નમૂના જેવું સુંદર બનાવું અને તેનેજ આ ચિત્ર વેચી દઉં એટલે થયું. જો આ ચિત્ર કોઈ સાચા માણસના હાથમાં જશે અને તે બીજા લોકોના જોવામાં આવશે તો મારી ધરાકી જરૂર વધશે અને તેથી મને કંઈક લાભ પણ મળશે. જો દયાળુ દેવની કૃપા હશે તો કંઈક દહાડો પણ વળશે. ”

એવા એવા અનેક વિચારો કરી તે તરૂણ ચિત્રકાર કંઈક ઉત્સાહી બનીને પોતાનું ધારેલું ચિત્ર એકાગ્રચિત્તે તૈયાર કરવા લાગ્યો. થોડોક વખત કામ કર્યા પછી તે જ્યાં બેઠો હતો ત્યાંથી ઉઠ્યો અને જરા દૂર જઈ ઉભો રહી તે ચિત્ર કેવુંક દેખાય છે, તેનું સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિયે અવલોકન કરવા લાગ્યો. પોતે જેવું ચિત્ર બનાવવા ધારતો હતો તેવુંજ તે થાય છે, તે જાણી તેને બહુજ આનંદ અને સંતોષ થયો.

વાંચકો ! અવન્તિનગરીની એક ગલીમાં આવેલા એક નાનકડા ઘરમાં બેઠો બેઠો તે તરૂણ ચિત્રકાર ઉપર પ્રમાણેના વિચારોમાં ગુંચવાતો હતો. સૂર્યોદયનો સમય હતો તેથી તે પ્રાતઃકાળની તમામ ક્રિયાઓથી પરવારી પરમકૃપાળુ પરમાત્માનું નામ લઈ પોતાના ઉઘોગે લાગવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. ચિત્રકળાને લગતાં સર્વે સાહિત્યો એકઠાં કરી તેણે અર્ધું તૈયાર કરેલું ચિત્ર પોતાના મુખ સન્મુખ મૂક્યું

તેવામાંજ ઉપર જણાવેલા વિચારો તેના મનમાં આવ્યા અને થોડી વાર પછી તે વિચારો અલોપ પણ થઈ ગયા. જાણે કે વર્ષાઋતુમાં ઇન્દ્રનું મનુષ્ય તણાયું-જણાયું અને થોડીવાર પછી વિલય પણ પામી ગયું.

વિચાર વમળમાંથી નિવૃત્ત થતાંજ તે પોતાના ઉદ્યોગે લાગી ગયો. તે જે ઘરમાં રહેતો હતો તે ઘરમાં સાક્ષાત્-દરિદ્રતા વિરાજતી હતી. એ બાબતની હકીકત અમારા વાંચકો તે ચિત્રકારને થએલા વિચારો ઉપરથી જાણીજ ગયા હશે. એટલા માટે પુનઃ પિષ્ટપેષણ કરવાની અમને આવશ્યકતા જણાતી નથી.

ગયા છ મહિના દરમિયાન તે જીવાન ચિત્રકારે જે કે નાનાં નાનાં ચિત્રો તૈયાર કરી ગમે તેમ વેચી પોતાનો નિર્વાહ મહા મુશીબતે કર્યો હતો એ ખરું છે, છતાં તે અત્યારે જે ચિત્ર તૈયાર કરતો હતો તેની ઉપર તો તેની સર્વ આશાઓ-અભિલાષાઓ અવલંબન કરી રહી હતી. તે પોતાની બુદ્ધિ અને કૌશલ્યનો આ ચિત્ર તૈયાર કરવામાં ઘણીજ સારી રીતે ઉપયોગ કરતો હતો. અત્યારે તે જે ચિત્ર તૈયાર કરતો હતો તે ચિત્ર જે તેની મરજી મુજબ તૈયાર થઈ શકે તો પોતાની બહુજ કીર્તિ વધશે અને પછી પોતાને ઉદરનિર્વાહને માટે પણ ચિંતા કરવી પડશે નહિ, એવો તેને દૃઢ વિશ્વાસ હતો અને તેનો અંતરાત્મા પણ તેજ તેને સુચવતો હતો.

તે ચિત્ર તરફ સંતોષપૂર્વક જોતો જોતો તે મોટેથી બેલવા લાગ્યો કે-“ આ ચિત્રને તૈયાર કરવા માટે હજી પણ બીજા પંદર દિવસ જોઈશે. ત્યાર પછી તે મારી મરજી મુજબનું તૈયાર થઈ જશે. પણ આ બીજા પંદર દિવસ જશે શી રીતે ? મારી પાસે એક પાઈ પણ શિલીકમાં નથી તેમ મને મદદ કરે તેવો કોઈ મારો મિત્ર પણ આ નગરીમાં નથી. હવે શું કરવું ? ”

“ ભલા અને સજ્જન યુવક ચિત્રકાર ! તું એમ ન સમજી કે તારો કોઈ મિત્ર આ દુનિયામાં નથી ? ! તારા કલ્યાણને માટે ચિંતા કરનારો એક માણસ આ સંસારમાં છે તેને તું શું જાણતો નથી ? જો જો તેજ આ તારી પાસે ઉભો છે ! ”

પ્રકરણ ૨ જી.

અણધારી મદદ.

ઉક્ત શબ્દો કાને પડતાંજ તે ચિત્રકારે પાછું વાંળીને જોયું તો તેને જણાયું કે પોતાની પાછળ એક ગૃહસ્થ જેવો દેખાતો વૃદ્ધ મનુષ્ય ઉભો છે અને તેની મુખમુદ્રા ઉપર ગંભીરતા છવાયેલી છે. તે વૃદ્ધના મસ્તક ઉપરના તમામ વાળ ઘોળા રૂપેરી થઈ ગયા હતા. તેની આંખો તેજસ્વી હતી. ઉદારતાની છાપ તેના મુખ ઉપર સ્પષ્ટ-પણે દ્રઘગોચર થતી હતી અને તેણે ઉચ્ચારેલા ઉક્ત શબ્દો ઉપરથી તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થ સખી પણ હશે, એવું અનુમાન થતું હતું. ગંભીર ઉદાર અને સ્મિત યુક્ત દ્રષ્ટિથી તેણે તે આપણા યુવાન ચિત્રકાર તરફ જોયું અને મધુર સ્વરે બોલ્યો કે “ ભલા માણસ ! તું તારું ચિત્ર જોવામાં એટલે બધો તે શું મશગુલ થઈ ગયો હતો કે મેં તારો દરવાજો ધણી વખત મુઠી ખખડાવ્યો છતાં તેની તરફ તારું ધ્યાનજ ગયું નહિ ! આખરે મેંજ દરવાજો ઉઘાડ્યો અને હું અંદર આવ્યો. ”

તેની આ વાત સાંભળી અત્યંત અજાયબી સાથે તે ચિત્રકારે તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થને પૂછ્યું કે—“ તમે દરવાજો શી રીતે ઉઘાડી શક્યા ? મેં તો દરવાજો અંદરથી સાંકળ વાસી હતી. ”

“ દરવાજો અંદરથી સાંકળ વાસીજ નહોતી અને જો વાસી

હોત તો હું શી રીતે ઉઘાડી શકત-અંદર આવી શકત ? ” તે વૃષ્ઠે શાન્તિથી ઉત્તર આપ્યો.

તે ચિત્રકાર બારણા તરફ ગયો. તેણે દરવાજે બંધ કર્યો અને દરવાજે અંદરથી સાંકળ વાસી. પછી તે બોલ્યો:-“ બારણું ઉઘાડું રહી ગયું હતું ખરું ? હું જાણતો હતો કે મેં સાંકળ વાસી છે. કદાચ તેમ કરવાનું ભૂલી પણ ગયો હોઉં, એ ન બનવા ભોગ નથી. ભલા અને સજ્જન ગૃહસ્થ ! ધોળે દિવસે સાંકળ વાસી ધરમાં બેસી રહેવું, એ બાબતમાં કામને અબાયબી લાગે તે ખરું છે; છતાં પણ દરેક માણસને પોતાની સ્થિતિનું અભિમાન તો હોય છેજ. એ વાત હવેથી ભૂલી જશો નહિ. ”

‘ પોતાનું અભિમાન ! ’ એ શબ્દ સાંભળતાંજ તે વૃદ્ધની ગંભીરતા ઓછી થઈ ગઈ. તેની મુખમુદ્રા ઉપર જરા ક્રોધની છાયા ઢગ્ગોચર થવા લાગી અને તે ખખડાવીને બોલવા લાગ્યો:-

“ શું તને તારી ગરીબ સ્થિતિને માટે લજ્જા આવે છે ? તે સ્થિતિને ફેરવી નાંખવાનું તારા હાથમાં સામર્થ્ય કે શક્તિ છે ખરી કે ? તારી આ સ્થિતિ દૂર કરવાને માટે શું તું સમ્પત કાશિશ નથી કરતો ? ઓ ચિત્રકાર ! તું નક્કી સમજી રાખજે કે, અભિમાન એ દરેક માણસનો મોટામાં મોટો દુશ્મન છે. અભિમાનનો એકવાર મનુષ્યના મનમાં પ્રવેશ થતાંજ તેને પોતાની ગરીબાઈ અને હલકાપણાને માટે લજ્જા ઉત્પન્ન થાય છે. ગરીબાઈને લીધેજ ધણાખરા મનુષ્યો મહેનત-મજૂરી કરે છે, એ બાબત અભિમાની મનુષ્ય ભૂલી જાય છે. જો આ સંસારમાં દરિદ્રતા કે ગરીબાઈ બિલકુલ ન હોત તો સાત્ત્વિક મહત્વાકાંક્ષા અને હરિકાર્ષ-પ્રતિસ્પર્ધા-એઓની ઉત્પત્તિ થઈ હોત ખરી કે ? ભાઈ ! તું મારી સામે અભિમાનનું નામ પણ લઈશ નહિ. તું જો ગરીબ ન હોત, ઉદરનિર્વાહ માટેનાં જરૂરી સાધનો તારી

પાસે હોત, તારી આવી શોચનિય સ્થિતિ ન હોત અને એ પૈસા તારી ગાંઠે હોત તો હું આજે અહીં શા માટે આવત-મારે શા માટે આવવું પડત ? કહે જોઈએ ! ”

પોતાની સ્થિતિને માટે તે ચિત્રકારને લજ્જા આવી તેથી તે બોલ્યો—“ તમે કહો છો, તેટલો હું દરિદ્રી છું, એ તમે શા ઉપરથી જાણ્યું ? ”

કિંચિત્ નિષ્કુરતાદર્શક સ્વરે તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થે ચિત્રકારને ફરી પૂછ્યું કે—“ શું તું એમ કહેવા માગે છે કે મારું કથન અસત્ય છે ? ”

એમ કહી તે વૃદ્ધે તે ચિત્રકાર જે મકાનમાં રહેતો હતો તે મકાનની બાંગી તૂટેલી બીતો, ફાટેલા તુટેલા ગાબાઓનું ખીજાનું, રાંધવા માટેનાં હાંડલાં, ચિત્ર કામ કરવા માટેનાં દરિદ્રી જેવાં સાધનો અને સાહિત્યો ડઝનખંધ થીગડાંઓ મારીને સાંધેલો તેનો હલકો પોશાક, ઈત્યાદિક ચીજો ઉપર અનુક્રમે શાન્તિથી નજર ફેરવી. તેણે ફરી તે ચિત્રકારને પૂછ્યું—“ તું તારી ગરીબાઈને માટે ઈન્કાર કરે છે કે શું ? ”

પોતાની દીન સ્થિતિનું તે પારકા વૃદ્ધ ગૃહસ્થે અવલોકન કર્યું—પોતાની દ્રવિદ્રતા તે જાણી ગયો, તે જાણી તે યુવકને ખુલ્લું ખેદ થયો. તેની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં અને તે બોલ્યો—“ મારી સ્થિતિ કેવી છે, તે એક પરમાત્માજ જાણે છે. ખીજો કોઈ નહીં ! ”

“ તે તો જાણેજ છે, પણ તે અમારા જેવા અવલોકન કરનારને પણ સાફ સાફ દેખાઈ આવે તેમ છે. ” પછી તે ફરી ગંભીર અને ઉદાર તેમજ સ્મિતયુક્ત મુખમુદ્રા કરી બોલ્યો—“ વારૂ, પણ પહેલાં તું મને એ કહે કે, આ ચિત્ર પૂર્ણ કરવા માટે તને કેટલા દિવસ લાગશે ? ”

તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થના આ સવાલથી તે ચિત્રકારના અંતઃકરણમાં

એક પ્રકારની આશાનો ઉદય થયો અને તે બોલ્યો—“ કાંઈ નહિ તો આ ચિત્ર સારી રીતે અને મનપસંદ તૈયાર કરવા માટે એક મહિનો અથવા ઓછામાં ઓછા પંદર દિવસ તો જોઈશેજ ! ”

“ ચિત્ર તૈયાર થઈ ગયા પછી તું તે વેચી નાંખીશ ખરું ને ? ”

“ હા, આ ચિત્ર હું વેચવાને માટેજ તૈયાર કરું છું. ”

“ પેલી તરફની ગલીમાં રહેનારા તે છુટ્ટા વાણીયાને તું વેચાતું આપવાને છે, એ પણ ખરું ને ? આ ચિત્રની તે તને શું કિંમત આપશે ? ”

આ અગ્નયણી ઉપગ્નવનારા ચમત્કારિક ડોસા તરફ આશ્ચર્ય-ચકિત નજરે જોઈને તે યુવકે પૂછ્યું—“ પણ પહેલાં તમે મને એ કહો કે, હું તે વૃદ્ધ વાણીયાનેજ મારાં ચિત્રો વેચાતાં આપું છું તે તમે શી રીતે જાણ્યું ? ”

“ કલ્પના કર કે—તે વાણીયો બહુ સજ્જન છે, હું ચિત્રોનો બહુજ શોક્ષીન છું, તારી આગતમાં મને તેણે સર્વ હકીકત કહી અને તારી ગરીબાઈની આગતમાં તેણે મને સૂચના આપી છે, તો તે બાબતમાં તારું શું કહેવું છે ? ”

“ જો તમારું એ કહેવું ખરુંજ હોય, અને તેથીજ તમારું અહીં આવવું થયું હોય તો તમારા આગમનથી મારી ઝુંપડી પવિત્ર થઈ, એમ માની મારે તેનો બહુજ આભાર માનવો જોઈએ. ”

“ તું તદ્દન ખરું બોલ્યો. એને માટે તારે તે વાણીયાનો ઉપકાર માનવોજ જોઈએ. મારું અહીં આવવું તેને લીધેજ થયું છે. તું રહે છે તે આ ઝુંપડી છે, એ ખરું છે, અને તે ઝુંપડી પણ બીજારી જેવી છે. હવે ભવિષ્યમાં તારે આ ઝુંપડીમાં ન રહેવું પડે; એવી ગોઠવણ થવાની જરૂર છે. ”

તે વૃદ્ધનાં આવાં વચનો સાંભળી ચિત્રકારને બહુજ આનંદ

થઈ આવ્યો. કારણ કે, આખા સહાનુભૂતિ સૂચક અને આનંદદાયક શબ્દો તેના કર્ણપ્રદેશમાં ધણા દિવસ થયાં અથડાયા નહોતા.

“યુવક ! ખરેખર તારા બુદ્ધિકૌશલ્યને યોગ્ય એવુંજ સ્થાન તને મળવું જોઈએ.”

એ વાત સાંભળીને તો ચિત્રકારના આનંદનો અવધિ ન રહ્યો. પોતાનામાં ખરેખર બુદ્ધિકૌશલ્ય છે અને તેને જાણનાર આ સંસારમાં મારી પાસે ઉભેલો આ એકજ પુરૂષ છે ખરો, એવો વિચાર તેને મનમાં આવવાથી તેને પોતાના કામ માટે અભિમાન ઉત્પન્ન થયું. કારણ કે ચિત્રકળાના એક શોખીન મનુષ્યેજ તેની પ્રશંસા કરી હતી તેથી તેને પોતાનામાં બુદ્ધિકૌશલ્ય હોવાની ખાત્રી થઈ અને તેણે એક વખત તે ચિત્રની ઉપર બહુ અભિમાનથી નજર નાંખી. ચિત્રકારના મનની જે સ્થિતિ થઈ તે સ્થિતિ તે આવેલ વૃદ્ધ જાણી ગયો. “તું બુદ્ધિશાળી છે એમાં જરાએ શંકા નથી. તારા બુદ્ધિકૌશલ્ય માટેનું પ્રમાણ આ તૈયાર થતું ચિત્રજ આપે છે. તારું આ ચિત્ર વેચાતું લેવા માટેજ હું અહીં આવ્યો છું. આ ચિત્રની કિંમત તને હું બે હજાર રૂપિયા આપું તો તે ખસ થશે કે નહીં ?”

“શું બે હજાર રૂપિયા ? સજ્જન ગૃહસ્થ ! તમે અહીં આવીને મારી શોચનીય સ્થિતિ અને મારા દારિદ્ર્યનું સૂક્ષ્મપણે અવલોકન કર્યું ન હોત અને મારી સ્થિતિ—ગરીબાઈને માટે તમને ખરાબ ન લાગી આવ્યું હોત તેમજ તે કારીગરીથી હું તદ્દન અજાણ્યો હોત, તેવા સંયોગોમાં જો કોઈએ તમે કહો છો, તેટલી મારા ચિત્રની કિંમત કરી હોત તો તે કિંમત કરનાર માણસ મારી મસ્કરી કરે છે, એમ હું સમજી લેત !”

તે યુવક ચિત્રકાર ખીજું પણ કંઈક વધારે બોલવા જતો હતો પણ તેટલામાંજ તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થે પોતાના પોશાકમાં ધ્રુપાવી રાખેલી

એક સોનાનાં નાણાંથી ભરેલી નાની કાથળા બહાર ઢાલી. તે કાથળા ચિત્રકારની સમક્ષ નાંખી તે બોલ્યો-“ હું તારી મસ્કરી નથી કરતો પણ ખરૂં જ બોલું છું તેની ખાત્રી તને થાય એટલા માટે મેં તારા ચિત્રની આંકેલી કિંમત પેટે અર્ધી કિંમતનાં નાણાં સોનાના શિક્કાથી ભરેલી આ કાથળા તને આપી અગાઉથી જ મેં કરાવું છું તે તું લે અને નિશ્ચિત થઈ તૈયાર કરવા ધારેલું ચિત્ર સાંગોપાંગ તૈયાર કર ! ”

પોતે મુશીબતોના મહાન મેરૂની નીચે કચડાઈ જતો હતો, તેવામાં પરમેશ્વરે આ વૃદ્ધ ગૃહસ્થના રૂપમાં આવી તેમાંથી બચાવ્યો છે: તેવી ભાવનાથી તે વૃદ્ધના ચરણે માથું મૂક્યા તે ઉત્સુક થયો. તે વાત તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થના ધ્યાનમાં આવતાં જ તે પાંચ પગલાં પાછો ખસી ગયો અને એજા યુક્ત સ્વરે બોલ્યો-“ માનવ પ્રાણીઓએ એક બીજાના પગે મસ્તક ધરવું, એ બહુ જ અનુચિત કાર્ય છે. કારણ કે, પોતે જેને ચરણે મસ્તક ધરવા માગે છે તે માણસ પવિત્ર છે કે અપવિત્ર છે, એની કલ્પના આપણા તુચ્છ માનવ અંતઃકરણને શી રીતે થઈ શકે ? વારૂ. હવે તું આ દ્રવ્ય લઈ લે અને મને કહે કે આપણો સોદો નક્કી થઈ ગયો કે નહીં ? શરત એજ છે કે,--“ મારે તને બે હજાર રૂપિયા આપવા અને તારે મને આ ચિત્ર બરાબર તૈયાર કરી આપવું. કેમ, કલુષ છેને ? ”

“ ભત્તા ગૃહસ્થ ! તમારું આ ઔદાર્ય જોઈ હું બહુ જ ચકિત થઈ ગયો છું. હું નથી સમજી શકતો કે આ સોદો મારે યોગ્ય સમજવો કે આ કિંમત વધારે સમજીને.....”

“ અરે ! તું વિચાર શાનો કરે છે ? તારા મનોહર અને કૌશલ્ય-પૂર્ણ ચિત્રની આગળ મેં આંકેલી તેની કિંમત કંઈ પણ હિસાબમાં નથી, એમ તારે સમજવાનું છે. તને આ કિંમત બહુ જ મોટી લાગતી હશે પણ મને તો તેનું કંઈ પણ મહત્વ છેજ નહિ. વારૂ,

આ ચિત્ર તૈયાર થઇ જતાંજ મારી માલેકી તેના ઉપર થઈ ચુકી. આલો, હવે એ વાતને આપણે પકડતી મૂકીએ. મારે તને હવે એક ખીજીજ વાત કહેવાની છે. જો કે તે વાત તારા પોતાના સંબંધમાં મહત્વની નહીં હોય છતાં તેની ઉપર એક ખીજીજ નિર્દોષ પ્રાણીનું જીવન અવલંબી રહ્યું છે તેથીજ હું તને પુછું છું. “ મેં તને જે કંઈ મદદ કરી છે તેના બદલા તરીકે તું મારું એક કામ કરીશ કે નહીં ? ”

“ એવો પ્રશ્ન પૂછવાની જરૂર હોયજ નહીં. તમે ગમે તેવી આજ્ઞા કરો, તે બાબતી લાવવા હું પ્રાણુ જતાં પણ પાછી પાની કરીશ નહીં ! એવું હું તમને વચન આપુછું. ” ચિત્રકારે કૃતજ્ઞતાથી કહ્યું.

“ યુવાન માણસને કાંઈ પણ પ્રકારનો વિચાર હોતો નથી. તે બાબતમાં હું તને તારૂંજ દષ્ટાંત આપુ છું. એકદમ તું મને વચન આપે છે ખરો પણ હું કોણ છું અને હું તને કયું કામ સોંપવાનો છું, એ બાબતનો તે કાંઈ વિચાર કર્યો છે ખરો ? તું પહેલાં તારી જગ્યાએ બેસ; હું પણ નીચે બેસુંછું. મારે તારી સાથે બહુ વિસ્તારથી વાતચિત કરવાની છે. આપણામાં થતી વાતચિતનો ઉભે ઉભેજ અંત નહીં આવે માટે આપણે નીચે બેસી જઈએ. ”

પોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે પોતે આપી શકે તેવું એક આસન તૈયાર કરી તે યુવાન ચિત્રકારે પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનાર તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થને આદરપૂર્વક તેની ઉપર બેસાર્યો અને પોતે નીચેજ બેઠો. પછી તેઓ પોતાના કાર્ય બાબતની વાતચિત કરવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૩ જી.

બહેન મારવા માગે છે-કાઈ બચાવે છે !

તેઓ બન્ને વૃદ્ધ ગૃહસ્થ અને ચિત્રકાર-શાન્તપણે નીચે બેઠા. પહેલાં તે ગૃહસ્થેજ બોલવાની શરૂઆત કરી. તે બોલ્યો-“કાંઈ પણ વધારે ઓછી વાતો કહેવા પહેલાં હું પોતેજ તને મારી મેળેજ કહું છું કે તારા સર્વ કુટુંબના સંબંધની તમામ-રજ્જેરજ હકીકત હું જાણું છું. એ વાત આપણે આપણા કાર્યનો આરંભ કરતા પહેલાંજ મારે તને સ્પષ્ટપણે કહી દેવી જોઈએ; જેથી તને મારા ઉપર વિશ્વાસ આવી શકે. વધુ તો શું કહું પણ હું તારા પોતાનાજ સંબંધમાં કેટ-કેટલી વાતો જાણું છું તે તારા ધ્યાનમાં આવીજ ગયું હશે.”

“હા, મારી ગરીબ સ્થિતિની બાબતમાં ખરેખર તમે પૂર્ણપણે વાકેફગાર છો અને તેથીજ આવા અસહ્ય સંકટ સમયમાં તમે મને મદદ કરવા માટે દોડી આવ્યા છો.”

“તે ખરું છે, તું આ અવન્તિનગરીમાં તારું નામ બદલીને રહે છે. તારું ખરું નામ સત્યસિંહ છે અને તારું મૂળ વતન કાંચનપુર છે તે પણ હું જાણું છું. કેમ મારું કહેવું ખરું છે કે નહિ ?”

તે સાંભળી તે સત્યસિંહ (ચિત્રકાર) આશ્ચર્ય પામી પોતાના આસન ઉપરથી એકદમ ઉડીને ઉભો થયો અને બોલ્યો-“મને લાગે છે કે, તમે કાંઈ જાદુગર છો અને તમને કર્ણપિશાચિની દેવી સિદ્ધ હશે-તમારા વશમાં હોવી જોઈએ નહીં તો તમે મારી.....”

સત્યસિંહને આશ્ચર્યચકિત થએલો જોઈ તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થે ચમત્કારિક અટ્ટહાસ્ય કર્યું. પરંતુ તે શા માટે હસ્યો હશે, તે સત્યસિંહના ધ્યાનમાં

આવી શક્યું નહિ. તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થ ફરી બોલ્યો:—“સત્યસિંહ, સત્યસિંહ! બસ કર ! વયમાં જરાએ ગરબડ ન કર. તું જે દિવસે આ અવન્તિ-નગરીમાં આવ્યો તેજ દિવસે તારી બહેન-વિલાસવતીનો ચૈતન્ય સાથેનો નીચ અને નિંદ્રા સંબંધ તારા જાણવામાં આવ્યો. ”

“ હા. પણ મેં ચૈતન્યના તે અપરાધનેજ માટે તેને દંદયુક્તું આમંત્રણ કર્યું હતું. ”

“ પણ તેણે એકા સપાટે તને નિઃશસ્ત્ર કરી નાંખ્યો હતો ખરું ને ? ”

“ તે ખરું. છતાં પણ મેં બચ પામી હાથમાંથી સમશેર નાંખી દીધી નહોતી. તે દિવસે હું થાકેલો અને બે દિવસનો ભૂખ્યો હોવાથી શક્તિહીન પણ થઈ ગયો હતો. તે તમારે ભૂલી જવું જોઈએ નહિ. ”

“ તે પણ હું જાણું છું. તે વખતે તેણે તારા ગળા ઉપર તરવાર મૂકી અને તારી પાસે પ્રતિજ્ઞા લેવરાવી કે, તું પોતે પુનઃ તેમના-કિંવા વિલાસવતીના ચારની-તરફ જોઈશ પણ નહિ. કેમ, એ પણ ખરું છે કે નહિ ? ”

“ હા. એ વાત એટલે સુધી તો ખરી છે. જાણે તમે પોતે ત્યાં હાજર હો અને સર્વ બનાવ તમે તમારી નજરે જોયો હોય ! જે સ્થાન ઉપર તે દંદયુક્ત થયું તે સ્થાન એકાન્તમાં હતું. સમય રાત્રિનો અને ઘોર અંધકારમય હતો અને તેમાં પણ આકાશમાં કાળાં વાદળાં છવાઈ ગયાં હતાં. તે સ્થળે અમારું શાન્તપણે થતું કૃત્ય એક સર્વસાક્ષી પરમેશ્વર શિવાય ખીન્ને કોઈ માણસ જોતો હશે તેની મને કલ્પના પણ આવી નહોતી. ”

તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થ જરા આજ્ઞાદર્શક સ્વરે બોલ્યો—“અરે ઉતાવળીયા યુવાન ! શાન્ત થા અને પહેલાં માંડે કહેવું તો બરાબર સાંભળી લે. તે રાત અંધારી હતી અને તેથીજ તમારું આ કૃત્ય ખીન્ને કોઈ

નહિં જોતો હોય એવી શંકા તને અથવા તારા શત્રુના અંતઃકરણને સ્પર્શ કરી શકી નહીં. હું પોતે એક ઝાડની એકાદમાં ઉભો ઉભો તમારાં સર્વ કૃત્યો જોતો હતો તેથીજ મને તે બધી વાતોની ખબર છે. ”

અત્યંત લજ્જિત થઈ સત્યસિંહ બોલ્યો—“ અરેરે ! તે વખતે મારી બહેનની આખર ઉપર જે નીચ માણસે હાથ નાંખ્યો છે, તે દુષ્ટ મનુષ્યની શરત પ્રમાણે ચાલવાનું મેં કબુલ કર્યું તેથી તમે મને બીકણ સમજતા હશે ! પરંતુ તે વાત મનમાં લાવી તમે મને તુચ્છ ચિત્તવાળો માનશો નહિ, એ મારી તમને પ્રાર્થના છે. વિદ્યાસવતીના ગર્ભમાંનું બાળક પોતાના પેટનું છે, એમ મેં ચૈતન્ય પાસે કબુલ કરાવ્યું છે એટલુંજ નહીં પણ તે બાળકને તેના હસ્તાક્ષરવાળો દસ્તાવેજ મેં તેની પાસે કરાવી લીધો છે. મેં તેને દ્વંદ્વયુદ્ધને માટે આમંત્રણ કર્યું હતું અને એથી વધારે હું શું કરી શકનાર હતો ? યુદ્ધની વખતે જ્યારે હું નિઃશસ્ત્ર થયો ત્યારેજ મારા પ્રાણ ગયા, એવું મને દુઃખ થયું હતું. ”

“ સત્યસિંહ ! તે વખતનું તારું આચરણ તદ્દન યોગ્યજ હતું એમ મારો મત છે. તે સંબંધમાં હવે તારે વધારે સમર્થન કરવાની આવશ્યકતા નથી. મનુષ્યનો સ્વભાવજ સ્વાભાવિક રીતે કૃપણ જેવો હોય છે. વાસ્તવિક રીતે જોતાં સૂમ-કૃપણને જે દ્રવ્ય કાંઈ પણ ઉપયોગમાં આવતું નથી, પણ ઉલટું તેના સંરક્ષણ માટે અનેક આપત્તિઓ તેને અનુભવવી પડે છે અને સદૈવ તેની તેજ ચિંતામાં તેને રહેવું પડે છે, છતાં પણ પ્રાણાન્તે તે દ્રવ્યને તે છાતીપર રાખવા માગે છે—મથે છે. તેજ પ્રમાણે મનુષ્ય પ્રાણી પોતાનું બાકી રહેલું આયુષ્ય અનેક પ્રકારના દારૂણ દુઃખોમાં અને ચિંતામાં વ્યતીત થવાનું છે, એમ જાણવા કે સમજવા છતાં તે આયુષ્યને માટે ફાંફાં મારે છે. ”

“ તમે આટલા બધા ઉદાર, પરોપકારી અને સજ્જન માનવ

છતાં પણ મનુષ્ય જાતિના સંબંધમાં તમારા આવા અનુદાર ઉદ્ધારો અને વિચારો પ્રકટ કરો છો તેથી અને તો બહુજ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. ”

“ ઓ ભલા યુવક ! મનુષ્યના સ્વભાવનો મેં જોટલો અભ્યાસ કર્યો છે—અવલોકન કર્યું છે, તેટલું બીજા કોઈએ જોયું પણ નહીં હોય ! જો હું મનુષ્યના સ્વભાવનું પૂરેપૂરું વર્ણન કરું તો તે તારાથી સાંભળી પણ શકાશે નહીં ! અને તે પૂર્ણ કરવાને મને તેટલો વખત પણ નથી. એટલા માટે હવે આપણે આપણી વાતના મૂળ મુદ્દા ઉપર આવી જઈએ એ વધારે સારું છે. ”

“ તેં ચૈતન્યને આપેલું વચન પૂરેપૂરું પાળ્યું છે. તું અહીં પોતાનું નામ બદલીને અપ્રસિદ્ધપણે રહે છે. તું તારા નિર્વાહને માટે રાત દિવસ સખત મહેનત કર્યા કરે છે; પણ તું એમ સમજી લેજો કે, તારા તે દુઃખના દિવસો વીતી ગયા છે. તારે માટે સુખના દિવસો આવ્યા છે. આજે તારા નિર્વાહને માટે પૂર્ણ થાય તેટલું દ્રવ્ય તારી પાસે છે. તેટલા દ્રવ્ય ઉપર તો તું તારા ભાગ્યની દશાને ફેરવી ઉદયમાં લાવી શકીશ. હું તારા તરફથી આશા રાખું છું કે, દ્રવ્યના મદમાં આવી જઈ—અંધ થઈ તું તારી પૂર્વની સ્થિતિને ભૂલી જઈશ નહીં અને પરાપકાર કરવા માટે તારા શરીરનો તેમજ દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવામાં તું જરાએ પાછી પાની કરીશ નહીં. ”

“ હું પરમાત્મા પાસે ઉભય કર જોડી પ્રાર્થના કરું છું કે, મારું મન કોઈ કાળે તેવું કઠોર ન થાઓ ! ભલા ગૃહસ્થ ! જ્યારે આપ હવે મારા મિત્ર થયા છો, આશ્રયદાતા થયા છો, મારી રજોરજ હકીકત જાણો છો, અને મારી દુઃખદાવસ્થાથી વાકેફગાર છો, ત્યારે તમારો વિશ્વાસ મેળવવા માટે—તમારો વિશ્વાસપાત્ર થવા માટે અને તમે જે ઉદારતા મારા પ્રત્યે દર્શાવી છે અને દર્શાવશે, તેને માટે હું યોગ્ય

પાત્ર છું તે તમને સિદ્ધ કરી બતાવવા મારે શું કરવું? તે મને કહો.”

“ અભારે તને હું તેજ કહેવાનો છું. મણિપુરની મહારાણી મધુરીને તો તું જાણતોજ હતાશ. તે મહારાણી મધુરી ઉપર અભારે એક પ્રાણાન્ત સંકટ ઝડપે છે. ”

“ મહારાણી મધુરી પોતે સ્વભાવે બહુજ સારી છે—એક આદર્શ અબળા છે. પણ જેની સાથે તેનું લગ્ન થયું છે, તે તેના પતિનો સ્વભાવ બહુજ નીચ છે. આ વિચાર મનમાં આવતાંજ મને માફ લાગે છે. ”

“ યુવક ! તું બહુ ભલો, ઉમદા, ઉદાર સ્વભાવનો, પરાપકારી, પરદુઃખે દુઃખી થનારો સન્નિવન મનુષ્ય છે. મારો ઉદ્દેશ—મનોરથ સફળ કરનાર કોઈ તારા જેવો યોગ્ય પુરૂષ ન મળ્યો હોત તો કોઈ બીજા માણસને મેં આ બાબતમાં જરાએ વાત પણ કરી ન હોત. અરેરે ! ગરીબ બિચારી મધુરીને ! પોતાનો પતિ પોતાની સાથેજ કપટભાવે વર્તે છે, એ બાબતની ગંધ પણ નથી. તેમજ પોતાની ઉપર કેવી મહાન મુશીબત આવવાની છે તેની તેને કલ્પના સરખી પણ નથી ! ”

તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થનું આ ભાષણ સાંજળી સત્યસિંહની ઔદાર્ય—બુદ્ધિ એકદમ જાગૃત થઈ ગઈ અને તે ઉત્સાહપૂર્વક બોલ્યો—“ તેની ઉપર ગમે તેવું સંકટ ઝડપે પડે, તે દૂર કરવાનો હે વૃદ્ધ ગૃહસ્થ ! કૃપા કરી મને ઉપાય જણાવો, તે ઉપાય કરવામાં જે મારા પ્રાણનું પણ બલ્લીદાન આપવું પડશે તો હું જરાએ પાછી પાની કરવાનો નથી. ”

થોડી વાર પછી તે દિવિત્ ખેદપૂર્વક બોલ્યો—“ તો પણ મેં તેના દુષ્ટ પતિની પાસે જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તેનાથી ચત્રાયમાન થવા હું તદ્દન અસમર્થ છું. એ બાબત મારે તમને પહેલાંથી જ કહી દેવી જોઈએ. ”

“ સત્યસિંહ ! તું મધુરીનું સંરક્ષણ કરી શકીશ. એટલુંજ નહીં

પણ તેજ તેને બચાવવાનું કૃત્ય કર્યું છે, એ વાત ચૈતન્ય અથવા તેની રખાયત સ્ત્રી વિલાસવતી કાઠ પણ દિવસે જાણી શકશે નહિ. હું તને ટુંકામાંજ કહીશ કે, મધુરી ઉપર વિષપ્રયોગ કરવાનો વિચાર નક્કી થઈ ગયો છે અને તે વિષ આજેજ તેના પેટમાં જવા છે !!”

અત્યંત ભયભીત મુખમુદ્રા કરી સત્યસિંહે કહ્યું—“ અરે પ્રભુનું એમ શી રીતે બની શકશે ? ”

“ ભત્રા યુવક ! હજી તને કલ્પના પણ નથી આવતી કે, આ એટપટી અવનિમાં કેવા કેવા નીચ મનુષ્યો ભરેલા છે ! જે તને માનુષી સ્વભાવનું વધારે જ્ઞાન હોત તો તને જણાઈ આવત કે—તારી બહેન વિલાસવતી એ ફક્ત ચૈતન્યની રખાયત સ્ત્રી થઈનેજ સંતોષ માનનારી નથી. તે કેટલી બધી દ્રેષી અને દુષ્ટ છે, તેની તને કલ્પના પણ થાય તેમ નથી. ”

“ આ તમે શું કહો છો ? મારી બહેન કે જેને મારી પૂજ્ય-પાદ માતાએ જન્મ આપ્યો અને અન્તિમ સમયે પણ તેનું કલ્યાણ થાય, તેવો આશીર્વાદ આપ્યો તેજ મા.....રી.....બ...” એટલું કહેતાંજ સત્યસિંહના અંતઃકરણમાં અતિશય દુઃખ અને આશ્ચર્યનો અત્યંત આવેગ થઈ આવ્યો એટલે તે આગળ બોલી શક્યો નહિ.

“ હું જે કંઈ કહું છું તેમાંનો એક અક્ષર પણ ખોટો નથી. આ તારી સામે પડેલું ચિત્ર અથવા દ્રવ્યની કાથળા એ બન્ને જે ખોટાં હોય તો મારું બોલવું પણ ખોટું છે, એમ તું સમજજે. હવે હું તને બીજું વધારે કાંઈ ન પૂછતાં એટલુંજ પૂછું છું કે—મારા ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલવાનું તું કયૂં કરે છે કે નહીં ? તે મને સાફ કહી દે નંદએ. ”

“ જે તમે એક નિરપરાધી સ્ત્રીના પ્રાણ બચાવવાજ માગતા હો તો હું મારાથી બનતી મદદ આપને આપવા તૈયાર છું. તે શિવાય

અત્યાર સુધીમાં આપણા બન્નેમાં થએલી વાતચિત ઉપરથી આપની ઉપર મારો વિશ્વાસ પણ બેઠો છે તો તમેજ કહો કે-હવે મારે શું કરવું ? ”

“ જો એમજ છે તો ધ્યાન દઇને એક ચિત્તે સાંભળ ! વિલાસવતીએ ગઈ કાલે રાત્રેજ એક વિષવૈદ્ય પાસેથી એક જલિમ વિષ-કાતિલ ઝેર આણ્યું છે. તે વિષ આપનાર વૈદ્ય તેને કહ્યું છે કે, એ વિષનો ઉતારો છેજ નહિ અને વિલાસવતીને પણ તે વૈદ્યના કહેવા ઉપર પૂરેપૂરો વિશ્વાસ છે. ” (અહીં પોતાના ખીરસામાં હાથ ધાલી તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થે તેમાંથી બેર સરખાં દશ બાર ફળો કાઢ્યાં અને ફરી બોલ્યો)-“ આ ફળો એટલાં બધાં તો વિષદ્ર (વિષને ઉતારી દેનાર) છે કે-જો યોગ્ય વખતે એક બે ફળો તેના પેટમાં જશે તો તે સર્વે પ્રકારના વિષોનો નાશ કરશે. દુનિયામાં કોઈ પણ પ્રકારનું એવું વિષ છેજ નહીં કે-જેની અસર આ ફળોથી નાશ ન પામે. ”

“ જો એમજ છે તો આ ફળો તમે પોતેજ ત્યાં જઈને કેમ નથી આપતા ? ”

“ તેનું કારણ પણ હું તને કહું છું. તેને હું મુદ્દલ ઓળખતો નથી, તો પણ હું કોઈ પણ સત્યજ્ઞ કાઢી તેને મળું અને ફળો પણ આપું છતાં પણ તે તેને ખાવાનો આગ્રહ કરી શકું તેમ નથી. જો હું તેને ફળો ખાવાનો આગ્રહજ કરું તો તેને કદાચિત્ વહેમ આવી જાય. જો કદાચ હું તેને ખરેખરી તમામ વાત કહીજ દઉં તો પોતાના પતિના નીચપણાને માટે તેને ફેટલું બધું દુઃખ થાય ? અને તે દુઃખનું તેને કોઈ પણ જન્મમાં વિરમણ થઈ શકે તેમ છે ખરું કે ? ”

“ આ વિષપ્રયોગ ચૈતન્યની સમ્મતિ કે સહાયતાથી તો નથી થતો ને ? ”

“ આ બાબતમાં ચૈતન્યનો ખિલકુલ હાથ નથી. તેનું પોતાનું અંતઃકરણ ગમે તેટલું દુષ્ટ કે નીચ હોય અને તેનો પ્રેમ વિલાસવતીના ઉપર ગમે તેટલો હોય છતાં પણ મધુરીની ઉપર તેનો પ્રેમ કંઈ ઓછો નથી. મધુરી ઉપરના પ્રેમને લીધેજ વિલાસવતીને તે પોતાની રખાયત તરીકે પ્રકટપણે રાખી શકતો નથી. વિલાસવતી મધુરીની અદેખાઈ કરે છે. ચૈતન્યનો મધુરીની ઉપર પૂર્ણ પ્રેમ છે, એ વાત વિલાસવતીનું દુષ્ટ અંતઃકરણ સહન કરી શકતું નથી. તેથી તે મધુરીના પ્રાણ લેવા તૈયાર થઈ છે. ”

“ હવે મને પણ સમજણ પડી ગઈ. આ ફળો કોઈ જાતના વિષના ઉતાર તરીકે ખાવાનાં છે, એ જાણ પડ્યા વિના મધુરીના પેટમાં જવાં જોઈએ ! વારૂ, આપની સૂચનાઓ શી શી છે, તે કહો. ”

“ હું તને બધું કહું છું. આજે સાંજે યુવરાજ સિંહદત્ત અને યુવરાણી અશોકમાત્રા ચૈતન્યના મકાનમાં મિળ્યાની માટે આવવાનાં છે. વિલાસવતી અને સરસર સામંતસિંહ પણ ત્યાં આવવાનાં છે. વિલાસવતી મધુરીની વિશ્વાસુ હોવાથી ભોજનની વખતે તે જાનને-મધુરી અને વિલાસવતી-ખાસ કરીને પાસે પાસેજ બેસશે. વિલાસવતી યોગ્ય સમય મળતાં વખત સાંધીને પોતાની પાસેનું ઝેર મધુરીને ખાવાના અન્નમાં મેળવશે. તે ઝેર મધુરીના પેટમાં ગયા પછી બરાબર જુલોતેર ઘડીની અંદર આ ઉતાર તેના પેટમાં જવો જોઈએ. આટલા વખત વીતી જશે તો પછી આ ઉતારનો કંઈ પણ ઉપયોગ થશે નહિ. ચૈતન્ય આવતી કાલે કોઈ રાજ્યના કામ માટે પોતાની રાજધાની મણીપુર જવાનો છે તે ચાર પાંચ દિવસ પછી પાછો આવશે. માટે તું આવતી કાલે જાહેર પછી તેની મધુરી પાસે જજે. મદારણી મધુરીને આ ફળો નજરાણા તરીકે આપજે. આ ફળોની રૂચી બહુજ સરસ અને મધુર છે માટે આમાંથી બે ત્રણ ફળો ખાવાનો બહુજ

યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી આગ્રહ કરજે. તેજ વખતે આમાંનું એકાદ ફળ તું અથવા બીજો કાંઈ ખાશે તો પણ હરકત નથી. શરીર પ્રકૃતિને માટે આ ફળો બહુજ ફાયદાકારક છે. એવા ચાતુર્યથી તું આ કામ રહેજે પાર પાડી શકીશ.”

“હા. એ કામ હું કરી શકીશ એવો મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. પણ આ કાર્ય કરવાથી હું મારી કરેલી પ્રતિજ્ઞાથી બ્રજ તો નહીં થાઉં ને ?”

“હું અત્યારેને અત્યારેજ તારી તે શંકાનું સમાધાન કરી નાંખું છું. તે પાપી વિનાસવતીને નીચ ચૈતન્ય સાથે જે પાપ સંબંધ છે, તે બાળતમાં છેડછાડ કરવી નહીં અને તે બાળતની કાંઈની સાથે ચર્ચા કરવી નહિ, એવી તારી પ્રતિજ્ઞા છે. ફક્ત પાપ સંબંધના કૃત્યની બાળતમાં તેં પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે. માટે આ કાર્ય કરવાથી તારી પ્રતિજ્ઞા ટુટશે નહિ. કલ્પના કર કે, વિનાસવતી જો તારી સમક્ષ મધુરીને એકાદ કુવામાં કે વાવમાં નાંખી દે તો શું મધુરીના પ્રાણ બચાવવા માટે તું એકદમ સર્વ વિચારોને બાળુએ મૂકી દઈ તે વાવમાં કે કુવામાં ફેદી પડવા માટે તૈયાર નહિ થાય ?”

“હા. તમારું કથન સર્વથા સત્ય છે. હવે મને બધી વાત સમજાઈ ગઈ છે. આપનું બોલવું યુક્તિ પુરસ્કર છે. ઓ જગનિ-યંતા ! ખરેખર તારી લીલા અગાધ અને અગમ્ય છે. બહેનના હાથે થતા પાપનો અટકાવ તું તેના બાળને હાથેજ કરાવે છે એ કેટલું બધું આશ્ચર્યજનક છે ! ‘બહેન જેને મારવા ચાહે છે તેનેજ ભાઈ બચાવવા માગે છે !’

કિંચિત્ ઉદ્ધારીનતા પૂર્વક તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થ બોલ્યો—“સત્યસિંહ ! જો, આ વિશ્વ આવું વિચિત્ર છે. મેં તને જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે પ્રમાણે કરવામાં હવે જરાએ આળસ કરીશ નહિ. મારા માટે જો

તારા મનમાં કંઈ પણ આદરબુદ્ધિ હોય તો અત્યારે આપણે જે વાતચિત થઈ છે, તેમાંનો એક પણ અક્ષર ક્યાંએ પણ-કોઈની સામે મુખમાંથી બહાર કાઢીશ નહીં. જો, તારા પ્રમાદથી કે બેદિકરપણાથી એકાદ શબ્દ તારા મુખમાંથી બહાર પડી જશે તો તારી બહેનના નામને કાળું કલંક લાગશે અને કદાચિત્ તેના આ ભ્રમંકર અપરાધને માટે તેને દેહાન્ત દંડની શિક્ષા પણ થશે. મધુરીના સુખનું સત્યાનાશ થઈ જશે. બહુજ ધીરજથી, ચાતુર્યથી અને સાવધાનપણે હોંશિયારીથી કામ કરજો. હું પાછો તને આવતી કાલે સાંજે આવીને મળીશ.” એટલું કહી તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થ ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૪ થું.

મારે મુશીબત દૂર કરવીજ જોઈએ !

તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થના ચાલી ગયા પછી કેટલાક વખત સુધી સત્યસિંહ વિચારમાંને વિચારમાં જ્યાં બેઠો હતો ત્યાંને લાંજ બેસી રહ્યો. પછી તે પોતાના આસન ઉપરથી ઉઠી ચારે તરફ જોવા લાગ્યો. તે પોતાના ગરીબ મકાનમાં એકલોજ હતો. મેં કંઈ વિચિત્ર સ્વપ્ન તો જોયું નથી ને ? એક વાર એવી ભ્રમણા તેના મનમાં થઈ આવી. પણ તે ભ્રમણા વધારે વખત ટકી શકી નહીં. પૈસાની કાથળી અને વિષમ રૂબો પોતાની પાસે પડેલાં જોવાથી તેની ઉક્ત ભ્રમણા નષ્ટ થઈ ગઈ. તે પોતાના મનની સાથેજ વિચાર કરવા લાગ્યો કે—

“વિઘ્નસુ, ઓ કલકલકિની વિઘ્નસુ ! તારું અંતઃકરણ આવું કઠોર સાથી થયું ? તું જે નિર્દોષ સ્ત્રીનું તારી પોતાની મહત્વાકાંક્ષા પૂર્ણ કરવા બળીદાન લેવા તૈયાર થઈ છે, તેનોજ બચાવ કરવાનું કામ મારે કરવાનું છે. કેવો અદ્વિતીય અને અગમ્ય યોગાયોગ ! તું

સ્વાર્થવશ થઈ નિર્દોષને રેંસવા માગે છે અને હું કેવળ નિઃસ્વાર્થ બાવે કાર્ય કરવા ચાહું છું. કેવું અન્તર ! તારી અને મારી વૃત્તિઓમાં કેટલું બધું અન્તર છે ? અવની અને આકાશ જેટલું. ”

“ અરે ઓ દુષ્ટા ! પરમાત્માનો કંઈક તો ડર રાખ. તું આવી નિષ્કુર નારી ક્યાંથી થઈ ગઈ ? ! આપણી માતા કેટલી બધી સદાચારિણી—સદગુણી હતી તેનો તને વિચાર પણ કેમ નહીં આવતો હોય ! તેજ માતાએ આપેલા સદુપદેશને શું તું તદ્દન ભૂલી ગઈ ? તું ઘોર નરકના દરવાજે ઉઘી છે અને નરકમાં પ્રવેશ કરે છે, તે હું મારી આંખે જોઉં છું છતાં પ્રતિજ્ઞાના બંધનથી હું બંધાઈ ગએલો હોવાથી તને અટકાવી શકતો નથી. ઓ જગદીશ્વર ! તુંજ હવે તો તેને કંઈક સફળુદ્ધિ આપ અને પાપકર્મથી પરાવૃત્ત કર—પાછી વાળ ! તેના પાપકર્મની જેને રજેરજ માહિતી છે, એવો તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થ કાણુ હશે વાર ? મારી બહેનની પાપેચ્છાની તેને ક્યાંથી ખબર પડી ગઈ હશે—શી રીતે તે તેની ઇચ્છા જાણી ગયો હશે ? કદાચિત્ તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થ આવતી કાલે મને મળવા આવશે ત્યારે ખુલાસો આપી શકશે. ગમે તેમ હોય તો પણ મહારાણી મધુરીના—તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થ તેના પ્રાણુ બચાવવા માગે છે એવા સત્કૃત્યમાં—નિર્દોષ નારીનો પ્રાણુ બચાવવાના કામમાં—તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થને મારે મારાથી બનતી દરેક મદદ આપવી જોઈએ. તે વૃદ્ધ કોઈ બહુ ભલો સજ્જન ગૃહસ્થ હોવો જોઈએ. તે મને ગમે તેવી વાતો કહીને છેતરતો તો નથીજ ! પછી કાણુ જાણે. ”

એમ કહીને તે પાછો પોતાના આસન ઉપર આવીને બેસી ગયો. તે વૃદ્ધે તેને જે ફળો આપ્યાં હતાં તે ફળમાંથી એક ફળ પોતે ચાખી જોયું. તે તેને એટલું બધું તો સ્વાદિષ્ટ અને મધુર લાગ્યું કે—બીજું પણ એકાદ ફળ ખાવું, એવી ઇચ્છા તેને થયા વિના રહી નહીં છતાં પણ તેણે ખાધું નહિ. તે ફરી પોતેજ પોતાના મનમાં

વિચાર કરવા લાગ્યો કે—“ આ ફળો અત્યંત મધુર હોવાથી એ નિઃસંશય છે કે—આ ફળો તેને બહુજ પ્રિય થઇ પડશે. કાંઈ પણ સંયોગ આકસ્મિક રીતે આવી ગયો હશે, કે જેથી મારી બહેનના હાથે થનારાં લયંકર પાપકર્મની હકીકત તે વૃદ્ધ જાણી ગયો છે. તે હકીકત જાણતાંજ આ ત્રિષદ્ધ ફળો લઇને તે મારી પાસે આવ્યો હશે. ચૈતન્યદેવ અને મારી વચ્ચે જે દ્વંદ્વયુદ્ધ થયું હતું તે વખતે તે પોતે ત્યાં હાજર હોતો એમ તેણે પોતેજ પોતાને મોઢે મને કહ્યું છે. ત્યાર બાદ તે બુદ્ધાનું ધ્યાન મારા તરફજ હોવું જોઇએ અને ત્યારથી જ તે મારી દરેક હીલચાલ ઉપર નજર રાખતો હોવો જોઇએ. એ પરોપકારી વૃદ્ધ ગૃહસ્થ આવાં ઉદાર કામો ખાસ છુપી રીતેજ કરતો હોવો જોઇએ. મારે તેની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવીજ જોઇએ. હવે મારે મહારાણી મધુરીની મુલાકાત લઈ તેના ઉપર ઝંઝૂમતા સંકટને દૂર કરવુંજ જોઇએ. માફ ગમે તેમ થાય, ગમે તેવાં સંકટો સહન કરીને પણ મારે મહારાણી મધુરીની મુશીબત દૂર કરવીજ જોઇએ.”

પ્રકરણ ૫ મું.

મધુરીની મુશીબતો.

બીજે દિવસે બપોર પછી મણીપુરની મહારાણી મધુરી પોતાના અન્તઃપુરમાં સ્વસ્થપણે બેઠી હતી. તેને થોડા વખતને માટે એકાન્ત જોઇતું હતું. એટલા માટે તેણે પોતાની દાસીઓને ત્યાંથી દૂર કરી હતી. હમણાં હમણાં તેના અન્તઃકરણમાં ઉદાસીનતા સર્વદા છવાઈ રહેતી હતી. તે દિવસનો ઘણો ખરો વખત એકાન્તમાં અને તે પણ વિચારગ્રસ્ત સ્થિતિમાં વ્યતિત કરતી હતી. ભવિષ્યમાં પોતાની ઉપર કંઈક લયંકર સંકટ આવવાનું છે, એવું તેને તેનું અન્તઃકરણ

વારંવાર કહ્યા કરતું હતું. પણ તે કયું સંકટ હશે, એની તેને કદપના થઈ શકતી ન હોવાથી પોતાના ચિત્તની આવી ચળવિચળ સ્થિતિ કેમ થાય છે-શા માટે થાય છે, આ બાબતમાં તેને પારાવાર આશ્ચર્ય થયા વિના રહેતું નહિ.

તેની ચિંતાનું પહેલું અને મુખ્ય કારણ એ હતું કે, તેનો પતિ હમેશાં બહારને બહારજ રહેતો. તેની સાથે શાન્ત ચિત્તે બોલવા-વાતચિત કરવા થોડો પણ વખત તેની પાસે એસી રહેવાની તેને દુરસદજ મળતી નહોતી. તે હંમેશાં એમજ વિચાર કરતી કે સર્વ તંત્રો સારી રીતે ચાલવા છતાં પોતાના પતિની પાછળ બહુજ મહત્વનાં કામો લાગેલાં છે, એમ તેઓ કહ્યા કરે છે, તો તે મહત્વનાં કામો તે કેવાં અને ક્યાં હશે ? તેમનો મારી પોતાની ઉપર જે પ્રેમ છે, તે પ્રેમમાં બીજું કોઈ પણ ભાગીદાર થએલું હોવું નોંદએ, એવો વિચાર એક ક્ષણ માત્રને માટે પણ તે પવિત્ર પતિવ્રતા પ્રમદાના અંતઃકરણને કોઈ પણ દિવસે સ્પર્શ પણ કરી શક્યો નહોતો. તેનું પતિવ્રતપણું એટલું બધું તો પ્રખર હતું કે કોઈ પણ પ્રકારનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ દષ્ટિગોચર થયા વિના પોતાના પરમેશ્વર સ્વરૂપ પતિની બાબતમાં કુત્સિત શંકા-કુશંકાઓ તેના પ્રેમમય પવિત્ર હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય, એ તદ્દન અસંભવિત હતું.

તેના દુઃખનું બીજું કારણ એ હતું કે, તેનો પતિ શાન્ત નિદ્રામાંથી વખતોવખત ચમકીને એકદમ જાગૃત થઈ જતો એટલુંજ નહિ પણ કોઈ કોઈ વખતે બચ્ચિત થઈને મોટેથી બુમો પણ પાડતો. સિવાય દિવસે પણ તે તેની સાથે વાતચિત કરતાં કોઈ વખત લજ્જિત થઈ ગયા જેવો તો કોઈક વખત વગી ગભરાઈ ગયા જેવો જણાતો. તે એકાન્તમાં બેઠો હોય તો પણ તે દુઃખના દરિયામાં જાણે ગોથાં ખાતો-નિમમ્ન થએલો હોય તેમ જણાતો. એ બનાવ પણ મધુરીની

દ્રષ્ટિએ બધી વાર પડી ચૂક્યો હતો. તે પોતાના પતિ પાસે આ બાબતની જ્યારે વાત કાઢતી ત્યારે તે તેને સ્પષ્ટ ઉત્તર આપતો નહિ. કોઈ કોઈ વખતે કંઈક ઉત્તર આપતો, તો કોઈ વખત તે વિષયની વાતચિતનેજ બદલી નાંખતો અથવા તેને પરમ પ્રેમપૂર્વક ચુંબન કરી તેનું મુખજ બંધ કરી દેતો.

એવું થતાંજ મધુરી પોતાને સંતોષ અને સમાધાન થએલું જણાવતી અને અધિક આગ્રહ ન કરતાં ચુપચાપ બેસી જતી. એટલું જતાં પણ પોતાનો પતિ સદા બહાર ને બહારજ રહ્યા કરે છે, રાત્રે ઉંઘમાંથી જાગી ઉઠે છે અને કોઈ કોઈ વખતે ભુમો પણ પાડે છે. કેટલીક વખત દિવસે પણ દુઃખમાં નિમગ્ન થઈ ગએલા જેવો દેખાય છે, એ ઉપરથી તેના અંતઃકરણને કાંઈક છુપી વેદનાઓ થાય છે એવી તેને ખાત્રી થઈ હતી. આ વાતને તે કોઈ પણ વખતે બૂલી શકતી નહોતી.

મધુરીના કામળ મનને દુઃખ દેનારી એટલીજ વાતો નહોતી. બીજી પણ એક વાત તેના અંતઃકરણમાં ગ્વાની ઉત્પન્ન કરતી હતી. તે એ હતી કે, પોતાની પુત્રી કમળા ઉપર ચૈતન્યનો જરાએ સ્નેહ કે માયા નહોતી. કારણ કે કમળાને કોઈ દિવસે પ્રેમથી તેણે તેડી નહોતી, તેને કોઈ દિવસે લાડ લગાવ્યાં નહોતાં. તેમજ પોતાની મેળે તેને (કમળાને) કોઈ દિવસે તેણે બોલાવી હોય, એવું પણ બન્યુંજ નહોતું. મધુરી જ્યારે પોતાની પુત્રીને ખાસ કરી તેના હાથમાં આપતી, અથવા તેની બાળલીલાનું કૌતુક જોવા માટે આગ્રહ કરતી ત્યારેજ તેને રાજી રાખવા ખાતર ઉપર ઉપરથી તે બાળા ઉપર પોતાનો જરા તરા પ્રેમ દર્શાવતો એટલુંજ.

વિરૂદ્ધ પક્ષે જોઈએ તો યુવરાજના પુત્ર કલ્યાણસિંહની ઉપર ચૈતન્યનો અત્યંત પ્રેમ હતો, એમ તેને જણાઈ આવતું; પણ ચૈત-

ન્યનો પ્રેમ તે પુત્રી કરતાં પુત્ર ઉપર વધારે હોય, એ નૈસર્ગિક છે-
કુદરતના નિયમ મુજબજ છે, એ વાતની તે ખિસારી મોળી અને
બલી કાવાદાવાથી અજાણી સ્ત્રીને ક્યાંથી ખબર હોય ? કલ્યાણસિંહને
જોતાંજ તેને અતિશય આનંદ થઈ આવતો. તે તેને તરતજ તેડી
લેતો અને પ્રેમપૂર્વક આનંદિત અંતઃકરણે તેની બાળલીલાનું કૌતુક
જોતો. પોતાના પતિના અપત્ય પ્રેમની અયોગ્ય વહેંચણી તે (મધુરી)ના
ધ્યાનમાં આવતાંજ તેને બહુ માઠું લાગતું. પણ તે પોતે બહુજ
વિચારશીલ વનિતા હોવાથી ઉપર પ્રમાણેની કલ્પના મનમાં આવતાંજ
તે પોતાના દુઃખને વિસારી દેવા માટે પોતાની પુત્રીને બાળામાં લેઈ
રમાડતી. તેમજ પોતાની કલ્પનાઓ ફક્ત શંકાઓજ હશે અથવા
બૂઝ બરેલી હશે, એમ માની પોતાના મનનું સમાધાન કરવાની
કાશીશ કરતી.

પરંતુ પોતાના પ્રયત્નમાં તે સફળ થતી નહિ. પોતાના પતિની
કલ્પનાના સંબંધમાં વિચાર કરતાં પોતાનું મન પણ-પોતાના પતિના
ચિત્ત પ્રમાણેજ પોતાની પુત્રી કરતાં-યુવરાજના પુત્ર પ્રત્યે વધારે
પ્રેમપૂર્વક આકર્ષાય છે, એમ તેને લાગતું. યુવરાજના પુત્ર કલ્યાણ-
સિંહને જોતાંજ મધુરીને પણ બહુ હર્ષ થતો અને બન્ને બાળકો
એકજ ઠેકાણે રમતાં હોય ત્યારે તે પોતાની પુત્રીને ઘણી ખરી ભૂલી
જતી. પ્રેમની પ્રયત્નતા થવાથી તે પુત્રને પોતાના બાળામાં એકદમ
અનિચ્છાએ લઈ લેતી, તેને ચુંબન કરતી અને ખ્યાર કરતી, એટ-
લુંજ નહિ પણ એકાદ વખત પ્રેમના પ્રયત્ન આવેગથી તેને પાનહો
ચડતો અને સ્તનમાંથી દૂધની શેર છુટતી પણ તે બાળકોનો વિવાહ
સંબંધ નક્કી થએલો હોવાથી તે બાળકને સ્તનપાન કરાવતાં સંકો-
ચાતી. પોતાના પ્રેમનો પ્રવાહ તે યુવરાજના પુત્ર કરતાં પોતાની પુત્રી
તરફ પ્રયત્નવેગે વહન કરે, તે માટે તે બહુ બહુ પ્રયત્નો કરતી, પણ

તેમાં તે સફળ થઈ શકતી નહોતી. પોતાના ચિત્તની આ સ્થિતિ બીજાનાં જાણવામાં કે જોવામાં આવશે તો તે પોતાની મશ્કરી કરી હસશે, એ ધ્યાનમાં આવતાંજ તે બહુ લજ્જિત અને સંકુચિત થઈ બેસતી.

કેટલેક પ્રસંગે રાત્રીના શાન્ત સમયે પોતાની પુત્રી ગાઢ નિદ્રામાં નિમગ્ન થઈ જતી ત્યારે તેના ક્રામળ-કમનીય કમળ કુસુમ સમાન મુખકમળ તરફ જોવાથી તેનું ચિત્ત બહુ પ્રસન્ન થતું. પોતાનો સંપૂર્ણ માતૃપ્રેમ આ બાળા ઉપર સ્થિર ન થતાં તે રાજકુમાર તરફ આટલો બધો કેમ આકર્ષાય છે, એ બાળકમાં તેને કંઈ પણ સમજણ પડતી નહોતી.

તે બાલિકા કમળા જ્યારે મધુરીના મુખ તરફ જોઈ સ્મિત-હાસ્ય કરતી, તે વખતે મધુરી પણ તેને પ્રેમ કરવામાં બાકી રાખતી નહિ. તે તેને પ્રેમ કરતી, પંપાળતી, હસાવતી અને ચુંબન લેતી. જે વખતે તે તેને રમાડતી તે વખતે તેને લાગતું કે, આ કમળાને બદલે જો કશ્યાણસિંહ હોત તો પોતાના અંતઃકરણને કેટલો બધો આનંદ થાત ! એ વિચાર મનમાં આવતાં તેના આનંદમાં વિષાદનું છમકતું જણાતું. મધુરી જેવી પ્રેમાળ, ભોળી અને પતિવ્રતા સ્ત્રીને દુઃખથી કચરી નાંખવા માટે એટલી યત્નો પુરતી હતી. પોતાની પુત્રી ઉપર પોતાનો ખરો પ્રેમ હોવો જોઈએ, પણ તે ખરો પ્રેમ બીજાના બાળક તરફ ઉત્પન્ન થાય છે, એ એક મોટું પાપ છે. તેનો જવાબ ઈશ્વરને ત્યાં-જગદીશ્વરના દરબારમાં પોતાને આપવો પડશે, એમ લાગવાથી તેને બહુજ ખેદ થતો. પોતાના માતૃપ્રેમને કલંક લગાડનાર પોતાનું વર્તન છે, એમ વારંવાર તેના મનમાં આવી તે દુઃખમાં ચકચૂર થઈ જતી.

આ બાળકમાં બીજી એક ચમત્કારિક હકીકત કહેવાની જરૂર

છે. અત્યારે અમે જે દિવસની હકીકત કહેવાના છીએ તે પહેલાં થોડાએક દિવસ ઉપર યુવરાજી અશોકમાલા પોતાના પુત્રને સાથે લઈ હમેશના નિયમ મુજબ મધુરીની સાથે વાતો કરવા આવી હતી. તે વખતે અશોકમાલાએ જ્યારે ખુલા દિલથી કબુલ કર્યું કે પોતાના પુત્ર કરતાં મધુરીની પુત્રી તરફ પોતાનું દિલ વધારે આકર્ષાય છે, ત્યારે મધુરીના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. પોતાનો પ્રેમ અશોકમાલાના પુત્ર ઉપર અને અશોકમાલાનો પ્રેમ પોતાની પુત્રી તરફ આકર્ષાય છે, તેથી આ વિચિત્ર બનાવવામાં કોઈ પણ પ્રકારની ઇશ્વરી માયા હોવી જોઈએ, એમ મધુરીના મનમાં આવ્યા વિના રહ્યું નહિ.

પરસ્પર પોતાના હૃદયની વાતો ખુલી કરી રહ્યા પછી તેઓ રડી પડી અને પછી પાછી શાન્ત થઈ. ઇશ્વરી નિયમ વિરૂદ્ધ પોતાના પ્રેમનો જે પ્રવાહ વહે છે, તે તરફ ન વહેતાં ખરે રસ્તેજ વહન કરે, તે માટે મને, વાણી અને કાયાથી પરમાત્માની તેઓએ પ્રાર્થના કરી.

અરેરે ! ગરીબ બિચારી અમળાઓ ! પોતાના પ્રેમનો પ્રવાહ ઇશ્વરી નિયમ મુજબ યોગ્ય દિશાએજ વહે છે, છતાં અજ્ઞાનથી તે ખીજીજ-વિરૂદ્ધ-દિશાએ વહન કરે છે, એમ તેઓ માનતી હતી. ખરી વાત તે બિચારી અમળાઓ શી રીતે જાણી શકે ?

મધુરીનો કડ્યાણુસિંહ ઉપર અને અશોકમાલાનો કમળા ઉપર જે પ્રેમ છે, તે ખરોજ છે; એ વાત તેમના ધ્યાનમાં ક્યાંથી અને શી રીતે આવી શકે ? પરસ્પરના બાળકને જ્યારે તેઓ સુખન કરતી ત્યારે તેઓ પોતાનાજ બાળકનું સુખ કરે છે, એમાં સૃષ્ટિ નિયમ વિરૂદ્ધ કંઈજ નથી, એ બાળકની કલ્પના તેઓને ક્યાંથી આવે ?

એક બીજના બાળક ઉપર સ્થિર થએલા પ્રેમના સંબંધમાં તે બન્ને સખીઓએ એક બીજની પાસે જો કે-પોતાના ખુલા દિલથી કબુલ કર્યું હતું છતાં આ બાળક પોતાના પતિઓને કહેવાની તેઓ

હિંમત કરી શકતી નહોતી.

બીજી બધી બાબતોમાં તેઓ જો કે પતિને પરમેશ્વર સમાન માનતી હતી તો પણ આ સૃષ્ટિ નિયમ વિરૂદ્ધ દેખાતી વાત પોતાના પતિને કહી તેમનાં ચિત્ત શંકાશીલ કરવાની તેઓ હિંમત કરી શકતી નહોતી. એમાં અધિક આશ્ચર્ય પામવા જેવું નહોતું. કારણ કે તે વાતજ વિચિત્ર હતી. તેમના તરફથી પોતાના ચળવિચળ ચિત્તનું-શંકિત હૃદયનું સમાધાન થઇ શકશે નહિ, એટલુંજ નહિ પણ ઉલટું એ વાત તેમને એક જાતના દુઃખનું કારણભૂત થઇ પડશે એમ તેઓના (મધુરી અને અશોકમાલાના) મનમાં આવી હતી. એ વાત અનુચિત હતી એમ કાણુ કહી શકે તેમ છે ? !

ફક્ત યુવરાજ સિંહદત્તના સંબંધમાંજ જુદી સ્થિતિ હતી. તેને પોતાનો પુત્ર કલ્યાણસિંહ પોતાના પ્રાણુ જેવોજ પ્રિય લાગતો હતો. આ બાબતમાં મધુરી કરતાં અશોકમાલા વધારે સુખી હતી. કારણુ કે પોતાના બાળક ઉપર પોતાનો પ્રેમ જો કે ઓછો હતો પણ પોતાના પતિનો પૂર્ણ પ્રેમ પોતાના પુત્ર ઉપર છે, એ જોઇ તે જરા સંતોષ અને સમાધાન માનતી હતી. પણ મધુરીને દુઃખ થવાનું કારણુ એ હતું કે, પોતાની પુત્રી ઉપર પોતાના પતિનો જરાએ પ્રેમ નહોતો.

એટલી હકીકત જાણ્યા પછી જ્યારે દારીએ તેને વરંધી આપી કે, “કોઇ ગૃહસ્થ આપને મળવા માગે છે !” ત્યારે તેના મનની સ્થિતિ કેવી હતી અને તે વખતે તેના મનમાં કેવા કેવા વિચારો ઘેળાતા હતા, તે વાંચકોના ધ્યાનમાં આવી જશે.

વધી મળતાંજ મધુરી અન્તઃપુરમાંથી બહાર આવી અને પારકા પુરૂષની મુલાકાત લેવા માટે જે જગ્યા ચોગ્ય હતી તે જગ્યાએ પોતાનો દારી સાથે આવી પહોંચી.

પ્રકરણ ૬ હું.

કામ ફોલ !

સત્યસિંહ તે જગ્યાએ પહેલેથીજ આવી બેઠેલો હતો. સત્ય-
સિંહ પોતાને ઘણા દિવસ થયા મળ્યો નહોતો તેથી તેને જોતાંજ તે
સરળ ચિત્તની સ્ત્રીને બહુજ આનંદ થયો. તે તેને બહુ માન આપતી તે
શિવાય તેનાં ચૈતન્યની સાથે લમ થવા પહેલાં જ્યારે ચૈતન્ય કાંચન-
પુરના કારાગૃહમાં કેદ હતો ત્યારે મધુરીને આનંદ મળવા માટે સત્યસિંહે
ચૈતન્યની આમેલુખ એક નાનકડી છત્રી ચીતરી આપી હતી. આ
વાત અમારા વાંચકોના સ્મરણમાંજ હશે. એ ઉપરાંત તે પોતાની
ખાસ દાસી વિલાસવતીનો બાઈ થતો હતો. કાંચનપુરમાં વિલાસવતીને
મળવા માટે ઘણી વખત તે રાજમહેલમાં આવતો તેથી મધુરીની
સાથે પણ તેને ઓળખાણ થઈ હતી. આ વખતે સત્યસિંહનો પોશાક
જો કે ભપકાદાર નહોતો તેમ તે તદ્દન ગરીબ જેવો પણ નહોતો.
તેની અત્યારની સ્થિતિ ઉપરથી તે ગયા વર્ષમાં દુઃખદ સ્થિતિમાં હશે
એવું અનુમાન કરી શકાય તેમ નહોતું. મધુરીને જોતાંજ તે ઉભો
થયો. મધુરી બોલી-

“ બાઈ સત્યસિંહ ! ખેસ બાપુ. તું અને હું બાલ્યાવસ્થાનાં
સખા હોવાથી તારે મને આટલું બધું માન આપવાની આવશ્યકતા
નથી. તું આજે ઘણા દિવસે મને મળ્યો તેથી મને ઘણોજ આનંદ
થાય છે. વાહ, તું આબો ક્યારે ? તારે અમારા ઘરને પારકું ઘર
માનવું નહિ. હું કાંઈ તને પારકો સમજતી નથી. સમજ્યો કે ? ”

“ આપ મારા જેવા ગરીબને ભૂલી ગયાં નથી એ પરમાત્માનો

મારા ઉપર મોટા ઉપકાર છે. બા સાહેબ, આપને હું ખરંજ કહું છું કે, મને ગરીબાઈ બહુજ પસંદ છે. હું દ્રવ્યનો દાસ કે લક્ષ્મીનો લાલચુડો-લોભી અને વૈભવને ચાહનારો નથી. વધારે તો શું કહું પણ મારી બહેને આપની સેવાનો ત્યાગ કરી એક સરદાર સાથે લગ્ન કર્યું તે વાતને હું જરાએ પસંદ કરતો નથી. હજી હું તેને મળવા પણ ગયો નથી અને ભવિષ્યમાં તેને મળવા જવાનો પણ નથી. ”

“ સત્યસિંહ ! તારું આ ભાષણ મને બહુ અન્યયથી ઉપજાવે છે. તેં જ્યારે મને તારા આવવાની વરધી અપાવી, ત્યારે પણ તેં પોતાનું નામ જણાવ્યું નહોતું, એથી મને શંકા થઈ આવી હતી; અરે મેં તારી વર્તણૂક ઉપર ટીકા પણ કરી હતી. વિદ્યાસવતીની સાથે તારે બોલાચાલી કે કશુંયો તો થયો નથી ને ? ”

“ ના ના. બા, તેવું કંઈ નથી. પણ હવે તેને મળવાનું મને હચિત લાગતું નથી. ”

“ સત્યસિંહ ! તું બહુજ ચતુર માણસ છે, તે હું ઘણી સારી રીતે જાણું છું. હું તારી ઇચ્છા વિરૂદ્ધ તને વર્તાવ માગતી નથી. મને લાગે છે કે તું આજે મને મળવા આવ્યો છે, તે વાત પણ વિદ્યાસવતીના જાણવામાં ન આવે, એવી તારી ઇચ્છા હશે ખરું ને ? ”

“ હા. બા સાહેબ ! મારી તેની આપની પાસે પ્રાર્થના છે. એટલુંજ નહીં પણ આસ મહારાજ જ્યૈતન્યદેવને પણ મળવાની અત્યારે મારે ઇચ્છા નથી. ”

“ એટલે ? તારા કહેવાનો અર્થ મારા સમજવામાં આવતો નથી. તું અહીં આવ્યો હતો, એ હકીકત જો તેમને સમજશે તો તેઓ વિદ્યાસવતીને મળતાંજ એ વાત તેને કહી દેશે, એમ તને લાગે છે કે શું ? બલે, તારી તેવીજ ઇચ્છા છે તો મારે આ હકીકત તેમને શા માટે કહેવી જોઈએ ? જા, હું આપણી મુઝાકાતની વાત તેમને

પણ નહીંજ કહું. વિલાસવતીના લમની વાત તને ગમતી નથી એ વાત પણ હું તેને કહીશ નહીં. તેમજ આપણી થએલી મુલાકાતના સંબંધમાં પણ એક અક્ષર તેને જણાવીશ નહીં. સત્યસિંહ ! હું ખરુંજ કહું છું કે તારી બહેન ઉપર તારે આટલું બધું ગુસ્સે થવું બ્યાજખી નથી.”

“ બા સાહેબ ! સર્વ કુટુંબોમાં કાંઈને કાંઈ છુપી વાત તો હોયજ છે. ઘેર ઘેર માટીના ચુકા હોય છે. આ સર્વ સાધારણ નિયમમાં અમારું ઘર કંઈ અપવાદ રૂપ નથી. મેં સર્વ બાબતનો વિચાર બહુ સારી રીતે કરીનેજ આ નિશ્ચય કરી નાંખ્યો છે. સ્વાભાવિક રીતે માંડ મન કામગી છે, એવી મને તો ખાત્રી છે. તેવાંજ કાંઈ વિશેષ કારણોને લીધે હું તમને મળવા માટે અહીં આવ્યો છું. બા સાહેબ, હું ખીજીજ વાતો કરવા લાગ્યો તેથી તમારા કુશળ સમાચાર પૂછવાનું ભૂલી ગયો તે માટે મને માફ કરજા. બા મને કહો કે આપ આપની પુત્રી અને પતિ સહ આનંદમાં તો છો ને ? ”

“ હા. ભાઈ ! ઇશ્વરની કૃપાથી આજ સુધી તો હું આનંદમાં છું. અરે પણ સત્યસિંહ ! આ શું ? આ તારી પાસે ફળો શાનાં છે ? તે જો કે બોર જેવાં દેખાય છે પણ બોર તો નયજા. ”

“ બા સાહેબ ! હું આ ફળો તમને નજરાણા તરીકે આપવાને માટે લાવ્યો છું. મારા જેવા ગરીબ માણસનું નજરાણું પણ ગરીબાઈ જેવુંજ હોય. બા, આજ સુધીમાં તમે હજારો ફળો ખાધાં હશે, પણ આવાં સ્વાદિષ્ટ અને મધુર ફળો તમે કદી ચાખ્યાં પણ નહિ હોય ! એવી મને ખાત્રી છે. લ્યો બા આમાંથી એક ફળ ચાખી તો જુઓ. ” પોતાની પાસેનાં ફળોમાંથી એક ફળ વિનયપૂર્વક મધુરીના હાથમાં આપીને તે બોલ્યો. “ આ ફળો મહાન મુક્તિમતો વેડી આપને અર્પણ કરવા માટે હું લાવ્યો છું. આપને તે ગમશે તો હું મને પોતાને મોટો ભાગ્યશાળી સમજીશ. આપ આ ફળ ચાખી તો જુઓ કે, તે કેટલાં બધાં મધુર અને સ્વાદિષ્ટ છે. ”

મધુરીએ તે ફળ પોતાના મુખમાં મૂકી ચાખ્યું અને પછી તે બોલી—“ સત્યસિંહ ! આ ફળ સ્વાદિષ્ટ અને બહુજ મધુર છે ખરું. તારૂં આ નજરાણું મને બહુજ પસંદ પડ્યું છે. ”

“ બા હવે મારી મહેનત સફળ થઈ ! ”

એક ફળ ખાઈ રહેતાંજ મધુરીને સત્યસિંહે બીજું ફળ આપ્યું તે પણ તે ખાઈ ગઈ. એ જોઈ સત્યસિંહને પારાવાર પ્રસન્નતા થઈ. હવે ત્રીજું ફળ તેના પેટમાં જાય એટલે બસ ! મારી સર્વે મહેનત સફળ થઈ જશે અને કામ ફત્તેહ !

મધુરી બીજું ફળ પણ ખાઈ રહી. તે સત્યસિંહના ધ્યાનમાં આવતાંજ પોતાની પાસેના ફળોમાંથી સર્વથી ઉત્તમ અને સુંદર દેખાતું એક ત્રીજું ફળ પોતાના હાથમાં લઈ તે બોલ્યો—“ બા સાહેબ ! આ ફળ સર્વે ફળોમાં બહુજ સુંદર છે. પહેલાંનાં ફળો કરતાં આ ફળ થોડુંજ પાકેલું છે, એટલા માટે તેનો સ્વાદ પણ ઓરજ છે. તમે આ ફળનો પણ સ્વાદ ચાખી જુઓ. ”

મધુરીએ ત્રીજું ફળ પોતાના હાથમાં લીધું. તે જોતાંજ સત્યસિંહ ધ્રુવ્યો પણ સમાયો નહીં. જ્યારે મધુરીએ તે ફળ મોંમાં નાંખ્યું ત્યારે તેની આંખમાં આનંદનાં આંસુઓ આવી ગયાં. આ સ્થિતિ મધુરીના જાણવામાં ન આવી જાય માટે પોતાની પીઠ પાછળ ઉમેલી એક દાસી તરફ તેણે જોયું અને એક ફળ તેણીને પણ આપ્યું.

ગઈ કાલેજ દુષ્ટ વિલાસવતીએ મધુરી જૂરી જૂરીને મરે, એવી અભિલાષાએ વિષપ્રયોગ કર્યો હતો અને આજે તેજ વિષપ્રયોગ કરનારી વિલાસવતીના બાઈએ તેને વિષદ્ર ફળો આપીને તે (મધુરી) ના ઉપર ઝઝૂમતા સંકટને દૂર કરી નાંખ્યું.

મધુરીને માટે હવે વિષપ્રયોગની બાબતમાં કોઈ પણ જાતની ફિકર કરવાની જરૂર સત્યસિંહને રહી નહિ. બીજી તરફ વિલાસવતી

પોતાના ઉદ્દેશો ફળિભૂત થયા, તેથી મનમાં ને મનમાં નવીન સૃષ્ટિની રચના કરતી હતી. કારણ કે, તે કાલિદાસ ઝેર આપનાર વિષવૈદ્યની ટુંકી સમજણ મુજબ તેણે પોતાના વિષનો ઉતારોજ નથી, એમ તેને કહ્યું હતું અને તેથીજ વિદ્યાસવતી પણ પોતાના અભિમાનમાં મરડાઈ જતી હતી.

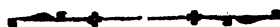
પોતાનું કાર્ય રહેજે ફત્તેહ થયું, તે જોઈ સત્યસિંહે પરમાત્માનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માન્યો અને પછી થોડી ઘણી બીજી આડી અવળી વાતો કરી. ત્યાર પછી મહારાણી મધુરીએ સત્યસિંહને પોતાનું સ્મરણ રહે માટે એક હીરાની વિંટી આપી. તે તે મુદ્રિકા લેતોજ નહોતો પણ મધુરીએ અતિશય આગ્રહ કરવાથી તેણે લાચાર થઈ-તેને ફક્ત ખુશી રાખવા માટેજ-તે લીધી.

જે વૃદ્ધ ગૃહસ્થે પોતાના હાથે મધુરી ઉપર ઝઝૂમતી મુશીબત દૂર કરાવી, તે પરોપકારી વૃદ્ધ ગૃહસ્થની બાબતમાં વિચાર કરતો કરતો ચૈતન્યના મકાનમાંથી નિકળી તે પોતાના ઝુંપડી જેવા મકાનમાં આવી પહોંચ્યો.

તે વૃદ્ધ કોણ હતો અને તે મધુરીના હિત માટે આટલી બધી ખટપટ શા માટે કરતો હતો ?

ઘેર આવ્યા પછી સત્યસિંહ તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થના-તેણે આપેલા વચન પ્રમાણે આગમનની વાટ જોઈ બહુ વાર સુધી બેસી રહ્યો. આખરે આ બાબતમાં સત્યસિંહ પૂરેપૂરો નિરાશ થઈ ગયો. તે વૃદ્ધ પોતે આપેલા વચનને પાળી શક્યો નહિ. સત્યસિંહને મળવા તે ન આવ્યો તે નજ આવ્યો.

હજી સત્યસિંહ પોતાની પહેલાંની કંગાલ ઝુંપડીમાંજ રહેતો હતો. તેને સગવડ બરેલી નવી જગ્યા અત્યાર સુધી મળી શકી નહોતી. તે નવીન અને સગવડ બરેલી જગ્યા બાડે લેવાની તપાસમાંજ હતો.

પ્રકરણ ૭ મું.

નરક યાતના નિવેદન.

પાછલા પ્રકરણમાં અમે જે હકીકત જણાવી ગયા છીએ તેને આજે આઠ મહિના થઈ ગયા છે અને આ અમારા કથાનકને પ્રારંભ થયે આજ લગલગ અઢી પોણા ત્રણ વર્ષ થવા આવ્યાં છે.

સંખ્યાકાળનો શાન્ત સમય હતો. આ વખતે વિદ્યાસવતી અને ચૈતન્ય અવંતિનગરીની બહાર આવેલા એક રમણીય સરોવર ઉપર ફરતાં હતાં. તેઓ શાન્તપણે અને ગંભીરતાથી વાતચિત કરતાં ફરતાં હતાં. મુખ્યત્વે વિદ્યાસવતીને ચૈતન્ય અનેક વાતો કહેતો હતો અને તે એકાગ્ર ચિત્તે તેની સર્વે વાતો સાંભળતી હતી. ”

“વિદ્યાસવતી ! તે વખતે મેં જે એક એક ભયંકર દેખાવો જોયા, તેનું જરાએ વર્ણન કરવાનું મારામાં અત્યારે પણ સામર્થ્ય નથી. તે ભયંકર શરીરને કંપાવી નાંખનારા-દેખાવો જોવા જેટલી હિંમત મારામાં ક્યાંથી આવી ? તે બાબતમાં મને રહી રહીને આશ્ચર્ય પેદા થાય છે. નરકયાતના એટલે શું ? અને તે યાતનાઓ કેવી હોય છે ? તે જોવાની અત્યંત અભિજ્ઞાપા મારા અંતઃકરણને ઘણા દિવસથી લાગી રહી હતી. તે માયાવી મારી પાસેજ હોવાથી તે ભયાનક દેખાવો જોઈ શકવાની મારામાં હિંમત આવી હશે, એવું માફે અનુમાન છે અને તેજ અનુમાન ખરું હોવું જોઈએ એમ મને ખાત્રી થાય છે. તે માયાવીની પાછળ પાછળ નરકમાંનાં યાતના સ્થાનો જોતો જોતો હું આલ્સો જતો હતો ત્યારે મારા મનમાં-ચિત્તમાં જે દુઃખદ લાગણીઓ ઉત્પન્ન થઈ હતી, તે તો માફે મનજ નજી છે.

તે વખતની મારા અંતઃકરણની સ્થિતિની બીજા કાઠને કલ્પના પણ થઈ શકે તેમ નથી.

“ વારૂ, આ વાતને આજે લગલગ આઠ મહિના થઈ ગયા છે, એમ તમે પોતેજ કહો છો, છતાં પણ આજ સુધી તમે મને આ વાત કેમ ન કહી ? આટલા દિવસ સુધી તમે આ વાત મારાથી છુપાવી રાખી એ ઉપરથી હવે હું તમારા વિશ્વાસને પાત્ર નથી, એમ મારે સમજવું કે કેમ ? ખરી રીતે જોતાં તમારા સુખદુઃખની તમામ વાતો જાણવાને માટે હું એક તમારા મિત્ર જેવી છું. ”

“ વિશ્વાસવતી ! તારી ઉપરનો મારો વિશ્વાસ એક રતી જેટલો પણ ઓછો થયો નથી. તને એ વાત કહેવાનું ઘણી વખત મારા મનમાં આવ્યું હતું છતાં તે ઉદ્દેગજનક બનાવે. એક અક્ષર પણ તને કહેવાને મારા મુખમાંથી બહાર નિકળે નહોતો. આજે પણ તે વાત હું તને શી રીતે કહી શક્યો તેનું મને રહી રહીને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. તારી મુખમુદ્રા મને આજે જેવી પ્રસ્તુત દેખાય છે, તેવી પહેલાં કાંઈ દિવસે દેખાઈ નહોતી. જેમ જેમ એક પછી એક દિવસ વ્યતીત થતો ગયો તેમ તેમ મારી છુપી વાત તને કહેવાની ઉત્કંઠા મારા અંતઃકરણમાં વધારે ને વધારે વધતી ગઈ તેથીજ હું તારી પાસે એ વાત કહી શક્યો હજી, એમ મને લાગે છે. તારા શિવાય જેની પાસે મારું મન હું ખુલ્લું કરી શકું એવું મારું દિલનું કાંઈ માણસ છે ખરું કે ? હું તને કહું છું કે-કૃપા કરી મેં જે બચકર અને અધોર કૃત્યો જોયાં છે, તેના સંબંધમાં હવે તું મને એક અક્ષર પણ પૂછીશ નહિ. હાય ! હાય ! ! હવે થોડા વર્ષો પછી મારે તે ઠેકાણે જવું પડશે. ત્યાંનાં સર્વ પ્રકારનાં બચકર દુઃખો મારે સહન કરવાંજ પડશે.

“ એવો પ્રસંગ મારી ઉપર પણ આવશે ને ? ”

“ પ્રિયે ! આ સમયે મારું ચિત્ત બહુજ આકુળવ્યાકુળ થએલું છે માટે એ સંબંધમાં તું મને એક અક્ષર પણ વધારે પૂછીશ નહીં. હું તને તે સંબંધની સર્વ વાતો થોડા દિવસ પછી શાન્તિથી કહી સંભળાવીશ. ”

“ પ્રિયતમ ! તમારું મન જો તે બાબતમાં આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયું હોય તો અત્યારે આપણે તે સંબંધની વાતચિતનેજ બંધ કરી દેવી, એ વધારે સારું છે ! ”

“ પ્રિયે ! આ બાબત હું ભૂલી જઈ શકું તેમ હોત-આ વાત એક ક્ષણને માટે પણ મારા મનમાંથી દૂર થાય તેમ હોત અથવા એ વાતનું મને તદ્દન વિસ્મરણજ થઈ શકે તેમ હોત તો હું કેટલો ખર્ષો આનંદિત થઈ શક્યો હોત ! ”

“ તમે તમારા ચિત્તને આમ નકામી ચળવિચળ થવા ન દેશો. હજી આપને આ જગતમાં ઘણાં વર્ષો વ્યતીત કરવાનાં છે. ત્યાં સુધી તમે જુદા જુદા સુખનાં સાધનોમાં-મોજમજહમાં-સુખેથી બાકી રહેલો સમય વ્યતીત કરો એટલે થયું. આ જગતમાં જે જે ઉત્કૃષ્ટ સુખો છે, તે સર્વ તમારા હાથમાંજ છે, ખરું કે નહીં ? ”

“ વિલાસવતી ! વિલાસવતી ! કોઈ ઘરને ચારે તરફથી અગ્નિ લાગેલો હોય તે વખતે તે ઘરમાં ગાન-તાન ચતાં હોય તો તે કોને સારાં લાગે ? અમૃતનો પ્યાલો હાથમાં છે પણ તેમાં હલાહલ વિષ ભરેલું છે, એ પ્રત્યક્ષપણે જાણવા છતાં તે અમૃત કોઈને મીઠું લાગશે ખરું કે ? જે સર્પના દાંતમાં કાળકૂટ ઝેર ભરેલું છે તે આપણે જાણીએ છીએ છતાં તેમની શય્યા આપણને બહુજ શીતલ અને શાંતિદાયક તેમજ સુખદ છે એમ ધારી તેની ઉપર સુધ શકાશે ખરું કે ? ”

“ આપનું ચિત્ત જો આટલું બધું આકુળ વ્યાકુળ થાય છે તો તમે તે માયાવીને આના નિવારણનો કોઈ ઉપાય કેમ પૂછી નથી

લેતા ? તમને સર્વ પ્રકારનાં-સંસારમાં ઉપવ્રજ્ય થતાં સુખોમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ એવાં સુખ અને વૈભવો પ્રાપ્ત કરાવી દેવા તે શું તમારી સાથે વચનબદ્ધ થયો નથી ? ”

“ વાહ, વાહ !! વિદ્યાસવતી તને શાખ્વાસ છે. તેં મને બહુજ સારી યુક્તિ દેખાડી પણ જરા સખૂર કર ! હવે બીજું વધારે કંઈ પણ બોલીશ નહિ. પહેલાં એ બાબતમાં હું એકલોજ વિચાર કરી જોઉં છું. ત્યાં સુધી તું સખૂર કર ! ”

એટલું કહી ચૈતન્ય રમશાન ભૂમિને માર્ગે ચાલ્યો ગયો અને વિદ્યાસવતી પાસેના દરવાજેથી નગરમાં પ્રવેશ કરી બહુજ ઉતાવળથી પોતાના મકાન તરફ આવી.

વિદ્યાસવતી પોતાના મકાનને દરવાજો આવી દેવડીમાં દાખલ થઈ તે વખતે કોઈ એક અબ્બાણી અબ્બાણીએ તેને પૂછ્યું કે-“ બહેન ! સરદાર સામંતસિંહનું મકાન આજ છે કે ? ”

૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩

પ્રકરણ ૮ મું.

૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩

ગુર્જર સુંદરી-સુલોચના.

એક નવીન સ્ત્રીએ બહુજ મધુર અને કિંચિત ખેદયુક્ત અવાજે ઉપરનો સવાલ વિદ્યાસવતીને કર્યો. તે બાદનો પોશાક એક ગુર્જર સુંદરીના જેવો હતો. તે બાદ તરફ જોઈ વિદ્યાસવતીને હદ ઉપરાંત આશ્ચર્ય થયું.

“ હા બાઈ, આ તેમનુંજ મકાન છે. તમારે તેમના મકાનમાંના કોઈ માણસને મળવું છે ? ”

“ હા, મારે ખાસ સરદાર સાહેબને મળવું છે. ”

તે અખળાનું નામ સુલોચના હતું. તેના ઉક્ત શબ્દો સાંભળી વિલાસવતીને બહુજ આશ્ચર્ય થયું. તે તેના તરફ વધારે ધ્યાનપૂર્વક જોવા લાગી તો તેને જણાયું કે તે સ્ત્રી બહુજ દેખાવડી છે, છતાં પણ તેની મુખમુદ્રા ઉપર દુઃખ અને ચિંતાની છાપ પડેલી સ્પષ્ટપણે દ્રઙ્ગોચર થાય છે. એ સ્ત્રીના શરીરનો વર્ણુ જરા કાળો હતો. તેનાં નેત્રો વિશાળ અને તેજસ્વી તેમજ પાણીદાર હતાં. તેના કેસ કાળા ભ્રમર જેવા હતા. તે બહુજ મનમોહક દેખાતી હતી. તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી જણાતું હતું કે તે સ્ત્રી કોઈ ઉંચ અને ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલી હોવી જોઈએ.

તેનો વિશાળ બાલપ્રદેશ, પ્રવાળ પ્રમાણે લાલચોળ દેખાતો ઓળખ પ્રદેશ, શુભ્ર અને શુદ્ધ મૌક્તિકના હાર જેવી દંતપંક્તિ, સરત્ર અને ઝમકદાર ગરદન, કોમળ કમળ નાળ જેવા મૃણાલસમ હાથ અને યોગ્ય પ્રમાણસર શરીરનું બંધારણ ઇત્યાદિક સર્વે સુંદર સૌંદર્યનાં લક્ષણો જોઈ વિલાસવતી જેવી સ્ત્રી પણ ચકિત થયા વિના રહી નહીં.

પોતાના પતિની મુલાકાતે આવનાર દરેક મનુષ્યની બાજતમાં તેને જરાએ આદર બુદ્ધિ નહોતી પણ આ સ્ત્રી-સુલોચનાને જોતાંજ અત્યારે તેના મનમાં તેને માટે આદર બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ આવી હતી. તેણે સુલોચનાને પોતાની સાથે પોતાના મકાનમાં આવવાની પ્રાર્થના કરી.

પુરૂષની મુલાકાત લેવાને યોગ્ય એવા પ્રશસ્ત દિવાનખાનામાં તે બન્ને આવી બેઠી. ત્યાં બેઠા પછી વિલાસવતીએ પોતાની દાસીને હાંક મારી તેને સરદાર સાહેબ છે કે નહીં ? એ બાજતમાં પૂછતાં તેના તરફથી ના નો જવાબ મળ્યો. સરદાર મકાનમાં નથી એ બાજત વિલાસવતીને માટે એક રીત સગવડ બરેલી થઈ પડી. કારણ કે સરદાર આવ્યા નથી, ત્યાં સુધી તેની સાથે બંધી બે બંધી વાતચિત

કરવાનું મળશે અને તેનો પોતાના પતિની સાથે ફરી જાતનો સંબંધ છે, એ વાત જાણવાને બહુ સારો વખત મળ્યો છે, એ વિચાર તેના મનમાં આવ્યા વિના રહ્યો નહીં.

થોડી વાર પછી પોતાની દાસીને વિલાસવતીએ બહાર જવાની ઇસારત કરી. દાસીના બહાર ચાલી ગયા પછી સુલોચના પ્રત્યે તે કહેવા લાગી કે—“ બહેન ! આ મકાનના માલેક આ સમયે મકાનમાં નથી, એ વાત તો તમારા જાણવામાં આવીજ ગઈ હશે. તેઓ જ્યાં સુધી બહારથી પાછા ન આવે ત્યાં સુધી જો તમારી ઇચ્છા હશે તો હું તમારી પાસે બેસીને વાતચિત કરીશ. ”

“ ઘણી ખુશીયા બહેન ! સરદાર સાહેબ બહારથી પાછા ન આવે ત્યાં સુધી અહીંજ બેસી રહેવાની મારી પણ ઇચ્છા છે. ” થોડી વાર પછી તે ફરી બોલી કે—“ હું ધારું છું તેમ તમે સરદાર સાહેબનાં ધર્મપત્ની હશે ? ”

“ હા ! ” વિલાસવતીએ ઉત્તર આપ્યો.

તેનો જવાબ સાંભળી તે સ્ત્રીએ બહુજ શ્રદ્ધાપૂર્વક થોડી વાર સુધી સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કર્યું. પછી જાણે તે પોતાના મનમાંને મનમાંજ વિચાર કરતી હોયની ! તેમ તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી જણાતું હતું. તેના મનમાં નીચે મુજબના વિચારો ચાલતા હતા.

“ આ સ્ત્રી બહુજ સુંદર છે અને મારા કરતાં પણ યુવાન છે. ત્યારે એમ થવું એ બહુજ બનવા જોગ-સંભવિત છે. ” એટલું મનમાં આવતાંજ તેની આંખોમાં આંસુઓ આવી ગયાં અને તે તેણે લુછી પણ નાંખ્યાં.

પોતાને ત્યાં આવેલી મેમાન સ્ત્રીના આવા વર્તનથી તેનો મર્મ-છુપો બેદ-જાણવાના ઉદ્દેશથી તે બોલી—“ અરે બહેન ! મને જોઈને અથવા તો હું તમારી પાસે છું તેથી તમને દુઃખ થતું હોય તો હું અહીંથી ચાલી જઈશ. તમે સુખેથી અહીંજ બેસી રહો. ”

ગંભીર સ્વરે સુભોચના બોલી—“ બહેન ! તમારાં દર્શનથી મને ખેદ થાય છે—દુઃખ લાગે છે, એ વાત ખોટી છે. તંમારું આદરયુક્ત આચરણ જોઈ મને મારી દુઃખદ સ્થિતિમાં જરા શાંતિ અને સમાધાન થાય છે. તમને જોઈ મારા અંતઃકરણમાં અદેખાઈ ઉત્પન્ન થાય છે, એ વાત ખરી છે; પણ તેને માટે હું તમારી પાસે ક્ષમાની યાચના કરું છું. હું પરમકૃપાળુ પરમાત્માનું સ્મરણ કરીને સાચુંજ કહું છું કે, મારું અંતઃકરણ અદેખું થાય, એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે છતાં પણ હું તમારો દ્વેષ કદાપિ કરીશ નહીં અથવા મારા તરફથી તમને પીડા થશે નહીં. વારું પણ તમે મને કહો કે—ચંપાવતિના સરદાર દેવેન્દ્રસિંહ અને સુભોચનાની બાળતમાં આ મકાનના માલેફ તમારી પાસે કોઈ દિવસે વાત કરી છે ખરી કે ?

“ કોઈ પણ દિવસે નહિ ! ”

દુઃખમય અવાજે તે સ્ત્રી બોલી—“ બરાબર છે. આ તરફ આવ્યા પછી મારા કરતાં પણ સુંદર અને યુવાન સ્ત્રી પ્રાપ્ત થવાની સાથેજ મારું તેમને વિસ્મરણ થયું હોય તેમાં અજાયબી જેવું કંઈજ નથી. ”

“ બહેન ! તમારા બોલવા ઉપરથી અને તમારી વર્તણૂક ઉપરથી જે તર્ક મારા મનમાં આવ્યો છે, તે ખોટો નહિ હોય એમ મને લાગે છે. તમે કૃપા કરી તમારું પૂર્વવૃત્તાંત મને ખુલા દિલથી સાફ સાફ જણાવશો તો તમને કંઈ પણ દોષ ન હેતાં અથવા તમારો દ્વેષ જરાએ ન કરતાં હું તમારી સાથે વિશ્વાસથી વર્તીશ. ”

“ બહેન ! તમારા આ સૌજન્યથી હું તમારો બહુજ ઉપકાર માનુ છું. તમે જે અનુમાન કર્યું છે તે સર્વથા સત્ય છે. હવે હું તમને મારું પૂર્વવૃત્તાંત કહું છું, તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો. એટલે તમારો અને મારો સંબંધ શો છે, તે તત્કાળ સમજાઈ જશે.

પ્રકરણ ૯ મું.

સુલોચનાનું પૂર્વવૃત્તાન્ત.

“અહેન ! મારું નામ સુલોચના છે. લગભગ પંદર વર્ષ પહેલાં મારા પૂજ્ય પિતાશ્રી દેવેન્દ્રસિંહ વેપાર ધંધા માટે દૂર દેશાવર ગયા હતા. જ્યારે તેઓ પાછા આવ્યા ત્યારે તેમની સાથે એક ક્ષત્રિય કુમાર મારે ઘેર આવ્યો હતો. તેના શરીર ઉપર કેટલાક જખમો થયેલા હતા—તે ઘવાઈ ગયેલો હતો. તે વખતે જો તેની સારી રીતે સારવાર ન કરવામાં આવી હોત તો તે પાછો સાંભળે પણ થાત કે નહીં તેની શંકાજ હતી.

તે યુવકની સારવાર કરતાં મેં ભૂખ, તરસ, વખત, કવખત વિગેરે તરફ જોયું પણ નહોતું. ઇશ્વરની કૃપાથી અને વૈદ્યની પ્રવીણતાથી તે યુવક ગૃહસ્થના જખમો ધીમે ધીમે રૂઝાઈ આવવા લાગ્યા, તો પણ તેને ફરવા હરવા માટે કેટલાક મહિના લાગ્યા.

તેને શસ્ત્રવૈદ્યે ફરવા હરવાની પરવાનગી આપવાથી તે અમારા મકાનની આસપાસના બગીચામાં ફરવા જવા લાગ્યો. છતાં પણ કંઈ વખતે થું થશે, તેનો નિશ્ચય ન હોવાથી હું હમેશાં ફક્ત તેની શુશ્રુષા માટે તેની સાથે બગીચામાં ફરવા જતી.

તે વખતે મારી ઉંમર લગભગ તેરેક વર્ષની હશે. તમારા આ દેશમાં છોકરીઓને કેટલામે વર્ષે પરણાવવામાં આવે છે, તે હું કંઈ પણ જાણતી નથી. પણ અમારા દેશમાં ઘણા ભાગે બારમે કે ત્રેરમે વર્ષે છોકરીઓને પરણાવવામાં આવે છે અને પંદરમે વર્ષે તેવી છોકરીઓને છોકરાં થયાના હજારો દાખલાઓ મળી આવશે.

આ બાબત તમને જણાવવામાં મારો હેતુ એટલોજ છે કે તે સમયે જો કે મારી ઉમ્મર તેર વર્ષની હશે તો પણ પતિ એટલે શું અને પત્ની એટલે શું ? તે હું બિલકુલ જાણતી નહતી.

મારા પિતાશ્રી બહુજ શ્રીમંત-ધનવાન હતા. હું તેમની એકની એકજ લાડકવાઇ પુત્રી હતી તેથી તેઓએ મારાં લગ્ન કરવામાં વાર લગાડી એ ખરું છે. તેમજ મારા પિતાને પોતાની સ્થિતિને યોગ્ય એવો વર મારે માટે મળી શક્યો નહોતો, એ વાત પણ ખરી છે. એ બન્ને કારણોથી મારી ઉમ્મર લગ્નને યોગ્ય છતાં પણ હું કુંવારીજ હતી.

જેમ જેમ તે યુવકની સાથે મારો-પરસ્પરમાં-પરિચય વધવા લાગ્યો તેમ તેમ પરસ્પરનો પરસ્પરની ઉપર ધીમે ધીમે પ્રેમ થવા લાગ્યો. અમારાં બન્નેનાં અંતઃકરણો એક બીજા પ્રત્યે આકર્ષાવા લાગ્યાં.

તે યુવક લગભગ એક વર્ષ સુધી અમારે ત્યાં રહ્યો હતો. તે વખતે તેણે પોતાનું નામ સરદાર સામંતસિંહ અને નિવાસસ્થાન અવન્તિનગરી એવું જણાવ્યું હતું. પોતે કેવી સ્થિતિમાં છે, પોતાની અવન્તિનગરીમાં કેટલી પ્રતિષ્ઠા છે ઇત્યાદિક પોતાને લગતી તમામ હકીકત અને પરીસ્થિતિ મારા પિતાને તેણે જણાવી હતી.

સરદાર સામંતસિંહે કહેલી હકીકત ખરી છે કે ખોટી છે ? તેની ખાત્રી કરવા મારા પિતાશ્રીએ પોતાના માણસને અવન્તિનગરીમાં મોકલ્યો હતો. તેણે પાછા આવી જણાવ્યું હતું કે સરદાર સામંતસિંહે જણાવેલી તમામ હકીકત સત્યજ છે. તેમાં અસત્યનો ચત્કિચીત્ પણ અંશ નથી. એ હકીકત મોકલેલા માણસની પાસેથી જાણી મારા પિતાશ્રીએ તેની પાસે મારા લગ્ન બાબતની વાત કાઢી. તેણે પણ પરમાનંદપૂર્વક મારી સાથે લગ્ન કરવાનું કબુલ કર્યું. જેવો આનંદ તે સરદાર સામંતસિંહને થયો તેવો મને પણ થયો હતો એ

વાત તો તમારા ધ્યાનમાં આવીજ ગઈ હશે; પણ બહેન ! મારી આ કમીકથા સાંભળી તમને કંટાળો તો નથી આવતો ને ! ? માડું તો નથી લાગતું ને ? ”

“ બહેન ! જોજો ક્યાંક માડું લાગ્યાનું માની લેતાં ! મને જરાએ માડું લાગતું નથી અથવા કંટાળો પણ આવતો નથી. કારણ કે તમે આ બધી પંદર વર્ષ પહેલાંની વાત કરો છો. શિવાય આ વાત તદ્દન સરળ—સત્ય અને અતિશયોક્તિ રહિત હોવાથી મને માડું લાગવાનું કે કંટાળો આવવાનું કંઈ પણ કારણજ નથી. ”

સુલોચના પુનઃ આગળ બોલવા લાગી:—

“ જે સમયે આ બનાવ બન્યો તે સમયે બહેન ! તમે બહુજ નાનાં હશો, બલિષ્ઠમાં તેમની (સરદાર સામંતસિંહની) સાથે તમારાં લગ્ન થશે, એવું તમારા કે બીજા કોઈના પણ મનમાં આવ્યું નહિ હોય ! અસ્તુ. ”

“ તેમની સાથે મારું લગ્ન નક્કી કરવામાં આવ્યું. શુભ દિવસે અને મંગળ સમયે અમારાં લગ્ન થઈ ગયાં. અમે ઇશ્વરીય લગ્નગ્રંથીથી જોડાઈ ગયાં અને એક બીજાના સુખ દુઃખનાં સાથી પણ થઈ ગયાં. મારા પિતાશ્રીએ મારાં લગ્ન મહાન મહોત્સવથી કર્યાં. મારા પતિની પાસે પણ કેટલાંક બહુમૂલ્ય રત્નો હોવાથી તેમણે પોતાથી બનતો ઠાકમાઠ કરવામાં કસર રાખી નહીં. તેમણે મારા કંઠમાં એક પાણીદાર મૂલ્યવાન—મૌકિતકમાલા (મોતીની માળા) પહેરાવી. અને ચાર દિવસ સારી રીતે ઉત્સવ—મહોત્સવ થયો. ”

લગ્ન થયા પછી બરાબર પાંચમે દિવસે સાયંકાળે મારે માટે કાંઈક અલંકારો વેચાતાં લેવા માટે તે બજારમાં ગયા. પણ હાય ! તેઓ તો ગયા તે ગયાજ ! તે દિવસથી આજ સુધી આ અભાગિની અબજાને તેમનાં મુખ—દર્શન પણ થયાં નથી !

એટલું કહી સુલોચના ખૂપ રોવા લાગી. થોડી વાર પછી આંખો લુછી તેણે પોતાના અંતઃકરણમાં આવેલા દુઃખના આવેગનો નિગ્રહ કર્યો. તે ફરી પોતાની હકીકત કહેવા લાગી—

“ખીજે દિવસે તેમને શોધી લાવવા મારા પિતાશ્રીએ ચારે તરફ ધણાએ દૂનોને દોડાવ્યા. દિવસ પછી દિવસ, પક્ષ પછી પક્ષ, મહિના પછી મહિના, અને વર્ષ પછી વર્ષ એમ અનુક્રમે સમય વ્યતીત થતો ચાલ્યો. કાળને કોની દરકાર છે ? બલેને સંસાર સુખી હોય અથવા દુઃખી હોય તેની તેને દરકાર શી ? કાળનું ચક્ર તો અખાધિતપણે કોઈની લાજ કે શરમ રાખ્યા વગર સદા સર્વદા ફર્યાજ કરે છે.

તેમને શોધવા માટે ગયેલા દૂતો પાછા આવ્યા. તેઓ ક્યાં ગયા અથવા તેમનું શું થયું ? એ બાબત તે દૂતોને પૂછતાં તદ્દન નિરાશા શિવાય કંઈ પણ ઉપલબ્ધ થયું નહીં. તો પણ તેઓ ક્યાંએ સુખરૂપ હશે તો આજે નહીં તો કાલે પણ પાછા આવશે એવી અમારી પિતા પુત્રીની ખાત્રી હતી.

જેમ જેમ વર્ષ ઉપર વર્ષ વીતવા લાગ્યાં તેમ તેમ અમારાં ચિત્ત વધુને વધુ નિરાશ થવા લાગ્યાં. તેઓ જીવતા હશે કે નહીં ? એ બાબતમાં પણ અમારા નિરાશ અંતઃકરણને શંકા-કુશંકાઓ થવા લાગી. મારા પિતાશ્રી તેમની શોધ માટે હજી પણ પોતાથી ખનતા પ્રયત્નો કરવામાં જરાએ ક્યાશ રાખતા નહિ.

એવી સ્થિતિમાં વારંવાર મારા મનમાં થઈ આવતું કે મારે મારા ધરખારનો ત્યાગ કરી—જંગલ ચઢી તેમને શોધતાં ફરવું અને આ દેહનું તેમની શોધમાંજ દમન કરવું. કારણ કે મારા અંતઃકરણમાં એક વખત જે પ્રેમ તેમના પ્રત્યે ઉત્પન્ન થયો હતો તે હજી પણ જરાએ ઓછો થયો નથી અને ભવિષ્યમાં થશે પણ નહીં. તે

વખતના પ્રેમમાં અને અત્યારના સ્નેહમાં આટલો વખત વ્યતીત થઇ ગયો છે, છતાં એક રતી માત્ર પણ ફેરફાર થયો નથી. હજુ પણ આજે નહીં તો કાલે પણ કોઈ વખતે મને તેમનો મધુરો મેળાપ થશેજ એમ મને મારો મનોદેવતા કહે છે.

મારે પોતેજ મારા પતિની શોધ માટે બહાર પડવું, એમ મારા મનમાં વારંવાર આવતું ખરું, તો પણ મારા દુઃખથી દુઃખી થઇ ગએલા મારા પિતાશ્રીને એકલા મૂકી તેઓ ના ના કહે છતાં તેમનો આંતરિક આશીર્વાદ લીધા વિના ઘરમાંથી બહાર નિકળવાનું મારું મન હિંમત ધરતું ન હતું. આવી સ્થિતિમાં મારા પતિએ મારા કંઠમાં પહેરાવેલી એક મૌક્તિકમાળા શિયાય મારા ચળવિચળ થએલા ચિત્તનું સમાધાન કરવા માટે આ સંસારમાં અન્ય કોઈ સાધનજ નહોતું અને છે પણ નહિ એમ મને લાગવા માંડ્યું. અત્યંત શ્રદ્ધા અને ભક્તિ પૂર્વક આ હારનીજ ઉપાસના કરવામાં દિવસનો ઘણો ખરો ભાગ હું વ્યતીત કરતી. આ જુઓ ! બહેન ! તેમણે પહેરાવેલો મોતીનો હાર આ રહ્યો. હું એને સદા સર્વદા મારા હૃદયની ઉપરજ ધારણ કરી રાખું છું. એમ કહી સુલોચનાએ પોતાના પાલવને જરા ખસેડી છુપી રીતે રાખેલો હાર વિલાસવતીની નજરે પડી શકે એવી રીતે જરા બહાર કાઢ્યો. વળી તે બોલી:—

“ બહેન ! મેં મારી મુસાફરીમાં આ મૌક્તિકહારનું મારા પ્રાણ કરતાં પણ અધિક સંરક્ષણ કર્યું છે. મુસાફરીમાં તે કોઇની પણ નજરે ન પડે તેને માટે હું કેટલી બધી ચિંતાતુર રહ્યું તે તો હુંજ જાણું છું.

આવી રીતે આશા અને નિરાશાના યુદ્ધમાં દુઃખમાં અને સંદેહમાં ઉપરા ઉપરી વર્ષો પછી વર્ષો વ્યતીત થતાં ગયાં.

આખરે ત્રણ વર્ષ પહેલાં આ દેશનો એક વેપારી અમારા

આમમાં આવ્યો. મુસાફરીમાં બાર વર્ષો વીતાવ્યા પછી સરદાર સાહેબ (સામંતસિંહ) અવન્તિનગરીમાં પાછા આવ્યા છે અને તેઓ પીતાની સંપત્તિનો ઉપભોગ લે છે, એવી હકીકત મારા પિતાશ્રીને તેની પાસેથી મળી. તે વખતે મારા આનંદનો પાર રહ્યો નહિ; એ વાત મારે તમને કહી બતાવવાનું કંઈ પણ કારણ નથી. તેજ વેપારીના મુખેથી સાંભળ્યું કે અત્યારે તેઓ વૈભવોના વિલાસમાં-મોજ મજામાં એટલા બધા નિમગ્ન થઈ ગયા છે કે જાણે પોતે બાર વર્ષમાં ભોગવેલી વિપત્તિઓનો બદલો વાળી નાંખતા હોય ! એ વાત સાંભળી મારા મને આનંદ અને ચિંતાની વચ્ચે જખરું યુદ્ધ આરંભ્યું.

પોતાનો પતિ હયાત છે અને તે સુખમાં પોતાનો સમય વ્યતીત કરે છે, તે જાણ્યા પછી એવી કંઈ સ્ત્રી હશે કે જે પોતાના પતિ પાસે જવાને માટે આતુર ન થાય ?

મેં તરતજ અહીં આવવા માટે મારા પિતાશ્રી પાસે પરવાનગી માગી. મેં જ્યારે તેમની પાસે પરવાનગી માગી ત્યારે મારા પિતાશ્રીના મનની સ્થિતિ બહુજ ચમત્કારિક થઈ હતી. મને તેમની પાસેથી જવા માટે તેઓ રજા આપી શકતા નહોતા અને ના પણ પાડી શકતા નહોતા તેમની સ્થિતિ સુડી વચ્ચેની સોપારી જેવી થઈ ગઈ. એવી સ્થિતિમાં ચાર પાંચ દિવસ વિત્યા પછી તેમને સખત તાવ આવી ગયો. મારો જવાનો વિચાર ત્યાંને ત્યાંજ દબાઈ ગયો. મારા પિતાશ્રીને ટાઢીઓ તાવ આવવા લાગ્યો અને તેજ વ્યાધિમાંને વ્યાધિમાં તેઓ રોગશય્યામાં લગભગ અઢી ત્રણ વર્ષ સુધી પડી રહ્યા. તે માંદગીના અંધકારમાં પણ ચમકતા એકાદ કિરણની માફક સમાધાન માની લેવાની કે જરા તરા શાંતિ પામવાની એટલીજ વાત હતી કે તે માંદગીમાંથી તેઓ સાજા થયા અને થોડાજ સમયમાં તેઓએ પોતાની પહેલાંની તંદુરસ્તી મેળવી. એટલી મુદત દરમિયાન

આજે પોતાના પતિ તરફથી તેકુ આવશે-કાલે આવશે, એવી આશામાં ને આશામાં હું મારા વિયોગાવસ્થાનો વસમો વખત વીતાવતી હતી.

મારા પિતાશ્રી પૂર્ણપણે તંદુરસ્ત થઈ ગયા પછી તેમણે પોતેજ પોતાની મેજે મારી મુસાફરીની તૈયારીઓ કરવા માંડી. આખરે સર્વ તૈયારીઓ થઈ ગઈ. સાથે બહુજ વિશ્વાસુ અને પ્રમાણિક એ માણસો લઈ મેં મારા પતિને શોધી કાઢવા માટે ધરનો ત્યાગ કર્યો. તેમાં મારો આંતરિક ઉદ્દેશ એ હતો કે જો તેમને મારો કંટાળો આવ્યો હોય અથવા કોઈ વિચિત્ર વાતોથી તેમનું ચિત્ત મારા પ્રત્યેથી વિપરીત થયું હોય તો તેમને મળી તેમનાં દર્શન કરી સર્વે વાતોનો પરસ્પરમાં ખુલાસો થઈ જાય. જો ઉખડેલી ઘેડ પાછી બેસી જાય તો તેમની પાસે રહી તેમની સેવા કરવી. જો તે નજ બને તો પછી તેમણે મને પ્રેમપૂર્વક અર્પણ કરેલો તેમનો મોતીનો હાર તેમને પાછો આપી દેવો અને પરમેશ્વરે મારા ભાગ્યમાં સુખ લખ્યુંજ નથી એમ માની લઈ પાછાં ફરવું. એવા અભિપ્રાયથી હું તેમને શોધી કાઢવા માટે મુસાફરીએ નિકળી.

અનેક આપત્તિઓનો અનુભવ લેતી-મુસાફરીની મુશીબતો સહન કરતી આજે પ્રાતઃકાળેજ હું આ અવનિ-ગરીમાં આવી પહોંચી છું. અહીં આવતાંજ મારા પતિએ બીજું લગ્ન કર્યું છે, એ વાત મારા જાણવામાં આવી. તે સાંજળતાંજ મારા મનમાં જે કંઈ થોડી વણી આશા હતી તે પણ તદ્દન નિરાશામાં ફેરવાઈ ગઈ-હું હતાશ થઈ ગઈ, હું સુખરૂપી પર્વતના શિખર ઉપર આવી પહોંચું તેટલામાં તો ઉક્ત વાર્તાના વજ્રવાતથી પાછી દુઃખની ખાઈમાં ગમડી પડી !

આખી દુનિયા મને ભયંકર અંધકાર જેવી જણાવા લાગી. તો પણ આશા અમર છે, એ સિદ્ધાંત અગ્રાધિત હોવાથી પોતાના પરમાત્મ સ્વરૂપ પતિનાં એક વાર દર્શન કરી લેવાં એ આવશ્યક છે,

એવો વિચાર નક્કી કરી પ્રથમ મેં ભગવાન શ્રીકાલકાલેશ્વરનાં દર્શન કર્યાં. મેં ખાસ કરીને અહીંની એક ધર્મશાળામાં મુકામ રાખ્યો છે. મારી પહેલાંની ઉત્કંઠા હવે બાકી રહેલી ન હોવા સમજ્યું હતું તેમને મળવા પ્રાતઃકાળમાં ન આવતાં અત્યારે આવી છું.

હવે તમારી ઓળખાણ થયા પછી મારા મનમાં કાંઈક ભુદોળ વિચાર આવ્યો છે અને તે પ્રમાણે વર્તવાનો મેં નિશ્ચય પણ કરી લીધો છે. સ્ત્રીઓને કેવળ નામ માત્રની-માખણના પુતળા જેવી છતાં પણ શોક્ય કદાપિ કાળે ગમતી નથી, એવી દુનિયામાં એક કહેવત છે.

પતિના સુખનો જે સ્ત્રીએ ચિંતકાળ લાલ લીધો હશે, તે સ્ત્રીની બાબતમાં તે દુનિયાની કહેવત કદાચિત ખરી પણ હશે છતાં પણ મારું અંતઃકરણ કાંઈ ભુદોળ પ્રકારનું છે.

બહેન ! મેં આજ સુધી મારી જીંદગી-ભુવાનીનો વખત પતિના વિરહમાં વ્યતીત કરેલ હોવાથી મારા અંતઃકરણને અને મને વિરહ-દુઃખ સહન કરવાની ટેવ પડી ગઈ છે. હવે મારા આયુષ્યનો બાકીનો ભાગ હું ગમે તેમ કરીને વ્યતીત કરીશ; પણ બહેન ! તમારા સુખની વચમાં હું આવવા માગતીજ નથી. આપણી સાથે પતિનું આચરણ ગમે તેવું હોય તે તરફ જરાએ ધ્યાન ન આપતાં આપણે તેમને સુખમાં રાખવા માટે સતત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ એ આપણું પતિ-વ્રતા સ્ત્રીઓનું ગિરદાજ છે. તેમનો તમારા ઉપર પ્રેમ હશેજ ! મારા વચમાં આવવાથી તમારા અને તેમના સુખમાં વિષાદ ઉત્પન્ન થઈ શકે તેમ છે અને મને પણ સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ નથી, એ સાફ સાફ દર્પણની જેમ જણાય છે. આટલા માટે મેં-મારા અંતઃકરણે એવો પાકો નિશ્ચય કર્યો છે કે હવે મારે તેમને મળીને તમને તેમજ તેમને દુઃખ ઉત્પન્ન કરાવવાના કારણભૂત ન રવું તે નજ થવું.

આ શબ્દો ઉચ્ચારતાં મુલોચનાનો કંઠ ભરાઈ આવ્યો હતો,

તે મહા મુશીબતે શબ્દો ઉચ્ચારતી હતી. તેનાં નેત્રોમાંથી આંસુની ધારાઓ ચાલવા લાગી હતી. તેનાં નાક અને કામળ કપોલ-પ્રદેશ રક્તમય-ક્ષાલયોળ થઈ ગયાં હતાં. એવો સુલોચનાનો પરમ પવિત્ર પતિપ્રેમ પ્રકટપણે જોવાથી પાષાણ-હૃદયી પ્રમદા વિલાસવતીની આંખોમાં પણ પાણી ભરાઈ આવ્યું. પોતાની વર્તણૂંકની આપતમઃ વિચાર આવતાંજ તે (વિલાસવતી) બહુજ શરમાઈ ગઈ.

સુલોચનાએ ધૈર્ય લાવી પુનઃ પોતાના શોકાવેગનો નિર્મલ કર્યો. આંખોમાંથી પાણી લુછી નાંખ્યું અને ગંભીર સ્વરે ફરી પોતાના બાપણનો આરંભ કર્યો. તે બોલી—

“બહેન! તમારી પાસે મારી એક પ્રાર્થના છે અને તેને તમે અસ્વીકાર નહીંજ કરો, એવી હું આશા રાખું છું. કૃપા કરી આ મૌકિતકમાળા તેમની છે, તે તેમને પાછી આપી દેજો. મેં તમને જે હકીકત કહી છે તે પણ તમને યોગ્ય લાગે તો તેમને કહી સંભળાવજો. આ સુલોચનાનો પોતાના પતિ ઉપર જે પ્રેમ છે તે પ્રેમ આ જીવનમાં કદાપિ તે ભૂલી જઈ શકશે નહીં, એવો મારો અન્તિમ સંદેશ તેમને કહેજો. જે તમે મારું આટલું કામ કરશો તો મને પોતાને ભાગ્યશાળી માનીશ અને મારા આ શરીરમાં જ્યાં સુધી આત્માનો નિવાસ રહેશે ત્યાં સુધી તમારું પરમકૃપાળુ પરમાત્મા કલ્યાણ કરે તે માટે અંતઃકરણપૂર્વક હું તેની પાસે પ્રાર્થના કરીશ. હ્યો ત્યારે હવે હું તમારી રજા લઉંશ. કૃપાદષ્ટિ રાખજો બહેન!

એમ કહી સુલોચનાએ પોતાના કંઠમાંની મૌકિતકમાળા બહાર કાઢી અને તે વિલાસવતીને આપે છે, તેટલામાં તો તે દિવાનખાનામાં સાક્ષાત્ સંદાર સામંતસિંહ આવીને દાખલ થયો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

આ તો કોઈ ઠગારો છે !

આ સમયે જો કોઈ માર્મિક-સૂક્ષ્મ અવલોકન કરનારે સુલોચના અને વિદ્યાસવતી એ બન્ને સ્ત્રીઓનું સૂક્ષ્મ-દ્રષ્ટિએ અવલોકન કર્યું હોત તો તે બન્નેમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધ એવી કેટલીક વાતો તેને જણાઈ આવ્યા વિના રહેતજ નહીં.

તે ઉભય સ્ત્રીઓ જો કે અતિશય સુંદર હતી, તો પણ તેમનાં અંતઃકરણો કેટલાં બધાં એક ખીખની વિરૂદ્ધ હતાં ?

વિદ્યાસવતી એ એક દોંગી અને કપટી તેમજ મલિન હૃદયવાળી સ્ત્રી હતી ત્યારે સુલોચના એ સરળ ચિત્તવાળી, ઉદાર, સૌજન્ય-યુક્ત સ્ત્રી હતી.

વિદ્યાસવતી પોતાના નીચપણાની ઉપર ઢાંકપિછોડો નાંખવા માટે બહારથી સરળપણાનો અને ગંભીરતાનો દંભ કરતી હતી પણ સુલોચનાનું અંતઃકરણ અત્યંત પવિત્ર અને ઉદાર હોવાથી તેનું ભાષણ મનમોહક અને શુદ્ધિ તેમજ સૌજન્યથી પરિપૂર્ણપણે ભરેલું હતું. વિદ્યાસવતી પોતાની નીચતાને ઢાંકી નાંખવા માટે એટલી બધી ગંભીરતા ધારણ કરતી કે જેથી તે ગંભીરતા માટે દરેક મનુષ્યને અજ્ઞાપથી ઉપજે તેમ હતું. જ્યારે સુલોચના તેવી નહોતી સુલોચનાએ નિરાશાજન્ય દુઃખનો સંપૂર્ણ અનુભવ લીધેલો હતો. પોતાની ભર-જીવાનીમાં દુસ્તર એવી ચળવિચળ થતી ચિત્તવૃત્તિઓ અને વાસનાઓને તેણે પતિવ્રતપણાના ભાર નીચે દબાવી નાંખી તેમના ચૂરેચૂર કરી નાંખ્યા હતા, એ કારણથી તેની પવિત્ર ભવ્ય અને તેજસ્વી

મુખમુદ્રા ઉપર આવીને સ્થિર થયેલી નૈસર્ગિક ગંભીરતા જોઇને દરેક મનુષ્યના મનમાં તેને માટે સ્વાભાવિકરીતે પૂજ્યભાવ અને આદરશુદ્ધિ ઉત્પન્ન થતાં.

વધારે તો શું કહીએ પણ વિલાસવતી એ એક માનવરૂપધારિણી રમણીય રાક્ષસી હતી અને બીજાની ઉપર પોતાની મોહિની નાંખતી હતી. ત્યારે સુલોચના એ એક પવિત્ર અને દિવ્ય દેવાંગના જેવી હતી અને પોતાનાં દર્શન કરનારને પાવન કરી શકે તેવી હતી, એમ કહેવામાં અમે કોઇ પણ પ્રકારની અતિશયોક્તિ જોતા નથી.

સુલોચના જેવી પવિત્ર પ્રમદા દેવીઓના પુણ્ય પ્રભાવથી આ સંસારનો ક્ષય થતો નથી, એમ અમને તો લાગે છે.

સુલોચના વિલાસવતી કરતાં ઉમ્મરમાં મોટી હતી એ ખરું છે છતાં તેને કપટી માણસની સાથે વર્તવાનો કોઇ પણ દિવસે પ્રસંગ આવેલો ન હોવાથી તે વિલાસવતીના દાંભિક વર્તનથી છેતરાઈ ગઈ. તે કોઇ સૌજન્યની પુતળા છે, એમ લાગવાથી સુલોચનાએ પોતાનું હૃદય તેની પાસે ખુલ્લું કર્યું હતું.

સુલોચનાની ઉમ્મર અત્યારે લગભગ ત્રીસ વર્ષની થઈ હશે, તો પણ ફક્ત વર્ષોની ગણતરીનો ઉપયોગ શો થાય ? તે વર્ષોએ તેના તાણ્યનો અને સૌંદર્યનો લોપ કરી નાંખ્યો હતો, પણ જગતનું જ્ઞાન કંઈ પણ તેને આપ્યું નહોતું. સુલોચના એક ગર્ભ-શ્રીમંતની પુત્રી હતી, તેને સર્વ વાતો અનુકૂળ હતી છતાં એકજ વાતની ન્યુનતા હોવાથી તેને સર્વ હતું છતાં પણ તે નહીં જેવું હતું. ચાર માણસોની વચમાં જવાથી અપમાન થવાનો ભય હોવાથી લોકોની ચાલ ચલગત જોવાનો અથવા મનુષ્ય સ્વભાવનો અભ્યાસ કરવાનો માર્ગ તેને માટે બંધ થયો હતો. પોતાના લગ્ન પછી તે ક્યાંએ જતી કે આવતી નહીં. તે સદા સર્વદા પોતાના પૂજ્યપાદ પતિની સેવામાં

અને પરમાત્મ સ્વરૂપ માનેલા પતિદેવના સ્મરણમાં દિવસો બ્યતીત કરતી હતી. વખતે એકાન્ત મળતાં તે પોતાના દુઃખના આવેગને ઓછો કરવા માટે રોતી પણ ખરી. જો કે તે સંસારમાં હતી છતાં પણ એકાદ સંન્યાસિની કે તપસ્વિનીના જેવી તેની વર્તણૂક હતી.

સુલોચના અને વિલાસવતીની વચ્ચે થએલા સંભાષણ ઉપરથી તેના ખરા સ્વભાવની અમારા વાંચકાને ઓળખાણ થાય કે કદપના આવી શકે તેમ ન હોવાથી અમે ખાસ કરીને સુલોચનાના સ્વભાવનું જરા વિસ્તારથી અત્રે વિવેચન કર્યું છે.

પોતાના ગળામાંનો મૌકિક દાર ખહાર કાઢી સુલોચના વિલાસવતીને આપતી હતી, તેટલામાં સરદાર સામંતસિંહ પોતેજ ત્યાં આવીને દાખલ થઈ ગયો એ વાત અમે ગયા પ્રકરણને છેવટે જણાવી ગયા છીએ. હવે આગળ શું થાય છે, તે આપણે જોઈએ.

તેને નંતાંજ સુલોચના ઉભી થઈ. સુલોચનાએ ફક્ત એકજ વાર સરદાર સામંતસિંહની તરફ નજર નાંખી. તેના પગ ભાગી ગયા હોય તેમ પુનઃ પોતે જે આસન ઉપર બેઠી હતી ત્યાંજ બેસી ગઈ. “હા. તેઓ એજ ! એજ તેઓ !!” એમ કહી તેણે બન્ને હાથેથી પોતાનું મોઢું ઢાંકી લીધું અને ધીમે ધીમે રડવા લાગી.

તે ગુર્જર સુંદરી-સુલોચનાના અંતઃકરણમાં આ વખતે શું થયું હશે, અથવા શું થતું હશે તેનું યથાર્થ વર્ણન કોઈ કરી શકે તેમ છે ખરું કે ?

આજે પંદર વર્ષ થયાં એક સરખી રીતે જે પુરૂષની પ્રતિમાને પોતાના હૃદયમંદિરમાં રાખી તેનું પૂજન અર્ચન કર્યું હતું અને પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ તે પુરૂષની કદપનામય પ્રતિમાને અધિક પ્રિય ગણી હતી, તેજ પુરૂષની પ્રતિમાનાં સાક્ષાત આકસ્મિક રીતે દર્શન થતાંજ તેના હૃદયમાં ચિરકાળથી નિવાસ કરનારો પ્રેમ જાગૃત થઈ ગયો.

જાણે તે પોતે હજી કુમારિકાજ છે અને અત્યારે ચંપાવતિ નગરીમાંના પોતાના મકાનની આસપાસ આવેલા બગીચામાં ફરી રહી છે, પોતાનો ભવિષ્યનો ભરથાર પોતાને તેનાં મધુર વચનો વડે પ્રેમ પ્રકટ કરે છે, પોતે પણ, તેનાં મધુર વચનો વડે આનંદિત થઈ જઈ પોતાના સ્નેહને જણાવે છે, એમ સુલોચનાને લાગ્યું.

પોતાનું જગન પણ અત્યારેજ-ગદ્ય કાલેજ-થયું છે, પોતે પોતાના પિતાના મકાનમાંજ છે અને શરમાળપણું દેખાડવા ધીમે રહી છુપી નજરે પોતાના પતિ તરફ જોઈ મંદહાસ્ય કરે છે. એવી સ્થિતિમાં વીતી ગયેલાં વિયોગનાં પંદર વર્ષોનું તેને તદ્દન વિસ્મરણ થઈ ગયું. પોતાને માટે નવીન નવીન અલંકારો લાવવા પોતાનો પતિ ગયો છે અને તે ઉતાવળે ઉતાવળે પાછો આવ્યો છે, એવા અનેક કલ્પનાના તરંગો તેના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતા હતા.

દુર્ભાગ્યે સુલોચનાની એ સુખદ સ્થિતિ બહુ વખત સુધી સ્થિર રહી નહીં. જોસબેર આવતો ઝંઝાવાત જેમ પોતાના તીવ્ર વેગથી પ્રચંડ વૃક્ષોને સમૂળાં ઉખેડી નાંખી દૂર ફેંકી દે છે, બહુજ ઝપાટા બંધ વહેનારો વાયુ પોતાના પ્રચંડ વેગથી પ્રશાંત એવા મહા-સાગરને એક ક્ષણમાં કુપ્ત કરી-બળ લળાવી દઈ જળરદસ્ત જહાજને એક ક્ષણમાં સમુદ્રને તળીયે ખેસાડી દે છે, તે કરતાં પણ હજાર વાર વેગથી તેના મનમાં આવેલી સુખમય કલ્પનાઓ નષ્ટ-બ્રષ્ટ થઈ ગઈ.

પહેલાં પોતે જે સુખમય સ્થિતિનો અનુભવ લીધો હતો તે પછી દુઃખ અને નિરાશાના યોગે યુગ સમાન જણાતાં પંદર વર્ષો વીતી ગયાં છે તે વખતે પોતાની ઉપર જે પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્રેમ દર્શાવતો હતો તે પોતાને તદ્દન ભૂલી ગયો છે, એટલુંજ નહીં પણ તેણે એક સુંદર અને યુવાન તેમજ સ્વરૂપવાન

સ્ત્રીની સાથે લગ્ન કર્યું છે. તે તેની સાથે અનેક પ્રકારનાં વિલાસ અને વૈભવોના સુખોપભોગમાં સર્વથા નિમગ્ન થઈ પોતાને તદ્દન ભૂલી જ ગયો છે, આ વિચાર તેના મનમાં આવવાથી તેના દુઃખનો પરમાવધિ થઈ ગયો.

સુલોચનાએ પોતાને (સરદાર સામંતને) સંબોધીને જે શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હતા તે તેણે સાંભળ્યા હતા. છતાં પણ એક ઉન્મત્ત થએલા જનાવરની જેમ સુલોચના ઉપર નજર નાંખી તેણે પોતાની સ્ત્રીને પૂછ્યું કે—“ આ બાધ માણસ કાણ છે ? ”

તેના મુખમાંથી આવા નિષ્કુરં શબ્દો સાંભળી સુલોચનાની આંખમાંથી દડદડ આંસુઓ ટપકવા લાગ્યાં. થોડી વાર પછી પોતાના સાળુના પાલવથી આંસુ લુછી નાંખી તે પુનઃ મર્યાદાથી ઉઠીને ઉભી રહી. પોતાના દુઃખના આવેગનો જેટલો નિગ્રહ કરી શકાય તેટલો નિગ્રહ કરી તે બોલી—“ શું મારી ઓળખાણુ પણ ભૂલી ગયા ને ? ” એમ કહી પોતાના હાથમાંની મૌકિતકમાળા સરદારને દેખાય એવી રીતે પોતાના હાથમાં રાખી અને પાછી બોલી—“ સરદાર સાહેબ ! તમારા દીદારનાં દર્શન કરવા અનેક આપજિઓ અને સંકટો સહન કરી મેં આ કંટાળા ભરેલી લાંખી મુસાફરી કરી છે. આપે પહેલાં મને આપેલી તમારી આ બહુ મૂલ્યની મોતીની માળા તમને પાછી આપવા ખાસ હું અહીં આવી છું. જેથી તમને માફ તદ્દન વિસ્મરણ થયું તેથી.....”

સુલોચનાના ઉક્ત શબ્દો સાંભળતાંજ સરદાર સામંતસિંહની મુખમુદ્રા હાવરી આવરી દેખાવા લાગી. તેનાં નેત્રો ભયભીત થએલા મનુષ્યના જેવાં ભયગ્રસ્ત અને નિસ્તેજ દેખાવા લાગ્યાં. તે અચકાતો અચકાતો બોલવા લાગ્યો—“ હા, હવે મને સ્મરણ થઈ આવ્યું. તારું નામ સુલોચના—તે સરદાર દેવેન્દ્રસિંહની પુત્રી હઈશ. હા, તેજ તું

છે. આ મૌકિક હાર મેં તને કયે પ્રસંગે-વાર-પણ હું પુછું કે આના સંબંધમાં તારો વિચાર અને મત.....”

એકાદ દારૂડીયાની જેમ-નશામાં ચક્રચૂર થઇ ગયેલા માણસની જેમ-તુટક તુટક શબ્દો બોલતો, વચમાં વચમાં વિસામો લેતો-થોભતો થોભતો સરદાર સામંત બોલ્યો. તેના સર્વે શબ્દો વિશ્વાસવતીએ સાંભળ્યા, પણ તે તેની હમેશની સ્થિતિ હોવાથી તેને તેમાં કાંઈ જાતની નવાઇ કે અજાણ્યતા લાગી નહિ પણ તે શબ્દોનું સુલોચનાના હૃદય ઉપર તો એટલું બધું જળપરદસ્ત પરિણામ થયું કે તેની પૂર્વની તમામ વૃત્તિઓમાં એકદમ આટલો બધો ફેરફાર કેમ થઈ ગયો.

પહેલાં પ્રથમ જ્યારે સરદાર સામંતસિંહે “ આ જાઇ માણસ કાણ છે ? ” એમ તેણે પોતાની સ્ત્રીને પૂછ્યું હતું ત્યારેજ સુલોચનાની આંખોમાંથી આંસુઓ વહેવા લાગ્યાં હતાં. કારણ કે તે શબ્દોમાંના અર્થનું જો કે તેના હૃદય ઉપર દુષ્પરિણામ થયું નહોતું પરંતુ તે વખતે તેણે કાઢેલો અવાજ અને તેની મુખમુદ્રા એ બન્નેએ તેના અંતઃકરણને અતિશય વ્યથિત કર્યું હતું. પછી જ્યારે તે એકાદ દારૂડીયાની જેમ તેની સાથે સંભાષણ કરવા લાગ્યો ત્યારે તેના અંતઃકરણ ઉપર એક જાતની આપત્તિનો આઘાત થયો. તેના મનમાં વિચિત્ર અને ચમત્કારિક શંકા કુશંકાઓ ઉત્પન્ન થઈ આવી. તેણીએ પોતાની આશ્ચર્યચકિત અને ભીતિગ્રસ્ત નજર તેની ઉપર ચોંટાડી તે પોતાની તરફ પૂર્ણપણે નિરખી નિરખીને જુએ છે, એ સરદાર સામંતસિંહના ધ્યાનમાં આવતાંજ તે જરા સંકેતાયો. જાણે તે પોતાના હૃદયમાંની વાત વાંચતી હોયની, એમ તેને લાગ્યા વિના રહ્યું નહિ. તેની દ્રષ્ટિમાં સ્થિરતા છે અને તે અભિમાનપૂર્વક-જાણે હુકમ બજાવતી હોયની તેમ-પોતાની તરફ જુએ છે, અને પોતાનું અંતઃકરણ તેણે ઓળખી લેવાથી તેની મુખમુદ્રા વધારેને વધારે

ગંભીર થાય છે, એ વાત જ્યારે તેના ધ્યાનમાં આવી ત્યારે તેની વાચા બંધ થઇ ગયા જેવી થઈ ગઇ. તે બોલતો હતો છતાં તેનો અવાજ થરડાતો હતો. આખરે તે પોતાના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ કાઢવા-બોલવા-તદ્દન અસમર્થ થઇ ગયો. ઘણા વખત સુધી તે તદ્દન સ્તબ્ધ રહ્યો. સુલોચનાની તીવ્ર દ્રષ્ટિ સરદાર ઉપરજ ચોંટલી હતી. વિલાસવતી ધડીમાં સુલોચના તરફ તો ધડીમાં પોતાના પતિ તરફ ટગર ટગર જોતી હતી, પણ આમાં છુપો ભેદ શે છે, તે તે સમજી શકતી નહોતી. સરદાર પોતે તો બહુજ ગભરાયા જેવો-ભયભીત થઇ ગયો હોય તેવો-દેખાતો હતો. સુલોચના પોતાની નજરને એટલી બધી તો સ્થિર કરી તેના તરફ જોતી હતી કે, જાણે દ્રષ્ટિની પાપણા ઉઘાડ-મીચ કરવાની તેને વિરમૃતિ થઇ ગઈ હોય !

આવી સંશયાત્મક અને ભેદી સ્થિતિ વધારે વખત ટકી શકી નહિ. તરતમાંજ તે સ્થિતિનો અન્ત આવી ગયો. કારણ કે-

થોડાજ વખત પછી સુલોચનાએ અત્યંત નિશ્ચયદર્શક સ્વરે, તદ્દન શાન્ત ચિત્તે અને ખાત્રીપૂર્વક તાળી પાડી બોલવાની શરૂઆત કરી. તે ગંભીર સ્વરે બોલવા લાગી કે-“ નહિ ! નહિ ! હવે હું ફરેખમાં ફસાવાની નથી. હું અત્યારે મારી સમક્ષ જે માણસને જોઉં છું તે મારો પતિ છેજ નહિ એવી મારા મનને ખાત્રી થઈ છે. જે સરદાર સામંતસિંહની પવિત્ર પ્રતિમા આજ પંદર વર્ષથી મારા હૃદયમંદિરમાં પૂર્ણપણે પ્રતિબિંબિત થઈ રહેલી છે-રમણ કરી રહી છે, તે આ મૂર્તિ નહિ. જે મારો પતિ છે તે આ નહિ પણ આ તો ઘાઈ ઠગારો છે-ધુતારો છે-લુચ્ચો છે-લજ્યાડ છે-એકમાન છે અને કોઈ બનાવટી માણસ છે. આ તે સરદાર સામંતસિંહ તો નથીજ ! આ તો સરદાર સામંતસિંહરૂપ હંસના લેખાસમાં છુપાએલો કાઠ કાળો અને કપટી કાગડો છે-હંસના સ્વરૂપમાં-હંસનાં પીંછામાં છુપાએલો-

અનાવટી સરદાર સામંતસિંહ છે. એવી મને પાકી ખાત્રી છે. આ તે નહિ પણ આ તો કાઠ ઠગારો છે ! ”

એમ કહી જાણે કાઠ તેને ત્યાંથી નિકળી જવાની વિનંતિ કરતો હોય, અને તે (સુલોચના) તેને ‘હા’ એવો જવાબ આપતી હોય, એવી વિચિત્ર મુખમુદ્રા કરી સુલોચના પોતાના હાથમાંનો મોતીનો હાર પાછો પોતાના ગળામાં નાંખી તે દિવાનખાતું છોડી ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

તે દિવાનખાનામાંથી બહાર ગઈ નહિ હોય એટલામાં સરદાર સામંતસિંહનો દિલોજન દોસ્ત મદનપાળ ત્યાં આવી દાખલ થયો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

અરે એમ સરદાર ! તારી ખાચડીનું મોં બંધ કર !

વિલાસવતી જેનો તિરસ્કાર કરતી હતી તેજ મદનપાળને અચાનક અને આકસ્મિક રીતે ત્યાં આવેલો જોઈ તે ક્રોધથી ફફડતી તિરસ્કારભરી નજરે તેના તરફ જોવા લાગી.

સરદાર સામંત પોતાના બન્ને હાથ છાતી ઉપર રાખી શૂન્ય દ્રષ્ટિથી ભૂમિ તરફ અવલોકન કરતો ઉભો હતો. મદનપાળ તેની પાસે ગયો અને ઉદ્ધત-ઉન્મત્તપણે તેની પીઠ ઉપર થાપ મારી તેને કહેવા લાગ્યો—

“ અરે સરદાર સાહેબ ! આજે તમારી તબિયત કેમ છે ? આજ તમારી નાણાંની કાથળી ઠાલી થઈ ગઈ છે કે તમારા બંડારમાં મદનું એક બિંદુ પણ સીલીકમાં રહ્યું નથી અથવા તમારી ઉપર કાઠ બીજું સંકટ આવી મથું છે ? કેમ કંઈ બોલતા નથી ? ”

સરદાર ઉતાવળે ઉતાવળે બોલ્યો—“કેમ રે મદનપાળ ! તું ફરી મારી પાસે શા માટે આવ્યો ? હવે અહીં તારું શું કામ છે ?”

તે દિવાનખાનામાંના એક ઉત્તમ આસન ઉપર અસ્તવ્યસ્તપણે બેસી જઈ મદનપાળ બોલ્યો—“અરે, સરદાર તારી અને મારી દોસ્તીજ એવી છે. પણ સરદાર સાહેબ ! તમે આમ બિલાડીની જેમ ધુરધુરીને મારી તરફ શા માટે જુઓ છો ? તમારા આ પુંકાડથી હું કંઈ બી જવાનો નથી. તમે અમસ્થા અમસ્થા તમારી મુંદર મુખ-મુદ્રાને ભયંકર ખનાવવાની શા માટે તસ્દી લેતા હશે વાર ?”

“આ તે કેવી ઉદ્ધતાઈ ! અને આમને સહન પણ કેમ થાય છે ? તે સમજાતું નથી.” વિજ્ઞાસવતી વિચાર કરવા લાગી.

“મારા મિત્રનાં રાણી સાહેબ ! તમારે ત્યાં આવેલા મેમાનનું તમે આવીજ રીતે સ્વાગત-સત્કાર કરો છો. ખરાં કે ? સરદાર સાહેબ ! અત્યારે મારો જીવ ભુખ તરસથી બહુજ આકુળવ્યાકુળ થયો છે, માટે તમારા રસોયાને ચમચમતું સ્વાદિષ્ટ જમણુ તૈયાર કરવાનો હુકમ આપો અને બીજા કાંઈ નોકરને મારે માટે અહીં શરાબનો શીશો લાવવાનો હુકમ ફરમાવો જોઈએ !”

તેનું ઉપર પ્રમાણેનું બાપણુ થાય છે તેટલામાં પોતાના પતિ પાસે જઈ વિજ્ઞાસવતી બોલી—“અત્યારે હું તમને હુંકામાં જે કંઈ કહેવાની છું તે સારી રીતે સાંભળી લ્યો. આ ઉન્મત્ત અને ઉદ્ધત માણસ કે જે તમારો મિત્ર હોવાનું જણાવે છે તે માણસ તેને ગમે તે દવસે ગમે ત્યાં અને ગમે ત્યારે આપણા ઘરમાં ધુસી આવે છે, એ વાત મને જરાએ પસંદ નથી. તે તમારો આટલો બધો માનીતો અને દિલોજન મિત્ર હોય તો તમે તમારે ગમે તો તેને ગળામાં બાંધીને ફરો પણ હું હવે તમને ખાસ કહી રાખું છું કે, હવેથી ને તે આ મકાનમાં ગમે ત્યારે અને ગમે ત્યાં ધુસસે અને દાંડાઈ કરશે

તો હું એક ક્ષણ માત્ર પણ અહીં રહેવાની નથી અને બીજો મારે ગમે ત્યાં જઈને રહીશ. ”

“ વિશ્વાસવતી ! અત્યારે તું જરા ધીરજથી કામ લે. મારા ચિત્તની અત્યારે કેટલી બધી ચગવિચળતા થઈ છે, તે ફક્ત એક પરમેશ્વર સિવાય બીજું કોઈ પણ જાણી શકે તેમ નથી. અત્યારે તું અન્તર્ગૃહમાં ચાલી જા. ત્યાં જઈને ખેસ. હું આવતી કાલે તને શાંતિથી બંધું સમજાવીશ અને તારા મનનું પરિપૂર્ણપણે સમાધાન કરીશ. સમજ કે ? તું હવે અહીંથી ચાલી જા જોઉં ”

“ તે કંઈ નહીં બને. તમારે આ રોયાનું કેટલું કરજ છે તે અત્યારેને અત્યારે મને કહો. એટલે હું તે ચૂકવી દેવાની અત્યારેને અત્યારેજ ગોઠવણ કરી નાંખું. કદાચિત્ તેવું કંઈ ન હોય અને તે એમને એમ અમસ્થો અહીં ધીંગામસ્તી કરી આવતો હોય તો...”

મદનપાળ દાંત ઓઠ કરડતો અને ધ્રુમ બરાડા પાડતો બોલ્યો—
“ અરે એ છોકરી ! અમસ્થી અમસ્થી બકવાદ શીદને કરે છે. તમારી એકે એક છુપી વાતો પ્રકટ કરી હું તારો અને આ તારા સરદારનો ગુમાન એક ક્ષણમાંજ ઉતારી નાંખીશ. ”

સરદાર સામંતસિંહ તદ્દન દીનમુદ્રાથી મદનપાળ તરફ જોતો અને તેનો હાથ પકડી તેને પાછો આસન ઉપર ખેસાડતાં બોલ્યો—
“ મદનપાળ ! તું આમ જરામાં છેલ્લે પાટલે ન ખેસ. કૃપા કરી...”

“ ફક્ત તારે માટેજ હું હવે કંઈ પણ બોલતો નથી જા. નહીં તો આ છણકતી છબિલીનું અભિમાન એક ક્ષણ માત્રમાંજ ઉતારી નાંખત. તું હવે પહેલાં આ તારી છકેલી ગાયડીનું મોં એક વખત બંધ કરી દે જોઈએ. મારી સાથે જરા સારી રીતે ચાલ. જાણે કે હું એકાદ કુત્રોજ છું ને, એમ તે મને સમજે છે. આ ગંદી છોકરી કે જેનો આખો જનમ પેલી મધુરીનાં લુગડાં ધોવામાં ગયો, અને

હવે મોટી સરદારણ બની મારી સામે અભિમાન કરે છે. પણ તને કહે કે, આ મદનપાળ તને ધણી સારી રીતે ઝોળખે છે હો. આ વાત બે રખે ભૂલી જતી. હા હા હા.....” એમ કહી આખરે તેણે અદ્વૈતાસ્મ કર્યું અને તે અદ્વૈતાસ્થી આખું દિવાનખાનું ગાળી ઉઠ્યું.

“ઓ મુઆ ગધેડા ! તું અત્યારે ને અત્યારે મારા આ ધરમાંથી ચાલ્યો જ નોંધ્યો. બે હવે અહીં એક ક્ષણ બર રહીશ અને આવું ફાટ્યું ફાટ્યું તથા અપમાન ભરેલું ખેલીશ તો તમામ ચાકર માણસોને અહીં ખેલાવી તેમની પાસે તને લાતો મરાવી અહીંથી હાંકી મૂકાવીશ. સમજ્યોને મારા પીટયા ?”

“અરે એઈ સરદાર ! આ તારી કરકશા બાયડી શું ખેલે છે તે તું સાંભળે છે તો ખરો ને ? તારામાં બે જરાએ ધણીપણું હોય તો એકદમ આનું મોં બંધ કરી નાંખ ! નહીં તો હું—”

“મદન ! જરા શાંત થા—ટાઢો પડ ! આમ છેક બહેંકી ન જ. બે વિદ્યાસવતી ! તું અહીંથી બીજી તરફ એકદમ ચાલી જ. ગમે તેમ થાય તો પણ આ મદનપાળ મારો પુત્રાણો અને તેમાં પણ દિલોબ્ધન દોસ્ત છે. તેની સાથે કજીઓ કરવાનું મને પાલવી શકે તેમ છેજ નહિ ! તે બે આપણે ત્યાં એક મેમાન તરીકે આવ્યો છે તો આપણે તેની સાથે બહુ સારી રીતે વર્તવું જોઈએ.”

“એ છકલી નારી ! આ તારો ધણી તને શું કહે છે તે સાંભળ અને જરા અકલ તો શીખ અકલ !”

વિદ્યાસવતી પોતાના પતિ તરફ તુચ્છતાથી જોતાં ખેલી—“અરે ઓ બાયલા ધણી ! હવે તો ચુડીઓ પહેર ચુડીઓ ! તારી સમક્ષ તારી સ્ત્રીની લોકો લાજ લે છે, તેનું તને કંઈ પણ લાગી નથી આવતું શું ? એવા માણસે પુરુષ કહેવરાવવા કરતાં સાડી પહેરી ચૂલા પાસે રાટલા શેકતા ખેસવું તે વધારે બહેતર છે.”

પોતાની સ્ત્રીએ પોતાનું આટલું બધું અપમાન કરવા છતાં પણ જરાએ ન ચીડાઈ જતાં સરદાર સામંત તેનો હાથ પકડી એક તરફ લઈ ગયો અને ત્યાં તેણે તેને ધીમે સ્વરે કહ્યું—“વિલાસવતી ! હું તને શું કહું છું તે સારી રીતે ધ્યાનમાં લે. તારા માર્ગે તું તદ્દન સ્વતંત્ર છે. તું તારે ગમે તે કર, ગમે તે પ્રકારે ચાલ, તેને માટે હું તને એક પણ શબ્દ કહેવા કે પૂછવા માગતો નથી. તેજ પ્રમાણે મારી ચાલચલગત તરફ તું પણ જરાએ ધ્યાન ન આપ. સાંઝે મોં બંધ કર. તારા મૂર્ખતાભરેલા ગાંડા જેવા બાળણથી તે ગૃહસ્થ જરાએ ડરી જવાનો નથી અને તું હાંસીને પાત્ર થઈશ. તારા પતિનું જો સર્વ નાશ થયું, તે બેઆબરૂ થયો તો તેની સાથે તારૂં પણ સત્યાનાશ થઈ જશે અને તારી પણ બેઆબરૂ થશે. તારી અવિચારથી ભરેલી વર્તણૂંક માટે તું પોતેજ ખાડામાં પડીશ અને સાથે સાથે મારે પણ ખાડામાં પડવું પડશે.”

“એવો ભયંકર આ માણસ છે કાણ ?” એવો સવાલ જરા ધીમે સ્વરે વિલાસવતીએ સામંતને પૂછ્યો અને પછી તુચ્છતાથી એક વાર મદનપાળની તરફ તેણે જોયું તો તે દિવાનખાનાના એક કાચ ઉપર અસ્તવ્યસ્ત રીતે પડ્યો હતો. એ માણસથી તમે આટલા બધા બીહો છો શા માટે ? તે તો મને સમજવા તો દો !

“તે વાતને બાળી તારે શું કરવાનું છે. હું તને ફરી ફરીને કહું છું કે જો તું તેને ખીજવીશ તો તને જે વાતથી અસહ્ય દુઃખ થાય છે તે... પણ જવા દે હું તને ફરી કહું છું કે, તું તેનું અપમાન કરીશ નહીં !”

“તે કંઈ નહીં. પછીથી જે થવાનું હોય તે બલે થાય, હું તેની જરાએ દરકાર કરતી નથી. પણ આમાં બેદ-ધુપો બેદ-શો છે ? તે મારે બાળવોજ બંધાવો. કુસંતાન કરતાં નિઃસંતાન થવાનું હું વધારે પસંદ કરું છું.”

“વિલાસવતી ! જેમ જેમ હું તને વિનંતિ કરું છું તેમ તેમ તું મને વધારે ને વધારે ખીજવે છે, પણ તું નક્કી સમજી રાખજે કે, આનું પરિણામ બહુ ખરાબ આવશે. તું તારા ઘરને તારા પોતાના હાથેજ આગ લગાડવા માગે છે, પણ તે આગમાં તું પોતેજ બળી જળીને રાખ-ખાખ થઈશ-ભસ્મીભૂત થઈ જઈશ. તું મારા મિત્રને જો વધારે ચીડવીશ અને જો તેના મુખમાંથી મારી એકાદ વાત બહાર પડી ગઈ તો તો સરકારના અધિકારીઓ જાંજીરથી તારા હાથ પગ જકડીને તને અહીંથી લઈ જશે અને તેથી તારી સરદારણપણાની ધમંડ એકદમ કાણુ જાણુ ક્યાંએ ઉડી જશે. સરકારના અમલદારો નહીં નહીં જેવા સવાલો કરી તને હેરાન હેરાન કરી નાંખશે.”

“બસ કરો સરદાર ! બસ કરો. મારો એક ગુન્હો થએલો છે, તેની તે વાત મારા સમક્ષ લાવીને મને સપડાવવાનું અને શરમાવવાનું તમને બહુજ સારા અને સગળ સાધનરૂપ થઈ પડી છે, પણ ફિકર નહીં, હું પણ જોઈ લઈશ.”

એમ કહી તે અભિમાની અને ગર્વિષ્ટ તેમજ જક્કી સ્ત્રી શરમાઈ ગઈ અને નીચું જોવા લાગી. તે વખતે તેની મુખમુદ્રા બયઝસ્ત થઈ ગઈ હોય, તેવી જણાતી હતી.

મદનપાળ શું કરે છે, તે તરફ સામંતનું ધ્યાન હોવાથી તેનાં ધ્યાનમાં વિલાસવતીની સ્થિતિ આવી નહીં. પોતાના અંતઃકરણમાં થએલી ચળવિચળને શાન્ત કરવા માટે થોડોકે વખત થોભી જઈ વિલાસવતી પોતાના પતિ પ્રત્યે કહેવા લાગી-“તમારી વાતો મને કહેવાની તમારી જો ઈચ્છાજ ન હોય તો પછી મારે પણ તેવો આગ્રહ શા માટે કરવો જોઈએ.” એમ કહી હાથ પગ પછાડતી તે બીજી તરફ ચાલી ગઈ.

આ સમયે જો કે તે માનવના સ્વરૂપમાં છુપાએલી રાક્ષસી

બહારથી અતિશય શાન્ત દેખાતી હતી પણ તેના અંતઃકરણમાં તો ભયંકર યુદ્ધની ક્યારનીએ શરૂઆત થઈ ચૂકી હતી.

ગંગા નદીના પ્રશાન્ત અને ગંભીર દેખાતા પ્રવાહનો દેખાવ જોઈ એકાદ વટેમાર્ગને બહુજ આનંદ થાય, અને બપોરના સખત તાપના સમયમાં સ્નાન કરવા માટે તે પ્રવાહમાં ઉતરે, એટલામાં તે અત્યંત ગંભીર દેખાતા પ્રવાહમાંથી એકાદ પ્રચંડ મગરે પોતાનું મોં ઉઘાડવું, એવા દેખાવ સરખી આ સમયે વિદ્યાસવતીના મનની સ્થિતિ થઈ હતી.

પોતાના પતિની સાથે જે સંભાષણ થયું તે સંભાષણ વિદ્યાસવતી જન્મદીન જૂલી ગઈ. તેને એક બીજીજ વાતનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. તેણે મહારાણી મધુરીને ઝેર આપ્યું હતું તેને આજે છ મહિના થઈ ગયા હતા પણ તે ઝેરનું કંઈ પરિણામ આવ્યું હોય તેવું એક ચિહ્ન તેના જાણવામાં આવ્યું નહિ. મધુરીની પ્રકૃતિ તરફ તે બહુજ સૂક્ષ્મરીતે સદૈવ જોયા કરતી. એટલે કદાચિત્ પોતાના પતિને વાત કરતાં તેને દુઃખ થશે એ ઉદ્દેશથી પોતાની પ્રકૃતિના સંબંધમાં મધુરીએ પોતાના પતિ પાસે કંઈ પણ ફરિયાદ કરી નથી, એ માની લેવાય. તો પણ જે મધુરીની પ્રકૃતિમાં જરાએ ફેરફાર થયો હોત તો તે તેના ધ્યાનમાં આવ્યા વિના રહી શકત નહિ. તે વિષના પરિણામરૂપે ક્ષુધા નાશ અથવા શક્તિપાત થયો હોય તેવું કંઈ પણ તેના જાણવામાં આવ્યું નહિ એટલુંજ નહીં પણ તેની પ્રકૃતિ તદ્દન નીરોગી હતી, તે જોઈ તેને બહુજ આશ્ચર્ય થતું હતું !

જેમ જેમ વધારે ને વધારે વખત વ્યતીત થતો જતો હતો, તેમ તેમ વિદ્યાસવતીના મનમાં એવી શંકા આવતી હતી કે-તે વિષવૈદ્ય મને ફસાવી કે છેતરી તો નહિ હોય ને ? માટે એકવાર ફરી તે વિષવૈદ્યની પાસે જઈ ચોકસી કરવી કે હજી વિષનું પરિણામ કેમ આવતું નથી ? એ બાબતમાં ખુલાસો મેળવવાની અભિલાષા તેના

મનમાં ઉત્પન્ન થતી હતી. વિલાસવતી જો કે કાચી જાતીવાળી સ્ત્રી નહોતી છતાં પણ પહેલાં તે જ્યારે વિપવૈદ્યને ત્યાં વિષ લેવા ગઇ હતી અને વિપવૈદ્યના ઓરડામાં હતી ત્યારે તેણે જે ભયાનક સ્વપ્ન જોયું હતું, તેથી ત્યાં જવા માટે તેનું મન પાછું પડતું હતું. ઉપરાંત કોઇ કોઇ વખતે તેના મનમાં એમ પણ આવતું હતું કે તે વૈદ્ય પોતાના અંદાજમાં કદાચિત્ ભૂલ પણ કરી હોય અથવા પોતાની હોશિયારી દેખાડવા માટે વખતે એવી ડંકાસ મારી હશે કે—પોતાના તે ઔષધનું પરિણામ સત્તર જણાશે નહિ માટે ફરી થોડા દિવસ વધારે વાટ જોવી અને ત્યાર પછી તે વિષનું મધુરીના શરીર ઉપર કંઈ પણ પરિણામ થએલું જણાય નહિ, તો પછી ફરી પાછી તે વૈદ્યની મુલાકાત લેવી. એવા વિચારથી તે વૈદ્યને મળવાનું કામ એક એક દિવસ આગળ ને આગળ લંબાવતી જતી હતી.

પણ હવે તેનાથી સંજુરી રાખી શકાય તેમ નહોતું માટે તેણે તે વિપવૈદ્યની મુલાકાત લેવાનું નક્કી કર્યું. પોતાનો પતિ તેના મિત્ર સાથે વાતો કરે છે અને મદ્યના પ્યાલા ઉપરાઉપરી ખાલી કરતો જાય છે, એવી સ્થિતિમાં પોતાના પતિને કંઈ પણ ન જણાવતાં તે પોતાના મકાનમાંથી બહાર પડી અને એકદમ તે વિપવૈદ્યના મકાન તરફના રસ્તે ચાલવા લાગી.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

કરો તેજ પામો !

થોડાજ વખતમાં વિલાસવતી તે વિપવૈદ્ય ચતુરદત્તના ઘરની પાસે જઇને ઉભી રહી. હંમેશના રિવાજ મુજબ તે મકાનનો મોટો દરવાજો બંધ હતો પણ બારીની ફાટોમાંથી પ્રકાશ બહાર પડતો

હતો. તે ઉપરથી તેણે અનુમાન કર્યું કે વૈદ્ય અત્યારે અંદરજ હોવો જોઈએ. તેણે તે મકાનના દરવાજા ઉપર બે ચાર ટકોરા માર્યા. તે સાથેજ એકદમ દરવાજા પોતાની મેજેજ ઉઘડી ગયો. કારણ કે અંદરથી સાંકળ વાસેલી નહોતી. તેણે ધરમાં પ્રવેશ કર્યો. તે મનમાં ને મનમાં બોલવા લાગી—“ વૈદ્યરાજ અંદરજ છે છતાં પોતાના કાઠ પ્રયોગમાં મસ્ત-નિમગ્ન થઈ ગયા હોવા જોઈએ અને તેમની સ્ત્રી પણ કાઠ કામને માટે બહાર ગયેલી હોવી જોઈએ. તેથી કદાચ દરવાજા ઉઘાડોજ રહી ગયો હશે. મને અંદર જતાં શી હરકત છે ? ”

એમ કહી તે ઝપાટાબંધ વૈદ્યના ઓરડા તરફ જવા લાગી. તે જેમ જેમ આગળ જતી ગઈ તેમ તેમ એક પ્રકારનો ઉગ્ર અને અસહ્ય ગંધ તેના નાકમાં ભરાવા લાગ્યો. તો પણ તે તેવી ને તેવીજ સ્થિતિમાં આગળ ને આગળજ વધતી ગઈ. પહેલાં જેવી સ્થિતિમાં તે ઓરડા હતો તેવીજ સ્થિતિમાં આ વખતે પણ હતો. તેમાં જરાએ ફેરફાર થયો નહોતો. ચિત્ર વિચિત્ર રંગોની સીસીઓથી ભરેલું ખુણામાં પડેલું કપાટ, ઓરડાના મધ્ય ભાગમાં એક મોટો પાટલો અને તેની ઉપર કેટલાક વૈદ્યક વિષયનાં ઉપકરણો—સાહિત્યો અને સાધનો, એક ખુણામાં પડેલી અનેક કાણાવાળા ઢાંકણાવાળી પેટી, ઇત્યાદિક વસ્તુઓ પહેલાંની જેમ જ્યાં ને ત્યાંજ પડેલી હતી. પહેલાંની જેમજ આ વખતે પણ તે ઓરડામાં એક દીવો પણ ટમટમતો હતો.

“ પણ તે વિષવૈદ્ય ક્યાં ગયો હતો ? ”

વિષવૈદ્ય તે ઓરડામાંજ હતો. તે એક ખરલ પોતાની સામે રાખી તેમાંનું ઔષધ ઘુંટતો હતો અને તે ખરલમાંના ઔષધ તરફ એક ટક લગાડી જોતો હતો.

વૈદ્ય પોતાની તરફ જોતોજ નથી; તે બાબતમાં તેને અજાણ્યી લાગી તેથી તે જરા આગળ વધી. પણ આગળ વધતાંની સાથેજ ખરલ-

માના ઔષધનો ઉગ્રગંધ તેના મસ્તકમાં ભરાય તેને અંધકાર આવ્યા જેવું થઈ ગયું. તેના પેટમાં જરા જરા પીડ આવવા લાગી. તેથી તે તરતજ એક બારી પાસે ગઈ અને તેણે બારી ઉઘાડી નાંખી. શીતળ સ્વચ્છ અને શુદ્ધ હવા ઓરડામાં આવવાથી તે ઓરડામાંના ઉગ્રગંધ જરા ઓછો થયો અને તેથી તેને જરા ઠીક લાગ્યું. એટલી વાર તેને ત્યાં—તે ઓરડામાં આવે ઘણો વખત થઈ ગયો છતાં તે વિષવૈદ્યે પોતે ઉંચું પણ જોયું નહિ.

તે ઉપરથી વિલાસવતી જરા ભયભીત થઈ ગઈ અને તેના મનમાં એક જાતની વિચિત્ર અને ચમત્કારિક શંકા થઈ આવી. તે બારી પાસેથી પાછી વળી અને પોતે ભયભીત થઈ, એમ મનમાં આવવાથી તે જરા લજવાઈ ગઈ. તરતજ તે વૈદ્યની છેક પાસે આવી ઉભી રહી. તે વખતે વૈદ્ય ખરલના ઘુંટાની ઉપરની ટોચ ઉપર માથું ટેકવી તદ્દન સ્તબ્ધ અને નિશ્ચિન્ન થઈ બેઠેલો હતો એમ તેના જોવામાં આવ્યું.

તે જોઈ વિલાસવતીના મનમાં આવેલો સંદેહ મજબુત થવા લાગ્યો. તેણે ફરી તે વિષવૈદ્ય તરફ નિરખીને જોયું. તે સાથેજ તેને ખાત્રી થઈ ગઈ કે તે મરી ગયો છે.

તે વિષવૈદ્યની પોતાની ભૂલથી ખરણમાં ઔષધ રેડતાં શીશી બદલાઈ જવાથી ભયંકર-જાલીમ-ઝેર બેસાવવાપણે ખરણમાં રેડાઈ ગયું તેથી તે ઔષધની વિષમય જાલીમ ઉગ્રગંધ શ્વાસોશ્વાસ દ્વારાએ વૈદ્યના પેટમાં જવાથી તેનો પ્રાણુપક્ષી ઉડી ગયો હતો—પ્રાણ પંચત્વને પામ્યો હતો અને તેનો આત્મા પરલોકે પ્રયાણ કરી ગયો હતો. તેનું મરણ એક નિમિષાર્ધમાં થઈ ગયું હતું.

પહેલાં તે વિષવૈદ્યની મુખમુદ્રા ગંભીર દેખાતી હતી પણ અત્યારે તેની તે મુખમુદ્રા તદ્દન ફેરવાઈ ગઈ હતી અને તે ભયાનક દેખાતી હતી.

આવો ભયંકર દેખાવ જોતાં વિલાસવતીને કમકમી આવી ગઈ અને એકદમ તે તે ઓરડામાંથી બહાર નીકળી ગઈ. આવો ભયાનક દેખાવ જોવા છતાં પણ તેના પાપાણુ જેવા હૃદયમાં ભયનો જરાએ સંચાર થયો નહોતો. એવી તે કંડણુ કાળજીની કઠોર કામિની હતી. વાંચકો ! એવી સ્ત્રીને માનવી સ્ત્રી કહેવી કે માનવના સ્વરૂપમાં રમણીય રાક્ષસી કહેવી ?

જે વૈદ્યે પોતાના પ્રાણસંહારક ઔષધથી અનેક લોકોના પ્રાણ હરણુ કર્યા હતા તેજ ઔષધે તેનું બળીદાન લઈ લીધું હતું. તેને માટે વિલાસવતીને દયા આવે, એ બિલકુલ અશક્ય હતું. દયા-માયા કે સ્નેહ જેવી બાબત વિલાસવતીના જાણવામાં પણ નહોતી.

તે વિષવૈદ્યના મરણથી પોતાની પરિપૂર્ણપણે નિરાશા થઈ, એમ વિલાસવતીના મનમાં આવવાથી તેને દુઃખ થયું. કારણ કે પોતે સંપાદન કરેલા શાસ્ત્રીય જ્ઞાનનો ઉપયોગ બીજાના જીવનનું સંરક્ષણ કરવાના કામમાં ન વાપરતાં, બીજાના પ્રાણનું સત્યાનાશ કરનારા આ વૈદ્ય શિવાય તે બીજા વૈદ્યને જાણતી કે ઓળખતી પણ નહોતી.

ચતુરદત્ત જેવા વિષવૈદ્યને પણ તેની પોતાની કરણીનું ફળ મળી ગયું. બીજાનું અહિત કે અકલ્યાણ કરનારા માણસનું કોઈ પણ કાળે અને કદાપિ કલ્યાણ થતું નથી. એ આ ચતુરદત્ત વિષવૈદ્યના દ્રષ્ટાંત ઉપરથી અમારા વાંચકો સમજી શકશે. એટલે વધારે વિવેચન કરવાની અમને આવશ્યકતા જણાતી નથી. જગત્પતિ જગદીશ્વરનો-કુદરતનો નિયમ છે કે-આપો તેવું પામો અને કરો તેવું ભરો ! આ ઇશ્વરીય સિદ્ધાન્તને ફેરફાર કરવાની શક્તિ કોઈ માનવ પ્રાણીમાં હોઈ શકે ખરી ? અમે તો તેનો જવાબ નકારમાંજ આપીએ છીએ.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

મને મુક્ત કરો !

આ સંસારમાં જે આસુરી વૃત્તિના મનુષ્યો ઉત્પન્ન થયા ન હોત તો આ સંસાર કેવળ સ્વર્ગભૂમિ જેવો રમણીય બની ગએલો દેખાત. પણ આસુરી વૃત્તિના મનુષ્યોએ આ સંસારને—પોતાની વિષય-વાસના પરિતૃપ્ત કરવા માટે કેવળ નરકાગાર જેવોજ બનાવી દીધો છે ! હવે આ સંસારને સ્વર્ગીય સંસાર કહેવો કે નીચ નરકાગાર કહેવો ? કાંઈ સમજ પડતી નથી.

એકાદ વર્ષમાં પરમેશ્વરના કૃપા પ્રસાદે વરસાદ પાણી સારી રીતે પડીને સોના જેવો પાક થાય છે, અને ગરીબ ખિચારા ખેડુતો પોતાની મહા મહેનતે ઉત્પન્ન કરેલા અનાજને પોતાના કાઠારમાં ભરી રાખવા માટે ઉત્સુક થએલા હોય છે; પણ જે તેટલામાં દેશમાં લડાઈની શરૂઆત થાય છે અને તેથી ઉભા પાકના ખેતરોનું સત્યાનાશ થઈ જાય છે. સર્વ પ્રદેશમાં અંધાધુંધી વ્યાપી જાય છે. ખિચારો ખેડુત પોતાની તમામ મહેનતને ખરમાદ થએલી જોઈ હતાશ—નિરાશ થઈ જાય છે. આ પણ એક જગતની અને વિધિની વિડંબનામય વિકટ લીલાજ કહી શકાય. વળી તેના મનમાં વિચાર આવ્યો કે—કાંઈ એક વેપારી પોતાના પૂજ્યપાદ માતાપિતા, પ્રિય પત્ની અને બાળબચ્ચાંઓની દુઃખી દિલે રજ લઈ વેપાર કરવા માટે દૂર દેશાવરમાં ચાલ્યો જાય છે. તે પરદેશમાં પોતે મહા મુશીબતે—લોહીનું પાણી કરીને—પ્રમાણિક-પણાથી વેપાર રોજગાર કરી—પોતાના કુટુંબના પાલનપોષણ માટે દ્રવ્ય મેળવી, પોતાને પ્રિય એવા મનુષ્યોને મળવા માટે બહુજ ઉત્સુકતાથી પાછો આવે છે, ઘેર પહોંચ્યો તથી પણ તે રસ્તામાંજ છે,

પણ તેની ઇચ્છા વિક્ષલ કરવા—આશા ને નિરાશામાં ફેરવી નાંખવા માટે—તેના કુટુંબના સુખમાં માટી મેળવવા માટે મધ્યરાત્રીના શાન્ત સમયમાં પ્રાણસંહારક શસ્ત્રાસ્ત્રોથી સુસજ્જિત થએલા બહારવટીયાઓ કે ધાડપાડુઓ તેના ઉપર હુલો કરી તેને લુંટી લેવા અને બની શકે તો મારી નાંખવા પણ તૈયાર થઇને તેની રાહ જોઇ રસ્તામાં ઉભેલાજ હોય છે. બિચારાની સર્વ આશાઓ ઉપર પાણી ફરી જાય છે. તેની આશા—અભિલાષા, ઇચ્છા આદિક મનમાં ને મનમાંજ રહી જાય છે.

તેજ પ્રમાણે એકાદ રાજા પોતાની પ્રજાના કલ્યાણ માટે—સુખી થાય તેટલા માટે—અવિશ્રાંત પરિશ્રમ ઉઠાવી અનેક પ્રકારનાં સત્કૃત્યો કરવા માટે એક સરખી રીતે ક્રાશીશે કરે છે, તેના સત્કૃત્યનું શુભ પરિણામ આવવાની તૈયારી થાય—તેણે વાવેલા સુખમય કલ્યાણરૂપી વૃક્ષ કુલી ફળી તેના મધુર અને સુખદ ફળો ઉતરવાનો વખત આવી ગયો છે છતાં—તે કોઇ ગુપ્ત ખુનીના શસ્ત્રનો ભોગ થઇ પડે છે. તેની પછી એકાદ જીલમી રાજા ગાદી ઉપર આવી પ્રજાને ‘ત્રાહિ ત્રાહિ’ નો પોકાર કરવા જેવી ચાલ ચલાવે છે. મતઝખ કે, મનુષ્યનું ધારેલું સફળ થતું નથી અને જો તેની ધારણા પ્રમાણે થાય તો તે દુનિયાને ઉધી પણ વાળી નાંખવામાં પાછી પાની કરે નહિ. પ્રભુ ! તું જે કાંઈ કરે છે તે સાંજે કરે છે. તારી ગતિ અકળિત છે જેનો મનુષ્ય ક્યાંથી અને શી રીતે પાર પામી શકે ?

સંસારમાં જે સજ્જન મનુષ્યો છે તેઓ પોતાના સુખને માટે જે પ્રયત્નો કરે છે, તે તેના પ્રયત્નો બીજાના સુખમાં પણ કારણભૂત થાય છે ત્યારે દુર્જન મનુષ્યોના તરફથી પોતાના સુખને માટે થતા પ્રયત્નો વિક્ષણ થઈ બીજાને પણ સંકટોમાં નાંખે છે.

દ્રવ્યપ્રાપ્તિ માટે લોકો કેટલી બધી ધાંધલ કરે છે—કેટલાં બધાં ફાંફાં મારે છે ! તેઓ રાત્રિના શાંત સમયમાં પણ અનેક પ્રકારના

કપટમય વિચારો કરવામાં ગુલતાન થઈ ગએલા હોય છે અને તે વિચારો પરિપૂર્ણપણે સફળ કરવા માટે આખો દિનસ ધાંધલ કર્યા કરે છે. તેઓ પોતાની મહત્વાકાંક્ષા પૂર્ણ કરવા માટે પ્રયત્નો કરતાં બીજા લોકોના સુખનું સત્યાનાશ વાળી નાંખવામાં જરાએ પાછી પાની કરતા નથી કે અચકાતા પણ નથી. તેઓ નિઃશંકપણે પોતાના પાડા-પાડો-શીઓને દબાવી નાંખે છે, પોતાની સારાસાર વિચારશક્તિનું નિર્દયપણે ખૂન કરી નાંખે છે, અને પછી કોઈ પણ પ્રકારનો અન્યાય કરવામાં આધુનિક પાછું જોતા નથી કે સંકેત્યાતા પણ નથી.

દયાળુ જગન્નિયંતા-સૃષ્ટિવત્સલ પરમેશ્વરે સુખો સર્વ પ્રાણીઓને સરખા પ્રમાણમાં મળી શકે, એટલા માટે વ્યવસ્થિત રીતે યોગ્ય પ્રમાણમાં વહેચી રાખ્યાં છે, તેમાંનો મોટો ભાગ પોતાનેજ મળે, તેને માટે એક સરખી રીતે ધમપછાડા-ધાંધલો કર્યાજ કરે છે. મારામારી, કાપાકાપી, જીલમ, દોડધામ કપટ, બેઈમાની, વિશ્વાસઘાત, ક્રંદક્રેળ, કાવત્રાંઓ અને હુચ્ચાઈ વિગેરે નિંદાજનક માર્ગો દ્વારાએ દુષ્ટ મનુષ્યો પૃથ્વીની પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર કરવાના-દુનિયામાં ઉથલ પાથલ કરી નાંખવાના મૂર્ખતા ભરેલા પ્રયત્નો-નિર્ઠર્યક પ્રયત્નોમાં મંડ્યાને મંડ્યાજ રહે છે. છતાં પણ શાંતતા, સહાનુભૂતિ, સત્યતા, સન્નજનતા, પ્રમાણિકપણું, પરોપકારીપણું, નિઃસ્વાર્થ ભાવના, પરદુઃખે દુઃખી થવાની વૃત્તિ ઇત્યાદિક સદ્ગુણોનો અંશ પણ કોઈનામાં જણાતો નથી; અને જો કદાચિત્ હોય તો પણ તેવા મનુષ્યો દુનિયામાં બહુજ વિરલા હોય છે.

મનુષ્યે સદાચારથી નીતિને માર્ગે ચાલવું, એટલા માટે સાધુ-સન્નજન પુરૂષો સર્વદા તેના લાભ દર્શાવી કંઠશોષ કરે છે. વેદશાસ્ત્રો એક સરખી રીતે ગર્જના કરે છે, તો પણ તેનો એક તણખલા જોડો પણ ઉપયોગ થતો નથી અને મનુષ્યોના અંતઃકરણમાં પાશવવૃત્તિઓ એક સરખી રીતે દિનપ્રતિદિન વધતીને વધતીજ જાય છે.

દિવસ ઉગવાથી અને આથમવાથી સર્વદા આયુષ્યનો ક્ષય થાય છે છતાં પણ દુનિયાના લોકો ઉક્ત વેપારની ધાંધલામાં પડી જવાથી તેને જાણી શકતા નથી. અમુક માણસ આજે જન્મ્યો, તેની બાલ્યાવસ્થા વ્યતીત થઈ ગઈ, તે જુવાન થયો, વૃદ્ધ થયો અને મરી પણ ગયો એટલી એટલી વાતો પ્રત્યક્ષ જોવા છતાં પણ દુનિયાના લોકોને ત્રાસ ઉત્પન્ન થતો નથી. એ તે શું ? એ બધા દુનિયાના ચિત્રવિચિત્ર રંગ છે ! અને જગતજ એવા પ્રકારનું છે.

આવા આવા અનેક વિચારો અત્યારે સત્યસિંહના મનમાં ઘોળાતા હતા. તે આ સમયે માલવદેશની સરહદ ઉપર આવેલા વિંધ્યાચળ પર્વતના શિખર તરફ જનારા એક રસ્તા ઉપર મુસાફરી કરતો હતો. અવંતિનગરીમાં ઘણા દિવસ સુધી રહેવાને લીધે નાગરિક જનોની અનેક પ્રકારની સુખલાલસાના માર્ગમાંની ધાંધલામાં જે વિલક્ષણ અને નિંદ્ય પ્રકારો તેણે જોયા હતા, તેનો તેને—સત્યસિંહને તદ્દન કંટાળો આવ્યો હતો. તેથી તે મુસાફરી કરવા અવન્તિનગરીમાંથી નિકળી પડ્યો હતો. તેનો વિચાર એવો હતો કે કેટલાક દિવસ સુધી પર્વતની તળેટીએ રહેવું, ત્યાં ગમે તેમ કરીને પોતાનો નિર્વાહ કરવો, તેજ સ્થિતિમાં આનંદ માની તે પ્રદેશમાં રહેનારા ભીલ અને મેણા લોકોના સહવાસમાં કેટલાક દિવસ રહેવું અને પોતાના ચિત્રકળાના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરવી, એવા હેતુથી તે અત્યારે તે પ્રદેશમાં મુસાફરી કરતો હતો.

તે એકલોજ મુસાફરી કરતો હતો. લગભગ એક વર્ષ પહેલાં તેની તદ્દન કંગાલ જેવી સ્થિતિ હતી. પણ તેને તે ઉદાર વૃદ્ધની ભેટ થઈ અને તેણે તેને જે એક હજાર રૂપિયા આપ્યા ત્યાર પછી તેની સ્થિતિમાં બહુ ફેરફાર થઈ ગયો હતો. તેણે પોતાનો ધંધો બહુજ કરકસરથી, હોંશિયારીથી અને પ્રમાણિકપણે કરી એક વર્ષ સુખ, સમાધાન અને સંતોષમાં વીતાવ્યું હતું. તે દરમિયાન એ પૈસા તેની

માંડે પણ મળા હતા. તેના મુખની અભિમાપાઓ બહુજ મર્યાદિત હોવાથી તેને અત્યારે કોઈ પણ જાતની કમીના નહોતી.

હમેશાં નિયમ મુજબ મુસાફરી કરતો કરતો તે સિંહમુખ નામના એક ઘાટમાં આવી પહોંચ્યો હતો. આ ઘાટ બહુજ ઉંચા ચઢાવવાળો અને ખડકવાળો તથા અતિશય વિશાળ અને સિંહની આકૃતિ જેવો હોવાથી તેનું સિંહમુખ ઘાટ એવું નામ પડી ગયું હતું. આ ઘાટની બન્ને બાજુએ વિંધ્યાદ્રિ પર્વતનાં ઉંચાં ઉંચાં શિખરો મોટમોટાં જંગલોથી વ્યાપ્ત થઈ ગયેલાં હતાં. એ કારણથી એકલાજ મુસાફરી કરનારાને કોઈ કોઈ વખતે પ્રત્યક્ષ-સાક્ષાત સિંહના મુખમાં ચાલ્યા જવાનો દુઃખદ પ્રસંગ આવી જતો. તેથી તે નામ તે ઘાટને માટે યથાર્થજ હતું અને યથા નામા તથા ગુણાઃ એ સુત્રને કેટલેક અંશે ખરું કરે તેવું હતું.

અમે જે સમયનું આ પ્રકરણ લખીએ છીએ તે સમયે તે સદરહુ ઘાટના મધ્યમાં આવી પહોંચ્યો હતો. તે ત્યાંના મનમોહક વન સૌંદર્યનું અવલોકન કરતો હતો. સંખ્યાકાળ થવાને હજુ ત્રણ કલાકની વાર હતી. પોતે જે એ કલાક પછી ત્યાંથી ચાલવા માંડે તો-પોતે જે મુકામ ઉપર પહોંચવા માગતો હતો તે મુકામે સૂર્યાસ્ત પહેલાં ખુશીથી જઈ પહોંચાશે, એવી તેને ખાત્રી હતી.

ગઈ રાત્રે તે એક ખેડુતની ઝુંપડીમાં રહ્યો હતો. તે ખેડુતે તેને મુસાફરીના સંબંધમાં તમામ માહિતી આપી હતી. તેમાં એક તલ જેટલો પણ તફાવત પડ્યો હોય, તેમ સત્યસિંહને લાગ્યું નહિ. તે ઘાટમાંથી જેમ જેમ આગળ વધતો જતો હતો તેમ તેમ વધારે ને વધારે મનોહર વનસૌંદર્ય તેની નજરે પડતું જતું હતું અને તેથી તે અધિકાધિક આનંદ સાથે ચાલ્યો જતો હતો.

પર્વતની ઉંચી ઉંચી ભેખડો, તેની નીચે દેખાતી હડી હડી

ખીણો, એકાદ ઉંચી જગ્યાએ ઉભા રહેવાથી ત્યાંથી દ્રવ્યો અતી. આસપાસના ફળદ્રુપ પ્રદેશની શોભા, તે પ્રદેશમાંનાં નાનાં ગામડાંઓ, તે ગામડાંઓની આસપાસનાં લીલાંછમ જેવાં ખેતરો, વાંકાચુંકા માર્ગોએ વહન કરતી જતી-સ્વચ્છ જળથી ભરેલી નાનકડી નાનકડી નદીઓ આ સર્વ દેખાવો તે ચતુર ચિત્રકાર સત્યસિંહના ચિત્તને આનંદિત કરવાને માટે અને નેત્રોને તૃપ્ત કરવા માટે બસ હતાં.

તે અત્યારે જે સ્થળે ઉભો રહી વનસૌંદર્યનું અવલોકન કરતો હતો તે સ્થળેથી થોડા અંતર ઉપર એક ગરીબ ભીલનું ઝુંપડું હતું અને તે ઝુંપડામાંજ આજની રાત વ્યતીત કરવાનો તેનો વિચાર હતો.

લગભગ બે અઢી કલાક સુધી પર્વતની શોભા જોવામાં ગાળ્યા પછી ધીમે ધીમે તે ધારેલા ઝુંપડા પાસે આવી પહોંચ્યો. ઝુંપડામાં રહેનાર ભીલે પણ આદરપૂર્વક તેનું સ્વાગત કર્યું અને ઘણાજ આનંદ સાથે રાત રહેવાને માટે તેણે તેને પોતાના ઝુંપડામાં જગ્યા આપવાનું કબુત્ત પણ કર્યું. એટલુંજ નહિ પણ પોતાને ત્યાં આવેલો મેમાન ભૂખ્યો નજ રહેવો બોધ્યો, માટે તે ભીલે કેટલીક જાતનાં કંદ અને વનફળો લાવી તેની સમક્ષ હાજર કર્યા અને ઘણાજ નમ્ર અવાજે અને વિવેકથી તે ખાવાની તેણે સત્યસિંહને પ્રેમપૂર્વક પ્રાર્થના કરી. સત્યસિંહે પણ તે મેમાનગિરી ઘણાજ ઉપકાર સાથે સ્વીકારી. તેણે આખી રાત તે ઝુંપડામાંજ સુખેથી વીતાવી.

ખીજા દિવસના પ્રાતઃકાળમાં તે જાગૃત થયો. તેણે પ્રાતઃકર્મ કરી ફરી પોતાની મુસાફરી શરૂ કરવાની તૈયારી કરી. આ વખતે ભગવાન સૂર્યનારાયણદેવ તરતમાંજ ઉદય થયા હતા અને તેમણે સૃષ્ટિ ઉપર પોતાનાં આરક્ત અને સુવર્ણમય કીરણો ફેલાવ્યાં હોવાથી જાણે સર્વ સૃષ્ટિને સુવર્ણનો ઓપ ચઢાવ્યો હોયની ! તેવો ભાસ થતો હતો. ભીલના હાથમાં થોડુંક દ્રવ્ય આપી સત્યસિંહે તેની પાસેથી રજા

લીધી અને ઉત્સાહયુક્ત અંતઃકરણથી તે ફરી ધાટ ઉપર ચઢવા લાગ્યો.

એ ધડી દિવસ ચઢતાં તે એક શિખરના પગથીએ આવી પહોંચ્યો. ત્યાંથી આગળ જવાનો રસ્તો વિકટ હતો. જેમ જેમ તે ઉપર ચઢવા લાગ્યો તેમ તેમ તે રસ્તો અને પર્વતનું ચઢાણ તેને વધારે ને વધારે વિકટ ભાસવા લાગ્યાં. તે વિકટ રસ્તેથી ઉપર ચઢી ગયા પછી તેને રસ્તો જરા સપાટ લાગ્યો. આ ઠેકાણેથી પેલી તરફના ઉતરાણ ઉપર ઝુંપડી બાંધીને રહેતા રખારીઓનાં ઘેટાં-ખંડાંઓનું ટોળું ચરવા આવેલું તે તેને દેખાયું. ત્યાંથી દ્રષ્ટિગોચર થતો દેખાવ જોઈ, સત્યસિંહ ચિત્રકારને બહુ સમાધાન થયું. તે આગળ ને આગળ વધતો જતો હતો. સૃષ્ટિદેવીના અનુપમ અને મનમોહક સૌંદર્યને જોઈ તે ભૂખ અને તરસને પણ ભૂલી ગયો હતો. તે પર્વતના મધ્ય ભાગમાં આવી પહોંચ્યો. તે વનના સૌંદર્યનું સારી રીતે અવલોકન કરી લેવાનું તેના મનમાં આવવાથી તે ધોરી રસ્તો છોડી એક પગરસ્તે ભટકવા લાગ્યો.

જ્યાં મનુષ્યનો એક પણ શબ્દ સાંભળવામાં આવી શકે તેમ નહોતું, એવા તે નિર્જન-નિસ્તબ્ધ જંગલમાં સત્યસિંહ એકલોજ મુસાફરી કરતો હતો છતાં તેના મનમાં ભયનો જરા પણ અંશ ઉત્પન્ન થયો નહોતો.

તે પગરસ્તે જેમ જેમ આગળ વધવા લાગ્યો તેમ તેમ અનેક પ્રકારના દેખાવોથી ભરપુર થએલી પુષ્કળ ટેકરીઓ તેના જોવામાં આવી. જે તરફ તે નજર નાંખતો તે તરફ ડુંગર ને ડુંગરજ દેખાતા હતા. કેટલેક ઠેકાણે સ્વચ્છ પાણીના સુંદર ઝરાઓ વહેતા હતા, તેની આસપાસ આવેલાં વૃક્ષોની ઉપર બેઠેલાં પક્ષીઓ મંજુલ સ્વરે ગાયન કરતાં હતાં અને તે પોતાને જોઈ ચમકી જાય છે એમ તેને લાગતું હતું. નીચેના ભાગ તરફ જોતાં ઉંડી ઉંડી જળાતી ખાઈઓ તો જેના

કંઈ પણ હિસાબમાં નથી, એવી રીતે બકરાં અને ઘેટાંઓને આમ-તેમ ફેંદાફેંદ કરતાં જોઈ તેને અન્યથા ઉત્પત્ત થઈ.

કેટલાંક વૃક્ષોની ઉપર ખેડેલાં માકડાંઓ અને વાંદરાંઓ તેને દેખાયાં. તેઓની મર્ફટચેજા જોવામાં તેનો ઘણો ખરો વખત આનંદમાં વીતી ગયો.

પર્વતના આ ભાગમાં વનફળોની સમૃદ્ધિ બહુ હતી. અપોરનો વખત થઈ જવાથી સત્યસિંહે પોતાની ક્ષુધા તૃપ્તિ માટે સારાં સારાં ફળો એકઠાં કર્યાં અને એક નિર્મળ જળના ઝરાની પાસે આવ્યો. તેણે પોતાનો પોશાક ઉતારી એક તરફ મૂક્યો. સ્નાન કરી શરીરને હલકું કર્યું. થોડી વાર સુધી પરમેશ્વરનું ધ્યાન ધરી તેણે પોતાની ક્ષુધા તૃપ્ત કરવા યથાર્થ ફળોનું ભક્ષણ કરી સ્વચ્છ અને મીઠા જળથી તૃપાને શાન્ત કરી. પછી પોતાની પાસેની એક શેત્રંજ એક શીતળ વૃક્ષની છાયામાં પાથરી તેની ઉપર તે આડો થયો અને લાંજ તેણે અપોરનો વખત વ્યતીત કર્યો.

અપોરના એએક વાગ્યા પછી તેણે ફરી પોતાના પ્રવાસનો પ્રારંભ કર્યો. તેના મનમાં એવું આવ્યું કે—ફરી ઘાટને ધોરી રસ્તે થઈને આગળ જવું. પણ આ તદ્દન અન્યથા પ્રદેશમાં તે ભૂલો પડી ગયો. તેણે બહુ વખત સુધી આમથી તેમ અને તેમથી આમ ભટક્યા કર્યું. આખરે એક તુટેલી ભેખડ પાસે જઈ તે ઉભો રહ્યો. તે વખતે તે પોતે એક ખાઈની ઉપર ઉભો છે, એમ તેને ત્યાંથી નીચે નજર નાંખતાં જણાઈ આવ્યું. આ વખતે તેને પહેલવહેલી પોતાની ભૂલ જણાઈ આવી.

પોતે અત્યારે ક્યાં છે, અને ઘાટનો રસ્તો અહિંથી કેટલો આઘો છે, તે નક્કી કરવા માટે તે એક ઉંચા સ્થળે જઈ ઉભો રહ્યો. તેણે આસપાસના પ્રદેશના નકશાને પોતાની દ્રષ્ટિ સમક્ષ સ્થિર રાખ્યો.

તે ઉપરથી તેને જણાઈ આવ્યું કે, જરા જમણી તરફ વળણુ લઈ ખાંધની ધાર ઉપર થઈ જરા આંધે જમણા એટલે ધારેલો માર્ગ મળી આવશે. પોતે કરેલા અનુમાન પ્રમાણે તે ચાલવા લાગ્યો.

બહુજ સાવધાનતાથી, પોતાનું સમતોલપણું જવા ન દેવા તે ખાંધ તરફ જોતો નહિ અને પોતાના ધોરણુ પ્રમાણે આગળ ચાલવા લાગ્યો. થોડોક વખત બટક્યા પછી તે પુનઃ ધાટના ધોરી રસ્તા ઉપર આવી ગયો. તે વખતે તેને જણાઈ આવ્યું કે અપોરના વખતે પોતે જે ઠેકાણેથી ધાટના માર્ગનો ત્યાગ કર્યો હતો તે ઠેકાણું બહુ દૂર નથી. અર્થાત્ પોતે જો અહીંથી ઝપાટાબંધ ચાલવા માંડે તોપણ જે સ્થળ ઉપર રાત વીતાવવાની છે તે સ્થળે જઈ પહોંચવા માટે કંઈ નહિ તો ચાર પાંચ કલાક તો જોઈએજ. પણ દિવસ તો હવે બે કલાકથી વધારે નહોતો. ત્યારે હવે આગળ જવું કે પાછા ફરવું, આ વિચાર તેના મનમાં આવ્યો અને તે પોતાના મનમાં ને મનમાં નીચે પ્રમાણેના વિચારો કરવા લાગ્યો.

હવે પાછા જવામાં તો કાંઈ ફાયદો નથી તેથી સરળ માર્ગે આગળ વધતા જવું. ગયા બે દિવસના અનુભવ ઉપરથી મને લાગે છે કે, અહીં ક્યાંક પાસેજ રહેવાની જગ્યા હોવી જોઈએ. આજે સવારે હું જે ઝુંપડામાંથી બહાર પડ્યો તે ઝુંપડું જે ગામની પાસે છે, તે ગામમાં પહોંચવા માટે છ સાત કલાક લાગે તેમ છે. તે ગામમાંથી આ રસ્તે આવનારો માણસ અપોરને વખતે આનાથી થોડોક આગળ આવી પહોંચે તેમ છે. તેજ પ્રમાણે તે મુકામ ઉપરથી નીકળેલો માણસ સાંજે જઈ પહોંચી શકે તેમ હતું. જો આ મારી વિચારશક્તિ બરાબર હશે તો અહીંથી પાસેજ ક્યાંક રહેવાને માટે સગવડ ભરેલી જગ્યા હોવીજ જોઈએ.

એવો વિચાર કરી તે ઝપાટાબંધ આગળ ચાલ્યો. લગભગ

એકદમ આગળ વળ્યા પછી પોતે કરેલા અનુમાન પ્રમાણે તેને એક નાનકડો પગરસ્તો જણાયો. તે જે માર્ગે જતો હતો તે રસ્તો બદલીને તે પગરસ્તે આગળ જવા લાગ્યો. પોતે જે રસ્તે જાય છે, તે રસ્તો ઉત્તરોત્તર વધારે ને વધારે ચઢાવવાળો થતો જતો હતો એમ તેને જણાઈ આવ્યું. તે વધારે જરા આગળ ગયો તે વખતે કાંઈ મનુષ્યાકૃતિએ તૈયાર કરેલાં ઢંગધડા વિનાનાં પગથીઆં તેની નજરે પડ્યાં અને સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિએ અવલોકન કર્યા પછી ત્યાં કાંઈ માણુ-સનાં પગલાંનાં નિશાન તેના જોવામાં આવ્યાં તેથી તે ઉત્સાહ પામી આગળ ને આગળ વધતો ચાલ્યો.

તે રસ્તે લગભગ પચાસજ પગલાં આગળ ગયો નહિ હોય તેટલામાં તેને સામેનો એક લાકડાનો દરવાજો દેખાયો. તે દરવાજાની પાસે ગયો તો તે દરવાજો બહુજ મજબુત હતો અને તેના ઉપર મોટા મોટા ખીલાઓ જડી લીધેલા હતા. ઉપરાંત તેના ઉપર લોઢાની જડી જડી પટ્ટીઓ ઠોકવામાં આવી હતી. આ દરવાજો જે ભીંતમાં એસાડેલો હતો તે ભીંત બહુજ ઉંચી હતી. તેથી તે ભીંતની પેલી તરફ થું હતું, તે તેને કાંઈ પણ દેખાય તેમ ન હતું. તે ભીંત બહુ લાંબી નહોતી. તેની બન્ને તરફની મોટી મોટી ખાંડઓ એ ભીંતોથી સાંધી લેવામાં આવી હતી. સિંહમુખ ઘાટમાંથી આ દરવાજાની પાસે આવવાનો પગરસ્તો અર્ધવર્તુલાકૃતિ જેવો હોવાથી ત્યાં થઇને જનાર મુસાફરના ધ્યાનમાં કે જોવામાં તે દરવાજો આવી શકે તેમ હતું નહિ. તે જગ્યાએ ઉભા રહી સત્યસિંહે સૂક્ષ્મ અવલોકન કર્યું તો તેને જણાયું કે, અત્યારે પોતે એક મોટી ખાંડની ભેખડ ઉપર ઉભો હતો અને સામે દેખાતો દરવાજો એ કાંઈ ઈમારતની દેવડી હોવી જોઈએ. એટલું તેના અનુમાનમાં આવ્યું. છતાં પણ અંદરની બાજુએ તેને ક્યાંએ કાંઈ ઈમારત જણાતી નહોતી.

આવી રીતે તે જ્યાં ઉભો હતો ત્યાંથી આસપાસના પ્રદેશ તરફ જોતો હતો. તેટલામાં તે દરવાજાની બૂંગળ ઉઘડી અને અંદર રહેલા કોઈ માણસે નીચે પ્રમાણેના ઉચ્ચારેલા શબ્દો તેને સંભળાયા.

“ અરે મુસાફર ! તમે ગમે તે હો પણ મારા ઉપર દયા કરો ! મારી તરફ તમારી દયાને ઉશ્કેરો. વર્ષોનાં વર્ષો થયાં હું આ જાંબંડર કષ્ટમય કારાગૃહમાં—અંધીખાનામાં સડતો પડ્યો છું. હું ગરીબ છું અને અત્યંત દુઃખ પામું છું. માટે કૃપા કરી મને આ જાંબંડર કેદખાનામાંથી મુક્ત કરો ! તમારું પરમેશ્વર કલ્યાણ કરશે. ”

તે શબ્દો બોલનારા માણસ તરફ સત્યસિંહ જોવા લાગ્યો. તે વખતે તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તેના મુખમાંથી અચાનક વિસ્મયતાસૂચક કાંઈક શબ્દો બહાર પડ્યા.

તે માણસનો ચહેરો તેની પૂર્ણ પિછાણવાળા માણસનો હતો.

તે અંધીવાન પોતાનું બોલવું પુરું કરે તે પહેલાં તે પોતેજ એકદમ પાછળ ખસી ગયો. તેને કોઈ ત્રીજોજ માણસ ધમકી આપે છે, એમ સત્યસિંહને અંદર થતી વાતચિત ઉપરથી જણાઈ આવ્યું.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

સત્યસિંહ સપડાયો !

સત્યસિંહને ઉપરની હકીકત સાંભળી બહુજ અન્યમ્ની ઉત્પન્ન થયા વિના રહી નહિ. હવે કરવું શું ? એ વિચારમાં ને વિચારમાં તે જ્યાં ઉભો હતો ત્યાં ને ત્યાં ઠરી ગયો. તે પોતાના મનમાં ને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે:—

“ અત્યારે જે માણસનો ચહેરો મારા જોવામાં આવ્યો તેને હું સારી રીતે ઓળખું છું. અત્યારે તે ગૃહસ્થ જે કે જરા ફિક્કો અને

દુઃખી થએલો દેખાય છે એ ખરું છે, છતાં મને તેની સારી રીતે ઓળખાણ પડે છે. હું જ્યારે અવન્તિનગરીમાંથી નિકળ્યો ત્યારે તે ત્યાં હતો, એ બાબતમાં મને પાકી ખાત્રી છે. તો પછી આ વિચિત્ર બનાવ કેવી રીતે બન્યો ? તે તો કહે છે કે, “ હું કેટલાંએ વર્ષો થયાં અહીં કેદખાનામાં પડ્યો છું માટે મને મુક્ત કરો ! ” આ વાત બહુજ વિચિત્ર લાગે છે. મેં તેને થોડાજ મહિના પહેલાં અવન્તિ-નગરીમાં જોયો હતો, એમાં જરાએ શંકા નથી તો પછી તે ધણી વર્ષોથી અહીં બંધાખાનામાં છે, એવું જે તે કહે છે તે શું ખરું હશે ? તેની અથવા મારી ભૂલ તો થતી નથી ને ? કંઈ સમજાતું નથી. તો પણ કદાચિત્ તે એકાએક સંકટમાં સપડાઈ જવાથી તેને દિવાના-પણાતું દરદ તો નહિ થયું હોય ને ? કંઈ ધ્યાનમાંજ વાત બેસી શકતી નથી. જ્યારે એમજ છે ત્યારે વિચાર પણ શો નક્કી કરી શકાય ? ”

એવા એવા અનેક વિચારો સત્યસિંહના મનમાં ઘોળાય છે તેટલામાં તો તે દરવાજો કડકડ કરતો એકદમ ઉઘડી ગયો અને તેની અંદરથી દશેક સશસ્ત્ર સિપાઈઓ બહાર પડ્યા. તેઓએ વિચારમાં નિમગ્ન થએલા સત્યસિંહને પકડી એકદમ કેદ કર્યો. અહીં થોડા વખત માટે સત્યસિંહ સંકટમાં સપડાયો ખરો પણ પરિણામ શું આવે છે તે જોવા-જાણવા વહાલા ચાંચકો, આપણે આગળ વધીએ.

સત્યસિંહને કેદ કરનારાઓએ તેના હાથમાં બેડી નાંખ્યા પછી એકદમ તેના મોંઢા ઉપર માથેથી તે ગળા સુધી એક કાળા ટોપી પહેરાવી દીધી. તેને બે જણાઓએ ખાંધ ઉપર ઉપાડ્યો અને તેને દરવાજામાં થઈ તેઓ અંદર લઈ ગયા. તેને અંદર લઈ જતાં દરવાજો તરતજ બંધ કરવામાં આવ્યો.

હવે તે લોકો સપાટ જમીન ઉપર ચાલ્યા જતા હતા. પણ

તેમના પગરવના ચતા જરા જરા અવાજ ઉપરથી જણાવું હતું કે તેઓ એકાદ ભોંયરામાંથી ચાલ્યા જાય છે, એમ સત્યસિંહને અનુમાન થયું. આવી રીતે થોડી વાર સુધી ચાલ્યા પછી તેઓએ સત્યસિંહને નીચે ઝૂક્યો. ત્યાંથી જમીનમાં પગથીઆં ઉતરવાનાં હોવાથી એક માણસે તેનો એક હાથ પકડ્યો. તેને નીચે ઉતરવાનો-પગથીઆં ઉતરવાનો-તે સશસ્ત્ર સિપાઈઓમાં જે એક તેમનો ઉપરી હોય તેવો જણાતો હતો તેણે હુકમ કર્યો. નીચે ઉતરતાં ઉતરતાં તે પથરના દાદરનાં પગથીઆં સત્યસિંહ ગણવા લાગ્યો. તે પગથીઆં બરાબર એકાણું થયાં. તે પગથીઆં ઉતરી રહ્યા પછી એક માણસ ત્યાંનો દરવાજો ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કરતો હોય, તેવો સત્યસિંહને લાસ થયો પણ દરવાજો કંઈ ઉઘડ્યો નહિ કે કોઈએ અંદરથી ઉઘાડ્યો પણ નહિ. “તો આપણે હવે અહીંજ થોભવું વેંછએ.” એમ એક સિપાઈ બોલ્યો.

એટલામાં પાસેજ ક્યાંક સિતાર નાગતો હોય એમ સત્યસિંહને લાગ્યું. તે સિતારનો સ્વર અહુ વંરદાર હોઈ મધુર, મંજુલ અને મનમોહક હતો. તેને વગાડનાર માણસ સિતાર વગાડવામાં હોંશિયાર અને પ્રવીણ હોવો જોઈએ એવો સત્યસિંહે તર્ક કર્યો. થોડો વખત સિતાર વાગ્યા પછી એક મનોહર ગાયનનો શ્વનિ કર્ણપ્રદેશમાં અથડાયો. કોઈ પણ માણસ સિતારના સૂર સાથે પોતાનો સ્વર મેળવીને ભક્તિ ઉપર એક પદ ગાય છે, એમ તેના ધ્યાનમાં આવ્યું. તે ગાયન અહુજ સુંદર હતું. તેમજ ગાયક જે પદ ગાતો હતો તે પદ પણ એક ઉત્તમ અને રસજ્ઞ કવિનું બનાવેલ હોવાથી તે કાંઈક ઓરજ આનંદ પમાડતું હતું અને તેની અંદર દયાળુ જગદીશ્વરની સ્તુતિ પણ છલા-છલ ભરેલી હતી. તેથી સત્યસિંહને પોતે સંકટમાં સપડાયો હતો છતાં પણ તે ગાયન અંધ ચતાં સુધી અનહદ આનંદનો અનુપમ અનુભવ થયા વિના ન રહ્યો તે નજ રહ્યો. તે સાથેજ પોતે કંઈ

સ્થિતિમાં છે, પોતાની ઉપર કેવા પ્રકારની મુશીબત ઝડપે છે અને બવિધમાં શું થશે, એ બાબતનું તેને તદ્દન વિસ્મરણ થઇ ગયું હતું.

આવી અવસ્થામાં ફટલોક વખત વ્યતીત થઈ ગયા પછી દરવાજો ઉઘડ્યાનો કર્ણુકોર-કર્કશ ધ્વનિ સત્યસિંહના કાને અથડાયો, એટલે તેને પોતાની અસહ (તે કેદ થયો હતો તે) સ્થિતિનું ભાન આવ્યું. તેજ વખતે તે સશસ્ત્ર સિપાઇઓના અધિકારીએ તેના ખભે હાથ રાખી કહ્યું—“ ચાલ આગળ થા ! ”

તે સર્વે તે દરવાજામાંથી અંદર ચાલ્યા. તે જગ્યા વિશાળ હોવાનો સત્યસિંહે તર્ક કર્યો. તેની સાથેના સિપાઇએ અંદર જતાંજ તેને પગમાંથી જોડા કાઢી નાંખવા કહ્યું. સર્વે જણાઓએ “ જય ભોલાશંકર-કાંટા લગે ન કંકર ! બમ્મ બમ્મ મહાદેવ ! ” એવા એકદમ ઉદ્ગારો કાઢ્યા. તે ઉપરથી સત્યસિંહને લાગ્યું કે તે સિપાઇઓ સાથે પોતે એક શિવાલયમાં છે. તેણે પણ પાર્વતિપતિ સદાશિવનો જયજયકાર કર્યો.

હવે તે લોકો સત્યસિંહને લઇ તે શિવાલયમાંથી નિકળી આગળ ચાલ્યા. તે વખતે સત્યસિંહને લાગ્યું કે, પોતાને ખુદી હવામાં બાવવામાં આવ્યો છે. કારણ કે તે વખતે તે જે સ્થળ ઉપરથી પસાર થતા હતા ત્યાં ઠંડી લાગતી હતી અને વાયુ પણ ખૂબ વાતો હતો.

થોડી વાર ચાલ્યા પછી તેઓ ફરી એક દરવાજા પાસે આવી ઉભા રહ્યા. એક સિપાઇએ દરવાજાને ધક્કો માર્યો પણ તે દરવાજો ઉઘડ્યો નહિ અથવા કોઇએ ઉઘાડ્યો પણ નહિ. તે જોઈ તે સિપાઈ કંટાળી જઇ બરાડ્યો કે—“ રાંડનો તે શી ખમર ક્યાંએ ગયો હશે. મારા સાળાએ અદરથી સાંકળી વાસી લીધી છે.” તે સાંભળી બીજો સિપાઈ બોલ્યો—“ બહા માયુસ ! કંટાળી જવાથી શો લાભ. તું હવે પેલી તરફના દરવાજાથી અંદર જા અને દરવાજો ઉઘાડ.” તે સાંભળી

ત્રીજો સિપાઇ બોલ્યો—“ આ દમન અંદર જઈ દરવાજો ઉઘાડે ત્યાં સુધી કાંઈ નહિ તો અર્ધો કલાક તો આપણે અહીંજ ટાઢમાં કકડતા બેસીજ રહેવું પડશે. ” તે સાંભળી અંદર જઈ દરવાજો ઉઘાડવા જનાર દમન નામનો સિપાઇ બોલ્યો—“ આ હું દોડતો દોડતો અંદર જઈ તરતજ દરવાજો ઉઘાડીશ. જરાએ વખત લગાડીશ નહિ. તો પણ અર્ધો કલાક તો થશેજ માટે તમે સૌ પેલી સામેની ગુફામાં જઈને બેસો. ”

આટલું વિવેચન થયા પછી તે બધું ટોળું જરા જમણી તરફ વળ્યું. થોડાજ વખતમાં પોતે સૌની સાથે એક ગુફામાં આવ્યો છે, એમ સત્યસિંહને જણાઇ આવ્યું. કારણ કે, બહાર કરતાં ત્યાં ઠંડી બહુ ઓછી હતી. સર્વે ત્યાં બેઠા. પછી તે સિપાઇએ દરવાજો ઉઘાડે ત્યાં સુધીનો વખત વિતાવવા વાતે વળગ્યા. તેમાંનો એક સિપાઈ બોલ્યો—“ આજ સુધીમાં મેં અહીં કેટલા માણસોને દારી દીધા હશે વાર ? ”

“ ગયાં પાંચ વરસમાં અહીં કુલ અડસઠ માણસોને દારી દેવામાં આવ્યાં હતાં. મેં અને પેલા દમને પરમ દિવસેજ અહીં એક મડદું લાવી દાટ્યું છે. ”

“ આવી રીતે આપણને આ ઘાટમાં જે મડદાંઓ મળી આવે છે, તેમાંના ઘણા ખરા તો મુસાફરોજ હોય છે. એમાં જરાએ શંકા નથી તેઓ ઘણું કરી તેમને અકસ્માત થવાથીજ મરી ગયેલા હોય છે. કોઈને ચોર લોકો ઠાર મારે છે, તો કોઈને વાઘ કે વર અથવા શીંછ જેવાં કૂર અને હિંસક પ્રાણીઓ મારી નાંખે છે, કોઈ બેસાવધ-પણે બેખડો ઉપરથી પડીને મરી જાય છે. કહે છે કે, આવી રીતે મરી ગયેલાં માણસો વંતર કે ભૂત કે પ્રેત થાય છે. ” બીજા સિપાઇએ કહ્યું.

“ માણું હમ સે ખરે હો કે । આ ઈ ઘાટમાંથી ભર બપોરના કે પછી હમી હાંજના જનારા મુહાફરને ભૂત લોકો અટકાવે સે-કનડે સે. આ આટલો બધો અઈ કણે બો સે તો માણા મુહાફરે હું કરવાને ઓંચ કણે મરવા આવે સે. બા, કંઈ હમખતું નથી હો!” ત્રીજા સિપાઈએ પોતાની ગામડીયા ભાષામાં કહ્યું.

“ ઈ ઘાટમાં ભૂત પક્ષીત ફરેસે, ઈ વાત તો હુંએ બહુ હારી રીતે જાણું સું. ઈ હાટુ વેળા-કવેળા એવા ભૂત પક્ષીતાથી ભરેલા ઘાટમાં આપણે તો ફરવાની હારે ના કઇએ સૈએ ! ” ચોથા સિપાઈએ કહ્યું.

એટલો વખત ચુપચાપ બેસી રહેલો બીજો એક સિપાઈ બોલ્યો-
“ તમે બધા તદ્દન ગામડીયા રોંચા-ગધેડા જેવા છો. ભૂતો આ દુનિયામાં છે અને તેઓ માણસોને મળે છે, એ વાતજ તદ્દન જુડી છે. આવી આવી ઢંગધડા-ધડપૂંછડા વિનાની વાતો ઉપર તમને ભરોંમો પણ શી રીતે આવે છે, તેનીજ મને અજબબી લાગે છે. ”

તેનું આવું બોલવું એક સિપાઈને ન સહન થઇ શકવાથી તે બોલ્યો-“ આ અજબસંધ તો હાવ નાહતીક થઇ ગયો દેખું. આની વાત તમે જોજો માનતા હો ! ”

તે સાંભળી તે અજબસંધ સિપાઈ ફરી બોલવા લાગ્યો-“તમે મને નાર્સિક કહો કે તેનાથી પણ નાર્સિક શિરોમણી કહો-ગમે તે કહો-પણ હું તદ્દન ખરેજ કહું છું. મારો તમામ જન્મ આ પર્વતમાંજ ગયો છે. હું નાનપણથીજ આ ઘાટમાં એટલો બધો તો ફર્યો છું કે, કોઇ જગ્યા એવી નહિ હોય કે જ્યાં આ બંદાનાં મુખારક પગલાં ન થયાં હોય. આ પર્વતમાં રાત દિવસ-વખત બેવખત હું એક વાર નહીં પણ અનેક વાર ફર્યો છું છતાં મને ક્યાંએ ભૂત, પિશાચ, રાક્ષસ, યક્ષ, કિન્નર, પક્ષીત કે બ્રહ્મરાક્ષસ અથવા જીન કંઈ પણ મારા જોવામાં કોઇ પણ વખતે આવેલ નથી-મારા સ્વપ્નમાં પણ મેં કોઇ વાર દેખેલ

નથી. હવે બધી પંચાત મૂકા પડતી ! અરે પણ જુઓ ! પેલો દરવાજો ખખડે છે. તેથી જણાય છે કે, પેલો દમન દરવાજો ઉઘાડતો હશે. માટે હવે ચાલો. ”

દરવાજો દમને ઉઘાડ્યો અને તે ટોળું દરવાજામાંથી અંદર પેદુ કે તરતજ પાછો દરવાજો બંધ થઇ ગયો. અત્યારે પોતે એકાદ ઇમારતમાં આવ્યો છે, એમ સત્યસિંહને જણાયું; કારણ કે ત્યાંની હવા જરા ગરમ હતી. તે ઇમારતમાં ગયા પછી અજબસંઘ મોલ્યો—
“ અરે સિપાઇઓ ! હું આ કેદીને લઈ જાઉં છું. તમે એક કઝાકમાં જમી કરીને તૈયાર થઈ જાઓ. ત્યાર સુધીમાં હું પણ એ કેદીને પાછો લઈ આવીશ. હવે તમે બધા ચાલ્યા જાઓ. વાર લગાડશો નહિ. અરે ઓ નિર્ભાગી જુવાન ! તું ચાલ મારી સાથે ! ”

સત્યસિંહ અજબસંઘની સાથે જવા લાગ્યો. તેઓ જરાક આગળ ગયા એટલે અજબસંઘે એક દરવાજો ઉઘાડ્યો. સત્યસિંહને અંદર આવી ગએલો જોતાંજ અજબસંઘે દરવાજો બંધ કર્યો. આ જગ્યાએ અજબસંઘે સત્યસિંહના મુખ ઉપરનું આચ્છાદન દૂર કરી નાંખ્યું. તે વખતે પોતે એક ભવ્ય દિવાનખાનામાં છે અને તેનો માલેક કાંઈ ધનવાન ગૃહસ્થ હોવો જોઈએ એમ તેના મનમાં આવ્યું.

એટલામાં એક પુખ્ત વયની સ્ત્રી બે ભાણું લઈ ત્યાં આવી પહોંચી. અજબસંઘે પોતાનો પોશાક ઉતાર્યો. તેણે સત્યસિંહને જમી લેવાનું કહ્યું. સત્યસિંહ હાથ પગ ધોઈ લઈ પરમાત્માનું સ્મરણ કરી તેનો અનન્ય અંતઃકરણે અત્યંત આભાર માની જમવા બેઠો. અજબસંઘ પણ પોતાનું ભાણું જરાક ખસેડી લઈ જમવા બેઠો. એ ઉપરથી સત્યસિંહે તરતજ અનુમાન કર્યું કે, અજબસંઘ કાંઈ હલકા કુળનો હોવો જોઈએ.

જમતાં જમતાં અજબસંઘે સત્યસિંહને કહ્યું કે—“ અત્યારે જો

બનાવ બને છે, તે બહુજ ગૂઢ હોવાથી તને બહુ અજાણી લાગતી હશે અથવા તું પોતે કોઈ ભૂતના હાથમાં સપડાયો તો નથી ને, એમ તારા મનમાં આવતું હશે; પણ આમાં અજાણી પામવાનું કે ભયભીત થવાનું કંઈ પણ કારણ નથી. ”

“ હું અત્યારે વિંધ્યાદ્રિ પર્વતના પ્રદેશમાં મુસાફરી કરું છું, તે હું ઘણી સારી રીતે જાણું છું. શિવાય ભૂત-પ્રેતની નકામી કલ્પનાઓ કરી ભયભીત થવાનું હું મારા આખા જન્મમાં શીખ્યો નથી. ભય એ શું ચીજ છે, તે હું જાણતો નથી. ભય એવો શબ્દ મારા કોશમાં પણ લખેલો નથી. પણ મને અજાણી એ બાબતની ધાય છે કે, અત્યારે હું પર્વતના મધ્ય ભાગમાં છતાં પણ આજે અહીં જે તાળાં ફળ પુલો દેખાય છે, તે બધાં ગુર્જર દેશમાં ઉત્પન્ન થનારાં છે, અને ગુર્જર દેશ તો અહીંથી ત્રણ દિવસની મજલ ઉપર છે. જ્યારે એમ છે ત્યારે આ આટલાં બધાં તાળાં ફળ પુલ અહીં જંગલમાં આવ્યાં ક્યાં નથી. ”

આ સવાલનો સરળ જવાબ ન આપતાં અજાણસંઘ વચમાંજ બોલ્યો—“ અરે બાલુ, તું સહવારથી તદ્દન ભૂખ્યો છે એ સાફ જણાય છે, માટે પ્રથમ પેટ ભરીને જમી લે. પછી બીજી વાત !”

એટલું કહી અજાણસંઘે ભાણામાંના પદાર્થો એક પછી એક ઓછા કરવાનો સપાટો ચલાવ્યો. બનેલા એકંદરે બનાવ ઉપરથી આ ઠેકાણેના રહેવાસીઓના મનમાં પોતભને ઈર્ષ્ય કરવાની જરાએ ઇચ્છા જણાતી નથી, એમ લાગવાથી સત્યસિંહે પોતાની સમક્ષ પડેલા ભાણામાંના પદાર્થોનું ખુલા દિલથી સેવન કર્યું.

પોતે અત્યારે જે જગ્યાએ છે, તે જગ્યાના સંબંધમાં વધારે કલ્પના મનમાં આવી ધ્યાનમાં ઉતરી જાય, તેટલા માટે સત્યસિંહે એક વખત તે મકાનની ચારે તરફ નિરીક્ષણ કર્યું. તે વખતે સદરહુ

જાઓની ચારે બાજુની બીંતોમાં એક પણ બારી કે તાકું જણાતું નથી, એમ તેના જાણવામાં આવ્યું. સદગ્ધ મકાનની છત પણ સપાટ હોઇ તેની વચમાં એક મોટું ફાનસ ટાંગેલું હતું; તેમાં દીવો બળતો હતો. આ સર્વ પરિસ્થિતિ ઉપરથી આ ઇમારત શા માટે બાંધી હશે અને આ ઇમારત કેવા પ્રકારની હશે, એ બાબતમાં તે યુવક ચિત્રકાર સત્યસિંહ તર્ક પણ કરી શકતો નહોતો. ભોજન પુરું થયા પછી અજબસંઘે પૂછ્યું—“એ જીવાન માણસ ! તમે કાંઈ આ પ્રદેશમાં નવાજ નહિ આવ્યા હો. અત્યારે તમે કંઈ જગ્યાએ છો તે કહો જોઈએ.”

“મારા આખા જન્મમાં હું આ વિંધ્યાદ્રિ પર્વતમાં આ વખતેજ વહેલ વહેલો આવ્યો છું. હું સિંહમુખ ઘાટની પાસેજ આવેલી એક ઇમારતમાં છું; તે શિવાય બીજી કોઈ પણ જાતની મને માહિતી નથી.” સત્યસિંહે કહ્યું.

અજબસંઘે સંશયિત નજરે સત્યસિંહ તરફ જોયું અને ફરી પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો કે—“જો તમને આ પ્રદેશની કાંઈ પણ માહિતી નથી તો તમે અન્યુક આજ ઠેકાણે કેવી રીતે આવી શક્યા ? આ જગ્યા કંઈ સહેજમાં જણાઈ આવે તેવી નથી.”

“મને ચિત્રકળાનો જરા શોખ હોવાથી અહીંના વનસૌંદર્યનું અવલોકન કરતો કરતો—પર્વત પ્રદેશની શોભા જોતો જોતો—આજે આખો દિવસ પર્વતમાં ભટકતો ફરતો હતો. પણ હું રસ્તો ભૂલી ગયો. બપોર પછી હું પુનઃ ઘાટના સરળ માર્ગમાં આવવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. તેટલામાં દૈવયોગે આ સ્થળ તરફ આવતો એક પગરસ્તો મને દેખાયો.”

“મને લાગે છે કે તમારું કહેવું તદ્દન ખરું હોવું જોઈએ. કારણ કે તમે તમારી હકીકત સરળ રીતે ન સંકોચાતાં કહેલી છે. તેથી

હું તમારા ઉપર વિશ્વાસ રાખું છું. ચાલો એ તો ઠીક છે, પણ એક બીજી વાત તમને પૂછું છું કે, પહેલાં દરવાજામાંથી પોતાની ડોક બહાર કાઢી, તે માણસને જોઈ તમારા મુખમાંથી આશ્ચર્યના ઉદ્ગારો બહાર નિકળ્યા તેનું કારણ શું ? ”

“ તે ગૃહસ્થને હું જરા તરા ઓળખું છું. ”

“ તે તમારો કોઈ સ્નેહી છે કે શું ? ”

“ તેની સાથે મારે મારા આખા જન્મમાર્ગમાં પણ કોઈ દિવસે વાતચીત સરખી થઈ નથી. તેની બાબતમાં હું ફક્ત એટલું જ જાણું છું કે, તે અવન્તિનગરીમાંનો એક ધનવાન ગૃહસ્થ છે. મેં તેને ઘણી વખત જોયો છે. એટલું જ. ”

પ્રકરણ ૧૫ મું.

પાનનું બીડું.

ઉપર પ્રમાણેનું સત્યસિંહનું ભાષણ સાંભળતાંજ અજ્ઞાતધની મુખમુદ્રા કિંચિત્ કઠોર દેખાવા લાગી. તે કેટલોક વખત ચુપચાપ એસી રહ્યો અને કંઈક વિચાર કરવા લાગ્યો. પછી તેણે સત્યસિંહને કહ્યું.

“ ભક્ષા-સજ્જન ગૃહસ્થ ! અમારા તરફથી તમને ત્રણ માત્ર પણ પીડા થવાની નથી. પરંતુ તમે જે ગૃહસ્થને આજે અહીં જોયો છે, તે ગૃહસ્થની અત્યારની સ્થિતિની બાબતમાં તમે ક્યાંએ ચર્ચા કરશો નહીં-તેની વાત કોઈને પણ કહેશો નહીં એવું વચન તમારે મને આપવું પડશે. ”

“ તેવું વચન હું શી રીતે આપી શકું ? તે ગૃહસ્થે પોતાને બંધીવાસમાંથી મુક્ત કરવાની શું મને પ્રાર્થના કરી નથી કે ? તે પણ

એક માનવી પ્રાણી છે, એ તો ખરું જ ને; પણ તે ઉપરાંત તે મારો એક જાતનો સગો-સંબંધી પણ થાય છે. બહા તમારું નામ શું તે તો કહો ? ” સત્યસિંહ ચિત્રકારે અજબસંધને જણાવ્યું.

પછી અજબસંધે અજબબીધી કહ્યું-“ એમ કે ? ! તો તો હવે બધું મારા ધ્યાનમાં આવી ગયું ખરું ! ”

એમ કહી અજબસંધ વિચારમાં નિમગ્ન થયો. તે તે ઓરડામાં આમથી તેમ અને તેમથી આમ ફરવા લાગ્યો. થોડો વખત ગયા પછી તેણે ફરી બોલવાની શરૂઆત કરી.

“ સત્યસિંહ ! તમારા સંબંધમાં અમને જે કાંઈ થોડી ઘણી માહિતી છે તે ઉપરથી મને ખાત્રી થાય છે કે તમારા વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખવામાં કોઈ જાતની હરકત નથી. તમે બહુ જ બહા ગૃહસ્થ છો, તે અમે સારી રીતે જાણીએ છીએ. તમને એ બાબતમાં એક સૂચના કરવાની છે. ”

“ તમે શું કહેવા માગો છો ? ખુશીથી કહો ! ”

“ કહેવાનું કાંઈ વિશેષ નથી. હવે અહીંથી તરતમાં જ તમારો છુટકારો થશે. તમે જ્યારે પાછા અવન્તિનગરીમાં જશો, ત્યારે તમને અમારા બંધીખાનામાં બંધીવાન તરીકે રાખવામાં આવેલા તમારા સંબંધીને મુક્ત થએલો અને આનંદનો ઉપભોગ લેતો જણાઈ આવ્યા વિના રહેશે નહીં. તમે પાછા અવન્તિનગરમાં દાખલ થશો ત્યારે તમારો તે સગો તમને ત્યાં મળીશે એવું હું તમને વચન આપું છું. આ મારા વચનમાં તમને કંઈ પણ અસત્યતા જણાય તો તમારા તે સંબંધીની મુક્તતા માટે તમારે જે કાંઈ પ્રયત્નો કરવા હોય તે ખુશીથી કરજો. જો તે તમને ત્યાં મળે તો તમારે તે બંધીવાન કે બંધીખાનાના સંબંધમાં કોઈની પાસે એક પણ શબ્દ કહેવો નહીં અથવા તો સદરહુ બાબતમાં કંઈ પણ ચર્ચા કરવી નહિ. ”

“ હું તમને કોઈ પણ જાતનું વચન આપી શકતો નથી. ખરી રીતે જોતાં તો તેના માટે ભવિષ્યમાં જે કાંઈ કરવાનું હોય તે તેણે જ કરવું જોઈએ. તમે જો તેને ખરેખર અન્યાયથી બંધીખાનામાં નાંખ્યો હશે, તો તે અન્યાયને અટકાવવા તે પોતે જ સમર્થ છે. તે છુટો હોઈ આનંદમાં છે એમ જો મને દેખાશે તો પછી મારે તેના સંબંધમાં નકામી આઘી પાછી કરવાનું કંઈ પણ કારણ નથી. અવન્તિનગરીમાં જવા પહેલાં મારે તમારાં કૃત્યોના સંબંધમાં ઓછી કે વધારે તપાસ કરવી કે નહીં, તેનો તમામ આધાર મારી સાથે જેવી તમારી વર્તણૂક હશે, તે ઉપર અવગતિની રહેશે. ”

“ તમારું આ બોલવું સીધું અને સરળ છે. ફક્ત તમારા સરખા માણસના બોલવાની કિંમત વચન કરતાં પણ વધુ છે એમ હું સમજું છું. ”

આવા પ્રકારનું તેઓની વચ્ચે બાષણ થઈ રહ્યા પછી અજબસંધે એક પોકેલા પાનનું બીડું સત્યસિંહને ખાવા માટે આપ્યું. તાંબૂડા બક્ષણ કર્યા પછી તેઓ બન્ને બીજી કાંઈક વાતચીત કરવા લાગ્યા. સત્યસિંહને થોડી વારમાં જ નિદ્રા આવવા લાગી; તેથી અજબસંધે દેખાડેલા પત્રંગ ઉપર સત્યસિંહ બેસી મજેથી સૂઈ રહ્યો.

બીજે દિવસે સહવારે તે જ્યારે જાગૃત થયો ત્યારે પોતે એક લીલાછમ જેવા ખેતરમાં હોવાનું તેને જણાઈ આવ્યું. પોતે રાત્રે જે જગ્યાએ સૂતો હતો તે જગ્યા આ નહીં, એ વાત તેના ધ્યાનમાં આવવાથી તેને બહુજ અજાયબી લાગી અને ગઈ રાત્રે સંધ્યાકાળથી અનેકા બનાવો તેની દ્રષ્ટિ સમક્ષ આવી ઉપસ્થિત થયા અને અત્યારે તે—સત્યસિંહ ક્યાં હશે વા? એનો વિચાર કરવા લાગ્યો.

સત્યસિંહે સારી રીતે જાગૃત થઈ—શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી જ્યારે પોતાની ચારે તરફ નજર નાંખી તે વખતે પોતે વિંધ્યપર્વતની પાસેથી

બહુજ દૂર છે, એમ તેને જણાઈ આવ્યું. પણ તે પર્વત અત્યારે દક્ષિણ દિશા તરફ નહીં પણ ઉત્તર દિશા તરફ છે, તે જોઈને-જાણીને તો તેને બહુજ ચમત્કાર લાગ્યો. અર્થાત્ પોતે અત્યારે માલવદેશમાં નહીં પણ ગુર્જર દેશમાં છે, એમ તેણે અનુમાન કર્યું. તે બહુજ વિચારમાં પડી ગયો હતો. પોતે એકાદ સ્વપ્નમાં તો નથી ને? અથવા આ બધી હકીકત ભૂતચેષ્ટા તો નહીં હોય? અથવા પોતાને કોઈ પ્રકારનો ભ્રમ તો થતો નથી ને? એવા એવા અનેક પ્રશ્નો રહી રહીને તેના મનમાં આવવા લાગ્યા. તે અજ્ઞયખીમાં એટલો બધો તો મુગ્ધ થઈ ગયો હતો કે, તે કોઈ પણ ખાખતમાં કંઈ પણ સમજી શક્યો નહિ. ફરી તેણે પોતાના આસપાસના પ્રદેશમાં નજર ફેરવી જરા મુક્ષમપણે અવલોકન કર્યું. ત્યાંનો એકંદર દેખાવ માલવદેશમાંના દેખાવો કરતાં જુદીજ નીતનો દેખાતો હતો. એ ઉપરથી તે એટલું તો ખાતરીથી અને સારી રીતે સમજી શક્યો કે પોતે માળવ દેશમાં નહીં પણ ગુજરાત દેશમાં આવી પડ્યો હતો.

એટલામાં સામેથી જરા દૂરના અંતર ઉપરથી એક ગૃહસ્થ પોતાની તરફજ ચાલ્યો આવે છે, એમ તેને જણાઈ આવ્યું. તે મનુષ્યની મુખમુદ્રા અને પહેરવેશ ઉપરથી સત્યસિંહના ધ્યાનમાં એકદમ આવ્યું કે, તે ગુજરાત દેશમાંનો કોઈક સારો ગૃહસ્થ છે.

થોડી વાર પછી તે ગૃહસ્થ આખરે સત્યસિંહની પાસે આવ્યો. પોતાનો પ્રશ્ન તેને ચમત્કારિક-વિચિત્ર લાગશે, એ વાત ધ્યાનમાં ન લેતાં તેણે તે આવનાર માણસને પૂછ્યું કે-“ અરે ઓ ભત્રા ગૃહસ્થ ! હું અત્યારે ક્યાં છું વાંદ ? ”

તે ગૃહસ્થને સત્યસિંહનો સવાલ બહુજ અજ્ઞયખી ભરેલો લાગ્યો. તેણે સત્યસિંહ તરફ જોતાં જોતાં જવાબ આપ્યો કે-“ અલ્યા એ જુવાન ! અત્યારે તું મણિભદ્ર નામના એક સુખી ખેડુત ગૃહસ્થના

ખેતરમાં છે અને તે ખેતરનો માલેક મણિભદ્ર તે હું પોતેજ છું.”

“ તે બધું ખરું પણ હું અત્યારે કયા દેશમાં—કયા પ્રાન્તમાં અને કયા ગામમાં ઉભો છું ? ” સત્યસિંહે તેને બીજો સવાલ પૂછ્યો.

“ પોતાની સાથે સંભાળણ કરનાર આ યુવક ખેવડૂક અથવા ગાંડો તો નહીં હોય ને ? ” એવી શંકા તે ખેતરના માલેક મણિભદ્રના મનમાં આવ્યા વિના રહી નહીં અને તેથી તે પાંચ પગલાં પાછો હટ્યો. તેણે તેજ પ્રશ્નો પુનઃ પૂછતાં કહ્યું—‘ કયા દેશમાં, કયા પ્રાન્તમાં અને કયા ગામડામાં ’ આ તે કટલા બધા વિચિત્ર સવાલો છે ? ! અરેરે ! ગરીબ બિચારો આ જુવાન ખરેખર કોઇ ગાંડો કે ડાગળીનો ચસકેલો માણસ હોવો જોઇએ. એની સાથે વધારે વાત કરવા જેવું નથી.”

એમ કહી તે ખેડુત ગૃહસ્થ સત્યસિંહને તેના પ્રશ્નરૂપ ચક્કરમાં અથડાતો—ઠીચાતો છોડી દઈ પોતાને પંથે પડ્યો. ફરી તેની તરફ નજર પણ ન નાંખતાં ઉતાવળો ઉતાવળો તે પોતાના ઉદ્યોગે ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

વિનયવતી.

તે ખેતરમાંના એક પત્થર ઉપર સત્યસિંહ ખેડો અને બનેલા બનાવોના સંબંધમાં નાના પ્રકારના તર્ક—વિતર્ક કરવા લાગ્યો. ગઇ રાત્રે ભોજન કર્યા પછી ફક્ત એક પાનનું બીડું ખાધું હતું, એટલીજ વાત તેને સારી રીતે યાદ હતી. પણ ત્યાર પછી કેટલો વખત વ્યતીત થઇ ગયો, એ વાત તેના ધ્યાનમાં આવી શકી નહીં. તેને પોતાના નિયમ કરતાં વધારે ભૂખ લાગી નથી તેટલા માટે પોતાને ભોજન કર્યાને દશ કે બાર કલાક કરતાં વધારે વખત થયો નહિ હોય,

એમ તેના મનમાં આવ્યું. આવી રીતે પોતાનું ચળવિચળતાને પામેલું ચિત્ત જરા ઠેકાણે આવતાં-શાંત થતાં તે પાસે દેખાતી એક ઝુંપડી તરફ જવા લાગ્યો. તે ઝુંપડું વિંધ્યાદ્રિ પર્વતની તળેટીમાંજ હતું. તેને મળેલો મણિભદ્ર નામનો એકુત જે ઝુંપડા તરફ ગયો હતો તેના કરતાં તેણે જે ઝુંપડાની પાસે જવાનું ધારેલું તે વધારે નજીક હતું. થોડીજ વારમાં તે ધારેલા ઝુંપડા પાસે જઈ પહોંચ્યો.

તે ઝુંપડાના દરવાજામાંજ એક ચૌદ વર્ષની સુંદર કુમારિકા એક નાનકડી વાછરડી સાથે રમતી બેસી હતી-કીડા કગતી હતી. સત્યસિંહે ચાર ઘડી તેના ઝુંપડામાં આરામ લેવા માટે તે કુમારિકા પાસે પરવાનગી માગી. તે કુમારિકાએ તેને અંદર આવવાની પરવાનગી આપી, એટલુંજ નહીં પણ કુશળ પ્રશ્ન પૂછીને પાણી-ગાણી વંચાએ છીએ કે કેમ, તેની પણ તેને પૃચ્છા કરી. સત્યસિંહે પાણી માગ્યું અને તે કુમારિકાએ એક સ્વચ્છ લોટો શીતળ જળથી ભરી તેને આપ્યો.

સત્યસિંહે થોડું પાણી અંજલીમાં લીધું. તે અંજલી જમીન ઉપર નાંખી બહુજ ચતુરાઈથી તે કૃષિક કુમારીને તેણે કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા. પોતાના પ્રશ્નોથી તે મણિભદ્રને અન્યથા ઉપજી હતી તેવા અન્યથા આ બાલિકાને ન ઉપજે, તે બાબતમાં હોંશિયારી રાખી તેણે આજે કયો વાર થયો, તિથિ કયું, એ બાબત તે કુમારિકાને પૂછી સમજી લીધું. તે ઉપરથી તેને પાકી ખાત્રી થઈ કે જે બનાવો બન્યા તે ગઈ કાલ રાત્રેજ અને પોતે કરેલું અનુમાન પણ તેને બરાબર લાગ્યું. થોડોક વખત વિચાર કરી તેણે તે કુમારિકાને પૂછ્યું કે, “ મને અહીંથી માલવદેશમાં જતાં કેટલો વખત લાગશે ? ”

ખરી રીતે જોતાં આ પર્વતની પેલી તરફજ માલવદેશ છે. આ પર્વતમાંથી જનારો ઘાટનો રસ્તો એટલો બધો તો વાંકો ચુકો છે કે તે ચઢીને પેલી તરફ એટલે માલવદેશમાં જવાને માટે કંઈ

નહિ તો ત્રણ ચાર દિવસ લાગે તેમ છે. ”

કૃષિક કુમારિકાનો જવાબ સાંભળતાંજ સત્યસિંહ અત્યંત આશ્ચર્ય પામ્યો અને “ શું ત્રણ દિવસ ? ! અધધધ ! ! ” એવા ઉદ્ગારો તેના મુખમાંથી બહાર પડ્યા. પણ પોતે એકજ દિવસમાં અહીં આવ્યો છે, એ વાત તેના જાણવામાં આવશે તો તે પણ પોતાને ગાંડામાંજ ગણી કાઢશે, એવા વિચારથી તે વધારે કંઈ પણ બોલ્યો નહિ. થોડાજ વખત પછી તેણે તે બાળાને પુનઃ પૂછ્યું કે—“ ત્રણ દિવસ કરતાં ઓછા વખતમાં ત્યાં પહોંચી જવા જેવો બીજો નજીકનો કોઈ રસ્તો શું છેજ નહીં ? ”

“ પરદેશી પાન્ય ! માફ આપું જીવન આ ઝુંપડી-પણીકુટીમાંજ અતીત થયું છે. એક સિંહમુખ ઘાટના માર્ગ શિવાય માળવામાં જવાનો બીજો નજીકનો માર્ગ હોય, એમ મેં કદી સાંભળ્યું નથી અને મને તે બાબતમાં કંઈ માહિતી પણ નથી. મારા પૂજ્ય પિતાશ્રી ખેતરનાં કામો ઉપર દેખરેખ રાખવા માટે બહાર ગયા છે. બપોરે જમવાને માટે તેઓ પાછા આવશે એટલે તેમને આપ પૂછી જોઈને કે સિંહમુખ ઘાટ શિવાય માળવામાં જવાનો બીજો કોઈ પાસેનો માર્ગ છે કે નહીં ? તમે પોતે પણ થાકી ગયા હો, તેવા દેખાઓ છો માટે આજે અહીંજ રહી આરામ લ્યો અને અમારા ગરીબ ઘરનો સુકો રોટલો આરોગો, એવી તમને મારી પ્રાર્થના છે અને તેનો તમારા તરફથી સ્વીકાર થવોજ જોઈએ, એવી મને સમ્પૂર્ણ આશા છે. ”

તે કામળ કુમારિકાનું ઉક્ત બાપણ સાંભળી સત્યસિંહને અત્યંત આનંદનો અનુભવ અનુભવ થયો. આ વખતે દિવસ એક પ્રહર જેટલો ચઢી ચૂક્યો હતો. શિવાય હવે પોતે ક્યાં જવું અને શું કરવું, એ સંબંધમાં પણ તે કંઈ વિચાર નક્કી કરી શક્યો નહોતો. તેણે તે કુમારિકાના કથનનો આદરપૂર્વક સ્વીકાર કર્યો અને કમરની તરવાર

બોલી એક ખીટીએ લટકાવી ખોશાક ઉતાર્યો. આ વખતે તેણે પોતાની પાસે જે જે ચીજો હતી તે તમામ તપાસી જોઈ. તેને પોતાની તમામ ચીજો જેમની તેમ જણાઈ. તે ઉપરથી તેને ખાત્રી થઈ કે, પોતાને કાંઈએ હુંડયો તો નથી. પછી પેલી કુમારિકાને તેનું નામ પૂછતાં તેણે પોતાનું વિનયવતી એવું નામ જણાવ્યું. સત્યસિંહે પણ તે કુમારિકાને પોતાનું નામ જણાવ્યું. થોડી વાર થોભી તે કુમારિકાએ બતાવેલ વાવ ઉપર જઈ તેણે સ્નાન કર્યું અને પોતાનાં જે કાંઈ વસ્ત્રો મેલાં થઈ ગયાં હતાં તે ઘોઘ નાંખી સૂકવી દીધાં.

થોડા વખત પછી એક હજુપુજ, મજબુત બાંધાના, દેખાવમાં સુંદર અને ત્હેની ઉમ્મર લગભગ ચાળીસ વર્ષની હતી એવા એક માણસે આવીને તે ઝુંપડામાં પ્રવેશ કર્યો. તેને જોતાંજ આનંદ પામી વિનયવતી બોલી—“પિતાજી ! આજે કાંઈ સારા સંજ્ઞન ગૃહસ્થજેવો માણસ આપણે ત્યાં આવ્યો છે. તેને આજે મેં એક અતિથિ તરીકે આપણે ત્યાં ઉતારો આપ્યો છે.”

“શાખાસ ! મારી જ્ઞાલી દીકરી તને શાખાસ છે. તું આજે બહુ હોશિયારીથી વર્તી છે. મારી ગેરહાજરીમાં તેં એક અતિથિનેા સારો સત્કાર કર્યો તેને માટે મને બહુજ આનંદ થાય છે અને હું તારા ઉપર બહુ ખુશી થયો છું.” ત્યાર પછી પેલા—સત્યસિંહ અતિથિ તરફ ફરીને બોલ્યો—“અત્યારે આ ઝુંપડામાં આ મારી પ્રિય પુત્રી અને હું એમ બે જણાં રહીએ છીએ. અહીં પાંચ સાત ગાઉ ઉપર એક સુંદરપુર નામના ગામમાં મારું બીજું ઘર છે. મારાં બીજાં બાળબચ્ચાંઓ ત્યાંજ રહે છે. હું પણ હંમેશાં ત્યાંજ રહું છું; પણ આ ગામમાં મારો થોડો ધણો વ્યવહાર હોવાથી વરસના કેટલાક મહિના અહીં આવીને રહેવું પડે છે. તેટલા માટે મેં અહીં આ એક નાનકડું ઝુંપડું બાંધી રાખ્યું છે. આ મારી પુત્રી વિનયવતી આવે સમયે મને ભોજન વિગેરે કરી આપવા મારી સાથેજ રહે છે.”

નિત્યકર્મ કરી રહ્યા પછી તેણે સત્યસિંહને જમવા હાંક મારી. તેને ત્યાં સાંઈ પણ સ્વાદિષ્ટ અને રુચિકર ભોજન મળવાથી સત્યસિંહને સંતોષ થયો. સત્યસિંહ અને તે કૃષિક કુમારિ વિનયવતી એ બન્નેમાં થોડાં વખત પહેલાં જે સંભાષણ થયું હતું, તે ઉપરથી તેમની સાથે ભોજનવ્યવહાર કરવામાં કોઈ પણ જાતની હરકત નથી એમ સત્યસિંહને આરંભમાં જ જણાઇ આવ્યું હતું.

તે બન્ને જણ ભોજન કરી રહ્યા પછી મુખવાસ કરતા બેઠા હતા ત્યારે તેઓમાં નીચે પ્રમાણે વાતચિતનો આરંભ થયો.

“આપની પાસે મારે એક બાબતમાં ચોકસી કરવાની છે.” સત્યસિંહ બોલ્યો.

“તમારે જે કંઈ પૂછવાનું હોય તે સુખેથી-ખુશીથી પૂછો. તમે પૂછશો તે બાબતમાં હું જે કંઈ જાણતો હોઈશ તે તમને કહીશ.”

“સિંહમુખ ઘાટ શિવાય માલવદેશમાં જવાનો કોઈ ટુંકો માર્ગ તમે જાણો છો ખરા કે?” સત્યસિંહે પૂછ્યું.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

નવી વાતો-નવા વિચારો.

સત્યસિંહનો આ સવાલ સાંભળી તે ધરવાળો કે જેનું નામ આનંદદત્ત હતું તેની મુખમુદ્રા બહુજ ચમત્કારિક થઇ. તેણે સત્યસિંહની ઉપરજ પોતાની નજર રાખી તેને પૂછવા માંડ્યું કે:-“સત્યસિંહ ! આ પ્રશ્ન પૂછવામાં તમારો કોઈ બીજોજ ઉદ્દેશ છે કે કેમ? અથવા તો જેમ બને તેમ પોતાની મુસાફરી તરતમાં પૂરી કરવી, એવી દરેક મુસાફરની અભિલાષા હોય છે તેજ પ્રમાણે તમારી પણ ઈચ્છા હોવાથી

તમે આ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે કેમ ? એ વાત તમને જવાબ આપત પહેલાં મારે જાણવી જોઈએ. ”

આનંદનો આ સવાલ સાંભળી સત્યસિંહને થોડું ધણું સમાધાન થયું. કારણ કે તેના બોલવા ઉપરથી—તેણે પોતાને જે પ્રશ્ન પૂછ્યો તે ઉપરથી તેને કોઈ પાસેનાજ માર્ગની માહિતીની જરૂર હોવી જોઈએ અને તેથીજ તેણે પોતાને ઉપરનો પ્રશ્ન પૂછ્યો હોવો જોઈએ એવું તે અનુમાન કરી શક્યો. પછી તે બોલવા લાગ્યો:—

“ આનંદદત્ત ! હવે તમને મારું દિલ ખુલ્લું કરીને મારી તમામ હકીકત જણાવીશ. ખરેખરી હકીકત આમ છે કે, હું ગઈ કાલે સહવારે માલવદેશની સરહદ ઉપર હતો. ગઈ કાલે પ્રાતઃકાળે હું વિંધ્યાદ્રિ પર્વતની શોભા—વનદેવતાના અલૌકિક અને અદ્ભુત સૌંદર્યનું અવલોકન કરવા માટે સિંહમુખ ધાટને રસ્તે થોડીક મુસાફરી કરતો હતો. જરા આગળ જતાં રસ્તો છોડી દઇને હું આડે માર્ગે ચઢી ગયો તેથી હું તે જંગલમાં ભૂલો પડ્યો. ખુબજ મહેનત કરીને આખરે સંધ્યાકાળે હું ધોરી રસ્તા ઉપર આવી પહોંચ્યો. તે વખતે દિવસ ખુબજ થોડો હોવાથી પાછળના મુકામે પાછા જઈ પહોંચવા જેવું નહોતું, તેમ આગળ વધવા જેવું પણ નહોતું. એટલા માટે ત્યાંજ કલાક વિશ્રામ લેવા માટે કોઈ જગ્યા છે કે કેમ ? તે હું જોવા લાગ્યો. જોતાં જોતાં એક પગરસ્તો મારા જોવામાં આવ્યો. તે રસ્તે જતાં એક મોટી દિવાલ મારા જોવામાં આવી. તે દિવાલમાં એક દરવાજો હતો. તે દરવાજો એકાએક ઉઘડ્યો અને તેમાંથી કેટલાક સશસ્ત્ર સિપાઈઓ બહાર નિકળી આવ્યા. તેમણે મારી આંખો ઉપર એક ટોપી પહેરાવી અને તેઓ તે દરવાજામાં થઈને મને અંદર લઈ ગયા. પછી બોંયરામાંથી, મંદિરમાંથી, અને ઓરડાઓમાંથી ચલાવીને એક પ્રશસ્ત જગ્યામાં મને લાવી છોડ્યો. ત્યાં મારી આંખો ઉપરથી

આખ્યાન કાઠી લેવામાં આવ્યું. તે જગ્યા બહુજ વિશાળ હતી. ત્યાં મારી આંખો છોડવામાં આવી ત્યારે મારી સમક્ષ એક અજબસંઘ નામનો માણસ મારા જોવામાં આવ્યો. તેની સાથે મારે થોડી ઘણી વાતચિત પણ થઇ હતી; પણ તે વાતચિત કંઈ બાબતની હતી તે હું પછીથી કહીશ. ત્યાં કાલ રાત્રે મેં ભોજન કર્યું હતું. પછી તે અજબસંઘે મને એક પાનનું ખીકું આપ્યું તે મેં ખાધું એટલે મને ઉંઘ આવવા લાગી. તે અજબસંઘે સૂઈ રહેવાને માટે મને એક પલંગ દેખાડ્યો તે ઉપર હું સૂઈ રહ્યો અને આજે જાગૃત થયો. ચમત્કારની વાત એ છે કે, કાલે હું માલવદેશમાં હતો અને આજે હું ગુજરાત દેશમાં છું. ”

હવે આનંદ શું કહે છે, તે સાંભળવા સત્યસિંહ બહુ ઉત્સુક થઇ ગયો પણ તેણે એકદમ કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ. તે પોતાનો હાથ મસ્તકે રાખી ઘણો વખત સુધી વિચાર કરતો ખેસી રહ્યો.

તેને વિચારગ્રસ્ત થએલો જોઈ સત્યસિંહ ફરી ખોલ્યો—“કદાચિત તમે મારી આ હકીકત સાંભળી હસશો, અને મને કદાચ ગાંઠો પણ ગણશો પણ જે કાંઈ બનાવ અન્યો છે તેજ મેં તમને કહ્યો છે અને તે ખરોજ છે. મેં તમને અત્યારે જે કાંઈ હકીકત કહી સંભળાવી છે, તેમાંનો એક અક્ષર પણ ખોટો નથી. તેમજ હું બહુ સારી રીતે શુદ્ધિમાં છું અને તમને છેતરવા, એવો મારો હેતુ હોવાનું કંઈ પણ કારણ નથી. ”

“ સત્યસિંહ ! તમે જે હકીકત કહી છે, તે ખોટી છે, એમ હું કહેવા માગતો નથી. તમે મને જે હકીકત કહી સંભળાવી છે તેમાંનો એકે એક અક્ષર સર્વથા સત્ય છે, એમ મારી ખાત્રી છે. ”

તેના આ બાપણુથી સત્યસિંહ બહુજ આશ્ચર્યચકિત થઇને ખોલ્યો—“ તમે એ શું કહો છો ? ! તમારી ખાત્રી છે ? તો તો તમને

આ બાબતમાં વધારે માહિતી હોવી જોઈએ. ”

“ હા. તેમ છે ખરું. જે રસ્તે તમે ગયા અને જે અનુભવ તમને મળ્યો તેનો અનુભવ એક વખત મને પણ મળ્યો હતો. ”

તેની પુત્રી વિનયવતી પણ ઉપરની હકીકત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળતી પોતાના પિતાની પાસેજ બેસી હતી. તે પોતાના પિતાની વાત સાંભળી અત્યંત આશ્ચર્ય પામી બેલી ઉઠી કે—“ આપુ તમે આ શું કહો છો!! શું તમારા ઉપર પણ આવી કારમી આફત આવી હતી ખરી કે? ”

“ હા. દીકરી વિનયવતી ! મેં પણ આ સ્થિતિનો અનુભવ એક વખત લીધેલો છે. તે વાતને આજે બહુ વર્ષો થઈ ગયાં છે, પણ તેના સંબંધમાં મેં કોઈની પાસે કાંઈ પણ વાત કરી નથી. કારણ કે હું એ વાતની જરાએ ચર્ચા કરું તો મારો ધાત થાય તેમ છે. એવી તે વખતે મને તે જગ્યાના લોકોએ દહેશત આપી હતી. તે દહેશતને એક બાબતે મૂકી હવે હું તે બાબતની તમામ હકીકત આ મેમાનને કહી નાંખું છું. ”

પોતાના પિતાની રસમય વાર્તા સાંભળવા માટે વિનયવતી જરા આગળ આવી અને ઉત્સુક થઈ બેસી. હવે આનંદ પોતાના ઉપર વીતેલી વાત કહેવા લાગ્યો:—

“ લગભગ છ વર્ષ પહેલાં હું કોઈ ખાનગી કામ માટે માત્રવ દેશમાં ગયો હતો. મારું કામ પૂરું થતાં જરા વાર લાગી. હું મારે વતન આવવા માટે બહુજ ઉત્સુક થયો હતો તેથી કામ પૂરું થતાંજ જરાએ વાર ન લગાડતાં—હું એકદમ સિંહમુખ ઘાટને રસ્તેથી ઉતાવળે ઉતાવળે મુસાફરી કરતો હતો. ત્યારે આસો મહિનો હોવાથી પર્વતની ઉપર ચારે તરફ ધાંસ છવાઈ ગયું હતું. તે ઘાટને રસ્તે એક દિવસ મુસાફરી કર્યા પછી બીજે દિવસે બપોરે હું એક જગ્યા ઉપર આવી પહોંચ્યો. ત્યાં બે રસ્તાઓ દેખાવા લાગ્યા. તેમાંથી કયે રસ્તે જવું,

એ ખ્યાનમાં ન આવતા હું ખીન્નેજ આડે રસ્તે મુસાફરી કરવા લાગ્યો. થોડાજ વખતમાં હું એક ખાઇની બેખડ ઉપર જઇ પહોંચ્યો. હવે આગળ રસ્તો નથી, તે જોઇ મને ખુબજ અન્યખી લાગી. કારણ કે તે રસ્તો એક બેખડ પાસે આવીને અટકી જાય, તે મને ખુબજ ન ખનવા જોગ લાગતું હતું.

હું ત્યાંજ ઉભો રહી ચારે તરફ જોવા લાગ્યો. મારી આખી ઉમ્મર પર્વતોના પ્રદેશોમાં રખડવા-ભટકવામાં ગએલી હોવાથી તે બેખડની કાંઠે કાંઠે જનારો એક ઝાંખો ઝાંખો પગરસ્તો મારા જોવામાં આવ્યો. તે રસ્તે હું જવા લાગ્યો. થોડો ધણો આગળ ગયો તેટલા-માંજ તમે કહો છો તે ઇમારતની દિવાલ મારા જોવામાં આવી. અચુક હું તે દિવાલના દરવાજા પાસે જઇ ઉભો રહ્યો. એટલામાં તે દરવાજાની નાની બારી ઉઘડી. તેમાંથી એક ફિક્કા ચહેરાવાળો માણસ ડાકિયું કરવા લાગ્યો. ”

“ આનંદ, આનંદ ! તમે આ શું કહો છો ? ” સત્યસિંહ ખુબ અન્યખી પામી વચમાંજ બોલી ઉઠ્યો.

આનંદ આગળ બોલવા લાગ્યો:—

“ તે માણસની અને મારી નજર મળતાંજ તે દયામણે મોંઢે અને બોખરા અવાજે કહેવા લાગ્યો કે, અરે ઓ ભત્તા ગૃહસ્થ ! તું ગમે તેમ હો પણ કૃપા કરી મારી એક વાત સાંભળ. હું અહીં ઘણા દિવસ થયાં કેદખાનામાં પડ્યો છું. માટે મારી અહીંથી મુક્તતા થવા સાર તમે એક કામ કરજો. કૃપા કરી દક્ષિણ માલવ દેશનો બંદોબસ્ત કરનાર અધિકારી—સુઆ સાહેબને મારા તરફથી એટલુંજ કહેજો કે સરદાર સામંતસિંહને અહીં કાંઈએ બંધીખાનામાં નાંખ્યો છે.”

સત્યસિંહ પરમ આશ્ચર્ય પામી બોલ્યો—“ આ હું શું સાંભળું છું ! આનંદ, તમે આ શું કહો છો ? સરદાર સામંતસિંહવાળો

બનાવ આજથી ૭ વર્ષ પહેલાં બન્યો હતો, એમજ તમે મને કહો છો ને ? કે હું કંઈ બીજુંજ સાંભળું છું.”

“હા ! સત્યસિંહ, ૭ વર્ષ પહેલાં મેં તે જગ્યાએ સરદાર સામંતસિંહને બંધીખાનામાં જોયો હતો. એમાં જરાએ શંકા નથી.”

“જો એમજ છે તો તો આ વાત બહુજ અગત્યબીઓથી ભરપૂર છે. વારૂ, આનંદ ! હવે તમારી વાત આખર સુધી મને કહી સંભળાવો. પછી આપણે આ બાબતમાં વધારે વિવેચન કરીશું.”

“તે ડોકીયું કરનાર માણસ પોતાનું બોલવું પૂરું કરી લે તે પહેલાંજ અંદરથી તેને કાઢીએ એકદમ પાછો ખેંચી લીધો. તરતજ મોટો દરવાજો ઉઘડ્યો. તમે કહો છો તેજ પ્રમાણે કેટલાક સશસ્ત્ર સિપાઈઓ એકદમ બહાર આવ્યા અને મને પણ માથાથી ગળા સુધીનો શરીરનો ભાગ ઢાંકી નાંખે તેવી કાળી ટોપી પહેરાવી.

આખરે તમે કહો છો તે જગ્યાએજ મને પણ લઈ જવામાં આવ્યો. તે મકાનની ચારે તરફ દિવાલ હતી તેમાં એક બારી કે તાકું પણ નહોતું.”

“તે મકાનમાં બારી કે તાકું નહોતું અને તે જગ્યાની બરાબર વચમાંજ એક લાંબો દીવો ટાંગેલો હતો ખરું ને ?”

“હા. પણ કાલના બનાવમાં તમે કહી આવ્યા છો કે મારા મોંઢા ઉપરથી આચ્છાદન દૂર કરી નાંખવામાં આવ્યું હતું, તે પ્રમાણે મારી બાબતમાં તેવું કંઈ બન્યું નહોતું. મારા માથાથી તે ગળા સુધીના ભાગને ઢાંકી નાંખે તેવી કાળી ટોપી તેઓએ કાઢી નાંખી નહોતી. મને તેવી ને તેવીજ સ્થિતિમાં રાખી ‘હવે મારું શું કરવું’ તે સંબંધમાં તેઓ આપસે આપસમાં વાદવિવાદ કરવા લાગ્યા. તેઓમાંના કેટલાકોએ પોતાની હકીકત બીજા કોઈને ન કહી શકે તે માટે મને મારી નાંખવાની સલાહ આપી, કેટલાકોએ મને જન્મકેદ

કરી ત્યાં ને ત્યાંજ કેદખાનામાં પૂરી રાખવાનું કહ્યું પણ જને અજબસંધ એવા નામથી ઓળખવામાં આવે છે, તેનો મત બીજા બધાઓ કરતાં જુદોજ પડ્યો. તે સદરહુ ટોળીનો સરદાર હોવાથી તેના મનની વિરુદ્ધ કાંઈએ પણ ચાં કે ચું ન કરી.

આખરે તે કાળી ટોપી કાઢી લેવામાં આવી. મને જમવાનું આપવામાં આવ્યું અને પાનનું બીડું પણ તે અજબસંધે આપ્યું. પાનનું બીડું ખાઈ રહ્યા પછી તે અજબસંધે મને ધમકાવીને કહ્યું કે—

“ અરે ઓ મુસાફર ! હું તને જે કહું તે બરાબર ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ અને તે પ્રમાણે ચાલજે. તું જે લોકોના હાથમાં સપડાયો છે, તે લોકોનું સામર્થ્ય કેટલું બધું અલૌકિક, પ્રચંડ અને પ્રબળ છે તેની તને કલ્પના સરખી પણ આવી શકે તેમ નથી. તું સાંભળ અને સંભાળજે ! આજે તારી ઉપર જે કંઈ વીત્યું છે, તે બાબતમાં તેં કાંઈની પાસે કાંઈ પણ ચર્ચા કરી કે વાત કરી તો અમે તારો જીન લીધા વિના રહીશું નહિ. અમારા હાથમાંથી તારું રક્ષણ કરવા, એક ચક્રવર્તી રાજાનું સમગ્ર સૈન્ય પણ સમર્થ થઈ શકશે નહિ તે નક્કી સમજજે ! આ વાતનો એક પણ અક્ષર તારા મોંઢામાંથી બહાર નિકળતાંજ ક્યારે અને કેવી રીતે તારા પ્રાણ ઉડી જશે, તે બાબતમાં તું કાંઈ પણ સમજી શકીશ નહિ.

એવો ભય તે અજબસંધે મને દેખાડ્યો હતો. તેટલામાંજ મારી આંખોમાં ઉંધ બરાઈ અને હું ત્યાંને ત્યાંજ નિદ્રાવશ થઈ ગયો. બીજે દિવસે જ્યારે હું જાગ્યો ત્યારે મારા ઘરથી સો બસો પગલાં હું દુર છું, એમ મને જણાઈ આવ્યું. ”

“ તમે કહેલી આ વાત અને મારી વાતનું બહુજ મળતાપણું છે. તેમાં એક રતી જેટલો પણ ફરક નથી. હું જ્યારે તે ઈમારતના દરવાજે પહોંચ્યો ત્યારે તે ડોકા બારી ઉઘડી હતી અને તેમાંથી એક

ફિકા ચહેરાના ગૃહસ્થે-જેવી તમને વિનંતિ કરી હતી તેવીજ-વિનંતિ મને પણ કરી હતી. આમાં અતિશય આશ્ચર્ય પામવા જેવી ખીના એ છે કે, કાલે મેં તે દરવાજાની પાસેનોજ ઓરડો જેમાં તે ગૃહસ્થને બંધીવાન તરીકે રાખવામાં આવ્યો છે તે ઠેકાણે સરદાર સામંતસિંહને ઓળખી કાઢ્યો. ”

“ ત્યારે તો પહેલાં મેં તેને જોયો ત્યારથીજ તે સરદાર ત્યાં બંધીવાન તરીકે બંધીખાનામાંજ હશે. ”

“ નિશ્ચયથી એમ કાંઈ કહી શકાય તેમ નથી! કારણ કે અત્યારે કેટલાંએ વર્ષ થયાં તે અવન્તિનગરીમાં રહે છે. તે તમે શી રીતે જાણી શક્યા ? એવો જો તમે સવાલ પૂછો તો મારે કહેવું જોઈએ કે-તે મારો બનેલી-મારી સગી અને એકની એક બહેનનો તે વર છે. ”

“ અરેરે ! દુર્ભાગી બિચારો ! તે ફરીને જ્યારે તે દુષ્ટોના પંજમાં સપડાયો ત્યારે તો તે ધણો હીણભાગી હોવો જોઈએ. ”

“ હા. તે ભાગ્યહીન તો ખરોજ. પણ મને અજાણ્યથી તો એ લાગે છે કે જે ઠેકાણે તે દુઃખી થયો ત્યાંજ ફરીને શા માટે ગયો હશે ? ખીજું એ કે પહેલાં ત્યાં તેને અન્યાયથી બંધીખાનામાં નાંખ્યો હતો તો ત્યાંથી છુટીને ગયા પછી તે આમ ચુપચાપ કેમ બેસી રહ્યો હશે ? પોતાને કારણ વિના બંધીખાનામાં રાખવા માટે તેણે સરકાર પાસે દાદ કેમ માગી નહિ કે ફરિયાદ પણ કેમ નહિ કરી હોય ?

“ આ વાત નવાઈ જેવી તો ખરીજ. પણ કદાચિત્ તેની સ્થિતિ અનુકૂળ નહિ હોય અથવા તે લોકોનો તેને ભય લાગ્યો હોય તો શું એ બનવાજોગ નથી ? ”

“ ના ના. તેમ બની શકે તેમ નથી. સરદાર સામંતસિંહનો સ્વભાવ કેવો છે તે હું ધણી સારી રીતે જાણું છું. તે આવી આવી

દહેશતોની દરકાર કરે તેવો નથી. તેની સ્થિતિ પણ સારી છે—અતિકૂચ નથી. અવન્તિનગરીમાં પાછા આવતાંજ તેણે પોતાની તમામ માલ-મિલકતનો કબજો સરકાર પાસેથી લઇ લીધો છે. તે બહુ ધનવાન અને ખાનદાન કુટુંબનો માણસ છે. તે જો ધારે તો રાજની મદદ લઇ અને તે ન મળે તો પોતાના દ્રવ્યબળ ઉપર મોટું લશ્કર જમા કરી આ વિંધ્યાદ્રિ પર્વતમાંના પિંડારાઓનો સહેજે નાશ કરી શકે તેમ છે. ”

એક વખત તે સરદાર મુસાફરીએ ગયો હતો તે પાછો તેર વર્ષે આવ્યો હતો એમ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે. જો તે છુટો હોત તો તેને કોઈ પણ અટકાવી શકે તેમ નહોતું તો તે પોતાના વિલાસવૈભવ અને સંપત્તિને છોડીને આટલા વર્ષો સુધી રખડતો શા માટે રહ્યો હોત ?

“ બીજું એ કે, તેણે પોતે પોતાની તમામ હકીકત જ્યારે અવન્તિનગરીમાં આવીને કહી ત્યારે તે પોતે વિંધ્યાદ્રિ પર્વતના બંધીખાનામાં નહીં પણ ફેરલદેશના બંધીખાનામાં હોવાનું જણાવ્યું. આમ ખોટું ખોટુંજ તેણે સરકારમાં શા માટે કહ્યું હશે ? આ સર્વે વાતો હું તમારી પાસે ખુલા દિલથી કહી સંભળાવું છું, તેનું કારણ એટલુંજ છે કે, તમે મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખી જેમ ખુલા દિલથી વાત કહી છે તેમ હું તમને ખુલા દિલથી તમારી પાસે બંધી વાત કહી સંભળાવું છું કે જેથી મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખી શકો. એકંદર રીતે જોતાં તમામ વાતોનો ટુંકો અર્થ એ છે કે, અત્યારે વિંધ્યાદ્રિ પર્વતના પેલા બંધીખાનામાંજ સરદાર સામંતસિંહ કેદ છે. તેનો સ્વભાવ અથવા ચાલચલણ મને જરાએ પસંદ નથી. જો ખરું કહેવામાં આવે તો તે મને મારા નામ શિવાય વધારે ઝોળખતો નથી છતાં પણ આ વખતે તેનો છુટકારો કરવા માટે પ્રયત્નો કર્યા વિના મારો છુટકોજ નથી. ”

પોતાની ગરદન હલાવતો તે ધરવાળો બોલ્યો—“ તેમ કરવું એ બહુજ નોખમ ભરેલું કામ છે એમ મારું માનવું છે. કારણ કે દુશ્મનોનું સામથ્યે અદ્વિતીય છે. તે જગ્યા એટલી બધી તો અટપટી છે—તેમને માટે એટલી બધી સગવડ ભરેલી છે કે જો તેમની પાસે તેમના આત્મસંરક્ષણ માટે ફક્ત એકજ તોપ હોય તો બસ છે. તેમની તે એક તોપના મારાની સામે મોટમોટાં સૈન્યો પણ ટકી શકે તેમ નથી.”

તો પણ જગએ ન ડગમગતાં સત્યસિંહ ઉત્સાહપૂર્વક બોલ્યો—
“ તેઓ જે મજબુત ગદીમાં છે, તેને લગતા કાંઈ નહીં તો જુદા જુદા બે રસ્તા હોવા જોઈએ એવી મને પાકી ખાત્રી છે. શિવાય તેઓની તે ગદી—એવુંજ નામ આપણે તે જગ્યાને આપીશું—જતા આવતા મુસાફર લોકોની નજરે વારંવાર પડતી હશે. જો એમ ન હોત તો તે જગ્યાનું સ્વરૂપ લોકોની નજરથી છુપાવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરવામાંજ ન આવત. ઉપરાંત ત્યાં જવાના બે રસ્તામાંથી પાસેનો રસ્તો અહીંથી બહુ દૂર ન હોવો જોઈએ એ સ્પષ્ટ છે. ”

“ મારા ઉપર આવી પડેલી મુશીબત દૂર થઈ ગઈ તે દિવસથીજ એ વળી હંમેશાં મારા મનમાં આવ્યા કરે છે. અહીંથી માળવમાં જવાનો એકાદ પાસેનો રસ્તો હોવોજ જોઈએ એમ મને પણ ખાત્રી છે.”

“ એમ છતાં પણ તમારા સરખા પર્વત પ્રદેશમાં રહેનારા ગૃહસ્થે તે રસ્તો નિરર્થક છુપો રાખતો. એ મોટી અજ્ઞયબી જેવી વાત છે. ”

“ સત્યસિંહ ! તમે મને બીકણુ ધારો તો તેમાં હરકત નહિ, પણ હું ખરેખરુંજ કહું છું કે તે દિવસે બનેલા બનાવથી મારા મનમાં એટલો બધો તો બય પેટો છે કે તે રસ્તાનો શોધ કરવો એવો વિચાર વારંવાર મારા મનમાં આવ્યા કરે છે છતાં તે કામમાં આગળ પગલું કવાની હિંમત થતી નથી. ઉપરાંત મારી બાબતમાં કાંઈ નવા જીનું

થાય તો મારી પાછળ લાગેલાં-મારા આધારે જીવતાં-મારા બાળ-બચ્ચાંઓનું શું થશે, તે બાબતનો વિચાર પણ મારી સમક્ષ આવી ઉભો રહે છે. ”

“ આનંદ ! ગમે તેમ થશે તો પણ હું તો તે રહસ્યને ખુલ્લું કરવાનોજ એવો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. સરકારની મદદ લઈ તે જંગલી કિલ્લા ઉપર હુલો કરવો, એ બહુજ કઠિન છે. આપણે બહુજ હોશિયારીથી ઘાટમાંથી આ તરફ આવવા માટે જે પાસેનો રસ્તો છે, તે પ્રથમ શોધી કાઢવો જોઈએ. આ કામમાં તમે મને કાંઈ પણ મદદ કરી શકશો કે કેમ ? જુઓ, આપણે બન્ને તે માર્ગ શોધી કાઢવાની ખટપટ કરીશું તો તેથી બહુ બંધ પામવાનું કાંઈ કારણ દેખાતું નથી. આ કામમાં તમારો વખત નકામો જશે, એ ખરું છે છતાં પણ દ્રવ્યના રૂપથી તેનો યોગ્ય બદલો હું આપી શકું તેમ છું. ”

“ સત્યસિંહ ! તમારા કહેવા પ્રમાણે જો તમારો દ્રઢ નિશ્ચયજ થયો હશે તો હું તમારી સાથે સાથે આવીશ. તેમજ મને પર્વત પ્રદેશની જે માહિતી છે, તેની મદદ પણ હું તમારા કામમાં આપીશ. આ હું તમને કહું છું તે તદ્દન ખરું છે. છતાં પણ જો કદાચિત્ આપણને તે પાસેનો રસ્તો મળી આવે તો હું તે જંગલી લોકોની સાથે વેર સંપાદન કરવાના કામમાં તમને મદદ કરીશજ નહીં. એટલું હું તમને પહેલાંથીજ સાફ સાફ કહી મૂકું છું. ”

“ કબુલ છે ! કબુલ છે ! તમારી આ શર્ત મારે કામ પણ જાતના વાંધા કે હરકત વિના સર્વ રીતે કબુલ-મંજૂર છે. જો તમે મને પરવાનગી આપી શકો તેમ હો તો તમારા ધરમાંજ ચાર દિવસ રહી હું મારે જે કાંઈ શોધ કરવાની હશે તે કરીશ. હવે વધારે વખત ન વીતાવતાં જે કાંઈ કરવું તેનો તરતમાંજ આપણે ફડચો કરી નાંખીએ તો સારું ! ”

“મારા જેવા ગરીબના ધરમાં તમારા જેવા સદ્ગૃહસ્થનાં પગલાં થયાં અને તમે મારા ગરીબ ઝુંપડામાં ચાર દિવસ રહેવાની ઇચ્છા જણાવો છો, એ માફ મહાન સદ્ભાગ્ય છે, એમ હું સમજું છું. માફ નામ તો તમે જાણીજ ગયા છો. મારા આ નામને કોઈ પણ પ્રકારનો કાંઈ કોઈ દિવસે લાગેલો નથી. આજે તમે અહીં આરામ કરો-વિશ્રાંતિ લ્યો. આવતી કાલે સહવારેજ પર્વત પ્રદેશમાં જઈશું અને ધારેલી શોધ કરવાના કામનો આરંભ કરી દઈશું.”

તે દિવસે કહેવા જેવો કાંઈ પણ બનાવ બન્યો નહીં. છતાં પણ આનંદદન કૃષિકની કુમારિકા વિનયવતીના ભોળા સૌંદર્ય અને નમ્રતાએ તે ચિત્રકારના ચિત્તને એક અજબ જાતનો ચટકો લગાડ્યો.

તેની મુખમુદ્રા પ્રપંચરહિત સ્વર્ગીય સૌંદર્યથી સુશોભિત દેખાય છે અને બહુજ મનોરમ છે. તેનાં નમણાં નયનો શ્યામકમળના કુસુમ જેવાં અને મીનના માનને મર્દન કરનારાં અને તેજસ્વી છે. તેની દંતપંક્તિ પાણીદાર મૌક્તિકમાળા જેવી અત્યંત શ્વેત છે. તેના સીધા શરીરનો વર્ણ ગૌર છે, સ્વભાવ નમ્રતાથી ભરેલો છે, ચિત્ત આનંદિત છે, એ સૌંદર્યનાં લક્ષણો મૂર્તિમાન તે કુમારિકામાં નિવાસ કરી રહેલાં જોઈ ચિત્રકાર સત્યસિંહના ચિત્તને બહુજ સંતોષ, સમાધાન અને શાંતિ થઈ હતી. ઉપરાંત તેને પોતાનો સહવાસ પણ અપ્રિય લાગતો નથી. એ વાત પણ તેના ધ્યાનમાં આવવાથી તેના અંતઃકરણને અતિશય આનંદનો અપૂર્વ અને અનુપમ અનુભવ થતો હતો. રાત થતાંજ ધરવાળાએ ધરની ઓસરી ઉપરજ એક નરમ બિછાનું તૈયાર કરી આપ્યું. તે ઉપર તે સુખેથી નિદ્રાવશ થઈ ગયો.

સહવારના પાંચ વાગે વિનયવતી જાગૃત થઈ અને પોતાના કામે લાગી ગઈ. સૂર્યનો ઉદય થાય તે પહેલાંજ તેણે રસોઈ તૈયાર કરી નાંખી. તે બંને જણે ઉઠી પ્રાતઃક્રિયાઓથી પરવારી ભોજન કરી

લીધું. ભોજન કર્યા પછી તેઓએ-આનંદ અને સત્યસિંહે પોત-પોતાના સાદા પોશાકો પહેરી લીધા. થોડુંક ખાવાનું પણ સાથે લીધું. પોતપોતાની કમરે સમશેરો બાંધી લીધી અને જરૂર પડે તો ઉપયોગી થાય તેટલા માટે સાથે એક એક તમંચો લઈ મુસાફરી કરવા તૈયાર થઈ ગયા. તે બંનેએ પોતપોતાના હાથમાં-પોતા કરતાં પણ બહુ ઉચ્ચી-ત્રાકડીઓ લઈ લીધી. કારણ કે પર્વત પ્રદેશમાં ફરતી વખતે ટેકા દેવા માટે લાકડીઓની બહુજ જરૂર પડે તેમ છે, એવી તેમને કલ્પના થઈ આવી હતી.

પોતાના સંબંધમાં કાંઈ પણ ચિંતા કરવાનું કારણ નથી, એમ પોતાની પુત્રી વિલાસવતીને આશ્વાસન આપી સત્યસિંહની સાથે આનંદ ઘરમાંથી ચાલી નિકળ્યો.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

વિંધ્યાદ્રિ પર્વતને શિખરે !

પ્રાતઃકાળના રમણિય અને ઉત્સાહજનક સમયે તે બંને જણા ઘરમાંથી બહુ ઉમંગ સાથે બહાર પડ્યા. આનંદ તે પર્વત પ્રદેશમાં બહુ ભમેડો હોવાથી ત્યાંના બહુજ માહિતગાર હતો એટલે ઝપાટા-બંધ આગળ વધ્યે જતો હતો અને સત્યસિંહ પણ તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યો જતો હતો.

હજુ સુધી પૂરેપૂરો સૂર્યોદય થયો નહોતો તેથી વિંધ્યાદ્રિ પર્વતનાં શિખરો સાફ સાફ દેખાતાં નહોતાં. પર્વતનાં સર્વ શિખરો જાણે એક બીજા સાથે જોડાઈ ગયાં હોયને તેમ તેઓની એક લાંબી ને લાંબી હાર પોતાની સામે છે, એમ તેઓને ભાસ થતો હતો.

વિંધ્યાદ્રિ પર્વતના માલવ દેશમાંના ઉત્તરાણુ તરફના દેખાવ કરતાં અત્યારે પોતે જે પ્રદેશમાં પ્રવાસ કરે છે, તે પ્રદેશમાંના દેખાવો અધિકાધિક રમણીય છે, એવું સત્યસિંહને જણાઈ આવ્યું અને તેથી તેના ઉત્સાહમાં વધારો થયો.

તેઓ આ સમયે જે પર્વત પ્રદેશમાંથી ચાલ્યા જતા હતા તે પ્રદેશમાં મોટું એક જંગલ હતું અને અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષોની ઝાડી ત્યાં ઉગેલી હતી.

પહેલવહેલાં તો તેમને જણાયું પણ નહિ કે, પર્વતનો ચઢાવ બહુ છે, પણ જ્યારે તેમનો પ્રવાસ પહેલા કરતાં બહુજ ધીમે થવા લાગ્યો ત્યારે તેમને જણાઈ આવ્યું કે ઉત્તરોત્તર ચઢાવ વધતોજ જાય છે. જ્યારે તેઓ એક ઉંચી ટેકરીના શિખર ઉપર આવી પહોંચ્યા, ત્યારે સત્યસિંહે આનંદને જરા વાર થોભી જવાની વિનંતિ કરી. આનંદ તેના કહેવા પ્રમાણે થોભ્યો. પછી થોડી વાર ત્યાંજ ઉભા રહી સત્યસિંહે ગુર્જર દેશ તરફના પર્વત સૌંદર્ય અને વનની શોભાનું શાન્તપણે અવલોકન કરી લીધું.

પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફનો ભવ્ય અને અદ્ભુત દેખાવ જોઇ સત્યસિંહને બહુજ આનંદ થયો. તે ભાગમાં જો કે ફક્ત ધન-ધોર જંગલજ તેને દેખાતું હતું છતાં તે પોતે ચતુર ચિત્રકાર હોવાથી તેને અરણ્યમાંના પુષ્કળ દેખાવો બહુજ સૌંદર્યમય-રમણીય-પ્રેક્ષણીય અને દર્શનીય જણાયા. ત્યાંથીજ તેણે પોતાની ડાબી અને જમણી બાજુ તરફ ફરીને જોયું. બન્ને તરફ દેખાતાં પર્વતોનાં ગગનચુંબીત શિખરોનું તેણે સારી રીતે નિરીક્ષણ કર્યું.

આ સમયે સૂર્યોદય થઇ ગયાને લગભગ એ ઘડી થઇ હતી. પર્વતનાં શિખરો અત્યંત પ્રકાશિત દેખાતાં હતાં. તે શિખરોનો મધ્ય ભાગ જરા જરા ઝાંખો જણાતો હતો. હજી સુધી પર્વતના તમામ

પ્રદેશમાં સૂર્યનાં કિરણોના પ્રકાશે પૂર્ણપણે પ્રવેશ કર્યો નહોતો. તે ઉપરથી જણાતું હતું કે, જાણે તે પર્વતે જુદા જુદા રંગનાં ત્રણ જાતનાં વસ્ત્રો ધારણ કર્યા હોય, એવો ભાસ થતો હતો. કેટલીક ખાંધઓ ઝાકળથી ભરાઈ ગએલી હતી. તે ઉપરથી એવો દેખાવ થઈ રહ્યો હતો કે જાણે ત્યાં ધોળા કપાસની વખાર હશે.

જેમ જેમ સૂર્યનારાયણ ઉપર આવવા લાગ્યા અને તેમનાં પ્રખર અને તેજસ્વી કિરણોએ ગિરિકંદરાઓમાં પ્રવેશ કરવા માંડ્યો, તેમ તેમ ઝાકળ ઓછું થવા લાગ્યું અને આજુબાજુની ખાંધઓની ઉંડાઈ કેટલી છે, તેની કલ્પના થવા લાગી. આ ખાંધઓમાંથી વહેતા સ્વચ્છ ઝરાઓ—નાળાંઓમાં આસપાસની ઝાડીઓનું પ્રતિબિંબ પડતું હોવા સમય ખાંધની ઉંડાઈની કલ્પના દ્વિગુણિત થતી હતી. એક વખત તો તે ચતુર ચિત્રકારના મનમાં આવ્યું કે પૃથ્વીને એક મોટું છિદ્ર પડેલું છે અને તે છિદ્રમાંથી નેપેલી તરફનું આકાશ પોતાને દેખાય છે.

સત્યસિંહ પર્વતનું સૌંદર્ય જોઈ રહ્યા પછી તેઓએ પુનઃ પ્રવાસનો પ્રારંભ કર્યો. પછી આનંદ બોલ્યો—“ તે કિલ્લામાં પ્રવેશ કરવાનો છુપો રસ્તો આપણને કાંઈ પર્વતની તળેટીએ મળી શકે તેમ નથી એવી મારી કલ્પના હોવાથી હું ખાસ આ શિખર ઉપર તમને લઈ આવ્યો છું. જો આપણે છુપા રસ્તાનો શોધ કરવોજ છે તો આપણે જ્યાં ચારંવાર માણસોનો અવરજવર બહુ ન હોય તેવા ભયાનક જંગલમાં શોધ કરવો જોઈએ. જેઓએ પોતાના કિલ્લામાં પ્રવેશ કરવાનો માલવદેશ તરફનો માર્ગ અતિશય દુર્ગમ બનાવ્યો છે, તેઓએ ગુર્જર પ્રદેશમાંથી પણ તેવોજ દુર્ગમ માર્ગ તૈયાર કરેલો હોવોજોઈએ. એમાં મને તો જરાએ શંકા જેવું લાગતું નથી.”

“ તમારે કહેવું ખરું છે અને હું પણ તેમ માનું છું છતાં શોધ

કરતી વખતે આપણે હમેશાં એક મુદ્દાની વાત ધ્યાનમાં રાખવાની આવશ્યકતા છે. ”

“ તે વાત કય ? ”

“ તમને છ વર્ષ પહેલાં તે કિલ્લામાંના લોકોએ નિદ્રિતાવસ્થામાં ઉપાડીને તમારા ખેતરમાં લાવી મૂક્યા હતા અને મને પણ કાલે તેજ જગ્યાએ લાવી મૂક્યો હતો. તે ઉપરથી જણાય છે કે તે ખેતરથી તે રસ્તો પાસેજ હોવો જોઈએ. માનો કે જો તેમ ન પણ હોય તો તેઓ આપણને એકજ જગ્યાએ લાવીને શા માટે મૂકે ? અર્થાત્ આપણને લઈ આવનારા તે લોકો તદ્દન પાસેનાજ માર્ગથી આવેલા હોવા જોઈએ. માટે તે રસ્તાનો શોધ આપણે ખેતરની આસપાસમાજ કરવો જોઈએ. ”

“ સત્યસિંહ ! તમારો આ વિચાર ખરાબર છે. હું તમને આ શિખર ઉપર લાવ્યો છું તે તેવોજ વિચાર કરીને લાવ્યો છું. મને લાગે છે કે હવે આપણે પેલી ટેકરીના જરા ઉતરાણ ઉપર જઈ ત્યાંથી આસપાસના પ્રદેશનું શાંતિથી અવલોકન કરવું જોઈએ. ”

એટલી વાતચિત થયા પછી તેઓ પોતાની ધારણા પ્રમાણે ચાલવા લાગ્યા. ચાલતાં ચાલતાં તેઓ એક જગ્યાએ આગ્યા અને ત્યાંજ અચકાઈને ઉભા રહી ગયા. કારણ કે તેઓ જ્યાં ઉભા હતા ત્યાંથી નીચે એક ટુટી ગયેલી ખાઈ જણાતી હતી. તેથી નીચે ઉતરવાનું તેમને માટે અશક્ય થઈ પડ્યું. ત્યાં વધારે વખત ન ગુમાવતાં જ્યાંથી નીચે ઉતરવાને માટે સગવડ હોય—નીચે ઉતરી શકાય—તેવા માર્ગનું સક્ષમ નિરીક્ષણ તેઓ કરવા લાગ્યા. તેઓ આ સમયે પોતાના મકાનથી લગભગ ત્રણ ચાર ગાઉ છેટે હતા.

આખરે નિરીક્ષણ કરતાં તેઓને એક માર્ગ જણાયો. તેઓ નીચે ઉતર્યા. એ જગ્યાનો દેખાવ બહુજ બચાનક, કંટાળો ઉપજાવે

તેવો અને ઉદાસીનતા ઉત્પન્ન કરે તેવો હતો. આ ખાઇમાં ખુબ ઉગ્રેથી પાણીનો એક ધોધ પડતો હતો. તેની ગર્જનાથી અને તેના પ્રતિધ્વનીથી તેમના કાન બહેરા થઇ જતા હતા.

આ જગ્યા સમચોરસ હતી અને તેની પહોળાઇ-ઝંખાઇ લગભગ અર્ધા ગાઉ જેટલી હતી. ત્યાં અવલોકન કર્યા પછી તેઓ પેલા તરફનું ચઢાણ ચઢવા લાગ્યા. પહેલાંની ટેકરી કરતાં આ ટેકરીનો ચઢાવ વધારે હતો.

આ સમયે હવા પણ તેઓને બહુ શીતળ લાગતી હતી. એક પ્રહર દિવસ ચઢી ગયો હતો છતાં તે જગ્યા ઉપરની ઝાકળ ઓછી થઇ ન હતી. તેથી તે મુસાફરોને પોતાની મુસાફરી સુખકર લાગતી હતી. તે ટેકરી ઉપર તેઓ ચઢીને વળી પાછા ઉભા રહ્યા. આ સ્થળે ઉભા રહીને જોવાથી વિંધ્યાદ્રિ પર્વતનું ઉચ્ચ સ્વરૂપ વધુ ને વધુ સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. આ પ્રદેશમાં લીલીછમ જેવી ઝાડીજાં પથરાએલી દેખાતી હતી. તે ઉપરથી તે ચિત્રકાર અને ખેડુતને એવી ભાવના થઇ આવી કે આ પર્વતે પોતાને પ્રેમપૂર્વક લીલી શાલો ઓઢવાને માટે આપી છે.

આ ઠેકાણે કાંઇ મોટાં મોટાં વૃક્ષો દેખાતાં નહોતાં. ઘણી ખરી જગ્યાએ કાંટાવાળી વનસ્પતિઓ ઉગેલી હતી. આ ટેકરીની પેલી તરફના ભાગમાં એક પ્રચંડ ખાઇની ભેખડો દેખાતી હતી. તે ખાઇને કાંઠે તેઓ આવીને ઉભા રહ્યા.

ત્યાંથી દ્રષ્ટિગોચર થતા પ્રદેશનું સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિએ અવલોકન કરતાં કરતાં આનંદે સત્યસિંહને કહ્યું કે—“ સત્યસિંહ ! મને લાગે છે કે હવે આપણી અભિલાષા સત્વરજી પૂર્ણ થશે. આ ખાઇના પેલી તરફના ભાગમાં માણસોનો પ્રવેશ થઇ શકતો હોવો જોઇએ, એવું મને અનુમાન થાય છે. ” પછી તે એક જગ્યા તરફ આંગળીનો ઇસારો કરીને બોલ્યો—“ જુઓ, ત્યાંનાં ઝાડો તરતમાજ તોડી નાંખ્યાં

હોય તેમ જણાય છે. ત્યાં પડેલાં પાંદડાંઓનો રંગ એક દિવસમાં સારી રીતે પલટાઇ જાય એ જનવાજોગ નથી. તો પણ પાંદડાંઓ તરતમાંજ તોડેલાં હોવાં જોઇએ, એમ લાગે છે. તેમજ તોડેલાં ઝાડનાં ફુટાં વચમાં વચમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે.

એટલું કહીને આનંદે પોતે જે ટેકરી ઉપર સત્યસિંહ સાથે ઉભો હતો તે ટેકરીનું સૂક્ષ્મતાથી અવલોકન કરવાનો આરંભ કર્યો. તેઓને તે ટેકરી ઉપરથી તોડેલી ઝાડી તરફ જવાનો રસ્તો શોધી કાઢવાની જરૂર હતી. થોડો વખત આમતેમ કર્યા પછી પોતાની સામે દેખાતી ઝાડી તરફ હાથ કરી આનંદે સત્યસિંહને કહ્યું—

“ સત્યસિંહ ! આ જુઓ, અહીં કેટલાંક ઝાડવાંઓ તરતમાંજ તોડી પાડ્યાં હોય, તેમ લાગે છે. આ તોડેલાં ઝાડવાંઓનો કેટલોક ભાગ સૂકાઈ ગયો છે. તેટલો ભાગ સૂકાતાં ફક્ત એકજ દિવસ લાગે તેમ છે. આ ઝાડવાંઓને તોડી પાડાને પૂરા બે દિવસ પણ નહીં થયા હોય એમ માફ ધારવું છે કારણ કે તેમાંથી વહેતો ગુંદર હજુ પૂરેપૂરો સૂકાયો પણ નથી. ”

“ હા. આ ઝાડવાંઓનો કેટલોક ભાગ કોઇએ તરતમાંજ તોડેલો હોવો જોઇએ એમાં જરાએ શંકા કરવા જેવું છેજ નહીં ! પણ ત્યાંથી એક માણસ ચાલીને જઈ શકે, તેટલો રસ્તો હોવા છતાં પણ તે ઝાડવાંઓને તોડી નાંખવાનું કારણ શું હશે ? ”

“ તેનું કારણ એટલુંજ કે ત્યાંથી જનારા માણસોને એક ખીજાની પાછળ નહીં પણ જોડે જોડે જવાનું હશે અને તેનું પણ કારણ એ કે તેમના માથા ઉપર અથવા તો ખાંધ ઉપર ભાર હોવો જોઇએ. અરે વાહરે ! સત્યસિંહ, આ જુઓ તો ખરા ? ! ”

ત્યાં સત્યસિંહે જોયું અને પછી બોલ્યો—“ હા. અહીં બળેલ ચિથરાંઓની અને તેલથી ભીંજાએલી રાખ પડી છે. આ તેલથી

જીંજીવી બાળવામાં આવતા મશાલના ગાભાની રાખ હોવી જોઈએ.”

“ આ ઉપરથી એવું સિદ્ધ થાય છે કે આ રસ્તેજ જોડે જોડે કંઈ નહીં તો બે માણસો ઉપાડી શકે તેવો ભાર લઈ-સાથે મશાલ રાખી-કેટલાક માણસો આગળ ગએલા હોવા જોઈએ. ”

“ પરમ દિવસે રાતના જ્યારે હું બેશુદ્ધ-નિદ્રાવસ્થામાં હતો ત્યારે તે કિલ્લામાંના લોકો મને કિલ્લામાંથી ખેતરમાં મૂકી ગયા. તે વખતે તેઓ મને ઉપાડીનેજ મૂકી ગયા હોવા જોઈએ. ડોળી જેવા ઢાંઈ વાહનમાં સુવાડી તેઓ મને આજ રસ્તે લઈ ગયા હશે, એમાં મને તો કાંઈ પણ શંકા જેવું લાગતું નથી આનંદ ! ”

“ સત્યસિંહ ! તમારું કહેવું તદ્દન ખરું છે. અહીંથી જો આપણે ખરાબર સાવધાનતાથી અને હોશિયારીથી બાળ કાઢવા જઈશું, તો આપણને તે રસ્તો અચૂક હાથ લાગશે. ”

“ આનંદભાઈ ! આજે આપણે ધણુંજ કામ કર્યું છે. લગભગ અપોરનો વખત થવા આગ્યો છે, એટલા માટે આગળ ન વધતાં આજનું કામ આપણે આટલેથીજ અંધ રાખવું, એ વધારે સારું છે. ”

“ સત્યસિંહ ! તમારું કહેવું જો કે યથાર્થ છે, છતાં હું તે માન્ય કરી શકું તેમ નથી. આપણને ઘરમાંથી બહાર નીકળે બે પ્રહર થઈ ગયા છે, એ તમારું કહેવું તદ્દન ખરું છે; આપણે પૂરા સાત ગાઉની પણ મજલ કરી નથી. આપણે વિસામા લેતા લેતા અને ખારીકીથી આ પર્વતનું નિરીક્ષણ કરતા કરતા ધીમે ધીમે અહીં આવ્યા માટેજ આટલી થોડી મુસાફરી કરતાં આપણને આટલો બધો વખત લાગ્યો. હાથમાં લીધેલા કામમાં યશપ્રાપ્તિ થશે, એવી ખાત્રી થતાં-દરેકે દરેક સંભવ જણાતાં-આપણે અહીંથી પાછા ફરવું, એ મને જરાએ પસંદ નથી. સત્યસિંહ ! સત્યસિંહ ! વિચાર કરો કે આપણને આવતી કાલે પાછા અહીં આવવાને કેટલો વખત ગુમાવવો પડશે ? અને આજના

એકલીજ મજલ કાલે ફરી કરવી પડશે તે તો વળી બુદ્ધિ. મને ખાતરી છે એટલુંજ નહીં પણ પુરતો વિશ્વાસ છે કે, તે કિલ્લો અહીંથી પાસેજ હોવો જોઈએ. કારણ કે જે માણસો તમને ખેતરમાં મૂકી ગયા હતા તે માણસો રાતોરાત પાછા ગયા હોવા જોઈએ. દિવસનો ઉદય થવા પહેલાંજ તેઓ કાં તો કિલ્લામાં પહોંચી ગયા હશે અથવા તો તેઓ ક્યાંક કિલ્લાની આસપાસમાં પહોંચીને બરાઈ બેઠા હશે. આવા અટપટા અને કઠણ રસ્તે તેમાં પણ વળી માથે બાર લાઇને બહુ તો એકાદ માણસ આખી રાતમાં આઠ દશ ગાઉની મજલ કરી શકે. આટલી મજલ પણ કરવી, એ તેઓને માટે શક્ય નથી. પણ પાછા જતાં તેઓ બાર વિનાના હોવાથી બહુજ ઉતાવળા ઉતાવળા ગયેલા હોવા જોઈએ એવું અનુમાન આપણે કરીએ તો પણ તેઓએ કાંઈ નહીં તો જતાં આવતાં મળી કુલ બાર ગાઉની મજલ કરી હશે. એટલે કે તે કિલ્લો મારા ઘરની પાસેથી છે કે સાત ગાઉ કરતાં વધારે આધે હોવો ન જોઈએ. એટલા માટે હું કહું છું કે જે તમારી ઈચ્છા હોય તો આપણે બર બપોરનો-સખત તડકાનો વખત ગાળવા માટે એકાદ નાળા કે ઝરાને કાંઠે થોડો વિસામો લાઇએ અને સખત તડકાનો વખત જરા વીતી રહેતાંજ આપણે આપણી શોધનું કામ આગળ વધારીશું.”

“ આનંદ ! તમારો વિચાર મને પસંદ છે. પણ તમારી બાલિકા ઘેર એકલીજ હોવાથી તે આપણે માટે ચિંતા કરશે તેનું કેમ ? ”

“ આ તમારી શંકાએ બરાબર છે અને તેનો ખુલાસો પણ મારી પાસે છે. મેં આવતી વખતે તેને કહી રાખ્યું છે કે આપણી બાબતમાં તેણે કાંઈ પણ ફિકર કે ચિંતા કરવી નહીં. ઉપરાંત જે આપણે આજે મારે ઘેર પાછા ન જઈએ તો પણ ચાલી શકે તેમ છે. કારણ કે મેં તમામ બાબતોનો વિચાર કરી તેને કહી રાખ્યું છે કે-

આવતી કાલની સાંજ સુધી અમારે બહાર રહેવું પડશે. એટલુંજ નહીં પણ આવતી કાલની સાંજ સુધી ચાલે તેટલું બાથું પણ સાથેજ લઈ લીધેલ છે તેથી આપણને ખાવા બાબતનાંએ જરા ચિંતા કરવા જેવું નથી અને પાણી તો આપણે માટે દયાળુ પરમાત્માએ આ સ્થાનમાં ઠેર ઠેર રાખીજ મૂક્યું છે.”

પ્રકરણ ૧૯ મું.

અનુમાનો અને કંઈક સફળતા.

આ પ્રમાણે તેઓએ—સત્યસિંહ અને આનંદ—વિચાર કરી જે ટેકરી ઉપર ઉભા હતા ત્યાંથી નીચે ઉતરવાની શરૂઆત કરી. વચમાં વચમાં તેમનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ પણ ચાલતુંજ હતું. તેઓ આખરે એક નાનકડી નદી ઉપર આવી પહોંચ્યા. તે નદીની બન્ને બાજુએ કાદવ ઢરેલા હતા અને તે ઉપર માણસનાં પગલાં પડેલાં જણાતાં હતાં. પગલાંઓનું નિશાન જોઈ તેઓએ અનુમાન કર્યું કે, આ રસ્તે કાંઈ માણસો ગયા હોવા જોઈએ. તે પગલાંના નિશાનની દરેક બાજુએ સમાંતરમાં પડેલાં પગલાંનાં નિશાનો કાંઈક ઉડાં ગએલાં હતાં. તે તરફ તે મુસાફરોનું ધ્યાન ગયું અને પુનઃ તેઓ વાતચિત કરવા લાગ્યા.

“ આનંદ, આ પગલાંનાં નિશાન જુઓ ! તેઓની એક સરખી એ હારો થઈ છે. તે ઉભય હારોમાં બંને માણસો હતા એમ અનુમાન થાય છે. આ નિશાનીઓ પરસ્પરની સાથે એટલા સમાંતર ઉપર થએલી છે કે જાણે તે જનારા માણસો ક્વાયત શીખેલા હોય ને ! ”

“ સત્યસિંહ ! તમે જે કહો છો તે હવે મારા ધ્યાનમાં આવી ગયું. તમને મારા ખેતરમાં મૂકી ગયા તે મ્યાનામાં ખેસાડીને મૂકી ગયા હોવા જોઈએ. તેને ઉપાડનાર ચાર જણ હોવા જોઈએ. તેમજ ચારેના

ખાંધ ઉપર એકજ સરખો ભાર હોવાથી જાણે તેઓને એક ખીજ સાથે ખાંધી દીધા હોય ને ! તેમ તેઓને ચાલવું પડેલું હોવું જોઈએ અને તેથીજ તેમનાં પગલાં આટલા બધા પ્રમાણમાં સરખાં પડ્યાં છે. ખીજા બે માણસોનાં પગલાં કરતાં મ્યાનાનો ભાર ઉપાડનારા ચાર માણસોનાં પગલાંનાં નિશાન જરા ઉંડાં પડ્યાં છે. આ પગલાંઓની સંખ્યા ઉપરથી લાગે છે કે આ રસ્તે ખરાખર છ જણા ગયા હોવા જ જોઈએ. ”

“ મને ત્યારે કેદ કરવામાં આવ્યો ત્યારે પણ છ જ માણસો હતા. આ બધાં પગલાં ગુજરાત દેશ તરફ જનારા માણસોનાં છે પણ પાછા જનારાનાં પગલાં કેમ દેખાતાં નથી વા ? ”

“ રાતોરાત મુસાફરી થએલી હોવાથી અને આ પ્રદેશમાં ક્યાંએ નિશ્ચિત રસ્તો ન હોવાથી અહીંજ ક્યાંય આસપાસમાં તેઓનાં પગલાં પડ્યાં હશે. હવે તમે ડાખી બાજુ રસ્તો કાઢતા આગળ વધો અને હું જમણી બાજુએ જાઉં છું. ”

બન્ને જણ જુદી જુદી બાજુએ જવા લાગ્યા. થોડીજ વારમાં સત્યસિંહે આનંદને હાંક મારી અને તે ત્યાં આવ્યા પછી પાછાં ફરતાં પગલાં તેને દેખાડ્યાં. તે પગલાં નજરે પડતાંજ તેઓ યોગ્ય માર્ગેજ ચાલ્યા જાય છે, એમ તેઓના ધ્યાનમાં આવ્યું.

ખરા ખપોરના સખત તડકાનો વખત તેઓએ તે નદીને કાંઠે એક વટવૃક્ષની શીતળ છાયામાં ખેસી વ્યતીત કર્યો અને પછી તેઓ પુનઃ પોતાના ધારેલા કામે લાગ્યા. બે ઘડીમાંજ તેઓ ખીજા એક ટેકરી ઉપર ચઢી ગયા. અદિથી આગળ વધવાનો તેમને માર્ગ જણાયો નહિ તેથી આગળ વધવા માટે રસ્તો શોધી કાઢવામાં તેમને બહુજ મહેનત કરવી પડી. વખત પણ બહુજ લાગ્યો. આ ટેકરી ઉપરના સપાટ પ્રદેશને પાછળ નાંખી તેઓ આગળ વધ્યા અને ફરી એક

ખાઈની પાસે જઈ ઉભા રહ્યા. ત્યાંથી તેઓએ બહુજ ખારીકાથી અવલોકન કરવા માંડ્યું, તો તેઓને જણાયું કે તેઓ ખરાબર પર્વતના મધ્યભાગમાં આવી પહોંચ્યા હતા.

તેઓ આખરે એક વટવૃક્ષની નીચે જઈ લાગ્યા. આ વડના થડની પાસે એક પાળ બાંધેલી હતી. તે બહુજ લાંબા વખતની હોવાથી છિન્નભિન્ન થઈ ગઈ હતી, છતાં પણ તેનાં અવશેષ ચિહ્નો જણાતાં હતાં. તે વટવૃક્ષની નીચે થોડી વાર સુધી બેઠા પછી આનંદ બોલ્યો—

“ આ પર્વતના લગભગ મધ્યભાગમાં આવેલા આ વડના ઝાડના થડમાં પાળ બાંધેલી છે તે ઉપરથી લાગે છે કે, અહીં આસપાસમાં ક્યાંક માણસની વસ્તી હોવાનું જોઈએ. કારણ કે જ્યાં કોઈ પણ માણસ કદી પણ જાય નહિ એવી જગ્યાએ પાળ બાંધવાનો કોઈ પરિશ્રમ લે તેમ લાગતું નથી; માટે અહીંથી આસપાસમાં જ ક્યાંક વસ્તી હશે. તે બાબત હું નિશ્ચયથી કહી શકતો નથી પણ મને ખાતરી છે કે હું અનુમાન કરવામાં જરાએ ભૂલતો હોઉં તેમ મને તો લાગતું નથી. હજી દિવસ સારી પેઠે છે. માટે ચાલો, આટલામાં જ ક્યાંક રાત્રે નિવાસ કરવા જેવી કોઈ જગ્યા છે કે નહીં. તે આપણે જોઈ રાખીએ. ”

પછી તેઓ આગળ ચાલ્યા. થોડાજ વખતમાં તેઓ એક નાળાની પાસે પહોંચી ગયા. અહીં દેખને એક રસ્તો મળી આવ્યો. નાળાની પેલી તરફ એક જાતનું અતિશય જીનું પુરાણ—છિન્નભિન્ન અવસ્થાનું—થોડુંક બાંધકામ તેમની નજરે પડ્યું. થોડી વાર પછી તેઓ એક જગ્યાએ ઉભા રહ્યા. ત્યાંથી બે રસ્તા જતા હતા. હવે આપણે કયે રસ્તે જવું, તેનો થોડો વખત વિચાર કરી બન્નેએ જુદે જુદે રસ્તે જવાનો નિશ્ચય કર્યો. સત્યસિંહ ડાબી તરફ અને આનંદ જમણી તરફ એમ જુદે જુદે રસ્તે ચાલ્યા.

સત્યસિંહ લગભગ એક હજાર ડગલાં આગળ ગયો હશે તેટલામાં તો તેને એક મંદિરના ઘાટનું મકાન જણાત આવ્યું. તે મંદિર પાસે જઈ તેણે તપાસ કરી તો ત્યાં કાયમને માટે કોઈ માણસ રહેતું હોય, તેવું તેને કાંઈ પણ જણાયું નહિ. પણ ત્યાં અવારનવાર મુસાફરો આવતા જતા હોવા જોઈએ એમ તેના ધ્યાનમાં આવ્યા વિના રહ્યું નહિ કારણ કે ત્યાં કોઈએ બનાવેલા ચૂલાઓ તેના જોવામાં આવ્યા. એક ચૂલાની પાસે અર્ધા બળી ગયેલાં લાકડાં પણ તેને દેખાયાં. એક તરફ સુકાએલું બળદોતું જાણ અને બીજી તરફ બકુલવૃક્ષની નીચે ઘોડાની લાદ પડેલી જણાઈ. એ ઉપરથી તેણે અનુમાન કર્યું કે, આ જગ્યાએ મુસાફર લોકો મુકામ કરતા હોવા જોઈએ.

તે મંદિરના અંદરના ભાગમાં એક વિશાળ મકાન હતું. તે બહુજ જીનું થઈ ગયું હોય તેવું જણાતું હતું, છતાં તેની મજબુતાઈ કાંઈ કમ નહોતી. તે જોઈ આજની રાત અહીંજ મુકામ કરીને રહેવું, એવો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

પછી તે જે જગ્યાએથી બે રસ્તા જુડી જુડી તરફ જતા હતા ત્યાં-પોતે અને આનંદ છૂટા પડ્યા હતા તે જગ્યાએ-પાછો આવ્યો. પોતે કરેલો નિશ્ચય આનંદને જણાવા માટે તેણે તેને હાંક મારી.

સત્યસિંહના ત્યાં આવ્યા પછી થોડીજ વારમાં આનંદ પણ ત્યાં પાછો આવ્યો. બન્નેની મુખમુદ્રા ઉપર પ્રસન્નતાની છાયા જવાઈ ગયેલી હતી. તે ઉપરથી પોતે આદરેલા કામમાં જરૂર ફતેહ મળશે, એવો વિચાર એક સાથેજ તે બન્નેના મનમાં આવવાથી તેમને આનંદ અને સમાધાન થયાં હતાં. સત્યસિંહ પહેલાંજ બોલ્યો કે—“આપણે અહીં મુખેથી રાત વ્યતીત કરીએ તેવી જગ્યા મને જડી આવી છે અને તે અહીંથી પાસેજ છે.”

“જો એમજ છે તો ચાલો, હવે આપણે તે તરફજ જઈએ.

રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં મારા જોવામાં શું શું આવ્યું તે હું તમને કહી સંભળાવીશ. ”

તેઓ સદરહુ મંદિર તરફ ચાલવા લાગ્યા. રસ્તામાં આનંદે સત્યસિંહને કહ્યું કે—“ સત્યસિંહ ! આપણે જે જગ્યાનો શોધ કરીએ છીએ તે અહીંથી લગભગ પા ગાઉ ઉપર છે. હું તમારાથી છૂટા પડ્યો અને જેમ જેમ આગળ વધતો ગયો તેમ તેમ મનુષ્યની વસ્તી હોવાનાં લક્ષણો મને વધારે ને વધારે સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યાં. હું બહુ હાંશિયારીથી અને સાવધાનપણે આગળ ને આગળ ચાલ્યો જતો હતો. મને થોડી વારમાંજ એક ગુફા દેખાઈ. હું તે ગુફામાં પેઠા અને આગળ ચાલ્યો. જરાક આગળ ગયો તેટલામાં મારી સામેજ થોડા અંતર ઉપર એક દરવાજો હોવાનું દ્રષ્ટિગોચર થયું. પરંતુ ધોળે દિવસે ત્યાં જવું, તે બહુજ જોખમ ભરેલું મને લાગવાથી હું તે ગુફામાંથી પાછો ફર્યો. પછી મેં જ્યારે પાછું વાળીને જોયું તે વખતે તે જગ્યામાંથી ધુમાડો નીકળતો મને દેખાયો. તે ઉપરથી મને ખાતરી થઈ કે, ત્યાં મનુષ્યની વસ્તી જરૂર હોવી જોઈએ. ”

એટલામાં તેઓ તે મંદિર પાસે આવી પહોંચ્યા. ઘડી પછી સંધ્યા થઈ અને ચારે તરફ અંધકાર છવાઈ ગયો. તે વખતે આનંદે પોતાની પાસેથી ચક્રમક કાઢી સુકાએલાં લાકડાં ભેગાં કરી અગ્નિ પ્રકટ કર્યો. આખી રાત અગ્નિ બળતો રહે, તેને માટે પૂરતાં લાકડાં બન્નેએ ભેગાં કર્યાં. પછીથી તેઓ દેવાલયમાં જઈ બેઠા.

આજની રાત અહીંજ વીતાવી દઢ આવતી કાલે પ્રાતઃકાળમાંજ બાકી રહેલી શોધ પૂરી કરવાનો તેઓએ નિશ્ચય કરી લીધો.

ઉદરને થોડી ઘણી શાન્તિ આપવા તેઓએ પાસેના બાથામાંથી થોડું ઘણું ખાઈ લીધું. પછી પોતાની પાસેના કામળા પાથરી તે ઉપર તેઓ બેઠા. બન્ને પુરૂષો સાત્વિકવૃત્તિના હોવાથી તેઓએ થોડી

વાર સુધી પરમાત્માનાં ગુણગાન કર્યાં. તેઓના મનમાં આનંદ થયો હતો કે, પોતાનાં કેટલાક અનુમાનો ખરાં પડ્યાં હતાં અને પોતે હાથમાં લીધેલા અસખ્ય સંકટોથી બરેલા કામમાં પૂરેપૂરી નહીં તો કેટલેક અંશે સફળતા પામ્યા હતા ખરા ! તેમજ બાકી રહેલું કામ પોતે અવશ્ય પુરું કરશેજ, એવી તેમને આશા અને હિંમત હતી.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

સુલોચનાનો ભેટો.

સુલોચનાનો ભેટો.

સત્યસિંહ અને આનંદ એ બન્ને સાત્વિકવૃત્તિના પુરૂષો હતા. તેઓ થોડાજ વખતમાં પરમાત્માના ગુણાનુવાદ અને ભજનાન્દમાં નિમગ્ન થઈ ગયા. ત્યાર પછી તેઓએ સુવાની તૈયારી કરી અને મંદિરનો દરવાજો અંદરથી બંધ કરી લીધો. એટલામાં દરવાજાને કોઈ ધક્કા મારતું હોય, એવું તેમના જાણવામાં આવ્યું.

સત્યસિંહે દરવાજો ઉઘાડ્યો અને બન્ને જણા દેવાલયમાંથી બહાર આવ્યા. તે વખતે એ પુરૂષ અને એક સ્ત્રી એમ ત્રણ ઇસમ ત્યાં ઉભાં છે, એમ તેમના જાણવામાં આવ્યું. તે બન્ને પુરૂષોના પોશાક ઉપરથી તેઓએ અનુમાન કર્યું કે તે માલવદેશમાંના કણુખી હોવા જોઈએ. તેમની સાથે જે સ્ત્રી છે, તે કોઈ કુલીન કુળની કામિની-ખાનદાન કુટુંબની સ્ત્રી-હોવી જોઈએ. એવું તેની મુખમુદ્રા અને વસ્ત્રાલંકારો ઉપરથી જણાઈ આવતું હતું. તે સ્ત્રીને જોઈ સત્યસિંહ અને આનંદને બહુજ અન્યયખી ઉપજ્યા વિના રહી નહીં.

પોતાની સાથે જે કંઈ સામાન હતો તે કણુખીઓએ લાવી મંદિરમાં મૂક્યો. પછી તેઓ પોતાના ઘોડાઓનો બંદોબસ્ત કરવા બહાર ગયા. તે સ્ત્રી પોતાને માટે એક આસન નાંખી તે ઉપર બેઠી.

તે વખતે તે સ્ત્રીનું સૌંદર્ય સત્યસિંહ અને આનંદને પૂર્ણપણે દેખાયું. તે સ્ત્રીના સુંદર સ્વરૂપના માધુર્યનું વધુ વિવેચન ન કરતાં એટલું જણાવીશું કે તે સ્ત્રીને અમારા વાંચકો સારી રીતે ઓળખે છે. તેનું નામ સુલોચના હતું, એટલું કહીશું એટલે બસ છે.

પોતાના ઘોડાઓને બંદોબસ્ત કરી તે બંને કણુખીઓ પણ પુનઃ દેવાલયમાં આવ્યા. તેઓના ખેસી ગયા પછી તે ચારે જણાઓએ આપસ આપસમાં વાતચિત કરવાની શરૂઆત કરી. પહેલવહેલાંજ તે કણુખીઓને આનંદે પૂછ્યું—“ તમે રસ્તો ભૂલી જઈને આ મંદિરમાં આવ્યા છો કે કેમ ? ”

“ અમે કંઈ રસ્તો ભૂલી જઈ આ દેવાલયમાં આવ્યા નથી. આજે અમે અહીંથી બે ઘડીના રસ્તા ઉપર આવેલા પરમહંસ પરમાનંદ સ્વામીના મઠમાં ઉતરવાના—મુકામ કરવાના હતા પણ સૂર્યાસ્ત થઈ ગયો એટલે તે મઠમાં જવાનું આ ભયંકર માર્ગ અને તેમાં પણ આ અંધારી રાતના વખતમાં અમને જોખમ ભરેલું લાગ્યું તેથી ત્યાં ન જતાં અમે અહીંજ રાત વીતાવવા માટે આ મંદિરમાં આવ્યા છીએ. ”

“ તમે આજે ક્યાંથી આવો છો અને આ બાઈ માણસને ક્યાં જવું છે ? ” સત્યસિંહે પૂછ્યું.

“ હું ઉજ્જયિનીથી આવું છું અને મારે ગુજરાત દેશમાં જવું છે. મારા પહેરવેશ ઉપરથી આપના ધ્યાનમાં તો આવીજ ગયું હશે કે હું માલવ દેશમાં નહિ પણ ગુર્જર દેશમાં નિવાસ કરનારી સ્ત્રી છું. ” સુલોચનાએ પોતેજ સત્યસિંહના સવાલનો જવાબ આપ્યો.

“ બહેન તમે ગુજરાતનાં રહેનારાં છો છતાં તમને અમારી બાંધા બહુજ સારી રીતે જોલતાં આવડે છે તેનું કંઈ કારણ ? ”

“ મારા પતિ અવન્તિનગરના એક મોટા સરદાર છે—જમીનદાર

છે. તેઓએ મને તમારી ભાષા શીખવી છે.” ત્યાર પછી સુલોચનાએ એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખ્યો. વળી તેણે કહેવા માંડ્યું—“ હાય રે દુર્ભાગ્ય ! હવે મારે માટે તેમની બાબતનું સર્વસ્વ છુપાઈ ગયું છે. તેમની ખરેખરી હકીકત કોઈ દિવસે મારા જાણવામાં કે સમજવામાં આવશે ખરી ? ”

ઉક્ત શબ્દો મહા મુશીબતે ઉચ્ચારતાં તેની આંખોમાંથી આંસુઓ વહેવા લાગ્યાં. તે જોઈ સત્યસિંહ અને આનંદને પણ દુઃખ ઉત્પન્ન થયા વિના રહ્યું નહિ. થોડી વાર પછી શોકનો આવેગ અંતઃકરણમાંથી ઓછો થતાં તે પોતાની સાથેના એક કણુખીને પૂછવા લાગી કે—“ કેમ ભાઈ ! આવતી કાલે આપણે આ ઘાટમાંથી નિકળી જઈ ગુજરાત દેશમાં જઈ પહોંચીશું કે નહિ ? ”

તેની સાથેના બે કણુખીઓમાંથી એક રસ્તાના ભોમિઆનું અને ખીજો મજુરનું કામ કરતો હતો. તેઓમાંતા એક જણે સુલોચનાએ પૂછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો કે—“ બાઈ સાહેબ ! કાંઈજ નહિ તો આપણને ગુજરાત દેશમાં જઈ પહોંચવા માટે હજુ પણ દોઢ દિવસ લાગે તેમ છે ! ”

“ ભાઈઓ ! આજે અમે સૂર્યનો ઉદય થયો તે પહેલાં અમારા મકાનેથી નિકળ્યા છીએ અને ઘણે ઠેકાણે રમત ગમત કરતા તથા તદ્દન ધીમે ધીમે ચાલવા છતાં પણ સૂર્યનો અસ્ત થાય, તે પહેલાંજ આ મંદિરમાં આવી પહોંચ્યા છીએ. જો અમે એમ કહીએ તો તે તમે માનશો ખરા કે ? ” આનંદે કણુખીઓને પૂછ્યું.

“ આ પર્વતમાં કેટલાક નજીકના રસ્તાઓ છે એવી વાત અમે બીલ વિગેરે પર્વત પ્રદેશમાં રહેનારા માણસોના મુખેથી જાણી છે. માલવ દેશમાંથી ગુજરાત દેશમાં પહોંચવા માટે સિંહમુખ ઘાટને રસ્તે અથવા તો ખીજો રસ્તે થઈને જોડતો વખત લાગે છે, તેટલો વખત

આડે રસ્તે-પાસેના માર્ગે યઇને જતાં લાગતો નથી એમ કહેવાય છે ખરું ! પણ તે રસ્તાઓ ક્યાં આવ્યા, તે બાબતનો પૂરેપૂરો માહિતગાર માણસ હજી સુધી જોવામાં આવેલું નથી. ” તે કણબીઓમાંના એકે કહ્યું.

“ મેં અને મારા મિત્રે તેવો નજીકનોજ એક રસ્તો શોધી કાઢ્યો છે એમાં જરાએ શંકા નથી. આજે જે રસ્તે અમે અહીં આવ્યા છીએ તેજ રસ્તે આવતી કાલે પાછા જવાના છીએ અને અહીંથી નિકળ્યા પછી લગભગ બે પ્રહર જેટલાજ સમયમાં ગુજરાત દેશમાં આવેલા લોહગ્રામમાં અમે પહોંચી જઈશું એવી અમને ખાત્રી છે. ” આનંદે કહ્યું.

“ તો તો આપણે બધાએ સાથેજ મુસાફરી કરીશું એટલે થયું. એમ થવાથી તે રસ્તો પણ અમારા જોવામાં આવશે અને મુસાફરી પણ ઓછી થઈ જશે. ” એક કણબીએ કહ્યું.

“ તેમ બની શકે એમ લાગતું નથી. કારણ કે તે રસ્તેથી તમારા ઘોડાઓને લઈ જઈ શકાશે નહિ અને તમારી સાથેની બાકી માણસ પણ તે અટપટા રસ્તેથી મુસાફરી કરી શકશે નહિ. ” આનંદે નિરાશા દર્શાવી.

“ તો પછી ના છલાજ. ત્યારે તો અમારે આવતી કાલે અમારા ધારેલા રસ્તેજ મુસાફરી કરવી પડશે. તે માર્ગની મને આટલી માહિતી મળી છે તો તે હું ધ્યાનમાં રાખીશ અને ત્યારે પગ ચાલતાંજ કાર્મ મુસાફરને પહોંચાડવાનો વખત આવશે ત્યારે તે રસ્તો મારા ઉપયોગમાં પણ આવશે. ” કણબીએ નિસસ થતાં કહ્યું.

“ જો તમારી એવીજ ઇચ્છા હોય તો તે રસ્તે જતાં જે જે નિશાનીઓ છે, તેની સંપૂર્ણ હકીકત હું તમને કહીશ-રસ્તાની માહિતી બહુ ખુશીથી આપીશ. પણ મને નથી લાગતું કે તે રસ્તો

સુખ સમવડાવો હોય. હું માનું છું કે તે રસ્તે જનારાએ બહુ જ નોખમ ખેડવા જેવું છે. ” સત્યસિંહે કહ્યું.

“ બહા મુસાફરો ! તમે તે રસ્તો બચાવ અને બહુ જ નોખમ ભરેલો છે, એમ કહો છો, તે ઉપરથી મને લાગે છે કે તેમાં તમારો કોઈ જુદો જ હેતુ હોવો જોઈએ. જો તમે મને તે રસ્તો દેખાડશો તો હું કાંઈ બધાએ મુસાફરો તે રસ્તેથી લઈ જઈ, તમારી કમાણીમાં આડખીલ કરીશ, એવું માનવાનું કે સમજવાનું તમારે કાંઈ પણ કારણ નથી. ”

કણ્ઠીનું ઉક્ત બાપણ સાંભળી સત્યસિંહ અને આનંદને અંતઃકરણથી હસવું આવ્યું. આનંદે પોતાના સાથી સત્યસિંહને જરા ધીમેથી કહ્યું કે—“ આપણામાંથી એક માણસ રસ્તાના ભોમીઆનો ધંધો કરે છે, એમ આ વિચાર કણ્ઠીઓની સમજ થઈ છે અને તેથી જ તે આમ બોલે છે. ”

“ બાપણો ! અમે આ જન્મમાં તે રસ્તાના ભોમીઆનો ધંધો કરીને નિર્વાહ કર્યો નથી. અમારો કાંઈ વટેમાર્ગુઓના ભોમીઆ તરીકેનો ધંધો નથી. તેવો ધંધો અમે કર્યો નથી અને હવે પછી કરવાનો પણ વિચાર કે ઇચ્છા નથી. તમે સમજ્યાને ? અમે બન્નેએ તે પાસેના રસ્તાનો આજે શોધ કર્યો છે. તે માર્ગ સાક્ષાત્ રીતે જોવાની તમારી ઇચ્છા હોય તો, અમે તે તમને ખુશીથી બતાવવા સર્વ રીતે તૈયાર છીએ. અમારું ફક્ત આ ભાગમાં એક કામ છે તે પુરું થતાં જ અમે પાછા તેજ રસ્તે જવાના છીએ. ” સત્યસિંહે તે માર્ગદર્શકની ભૂલ ભાંગી.

આવું સત્યસિંહનું કથન સાંભળી તે મુસાફરોનો માર્ગદર્શક શરમાઈ ગયો. તે બોલ્યો—“ સદ્ગૃહસ્થો ! તમે પણ મારા જેવા જ વટેમાર્ગુઓના ભોમીઆનો ધંધો કરતા હશો, એવી મારી સમજણ

થવાથી મેં ઉપર પ્રમાણે બોલી જવાનું મૂર્ખપણું કર્યું. તે માટે તમે કૃપા કરી માહું લગાડશો નહિ અથવા મારા ઉપર ગુસ્સે થશો નહિ. મેં જે મૂર્ખતા કરી તેને માટે તમે મને મારી આપશો, એવી મને આશા છે. પણ જો તમને માહું ન લાગે તો હું તમને કંઈ પૂછવા માગું છું.”

“તમારે જે કંઈ પૂછવું હોય તે સુખેથી પૂછી લ્યો.”

“તમે શોધી કાઢેલો માર્ગ બયાનક છે—જોખમ ભરેલો છે, એમ તમેજ કહો છો તો તમે તે માર્ગની ખાસ કરીને શોધ કરતા આવવાનું અને પાછા તેજ માર્ગે જવાનું કારણ શું?”

“અમારું કામ તેવાજ મહત્વનું છે. મારો પાસેનોજ એક સગો આજ પર્વતમાંની એક જગ્યાએ કેદમાં છે. એવો મને પાકો વિશ્વાસ હોવાથી આ ગૃહસ્થને મદદ માટે મારી સાથે લઈ તે જગ્યા શોધી કાઢવા માટે હું ભમતો ફરું છું.” સત્યસિંહે તે કણુખીને ખરો ખુલાસો આપ્યો.

“ઓય તારીની ! ધણું કરીને અહીંથી પાસેજ જે એક જુનો અને ડુંગરી કિલ્લો છે, તેનીજ શોધખોળ તમે કરતા હશો નહીં ત્રાડ? તે કિલ્લો પરમહંસ સ્વામી પરમાનંદના મઠથી કાંઈ બહુ દૂર નથી—પાસેજ છે. મેં થોડા વર્ષ પહેલાં તે કિલ્લો જોયો હતો ખરો?”

તે માર્ગદર્શક કણુખીનું બાપણુ સાંભળતાંજ સત્યસિંહના મનમાં એકદમ પ્રકાશ પડ્યો. પરમ દિવસે સાંજે જે વખતે પોતાને એક જગ્યાએ ઢિભો રાખવામાં આવ્યો હતો અને તે વખતે ત્યાં થતું બજન પોતાના સાંભળવામાં આવ્યું હતું, તે બજન તે મઠમાંના સ્વામીનું હોવું જોઈએ એ વાત એકદમ તેના ખ્યાલમાં આવી ગઈ. તેમજ સરદાર સામંતસિંહ પણ તેજ જગ્યાએ કે પાસેજ છે, એ ખ્યાલમાં હવે તેના મનમાં જરાએ શંકાજ રહી નહીં. ડી વાર પછી સત્યસિંહે

તે કણ્ણીને પૂછ્યું કે—

“તે સ્વામીના મઠમાં જવાનો માર્ગ ચઢાવવાળો છે ખરું કે?”

સત્સંદે તે કણ્ણીને પૂછેલા પ્રશ્નનો આંતરિક હેતુ તત્કાલ આનંદના ધ્યાનમાં આવી ગયો. તે પ્રશ્નનો તે કણ્ણી શો જવાબ આપે છે, તે સાંભળવા માટે આનંદ બહુ ઉત્સુક થઈ ગયો.

“માત્રવદેશમાંથી ગુજરાત તરફ જતાં તે મઠ તરફ જનારો રસ્તો બહુ ચઢાવવાળો છે. ભાર લાદેલાં બે જનારો પણ એક સાથે તે માર્ગમાંથી જઈ શકે નહીં તેવો તે માર્ગ સાંકડો અને તદ્દન વાંકો-ચુંકો છે. ઘણા વર્ષો પહેલાં તે મઠમાં મુસાફરોને એક અતિથિ તરીકે માનવામાં આવતા હતા તેથી ત્યાં મુસાફરોની આગતા-સ્વાગતા બહુ સારી રીતે થતી હતી. હવે પહેલાં જેવી આગતા-સ્વાગતા મુસાફરોની ત્યાં થતી નથી. હવે ખાસ કરીને જરૂર પડ્યા વિના ત્યાં કોઈ વટેમાર્ગુ જતાં પણ નથી. જે બાવાઓ ત્યાં રહે છે, તેમનું ગુજરાન શી રીતે થાય છે, તે બાબતમાં રહી રહીને મારા મનમાં અગ્નયખી થયા કરે છે. કારણ કે તે મઠને રાજ્ય તરફથી અથવા કોઈ ધનનાન ગૃહસ્થ તરફથી વર્ષાસન મળતું નથી. તેમજ તેને કોઈ ઇનામી ગામ પણ મળેલું નથી એમ સાંભળવામાં છે. આજે આઠ દશ વર્ષ થયાં તે મઠમાં ઘણું કરીને કોઈ મુસાફરો પણ ઉતરતા નથી કે તેમની ઉદારતા ઉપર તે બાવાઓનું ગુજરાન થતું હોય. કાણુ જાણુ શુંએ હશે!”

“તમારા બોલવા ઉપરથી લાગે છે કે તે મઠમાં રહેનારા બાવાઓની બાબતમાં તમારો મત સારો નથી.”

“હા. એ વાત તદ્દન ખરી છે. કારણ કે—આજકાલ તે મઠમાં રહેનારા જોગટાઓ બહુજ ફાટી ગયા છે અને પ્રપંચી પણ થઈ ગયા છે. મેં આ ઘાટને રસ્તે સેંકડો વખત મુસાફરી કરી છે. મારા અનુભવ ઉપરથી હું વગર શકે કહી શકું તેમ છું કે, તે જોગટાઓ પહેલાં

જેવા નમ્ર અને દયાળુ દેખાતા હતા તેવા હવે દેખાતા નથી. એ ખર્ચ છે કે હજુ સુધી તેઓ મુસાફરોને લુંટતા નથી પણ કોઈ બૂક્યો ચૂક્યો કે રડ્યો ખડ્યો ત્યાં જઈ ચઢે તો તેની કાંઈ પણ બરદાસ્ત થતી નથી. કોઈ કોઈ વખત હવે તેઓ પોતાના સાધુપણને એક તરફ બાજુએ મૂકી દે છે અને મુસાફરો ઉપર જીવન ગુજરવામાં પાછી પાની કરતા નથી. તેથી હવે જે મુસાફરોને આ મંદિરની માહિતી છે, તેઓ કંઈ તે મઠમાં ઉતરવા માટે જતા નથી. જે સાથે કોઈ બાઈ માણસો હોય તોજ અમે તે મઠમાં ઉતરવા જઈએ છીએ, નહીં તો નહીં પણ જે અમારી સાથે મુસાફરો બધાએ પુરૂષો હોય તો ખાસ કરીને અમે તે મઠમાં ઉતરવા માટે જતાજ નથી.”

“હું જે કાંઈ તે રસ્તામાં બચ હોવાનું કહું છું તે બચ એજ ! તે શિવાય ખીજે કોઈ જાતનો બચ નથી. કારણ કે, તે મઠમાં રહેનારા અથવા તો તે પડી ગએલા ડુંગરી કિલ્લામાંના લોકોનો ઉપદ્રવ તે માર્ગેથી મુસાફરી કરનારા મુસાફરોને થવાનો સંભવ છે એવી મારી માન્યતા છે.” સત્યસિંહે કહ્યું.

“અને હું પણ તેવોજ મત ધરાવું છું.” આનંદે કહ્યું.

“તમે એમ શા ઉપરથી કહો છો ?”

“તે સંબંધમાં તમારી પાસે વધારે ખુલાસો કરવામાં હરકત નથી. તે મઠમાં રહેનારાઓના સંબંધમાં તમારા મુખમાંથી તિરસ્કાર સૂચક શબ્દો ઉચ્ચારવામાં આવ્યા છે, તેથી અમારું ધારેલું કામ શું છે—કેવું છે—અમે કયા કાર્યની સિદ્ધિને માટે આવા વિકટ વન-વગડામાં જોખમ ભરેલા અને બયાનક પ્રદેશમાં—રખડતા ફરીએ છીએ, તે તમારી પાસે છુપું રાખવાની અમને બહુ આવશ્યકતા જણાતી નથી. અમારી તમામ હકીકત વિસ્તારીને કહેવાની અમને જરૂર લાગતી નથી તેથી ટુંકાણમાં એટલુંજ કહીશું કે, અવંતિનગરીનો એક મહાન-ધનવાન સરદારને તે કિલ્લામાં અથવા તો ત્યાં નહીં તો તે મઠમાં

બેમાંથી એક ઠેકાણે અન્નાયથી બંધીવાન બનાવવામાં આવ્યો છે એવી અમને પાકી ખાત્રી છે. અમે પોતે સાક્ષાત્ સરદાર સામંતસિંહને તે કિલ્લામાં જોયેલ છે. ”

સત્યસિંહ બોલતો હતો તેટલામાં વચમાંજ સુલોચના બહુજ આશ્ચર્યચકિત થઇ અને તેને પૂછવા લાગી કે—“ તમે કાને-કાને... ત્યાં જોયા ? ”

“ મેં ત્યાં અવંતિનગરીના નિવાસી સુપ્રસિદ્ધ સરદાર સામંતસિંહને તે ઠેકાણે પ્રત્યક્ષ જોયા ! તે સરદાર અત્યારે તે કિલ્લામાં બંધીવાન છે. ” તેટલાજ આશ્ચર્યથી સત્યસિંહે સુલોચનાને જવાબ આપ્યો.

“ તો શું તે નામનાજ એ સરદારો અવંતિનગરામાં છે ? ”

“ તે હું પૂરેપૂરું જાણતો નથી છતાં પણ અવંતિનગરીમાં તે નામના એ સરદાર નથી, એવું મારું પોતાનું અનુમાન છે. પણ બહેન ! તમારો આ સવાલ મને બહુજ ચમત્કારિક લાગે છે. આવો પ્રશ્ન મને પૂછવાનું ખરેખર કારણ તમે કહેવાની કૃપા કરો. કારણ કે—એકજ નામના એ સરદાર તો નહીં હોય ને ? એવી મને પણ શંકા છે. ”

સત્યસિંહની વાત સાંભળી સુલોચનાને જરા સમાધાન થયું અને જરા જરા આનંદ પણ થયો. તેણે ફરી સત્યસિંહને પૂછ્યું—

“ પહેલાં તમેજ મને કૃપા કરી કરો કે, શું ખરેખર તે કિલ્લામાં તેજ નામના સરદારને તમે પ્રત્યક્ષ જોયા છે ? ”

“ હા બહેન ! હું પરમાત્માના સોગંદ ખાદને—પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે, મેં તેમને ત્યાં અવશ્ય જોયા છે. ”

તે સાંભળી સુલોચનાને સત્યાસહ ઉપર વિશ્વાસ આવ્યો. તે પોતાના ચળવિચળ થઈ ગયેલા ચિત્તને શાંત કરી ગભીરપણે કહેવા લાગી કે—

“ પરોપકારી સજ્જન ધર્મમંદુ ! તમે મારી હકીકત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો. ”

પ્રકરણ ૨૦ મું.

હું તેમની ધર્મપત્ની છું !

“ તે પ્રશ્નનું કારણ હું તમને સ્પષ્ટપણે કહું છું. તે સરદાર મારા પતિ છે અને હું તેમની અદ્વીગના-ધર્મપત્ની છું !

અમારાં લગ્ન થયા પછી તેઓ ચંપાવતી નગરીમાંથી એકાએક અલોપ થઈ ગયા. કેટલાંક વર્ષો પછી તેઓ પાછા અવંતિનગરીમાં આવ્યા છે, એ વાત મારા જાણવામાં આવી. હું એકદમ મારા પતિનાં દર્શન કરવા માટે અવંતિનગરીમાં ગઈ. એ મહિના પહેલાં તેની મને મુલાકાત પણ થઈ.

પ્રેમાળ પ્રમદાઓ-સ્નેહાળ સુંદરીઓ-નો પોતાના પતિની ઉપર ફેટલો બધો પ્રેમ હોય છે, તેની કલ્પના પ્રેમાળ મનની માનુની શિવાય બીજા કોઈને આવી શકે તેમ નથી. ખરા અને પવિત્ર પ્રેમનો પ્રખ્યાત પ્રભાવ કાંઈ ઓરજ હોય છે. તેજ પ્રેમ-દેવતા અમારા-સ્ત્રીઓના-બોળા અંતઃકરણના પટ ઉપર પતિની પવિત્ર પ્રતિમાનું સ્વરૂપ આલેખી દે છે !

અવંતિનગરીમાંના સરદાર (સામંતસિંહની) મેં તરતમાંજ-અવંતિનગરીમાં પહોંચ્યા પછી-મુલાકાત લીધી. તે વખતે તેને જોતાંજ મારા પ્રેમદેવે તત્કાળ મને એવુંજ કહી દીધું-તેને જોતાંજ મારી વૃત્તિઓ એટલી બધી ફેરવાઈ ગઈ અને મેં પણ માની લીધું કે તે મારો પતિજ નથી. એવું મને જણાતાંજ અને પ્રેમદેવે કહેતાંજ એક ક્ષણનો પણ વિચાર ન કરતાં હું એકદમ તેની પાસેથી ચાલી નિકળી.

અત્યંત સદાચારી, સાલસ, નિર્બ્યસની, પરમ પ્રેમી અને ઉદાર

એવા અનેક ગુણોથી વિભૂષિત થએલ મારા પતિરાજ ક્યાં અને તે દારૂડીઓ, નિર્લજ્જ, વ્યસની અને ઉન્મત્ત માણસ ક્યાં ? મને તે માણસમાં અને મારા પતિમાં અવની અને આકાશ જેટલું અંતર જણાયું.

ઘણાં વર્ષ થઈ ગયાં છે અને મારા પતિને મેં જોયા નથી પણ હું તેમને જોતાંજ તરત પારખી શકું તેમ છું. તેમને જોયે મને ખર વર્ષ થઈ ગયેલાં હોવાથી જો કે અત્યારે તેમના વાળ પાકી ગયા હશે, અવાજ બદલાઈ ગયો હશે, શરીર ઉપરની ચામડી બરછટ થઈ ગઈ હશે, અને કદાચ ન કરે નારાયણને તેમની ખુંધ નિકળી તેઓ છુટ્ટા થઈ ગયા હશે એટલુંજ નહીં પણ જો દુઃખમાં પડી જવાથી તેમની મખમુદ્રા પૂર્ણપણે પલટાઈ ગઈ હશે તો પણ તેમનું દર્શન થતાંજ મારો પ્રેમ પોતેજ આગળ વધીને કહેશે કે, “તું તેને પગે પડ !”

અત્યારે અવન્તિનગરીમાં જે કાંઈ બીજોજ ગૃહસ્થ તેમનું નામ ધારણ કરીને રહ્યો છે, તેનો ચહેરો બરાબર મારા પતિના ચહેરા સાથે મળતો આવે છે, છતાં પણ જો તેના ચહેરાના દશ હજાર માણસો ભેગા કરવામાં આવે તો તેમાંથી હું ખુદ મારા ખરા પતિને તરતજ ઓળખી લઈશ-ફાટીશ.”

સુલોચનાની વાત સાંભળી સત્યસિંહ અત્યંત આશ્ચર્યથી બોલ્યો કે—“બહેન ! તમારું કથન સાંભળી મારા મનમાં જુદીજ જાતની કલ્પનાઓ ઉત્પન્ન થવા લાગી છે. અત્યારે અહીંથી પાસેજ જે ગૃહસ્થ બંધીખાનામાં પડ્યો છે, તેને આ મારા મિત્ર આનંદે ત્યાંને ત્યાંજ છ વર્ષ પહેલાં જોયો હતો. ઉપરાંત પરમ દિવસે જ્યારે તેણે મને, પોતાને મુક્ત કરવાની વિનંતિ કરી ત્યારે તેણે કહ્યું હતું કે—‘હું અહીં ઘણાં વર્ષો થયાં બંધીખાનામાં પડેલો છું !’ બહેન ! આ સમયે અવન્તિનગરીમાં જે સરદાર સામંતસિંહ એ નામનો ગૃહસ્થ રહે છે, તે મારો બનેલો છે. એટલા માટે હું તમને પ્રાર્થના કરું છું કે, તમે

સરદાર સામંતસિંહ નામની વ્યક્તિના સંબંધમાં જે કાંઈ પણ જાણતા હો તે કૃપા કરી મને કહી સંભળાવો. ”

“ બાઈ ! તમારો અને મારો આ નિર્જન પર્વતમાં આકસ્મિક રીતે મેળાપ થાય, એને એક ઇશ્વરી જોગાનંગજ કહેવો જોઈએ. તમે તમારા સગા એવા ગૃહસ્થને છોડાવવાની ખટપટમાં પડ્યા છો—કાશીશ કરો છો પણ હું તો મારા પતિના સંબંધમાં તદ્દન હતાશ—નિરાશ થઈ મારા સ્વદેશમાં જાઉં છું. મારા પતિની ઉપર કોઈ પણ જાતનું ભયંકર સંકટ આવી પડેલ છે, એમ મારો મનોદેવતા એક સરખી રીતે વારંવાર મને કહ્યા કરે છે. અત્યારે જે ગૃહસ્થ મારા પતિનું નામ ધારણ કરી તેમની તમામ સંપત્તિનો ઉપભોગ લે છે, તે કોઈ લુચ્ચો માણસ છે અને તેણે મારા પતિનો ધાત કર્યો હોવો જોઈએ એમ વારંવાર મારા મનમાં આવ્યા કરે છે. એક વખત આ વાતની પૂરેપૂરી તપાસ કરી મનની ખાત્રી કરી લેવાનો વિચાર મારા મનમાં આવ્યો હતો પણ હું સ્ત્રી જાતિ પરદેશમાં એકલી અને પૈસાના સંબંધમાં જરા અશક્ત હોવાથી માંડે ડહાપણ ક્યાં સુધી ચાલી શકે ? એવો વિચાર કરી નિરાશ થઈને હું સ્વદેશમાં પાછી જવા નીકળી છું; પણ તમારી આવી રીતે અચાનક મુલાકાત મળી આવવાથી પુનઃ મારા મનમાં આશા ઉત્પન્ન થઈ છે. મારા પતિ હયાત છે અને તેમનાં દર્શન થવાનો યોગ તુરંતમાંજ આવશે, એમ મારા મનમાં આવવાથી મને ઉત્સાહ આવે છે. આ ભયાનક—નિર્જન પ્રદેશમાં આપણો અકલ્પિત રીતે ભેટો થઈ જવાથી હું નિશ્ચયથી અને નિઃશંક—પણે માનું છું કે, મને મારા પતિની મુલાકાત કરાવવા માટે ઇશ્વરના મનમાં આવવાથી તેણેજ આવી રીતે અચાનક આપણને મેળવ્યાં છે. બાઈ ! હું તમને મારી તમામ હકીકત કહીશ; જે ઉપરથી મારા પતિ કેટલા ઉદાર—દયાળુ—સદાચરણી—નિર્વ્યસની—પાપભીર અને સજ્જન

છે, તે તમારા ધ્યાનમાં આવી જશે. તેમજ આ સમયે જે મનુષ્યે તેમનું નામ ધારણ કર્યું છે, તેમાં અને મારા પતિમાં કેટલું બધું અંતર છે, તે પણ તમારા ધ્યાનમાં આવ્યા વિના રહેશે નહિ.”

એટલું કહી સુલોચના થોડી વાર સુધી સ્તબ્ધ રહી. ઉક્ત શબ્દો તે સ્ત્રીએ એટલી ધીમી લાગણી સાથે અને આંતઃકરણમાંથી ઉચ્ચાર્યા હતા કે તે સાંભળીને કૃત સત્યસિંહનેજ નહિ પણ તેના મિત્ર આનંદને અને તેની સાથેના માણસોને પણ સુલોચનાની દયા આવી અને તેમની આંખોમાં પાણી ભરાઇ આવ્યું.

પોતાની દુઃખમય કર્મકથા કહેતાં તે પોતે કર્ણારસની પ્રત્યક્ષ પ્રતિમા જેવીજ બની ગઇ હતી. સુલોચનાએ પ્રથમ પોતાની જે હકીકત વિલાસવતીને કહી સંભળાવી હતી તેજ હકીકત અત્યારે સત્યસિંહ વિગેરે ચારે જણને કહી સંભળાવી. તેની તે કર્ણાજનક કર્મકથા સાંભળી ચારે શ્રોતાઓ પોતાના દેહનું બાન બૂલી ગયા. સુલોચનાએ પોતાના કંઠમાંનો મૌકિક હાર કાઢી જ્યારે તે શ્રોતાઓની સમક્ષ મૂક્યો ત્યારે તો તે મૌકિક (મોતી)ની સાદ્રશ એવાં અશ્રુખિંદુઓ ચારેના નેત્રોમાંથી ટપોટપ બહાર પડવા લાગ્યાં. પોતાની કર્મકથા પૂર્ણ કરતાં છેવટે તે બોલી—“ભાઈ ! તમારા અને તમારા મિત્રના તમામ પ્રયત્નો સફળ થઇ મારા પતિના સંબંધમાં જે ગૂઢ ભેદ સમાઈ રહ્યો છે, તેનો ખુલાસો થાય એવી મારી ઇશ્વર પાસે પ્રાર્થના છે. મારા પતિનો તે બંધકર બંધીખાનામાંથી છુટકારો થશે અને મારું સૌભાગ્ય મને પાછું પ્રાપ્ત થશે તો હું તમારા બન્નેની મારા આખા જન્મમારું સુધી ઉપકૃત રહીશ. હું જે મારા આમડાના બેડા કરાવી તમારા પગમાં પહેરાવું તો પણ તમારા ઉપકારનો બદલો મારાથી વાળી શકાશે નહિ તે નહિજ !

“તે કિલ્લામાં જે આજ ધણાં વર્ષ થયાં કેદ થએલા છે, તેઓ

નહી મારા પતિજ હોવા જોઈએ એમ મને માફ હૃદય ક્યુલાત
આપે છે. આ બાબતનો તમામ ખુલાસો જ્યાં સુધી થશે નહિ ત્યાં
સુધી હું આ પર્વતમાંથી પેલી તરફ જઈશ નહિ. ભાઈ ! તમે જે
કામ હાથમાં લીધું છે તેને અધવચમાંજ કૃપા કરી છોડી દેશો નહિ.
મને તમારી એક ધર્મની બહેન સમજી તેટલી બિદ્ધા અવશ્ય આપજો.
જો તમે ગરીબ હશે અને દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવાના બીજા ઉદ્દેશો આ
કામમાં તમને આડા આવતા હશે તો તેના સંબંધમાં પણ તમને
શંકા કરવાનું કારણજ ન રહે તેથી હું સ્પષ્ટપણે કહું છું કે, પરમા-
ત્માએ કૃપા કરી મને પુષ્કળ દ્રવ્ય આપ્યું છે. તમે જેટલું દ્રવ્ય મારી
પાસેથી માગશો તેટલું દ્રવ્ય તમને આપવાનું મારામાં સામર્થ્ય છે.”

બીજી પણ તે પાંચે જણાઓમાં થોડી ધણી ચર્ચા થઈ. સુસો-
ચનાની સાથેના બે માણસોએ પણ સત્યસિંહ અને તેના મિત્ર
આનંદને પોતાથી બનતી દરેક સહાયતા આપવાનું કબુલ કર્યું. થોડી
વાર પછી તેઓએ ક્ષુધાને શાન્ત કરી. વાંચક જાણે છે કે આ
કાર્યથી સત્યસિંહ અને આનંદ તો પહેલાંજ પરવારી ગયા હતા.
પર્વત પ્રદેશમાં સ્વાભાવિક રીતે ઠંડી વધારે હોય છે, તેનું નિવારણ
કરવા તેઓએ એક સારી તાપણી કરી. સત્યસિંહ અને આનંદે
પહેલાં પોતાની ઉપર જે કાંઈ વીતી ગયું હતું તેની હકીકત એક
બીજાને કહી તે ઉપરથી અનુમાનો કરવાની તેઓએ શરૂઆત કરી.
વિંધ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી વારંવાર મુસાફરી કરનારા માર્ગદર્શકોને જે
માહિતી હતી તેના આધારે અને પોતાની ઉપર જે કાંઈ ત્રીત્વ હતું
તેને આધારે તેઓએ અનુમાન કર્યું કે, અહીંથી પાસેજ આવેલા
મઠમાં સરદાર સામંતસિંહ બંધીવાન છે.”

તેઓએ અનેક વિચારો કર્યા. આખરે સત્યસિંહ કહેવા લાગ્યો કે—

“ હવે આપણા આ સાહસિક અને જોખમ ભરેલા કાર્યની

સિદ્ધિ કરવા માટે હું એક યુક્તિ બતાવું છું. મારા મિત્ર આ આનંદને અને મને—અન્નેને ત્યાંના પહેરેગીરો એટલે સશસ્ત્ર સિપાઇઓ ઓળખે છે. એટલા માટે અમારે સરળ માર્ગે જઇ ત્યાં રહેવું માટે ત્યાંના લોકો પાસે પરવાનગી માગવી, એ બહુજ જોખમ ભરેલું અને જીવ સંટોસટનું કામ છે. આ બાઇ અને આ માર્ગદર્શકોને ત્યાંના લોકો ઓળખતા નથી માટે તમારે ત્રણે જણાંઓએ તે મઠમાં જઇ ઉતરવું. તમારે ત્રણે જણાંઓએ અને તેટલી સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિએ તે જગ્યાનું નિરીક્ષણ કરવું અને ત્યાંની તમામ પરિસ્થિતિથી અમને વાકેફ કરવા. તેથી સરદાર સામંતસિંહ કયે ઠેકાણે બંધીવાન છે, તે અમારા ધ્યાનમાં આવવા માટે તમારી હકીકત અમને ઉપયોગી અને મદદરૂપ થઇ પડશે. આ પ્રમાણે તમે તે મઠનું નિરીક્ષણ કરશો ત્યાં સુધીમાં અમે બન્ને જણ પણ છુપે માર્ગે જઇ તે કિલ્લાની પરિસ્થિતિથી વાકેફ થઇ આવીશું. આનંદે આજે સાંજે જે ગુફા જોઇ છે, તેને બીજે છેડે જે દરવાજો છે, તે કિલ્લામાં પ્રવેશ કરવાનોજ દરવાજો હોવો જોઇએ. એ બાબતમાં હવે અમારા હૃદયમાં જરાએ શંકા રહી નથી. એવી રીતે બે માર્ગદર્શકોએ અને સુલોચનાબહેને રાજમાર્ગે મઠમાં જવું અને ત્યાંની તમામ જગ્યાનું સૂક્ષ્મપણે અવલોકન કરવું, અને અમારે બન્નેએ પણ છુપે રસ્તે જઈ ત્યાંનું નિરીક્ષણ થઇ રહ્યા બાદ પુનઃ આ મંદિરમાં આવવું અને તમારે પણ પાછાં અહીંજ આવવું. તે વખતે જે કાંઇ નિષ્પન્ન થશે તે ઉપરથી આપણે પછી શું કરવું ? તેનો વિચાર નક્કી કરી લઇશું. કેમ, મારે કહેવું તમારા બધાના સમજવામાં તો આવી ગયું ને ? !

સત્યસિંહની યોજના સર્વેને પસંદ પડી. રાત પણ બહુજ વીતી ગઈ હતી અને બીજે દિવસે પુનઃ ઉઘોગે લાગવાનું હોવાથી તેઓ તરતજ સુઇ ગયાં. થોડી વાર પછી તો તેઓ ભરનિદ્રામાં પડી ગયાં.

કાઈ પણ પ્રકારનું સંકટ ન આવતાં તે રાત પસાર થઈ ગઈ.

બીજો દિવસે સૂર્યોદય થતા પહેલાંજ પાંચે જણાં જાગૃત થઈ ગયાં. મંદિરની પાસેનાજ એક નાનકડા તળાવ ઉપર જઈ તેઓએ પ્રાતઃક્રિયાઓ કરી લીધી અને સાથે થોડો થોડો નાસ્તો પણ કરી લીધો. રાત્રે નક્કી કર્યા પ્રમાણે તેઓ બે ભાગમાં વહેંચાઈ ગયાં. તરતજ પોતાનું કામ પૂર્ણ કરવા તેઓ પોતપોતાને માટે નક્કી થએલા માર્ગે લાગી ગયાં.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

સુલોચના મઠ.

સુલોચના અને તેની સાથેના માણસો તે મઠ તરફ જવા નિકળ્યાં. સુલોચના થોડા ઉપર બેઠી હતી અને આનુઆનુ તેના માણસો ચાલતા હતા. થોડો તથા તેની આસપાસના માણસો ધીમે ધીમે સિંહમુખ ઘાટના માર્ગે ચાલવા લાગ્યાં. લગભગ બે ઘડી ચાલ્યા પછી તેઓ એક સાંકડા રસ્તાની પાસે આવી પહોંચ્યાં. ત્યાંથી આગળ વધવાનો રસ્તો ખડુજ સાંકડો અને ખડખડો હતો. પરંતુ ભાગ વચમાંથી તુટી ગયો હતો અને તેથી નીચેના ભાગ તરફ એક ખડુજ ઉંડી ખાઈ પડી ગઈ હતી. તે ખાઈ જેતાં સુલોચનાને ખડુજ ભય લાગવા માંડ્યો. તેના એક માણસના ધ્યાનમાં સુલોચનાની તેવી સ્થિતિ આવી. જવાથી તેને આશ્વાસન આપતાં તે કહેવા લાગ્યો કે—“ખાઈ! આ રસ્તો ખડુ ભયંકર હોવાથીજ કાલે સાંજે મઠમાં ન જતાં આપણે તે મંદિરમાં મુકામ કર્યો હતો. અમારા થોડાઓને આવા વિકટ રસ્તે ચાલવાની ટેવ છે. તે કાળી રાત્રે પણ આ રસ્તેથી વગર અડચણે ચાલી જાય તેમ છે, એ ખરું છે છતાં પણ આવા વિકટ

માર્ગે વખત બેવખત જવું તે કરતાં દિવસે જવું, એ વધારે સારું, એમ માનીનેજ અમે તમને તે મંદિરમાં લઈ ગયા હતા. બાઈસાહેબ ! ગઈ કાલે આપણે તે મંદિરમાં રહ્યાં તે બહુ સારું થયું ખરું ને ? ”

“ ઈશ્વરની ગતિ બહુ અગમ્ય અને અકળિત છે. તેને આપણા જેવા તુચ્છ માણસો શી રીતે જાણી શકે. વારં પણ હવે મઠ કેટલે છેટે છે ? ”

“ હવે તે મઠ કાંઈ બહુ દૂર નથી, પણ રસ્તો બહુ વાંકો-ચુકો હોવાથી આપણે બહુ ચાલવું પડશે એટલુંજ ! ”

“ એક રીતે તે પણ બહુ સારું છે કારણ કે, આપણને તે મઠમાં જતાં જેટલું મોડું થાય તેટલું લાભદાયક છે. આપણે એકાદ જગ્યાએ ક્યારે જઈ પહોંચીએ તો તે જગ્યાએ રહેવાનો આપણો હક્ક થઈ જાય છે. ”

ચાલતાં ચાલતાં તે ત્રણે મુસાફરો ભર બપોરના વખતે તે મઠના દરવાજે આવી પહોંચ્યાં. જે જગ્યાએ તે મઠ આવેલો હતો તે જગ્યાનું યથાર્થ વર્ણન કરવું એ અશક્ય છે. ટુંકામાં તે મઠ બહુજ દુર્ગમ જગ્યાએ આવેલો હતો. કલ્પના કરો કે, એક મોટા પર્વતની હાર છે, તે અંદરથી પોલી છે અને તેને જવાલામુખી પર્વત પ્રમાણે ઉપરની બાજુએ મુખ છે, તેનો અંતર્ભાગ કે જે તદ્દન પોલો છે, તેમાં એક મજબૂત ઈમારત બાંધેલી છે, તે ભવ્ય અને દ્રઢ ઈમારતના દરવાજા ઉપરજ આ સમયે સુલોચના ઉભી હતી.

એટલે કહેવાનો ખરો ભાવાર્થ એ છે કે, તે મઠની ચારે તરફ કુદરતેજ દિવાલો ઉભી કરેલી હતી અને તે દિવાલો બહુજ મજબૂત હોવા સમયે અંદરની ઈમારતનું પૂર્ણપણે રક્ષણ કરવા સમર્થ હતી. એ દિવાલોને તોડી અંદરની ઈમારત ઉપર હલો કરવાનું કામ મનુષ્ય શક્તિ બહારનું હતું.

આ મઠ જે પર્વતના પેટમાં બનાવવામાં આવ્યો હતો તે પર્વત ક્રૂણ જેજ જગ્યાએ તુટેલો હતો. તેટલીજ જગ્યામાંથી તે પર્વતના પેટમાં આવેલી ધમારતના બહાર જવાના સૃષ્ટિનિર્મિત એ માર્ગ થયા હતા. આ એ રસ્તાઓમાંથી એક રસ્તે સુલોચના તે મઠના દરવાજા પાસે આવી ઉભી હતી અને બીજો માર્ગ ત્યાંથી તદ્દન સામેની દિશા તરફ હતો. તે એક તુટી ગયેલા પર્વતના ભાગ પાસેજ પૂરો થતો હતો. આ માર્ગે મઠમાંના લોકો બહાર જતા પણ બહારથી અંદર આવનારાને માટે આ રસ્તો બહુજ અગવડતા ભરેલો હતો. ઉપરાંત આ માર્ગ સિંહમુખ ઘાટથી બહુજ છેટો હોવા સખ્ય તે માર્ગે કોઈ અજાણ્યા માણસનો જવાનો સંભવજ નહોતો. જો કે, આ મઠમાં જવા માટે એ માર્ગો હતા ખરા તો પણ તેથી તે મઠના અભેદપણા માટે કોઈ પણ જાતની હરકત આવે તેમ નહોતું. કારણ કે, આ રસ્તાઓ ઉપર એ તોપો ગોઠવી દેવામાં આવે તો તેના મારા આગળ તે માર્ગે પ્રવેશ કરવા ચાહનારાના સર્વે પ્રયત્નો નિષ્ફળ થાય તેમ હતું.

આ મઠના દરવાજાની ઉપરના ભાગમાં એક મોટો ઘંટ રાખવામાં આવતો. તે ઘંટ વાગતાંજ દરવાજો ઉઘાડવાનો સમ્પ્રદાય હતો.

સુલોચના વિગેરે તે દરવાજા ઉપર થોડી વાર ઉભાં રહ્યાં. પછી સુલોચનાના એક માણસે તે ઘંટ વગાડ્યો અને તે સર્વે દરવાજો ઉઘાડવાની રાહ જોતાં ઉભાં રહ્યાં.

થોડી વાર પછી એક લાંબી દાઢીવાળા, જટાબુટથી મંડિત થએલા એક બાવાએ દરવાજાની ડોકાખારી ઉઘાડી તેમાંથી બહાર ડોકિયું કર્યું અને “શું કામ છે?” એવો સવાલ પૂછ્યો.

“અમને ઉતરવા માટે અહીં જગ્યા જોઈએ છે.”

“તમે કેટલા માણસ છો?”

“જે રસ્તાના બોમીઆ અને આ બાપ, એમ ત્રણ માણસ છીએ.”

તે બાવાએ એક વખત તે ત્રણેને યારીકીથી જોઈ લીધાં. પછી તેણે પોતાનું માથું અંદર લઇ લીધું અને દરવાજા ઉઘાડ્યો. ઘોડા સાથે ત્રણે મુસાફરો દરવાજામાં થઇ અંદર ગયાં. તે બાવાએ તે ત્રણેને અંદર આવી ગએલાં જોતાંજ દરવાજા પાછો હાલો તેવોને તેવોજ અંધ કરી લીધો. પછી તેણે એક ખીજ બાવાને હાંક મારી. તેને તે માર્ગ-દર્શકના ઘોડા બાંધવાની જગ્યા બતાવવા માટે હુકમ કર્યો અને પછી તેણે સુલોચના તરફ વળીને કહ્યું—“આઈ, તું મારી સાથે મઠમાં ચાલ. હું તને વિભાવરી સાથે મુલાકાત કરાવી આપું. એટલે તે તારી સારી-રીતે ખરદાસ્ત કરશે.”

ઉપરની વાતચિત મુખ્ય મઠ અને દરવાજાની વચ્ચેમાં આવેલા મેદાનમાં થઇ. ત્યાંથી સુલોચના તે બાવાની સાથે મુખ્ય મઠમાં ગઇ. તે જો જગ્યાએ ગઇ તે એક વિશાળ ધમારત હતી. તેને એક છેડે લગભગ પચાસ વર્ષની એક સ્ત્રી બેઠી હતી. બાવાના કહેવા ઉપરથી તે સ્ત્રીનું નામ વિભાવરી છે, એમ સુલોચનાના જાણવામાં આવ્યું. તે સ્ત્રીએ એક ધોળું વસ્ત્ર પહેર્યું હતું. મસ્તક ઉપરના વાળની જટા તેના ખભા ઉપર અવ્યવસ્થિત રીતે પ્રસરેલી હતી. તેના કપાળમાં કુમકુમનો ચાંદ્રો નહોતો તે ઉપરથી તે સ્ત્રી વિધવા હતી એ સ્પષ્ટ જણાતું હતું. તેના ગળામાં લાકડાના મોટામોટા મણકાઓની કેટલીએ માળાઓ હતી. આ પ્રમાણેને તેના પોશાક એક જોગણ જેવો હતો છતાં પણ અત્યારે તે કોઈ પ્રકારનું ધર્મકૃત્ય કરવામાં ગુંથાએલી નહોતી. તેના હાથમાં એક સંસારી સ્ત્રી પ્રમાણે સોય-દોરો હતાં અને તે એક કફની શીવવામાં ગુંથાયેલી હતી.

સુલોચનાને તેની પાસે લઇ જનારો બાવો તેની પાસે જઇ ઉભો રહ્યો અને તે વિભાવરી જોગણને કહેવા લાગ્યો કે—“વિભાવરી ! આ બાધ એક વટેમાર્ગ છે અને તે આજે અહીં હિતરવા આવી છે.

તું તેની સારી રીતે સેવા-ચાકરી કરજે. એક અતિથિ જેવો તેનો સત્કાર કરી તેની તમામ ખર્ચાસ્ત રાખજે. બાપ, તારે જે કાંઈ જોઈએ તે આ વિભાવરી પાસે માગી લેજે. કોઈ પણ જાતની શંકા કે સંકોચ રાખીશ નહીં. સમજણ પડી ને ?” એમ કહી તે બાવો ત્યાંથી બીજી તરફ ચાલ્યો ગયો.

વિભાવરી જ્યાં બેઠી હતી ત્યાંથી ઉઠી અને સુલોચનાને પોતાની સાથે આવવાનું કહ્યું. તેની પાછળ જતાં તે-સુલોચના એક નાની સરખી ગલીમાં ગઈ. ત્યાર પછી તેઓ બન્ને એક મોટા મેદાનમાં આવી પહોંચી ત્યાંથી તેઓ એક વિશાળ દિવાનખાનામાં ગઈ. તે દિવાનખાનામાંના પુષ્કળ પદાર્થો જોગીઓના ઉપયોગને માટે તદ્દન અનાવશ્યક હતા. તે એક ધનવાન સરદારના ઘરમાં શોભે તેવા હતા. તે દિવાનખાનામાં વિભાવરીએ સુલોચનાને બેસવાનું કહ્યું અને પોતે બીજી તરફ ચાલી ગઈ. વિભાવરીના ત્યાંથી ચાલી જવા પછી સુલોચનાને વિચાર થયો કે, પોતે જે દિવાનખાનામાં છે, તે કેવા પ્રકારનું દિવાનખાનું છે, તેનું તે સ્ફુર્તિએ અવલોકન કરવા લાગી. તેને તે જોત-જોતામાંજ બહુ અજાયબી ઉત્પન્ન થઈ. તેને આટલી બધી અજાયબી ઉપજવાનું કારણ શું હોવું જોઈએ ? કારણ એ હતું કે, અત્યારે તે જે દિવાનખાનામાં બેઠી હતી તે દિવાનખાનાની ચારે તરફ દિવાલોમાં એક પણ તાકું અથવા ખારી હતી નહીં ! !

આ દિવાનખાનાનું વર્ણન આનંદ અને સત્યસિંહના મુખથી સુલોચનાએ સાંભળ્યું હતું તે ઉપરથી તેને ખાત્રી થઈ કે તેઓ પહેલાં આ જગ્યાએ-આજ દિવાનખાનામાં-આવી ગયા હતા. તે પોતાના મનમાં ને મનમાંજ વિચાર કરવા લાગી કે-“ મારા પતિરાજ જે જગ્યાએ કેદમાં છે તે જગ્યા આજ હોવી જોઈએ એમાં જરાએ શંકા નથી. ”

ચોડાજ વખતમાં તે વિભાવરી સુલોચના પાસે પાછી આવી. તેણે ભોજન તૈયાર છે, એવી સુલોચનાને વર્દી આપી. તેની પાછળ પાછળ તે ગઇ. તે બન્ને ભોજન કરવા બેઠી. વિભાવરીએ શાંતિથી ભોજન કરવાની સુલોચનાને વિનંતિ કરી. ભોજન થઇ રહ્યા પછી વિભાવરી સુલોચનાને એક નાનકડી ઓરડીમાં લઇ ગઇ. તે ઓરડીમાં એક પત્રંગ પડ્યો હતો. તે ઉપર જે ઇચ્છા હોય તો જરા વામકુક્ષી (બપોરે સુવું) કરવાનું સુલોચનાને વિભાવરીએ કહ્યું. વિભાવરીના ત્યાંથી ચાલી જવા પછી સુલોચના તે પત્રંગ ઉપર જરા આડી થઇ અને મનમાં ને મનમાંજ વિચાર કરવા લાગી કે—

“મારા પતિરાજ ખરેખર જે અહીંજ કેદ થયેલા હશે તો તેઓ હવે પરમાત્માની કૃપાથી જરૂર મને મળશે. હે પરમાત્મા! માંહે અંતઃકરણ કેટલું નિર્મળ અને પવિત્ર છે, તે ફક્ત તારાજ જાણવામાં છે. મને પોતાને સુખ મળે તે માટે હે વિભુ! હું તમારી પ્રાર્થના કરતી નથી પણ મારા પતિરાજને કેદખાનાનાં સખત સંકટો સહન કરવાં પડે છે, તેની મારા અંતઃકરણને અતિશય વેદના થાય છે, તેથી હું બોલો પાથરી તમારી પ્રાર્થના કરું છું—તમારી પાસે એ ભિક્ષાની ચાચના કંઈ છું કે, મારી ઉપર દયા કરી તેમને કષ્ટમય કારાગૃહમાંથી મુક્ત કરો.

અત્યારે અવન્તિનગરીમાં મારા પતિનું નામ ધારણ કરીને જે માણસ રહે છે, અને તેમની સંપત્તિનો ઉપભોગ લે છે, તે મારા પતિ નહીં પણ કોઇ લુચ્ચો છે. મારા પૂજનીય પતિ તો અત્યારે આ જગ્યાએ કેદખાનામાં પડ્યા પડ્યા મદાન સુશીલ તો ભોગવે છે એવી મારા મનને પાકી ખાત્રી થઇ ચૂકી છે. આ મારી કલ્પના સત્ય થાયો. મારા પતિરાજની અને મારી મુલાકાત સત્વર થાયો એવી હે પરમ દયાળુ પરમાત્મા! તારી પાસે હું અંતઃકરણપૂર્વક અનન્ય પ્રાર્થના કરું છું.”

કંઈ નહિ તો આ મઠમાં આજની રાત તો મારે વીતવિવીજ અને બની શકે તેટલું અહીંની પરિસ્થિતિનું પારીકાઈથી અવલોકન કરવું એવી સુલોચનાની ઇચ્છા હોવાથી તેણે પોતાના પેટમાં બહુજ પીડા થાય છે, એવો ઢોંગ કર્યો. આજે ને આજે તેનાથી આગળ મુસાફરી કરી શકાશે નહિ, એ વાત પોતાના માર્ગદર્શકોને જણાવવા માટે તેણે વિભાવરીને પોતાની પાસે બોલાવી. નક્કી કરેલા વિચાર પ્રમાણે આજની રાત મઠમાંજ રહેવાની મનમાં બહુજ ઇચ્છા હોવા છતાં પણ તે બન્ને માર્ગદર્શકોએ ઉપર ઉપરથી સુલોચનાને વારંવાર ઘણોએ આગ્રહ કર્યો, ઘણી ઘણી અડચણો જણાવી છતાં પણ તે પોતાના નિશ્ચયથી જરાએ ડગમગી નહિ ! એમાં કાંઈ અન્યયખી જેવું હતુંજ નહિ.

વિભાવરીએ ઘણીજ મહેનત કરી સુલોચનાને થએલા કલ્પિત રોગનો પ્રતિકાર કરવા બહુજ ખટપટ કરી. દિવસનો ત્રીજો અને ચોથો પ્રહર થઈ ગયો. આખરે સૂર્યાસ્ત થયો અને નિશાદેવીનું સામ્રાજ્ય પણ સૃષ્ટિમાં સર્વત્ર સ્થપાઈ ગયું. તરતજ સુલોચનાએ પોતાના કલ્પિત રોગને રજા આપી દીધી. પછી તેણે વિભાવરીનો બહુજ આભાર માન્યો. તેની સાથે તે એકાર પેકારની વાતો કરવા લાગી. તે ઉપરથી સુલોચનાને જણાઈ આવ્યું કે વિભાવરીનો સ્વભાવ બહુજ સારો છે અને તે ભાંના બાવાઓના હાથમાં સપડાઈ એક નજરકેદીના જેવીજ સ્થિતિ ભોગવે છે. સુલોચનાએ તેની સાથે સ્નેહ સંપાદન કરવાની કોશીશ કરી પણ પોતાના મનની વાત વિભાવરીને જણાવી નહિ કે જાણવા પણ દીધી નહિ. વિભાવરીના મનમાં સુલોચનાને માટે બહુજ આદરભાવ ઉત્પન્ન થયો તેથી તેણે મહા બાબતની ઘણી ખરી વાતો સુલોચનાને કહી સંભળાવી અને તેને પોતાની સાથે લઈ તે મઠની ઈમારતનો ખુણેખુણો તેને દેખાડ્યો.

પરંતુ સરદાર સામંતસિંહ ત્યાં કેદમાં છે, એ બાબતનો વિશ્વાસીએ હિલ્લેખ પણ કર્યો નહિ તેમજ તેના સંબંધમાં પોતે કંઈ પણ જાણે છે એ વાત સુલોચનાએ પણ તેને કહી નહિ. તેના સંબંધમાં બન્ને સ્ત્રીઓ ચુપકીદી સાધી ગઇ.

ધણે વખત તે બન્ને સ્ત્રીઓએ મઠના સંબંધની વાતોચિતો કરવામાં વીતાવ્યો. વાળુ થઇ ગયું. તે વખતે તે દિવાનખાનાની વચમાંજ એક મોટો દીપક પહેલેથીજ પ્રકટવામાં આવ્યો હતો.

સુલોચના થોડો વખત તે બાવાઓએ ગાએલાં ભજન સાંભળ્યા પછી પોતાને જે ઓરડી આપવામાં આવી હતી ત્યાં જઈ પલંગ ઉપર સૂતી અને પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરી કે—“હે પ્રભુ! કૃપા કરી મારા પતિને મેળવી આપજો!” તે જગતીજ હતી એટલામાં આસપાસ કંઈ ખખડવાનો તેને અવાજ આવ્યો. તે ચમકી અને કંઈ પણ જાતનો દગો તો નથી ને? એવી શંકા તેના મનમાં આવી. કારણ કે, આ સમયે તે જે જગ્યાએ હતી તે જગ્યા ધાતકી લોકાથી ભરાએલી હતી. તે નીચ બાવાઓ ક્યારે દગો દેશે, તેનો કંઈ નિયમ નથી એમ તેના મનમાં આવે તે સ્વાભાવિક હતું. કારણ કે, તે જગ્યાજ તેવી ભયંકર હતી.

કંઈક ખખડયું ખરું પણ તે ક્યાં ખખડયું તે તેના ધ્યાનમાં આવી શક્યું નહિ તેથી તે કાન દબ સાવધાન થઇને ફરી સાંભળવા લાગી. તેને જણાયું કે, પોતે જે પતંગ ઉપર સૂતી છે તેની પાછળની ભીંતની પાસેજ તે ખખડાટ થાય છે.

તે વિચાર કરી રહે તેટલામાં તો પાછળની ભીંતમાંનો એક ચોર દરવાજો ઉઘડ્યો અને તેમાંથી એ સશસ્ત્ર પુરૂષો તે ઓરડામાં આવ્યા. તેમને જોઇને સુલોચના ગભરાઇને ખુમ પાડવા જતી હતી તેટલામાં ત્યાં આવેલા એ સશસ્ત્ર પુરૂષોમાંથી એક જણે નાકે આંગળી

અઘાડી ધીમેથી કહ્યું—“ ચુપ રહો ! ડરશો નહીં ! ! અમે મિત્ર છીએ-
શત્રુ નથી ! ! ! ”

સુલોચનાએ તે સશસ્ત્ર પુરૂષો તરફ ધારીને જોયું તો તેને
સમજાયું કે તેઓ પરાપકારી મિત્ર સત્યસિંહ અને આનંદ હતા.
તેમને ત્યાં અણુધાર્યા આવેલા જોઇ સુલોચનાને આશ્ચર્ય લાગ્યા
વિના રહ્યું નહીં.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

સતિ ! તું નિશંક થઇ નિદ્રા લે !

જે ઓરડામાં સુલોચના સૂતી હતી તેજ ઓરડામાં તેઓ આવી
પહોંચ્યા, તેથી સત્યસિંહ તથા આનંદને પણ અજાણ્યી લાગ્યા વિના
રહી નહીં.

આકસ્મિક રીતે થએલી મુલાકાતથી અંતઃકરણમાં થએલા આનંદ
અને આશ્ચર્યના આવેગને શાન્ત થતાં બહુ વાર લાગી. તે બન્નેને
પોતાના ઓરડામાં આવેલા જોઇ સુલોચનાને જે ભય લાગ્યો હતો
તેનું સ્મરણ થઇ તેને હસવું આગ્યા વિના રહ્યું નહીં. આ સ્થિતિ
પૂર્ણ થતાંજ સુલોચના ગંભીર મુદ્રા ધારણ કરી તે પ્રસંગને યોગ્ય
એવુંજ વર્તન કરવાને તૈયાર થઇ ગઈ. પોતે જે ઓરડામાં છે, તે
ઓરડાનો દરવાજો કે જે ઉઘાડો રહી ગયો હતો તે તેણે બંધ કર્યો.
સત્યસિંહે પણ ઉઘાડો પડેલો ચોર દરવાજો ફરી કેવી રીતે ઉઘાડી
શકાશે તે જોઇને બંધ કરી નાંખ્યો.

આ પ્રમાણે બની શકે તેટલો બંદોબસ્ત કરી પરસ્પરનું માન
સચવાય તેવી રીતે ત્રણે જણાં નીચે બેસી ગયાં અને પોતપોતાની
હકીકત પરસ્પરને કહી સંભળાવવાની તેમણે શરૂઆત કરી. પહેલાં તે

દેવાલયમાંથી નિકળ્યા પછી જે કાંઈ બન્યું તે સુલોચનાએ સત્યસિંહને કહી સંભળાવ્યું. સુલોચનાની હકીકત સમ્પૂર્ણપણે સાંભળી રહ્યા પછી સત્યસિંહે પોતાની હકીકત નીચે મુજબ તેને કહી સંભળાવી.

“ અહેન સુલોચના ! તમે તે દેવાલયમાંથી નિકળી ગયા પછી થોડીજ વારમાં અમે પણ દેવાલયમાંથી બહાર નિકળી પડ્યા. જે રસ્તો ગઈ કાલે આ મારા મિત્ર આનંદે શોધી કાઢ્યો હતો તેજ રસ્તે અમે ચાલવા માંડ્યું. તે માર્ગ મંદિરની ટેકરીની પાસેથી બહુજ વાંકો ચુંકો અને ઘણા વણણવાળો છે. જો કે તે રસ્તો મનુષ્ય-નિર્મિત છે તો પણ તે વારંવાર વપરાતો નહોતો; સમજ તે બહુજ ખાડાંખમચાં વાળો, ખડખડો, ઘાસથી છવાઈ ગયેલો છે. તે રસ્તે અમે લગભગ બે ઘડી મુસાફરી કરી હશે. પછી અમે એક ગુફાના દરવાજે જઈ પહોંચ્યા. તે ગુફામાં હજુ પ્રાતઃકાળનાં સૂર્યકિરણોએ પ્રવેશ કરેલો નહોતો તેથી તે ગુફામાં ગાઢ અંધકાર હતો. એટલા માટે અમે બહુ સાવચેતીથી તે ગુફામાં પેઠા. તે ગુફા બહુ મોટી નહોતી. અમે ગુફાની જમણી તરફની બીંતને આશરે આગળ ને આગળ વધવા લાગ્યા. જતાં જતાં એક ઠેકાણે અમે એક દરવાજે જોયો. તે દરવાજે થઈ હું તો અંદર પેઠો પણ આ આનંદ જરા અચકાવા લાગ્યો. હું તે વખતે કાંઈ પણ બોલ્યો નહીં. અમે ફરી જરા આગળ વધ્યા. હજુ ગુફા પૂરી થઈ નહોતી. તે વખતે અમને જરા જરા અજવાળું દેખાવા લાગ્યું. થોડી વાર પછી અમે એક ઉઘાડી જગ્યા ઉપર આવ્યા. તે ઠેકાણે જંગલનો દેખાવ બહુજ ભયંકર લાગતો હતો. તે જંગલમાંના એક વૃક્ષની નીચે અમે બેઠા અને વિચાર કરવા લાગ્યા કે, આ ગુફાનો ઉપયોગ શો થતો હશે ? તે વિષય ઉપર અમે ઘણી ઘણી ચર્ચા કરી. આખરે એવા નક્કી વિચાર ઉપર અમે આવ્યા કે આ ગુફાનો ઉપયોગ ક્રૂર પ્રાણીને ભૂલભૂલામણીને માટેજ થતો હશે. કારણ કે તે મંદિરમાંથી

એકાદ મુસાફર અમે જે રસ્તે ગયા તેજ રસ્તે જાય તો તેને એમજ બાગે કે—તે રસ્તો ફક્ત ગુફામાં જવા માટે તૈયાર કરેલો હોવો જોઈએ. પછી તે કોઈ પણ જાતની આગળ તપાસ ન કરે, તેથી તે ગુફા ખાસ કરીને બનાવી રાખવામાં આવી હશે, એવું અમે અનુમાન કર્યું.

હવે તે મઠ અહીંથી ક્યાંક પાસેજ છે, એવી અમારી કલ્પના થવાથી અમે ગુફામાંથી બહાર પડ્યા પછી તરતજ રસ્તો શોધવા લાગ્યા. અમારો ઘણો ખરો વખત રસ્તાની શોધ ખોળમાંજ વાતી ગયો. ભરખપોરે અમને રસ્તો જડ્યો. અમે પાછા બીજી ગુફામાં પેઠા. તે વખતે આ મારો મિત્ર જરા વિચારમાં પડેલો મને જણાયો. તેથી મારે તેમની સાથે જરા વાદવિવાદ કરવો પડ્યો. જ્યારે તેના મનમાં એવું આવ્યું કે, તમારું સર્વ ભવિષ્ય અમારા પ્રયત્નો ઉપર અવલંબી રહ્યું છે ત્યારે મેં તેને કહ્યું કે, “જો તમે મને આમ અધવચમાં છોડીનેજ પાછા ચાલ્યા જશો તો પણ હું મારા સાહસિક કામમાં આગળ વધીશજ.” એમ મેં જ્યારે તેને સાફ કહી દીધું ત્યારે તેનું મન જરા પલ્લયું અને તે મારી સાથે આવવા અને ગમે તે સંકટ આવે તેની સામે ઝુકવા તૈયાર થઈ ગયો.”

પોતાને માટે આ બન્ને ગૃહસ્થો પોતાના પ્રાણની પણ પરવાહ કરતા નથી અને ગમે તે સંકટ આવે તો તેની સામે ટક્કર ઝીલવા માટે તેમને તૈયાર થએલા જોઈ મુલોચનાએ કૃતજ્ઞતાથી તે બન્નેના મુખ તરફ જોયું. તે વખતે તેની મુખમુદ્રા ઉપર સમાધાન સંતોષ અને શાંતિનાં લક્ષણો સ્પષ્ટપણે દેખાતાં હતાં. તે જોઈ તે બન્નેને બહુજ આનંદ થયો. આનંદ હવે ગમે તે સંકટ આવે તેની સામે ટક્કર ઝીલવા તૈયાર થઈ ગયો.

પુનઃ સત્યસિંહે પોતાની હકીકત કહેવાની ચાલુ કરી. તે બોલ્યો:—
“થોડો વખત આરામ લઈ અમે તે ગુફામાંથી આગળ વધ્યા.

અમે લગભગ પાંચસોક પગલાં આગળ વધ્યા હૃષ્ટિ ત્યાં અમને એક મજબુત દરવાજો દેખાયો. તે દરવાજો બંધ હતો. તે દરવાજાના અટકાવને દૂર કરવાના વિચારમાં અમારો ઘણો વખત વીતી ગયો. ગુફામાં અંધારું હોવા સમય ત્યાં કાંઈ દેખાતું નહોતું. અમે બંને દરવાજા ઉપર હાથ ફેરવવા લાગ્યા. થોડા વખતમાંજ દરવાજો ઉઘાડવાની કળ આનંદના હાથમાં આવી. અમે દરવાજો ઉઘાડ્યો. દરવાજો ઉઘાડતાંની સાથેજ એકદમ ખૂબ પ્રકાશ થઈ ગયો. તે વખત લગભગ બે ઘડી દિવસ બાકી રહ્યો હશે. અમે દરવાજામાંથી ડોકાઈને અંદરના ભાગમાં જોયું તો અમને ત્યાંની નીચે ઉતરવાનાં પગથીયાં જણાયાં અને તેની પેલી તરફ લગ્ય ઇમારત અમારા જોવામાં આવી. દિવસ હોવા સમય અમે એક ગુફાની વચમાંની ઝાડીમાં છુપાઈ બેઠા. હવે આગળ શું કરવું, તેનો અમે વિચાર કરવા લાગ્યા. પરંતુ તે ઇમારતની અમને જરાએ માહિતી ન હોવાથી વખત આવે જે બને તે ખરું, એ સિવાય બીજો વિચાર નાકી કરવાનું અમારે માટે અશક્ય હતું. અંધકાર સારી રીતે થઈ ગયા પછી અમે તે ઝાડીમાંથી બહાર પડ્યા અને ગુફાનો દરવાજો ઉઘાડી પગથીયાં ઉપરથી નીચે ઉતર્યા. થોડાજ વખતમાં આ મંકાન પાસે આવી અમે દાખલ થયા. અમારા કોઈ સફલાગ્યેજ સામેનો દરવાજો ઉઘાડો હતો. તે દરવાજામાંથી અમે બંનેએ નિઃશકપણે અંદર પ્રવેશ કર્યો. પહેલા ઓરડામાંથી નિકળ્યા પછી અમને એક ગલી જણાઈ. તે ગલીમાંથી અમે જરા આગળ ગયા એટલે અમને જણાયું કે, પેલી તરફની બાજુએ બે સ્ત્રીઓ કાંઈક વાતચિત કરે છે. તેથી અમે જ્યાં આવી પહોંચ્યા હતા ત્યાંજ ઉભા રહી તે સ્ત્રીઓમાં થતી વાતચિત સાવધાન થઈ સાંભળવા લાગ્યા. પરંતુ અંદર થતા ભાષણમાંના થોડાક શબ્દોજ અને તે પણ અસ્પષ્ટપણે અમને સંભળાતા હતા, તેથી અમને કાંઈ પણ અર્થ.

બોધ થતો નહોતો. ”

“ હું જન્મતી હતી ત્યારે મારી પાસેજ બેઠેલી આ મઠમાંની વિભાવરી નામની જોગણુ મારી સાથે વાતચિત કરતી હતી. તેજ બાપણુ તમારા સાંભળવામાં આવેલું હોવું જોઈએ. ” વચ્ચમાંજ સુલોચનાએ કહ્યું.

“ તે બાપણુમાંથી જો થોડુંજ બાપણુ અમારા સાંભળવામાં સ્પષ્ટપણે આવે તો તેથી અમારા કામમાં કાંઈક ઉપયોગી અથવા મદદગાર થવાનો સંભવ છે, એવો સંભવ હોવાથી અમે ઘણી વાર સુધી તે ગલીમાં ચુપચાપ થઈને ઉભા રહ્યા પણ તેમાં અમને નિરાશાજ મળી. તો પણ બહેન ! તમે આજે આ મઠમાંજ હશે, એવી મને ખાત્રી હોવાથી તમે પોતેજ કોઈની સાથે વાતચિત કરતાં હશે, એવું અનુમાન તરતજ મેં કર્યું. બહેન ! તેવા વખતમાં મનની સ્થિતિ કેવી નાજુક થાય છે, તેની તમને સારી રીતે કલ્પના આવી શકે તેમ છે. તેવી સ્થિતિમાં પણ આપણું મન જે કાંઈ કામ કરવાનું કહે છે, તે આપણે એકદમ કરી નાંખીએ છીએ. ”

તેવી સ્થિતિમાં ત્યાંજ ઉભા રહેવાથીજ અમારો ઉદ્દેશ સફળ થશે નહિ, એવી મારા મનની ખાત્રી થતાંજ મેં મારા મિત્રનો હાથ દાખ્યો અને આગળ વધવાની ઇશારત કરી. અમે બન્ને જણા આગળ વધતા હતા, ત્યાં માંડે મુસ્તક અંધાંડે હોવા સમયે આ દરવાજા સાથે અથડાયું અને હું તેથી જરા પાછો ખસી ગયો પણ આ મારા મિત્ર મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવતા હોવાથી એમનો મને ધક્કો લાગ્યો અને હું ખૂબ જોરથી આ દરવાજા સાથે અથડાયો, અને તેની સાથેજ આ દરવાજો ખુલી ગયો. આ મારા મિત્રે મને પકડી લેવાથી હું પછડાતાં પછડાતાં બચી ગયો. તમારા આ ઓરડામાં દીવો છે તે ઠીક છે. તેથીજ મેં બહેન ! તત્કાળ તમને ઓળખી

લીલાં અને ધીરજ આપી. જેથી આવેલો કઠિન સમય પણ ચાલ્યો ગયો; નહિ તો તમારી જીમથી આ મઠમાં ચારે તરફ ગડગડ થઈ જત અને તમે તથા અમે કોઈક નવાજ સંકટમાં સપડાઈ જાત.”

“આવી રીતે તમે બન્ને અચૂક મારાજ ઓરડામાં આવી ગયા, એ એક મુશ્વરી લીલાજ આપણે સમજવી જોઈએ. વાડ, પણ હવે આપણે શું કરવું? આપણને વિચાર કરવા માટે અને આગળ શું કરવું તેની જોઈવણ કરવા માટે આ રાત બહુજ સગવડ ભરેલી છે.” સુલોચનાએ કહ્યું.

ખરેખરી પતિવ્રતાનો પોતાના પતિ ઉપર જે પ્રેમ હોય છે, તેનું યથાર્થ વર્ણન કરવા કોણ સમર્થ છે?

આજ સુધીમાં ઘણા ઘણા કવિઓએ અને કથાકારોએ પ્રેમનું વર્ણન કરવા માટે પોતાની લેખિનીને ઘણાજ પરિશ્રમ આપ્યો છે, પણ તેમના પરિશ્રમનું સાર્થક્ય થયું છે, એમ કહી શકાય તેમ નથી.

“अनृतं साहसं माया मूर्खत्वं अति लोभिता”

આમાં આવાં અનેક પ્રકારનાં તુચ્છ વિશેષણો લગાડી સ્ત્રી જાતિની નિંદા કરનારા કવિઓની સમક્ષ જે સુલોચના જેવી પતિવ્રતાની પ્રતિમા હોત તો તેઓના અંતઃકરણમાં સ્ત્રી જાતિની પ્રત્યે સન્માન બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાત અને તેથી તેઓએ સ્ત્રી જાતિનું વર્ણન જુદાંજ વિશેષણો લગાડી કર્યું હોત.

જે સ્ત્રીઓ પોતાના પતિની સેવામાં પોતાના દેહનું દમન કરે છે, પોતાના પતિના સુખમાં પોતે સુખ માને છે અને પતિના દુઃખમાં પોતે પણ દુઃખી થાય છે, પતિના વિયોગે સન્યાસવૃત્તિ ધારણ કરી સંસારને અસાર માને છે, તે સ્ત્રીઓની નિંદા કરનારાઓની ગણના રાજેન્દ્ર મુકુટમણિ મહાન યોગેન્દ્ર ભર્તૃહરીએ કહ્યા પ્રમાણે—“ते के न जानीम हे !” એવી કાઠીમાંજ કરવી જોઈએ.

આ જગતમાં પ્રેમાળ અંતઃકરણની સ્ત્રીઓના હોવાથીજ આ સંસારના સર્વે વ્યવહારો સરળપણે ચાલ્યા કરે છે. સ્ત્રીઓના અંતઃકરણમાં પ્રેમ ન હોત તો આ સંસારનું સ્વરૂપ બહુજ વિચિત્ર થઈ ગયું હોત.

સ્ત્રીઓને પોતાના બાળક ઉપર પોતાના પ્રિય પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્રેમ હોવાથીજ તેઓ અજ્ઞાન બાળકો તરફથી થતા ત્રાસને સહન કરી શકે છે. એક કવિએ કહ્યું છે કે—“ કુપુત્ર ઉત્પન્ન થાય છે પણ કુમાતા નિર્માણ થયાનું ક્યાંએ સાંભળવામાં આવ્યું નથી ! ” જો સ્ત્રીઓનું અંતઃકરણ પ્રેમમય ન હોત તો મનુષ્ય પ્રાણી પૃથ્વી ઉપર રહેતજ નહીં. પુરૂષોનો સ્ત્રીઓ ઉપર જે પ્રેમ હોય છે તે વૈષયિકજ હોય છે. પણ સ્ત્રીઓનો પતિપ્રેમ કેવળ નિષ્કામ હોય છે.

પોતાનો પતિ રોગગ્રસ્ત થઈ પથારી ઉપર પડ્યો હોય તો પોતાના શરીર સુખ તરફ જતાંએ ધ્યાન ન આપતાં પતિની સેવામાંજ દિવસોના દિવસો વીતાવનારી સ્ત્રીઓ એક નહીં પણ સેંકડો મળી આવશે. પણ પોતાની ધર્મપત્ની માંદી છે, તેને માટે સર્વે પોતાનાં સુખોને એક બાજુએ મુકી દઈ એક દિવસ પણ તેની રોગશય્યા પાસે બેસી તેની સેવા ચાકરી કે સારવાર કરનાર સેંકડો પુરૂષોમાંથી એક જો પણ મળી આવશે ખરા કે ? વધારે તો શું કહીએ પણ પ્રતિષ્ઠિત અને પત્નીવ્રતપણાનો ડોળ ધાલનારા કેટલાક પુરૂષોને ‘ તાહી રોગગ્રસ્ત સ્ત્રી મરણ પામી ’ તે કહેવા માટે, જે ઠેકાણે સબ્ય કે સજ્જન ગૃહસ્થ કોઈ દિવસે પગ પણ ન મૂકી શકે તેવે ઠેકાણે અને જો સ્પષ્ટપણે કહીએ તો વેશ્યાગૃહે જવું પડે છે !! શિવ શિવ ! ત્રાહી ત્રાહી પ્રભુ ! પુરૂષોનો આ કેટલો બધો નીચ સ્વભાવ ! એવા પ્રકારના પુરૂષોએ સ્ત્રીઓના પેટે અવતાર લીધેલા હોવાથીજ તેઓ પરમેશ્વરના પ્રચંડ ક્રોધાગ્નિથી બળી જળી રાખ ખાખ થઈ જતા નથી. અસ્તુ.

સુલોચનાનો પોતાના પતિની ઉપર એટલો બધો તો પવિત્ર પ્રેમ, ભક્તિ અને નિષ્ઠા હતાં કે તેને જો પરમાત્માની અને પતિની સેવા કરવાનો એક સમયાવચ્છેદ વખત આવતો તો તે પરમેશ્વરને ચોભવાનું કહી પોતાના પતિની પ્રથમ સેવા પૂર્ણ કરત, એટલી બધી તે પતિનિષ્ઠ પવિત્ર પ્રમદા હતી. હવે પોતાના પતિનો સત્વર છુટકારો થશે, એ વાત તેના ધ્યાનમાં આવવાથી તેને જે આનંદ થયો હશે તેની કલ્પના કરી લેવાનું કામ અમે અમારા વાંચકોનેજ સોંપીએ છીએ અને અમે અમારે રસ્તે પડીએ છીએ.

હવે કયા ઉપાયની યોજના કરવી, આ બાબતનો વિચાર કરતાં તે ત્રણે જણાં ઘણી વાર સુધી ચુપચાપ બેઠાં હતાં. આખરે સત્ય-સિંહ બોલ્યો—

“ અત્યારે મારા મનમાં જે કાંઈ આવ્યું છે તે હું તમને કહી દઉં છું. તેમાં જો તમને કાંઈ ફેરફાર કરવાનું યોગ્ય લાગે તો તમે પણ સૂચના કરજો. મારે અને મારા મિત્રે અર્ધી રાત થતાં સુધી તે ગલીમાંજ બેસી રહેવું. પછી ત્યાંથી બહાર પડવું અને જોઈ રાખવું કે, આ જગ્યાએ બંદોબસ્ત કેવા પ્રકારનો છે, માણસો કેટલા છે અને આપણો ઉદ્દેશ સફળ કરવા માટે આપણે શું કરવું જોઈએ. ”

“ બાઈ સત્યસિંહ ! આ વાત મને કાંઈ ઠીક લાગતી નથી. અર્ધ રાત્રે તમને આ સ્થળમાં ફરતા હરતા કોઈ જોઈ લે તો તમારા ઉપર બહુજ બચંકર આક્રમ આવી પડશે. જે નીચ લોકોએ મારા પતિને વર્ષોનાં વર્ષો થયાં અહીં કેદખાનામાં પૂરી રાખ્યા છે તે દુષ્ટ લોકો વખત આવે તમારા પ્રાણ લીધા વિના રહેશે નહિ. તરત-માંજ તમને અહીં લાવવામાં આવ્યા હતા, તે વાત તે લોકોના સ્મરણમાંથી હજી દૂર થઈ નહિ હોય. ” સુલોચનાએ કહ્યું.

“ મને પણ તેમજ લાગે છે અને મારો મત પણ તેવોજ

હે ! ” આનંદે સુલોચનાના મતને સમ્મતિ આપી.

“ આ વાત જો તમને પસંદ પડતી નથી તો હું બીજી વાત કહું છું. મારી એવી કલ્પના છે કે, આવતી કાલે સહવારે તે વિભાવરી જોગણુ બહેન સુલોચના તારી પાસે આવશે. તે વખતે આપણે તેને ધમકી આપવી ડરાવવી પણ તેને બિલકુલ ધમ્મ કરવી નહિ. તેને બય દેખાડી આપણને જેટલી જોષએ તેટલી માહિતી તેની પાસેથી મેળવી લેવી. ” સત્યસિંહે બીજી યોજના રજુ કરી.

સત્યસિંહની આ કલ્પના સુલોચના અને આનંદ બન્નેને એકદમ પસંદ પડી.

વળી થોડો વખત તે વિષય ઉપર વિચાર ચલાવવામાં આવ્યો. પછી તેઓએ વિશ્રાંતિ લેવાનો વિચાર કર્યો. સુલોચના પત્રંગ પર સુઈ રહી. સત્યસિંહ પણ પોતાની પાસેનું વસ્ત્ર શરીર ઉપર ઓઢી લઈ સુઈ રહ્યો. આનંદ બહુજ સાવધાનતાથી જાગતો ખેરતો રહ્યો. કારણ કે પારકા અને બયપ્રદ સ્થાનમાં બન્નેએ એકદમ સૂઈ ન જતાં વારાફરતી થોડી થોડી નિદ્રા લેવાની ગોઠવણુ કરી હતી.

“ હે પતિવ્રતા સતી સુલોચના ! સુખેથી નિદ્રાસ્વાદ લે ! આજ સુધીમાં તારે હાથે કોઈ પણ પ્રકારનું પાપકર્મ થયેલું ન હોવાથી તારે નિદ્રાની પ્રાર્થના કરતાં અસ્વસ્થ થઈ પથારીમાં પડી રહેવાની જરાએ આવશ્યકતા નથી. જો કે તને આવી શોચનીય સ્થિતિમાં ગાઢ નિદ્રા નહિ આવે, તે બનવાજોગ છે તો પણ તને જે નિદ્રા આવશે તેમાં સુખકારક સ્વપ્ન તું અવશ્ય જોઈ શકીશ. તે કોઈ પણ દિવસે કોઈનો ઘાત કરેલો ન હોવાથી તને સ્વપ્નમાં પણ કોઈ બીજાવાવી શકે તેમ નથી. તારા નિર્મળ અને પવિત્ર અંતઃકરણમાં જે પતિપ્રેમ નિવાસ કરી રહ્યો છે અને જે પ્રેમ તારા અંતઃકરણમાં આશાને જાગૃત કરી છે, તે પવિત્ર અને શુદ્ધ તથા સાત્વિક પ્રેમજન

તને સુખદાયક સ્વપ્ન દેખાડશે.

સુશીલ-સદ્ગુણી સુંદરી સુલોચના ! તું સુખેથી નિદ્રા લે ! આજ સુધી તેં અસ્વસ્થ ચિત્તે અને અશાંતિમાં ઘણીએ રાત્રિઓ વ્યતીત કરી હશે, પણ તારા અંતઃકરણને કદાપિ-કોઈ કાળે પણ પાપવાસનાનો સ્પર્શ થએલો નથી માટેજ તારું હૃદય ભવિષ્યમાં સદૈવ અને સર્વથા નિદ્રાસુખનો સુખદ અનુભવ લેતુંજ રહેશે. તેં સદા સર્વદા-દિનપ્રતિદિન જે એકનિષ્ઠ અને શુદ્ધાન્તઃકરણથી તે જગત્પાલક-દયાળુ જગન્નિયંતાની ખરા બાવે ભક્તિ કરી છે તે કોઈ કાળે-ગમે તેમ થશે તો પણ નિર્ઝંક જશે નહિ ! પરમેશ્વર દયાનો સાગર છે, તેની કૃષ્ણા અગમ્ય અને અગાધ છે, તે ન્યાયા છે, તેજ તને સત્વર સુખના દિવસો દેખાડશે. એમાં જરાએ શંકા-સંદેહ નથી. માટે હે સતી ! તું સુખેથી નિઃશંક થઈ નિદ્રા લે !!”

પ્રકરણ ૨૩ મું.

શુભસ્ય શીઘ્રમ્.

સુલોચનાને આખી રાત સુખદ એવી ગાઢ નિદ્રા આવી હતી. તે જો કે અત્યારે વિંધ્યાચળ પર્વતના મધ્ય ભાગમાં આવેલા ભયંકર મહના એક ભયાનક ઓરડામાં મૂતી હતી છતાં પણ તે તો એક શાન્ત ચિત્તવાળા યોગીની જેમ સ્વસ્થપણે નિદ્રાનું સુખ અનુભવતી હતી. તે રાત્રિ શાંતિમાં પૂર્ણ થઈ ગઈ.

પ્રાતઃકાળ થયો. પક્ષીઓનાં મંજુલ કર્ણપ્રિય ગાન શરૂ થયાં. અમારા ત્રણે મુસાફરે ઓરડામાં વિશ્રાંતિ લેતા હતા તે ઓરડામાં થોડો થોડો પ્રકાશ આવવા લાગ્યો.

સુલોચના જાગૃત થઈ. પહેલી રાત્રે સત્યસિંહે સારી રીતે નિદ્રા

લીધેલી હોવાથી તે તો જગતોજ હતો. તરતજ આનંદ પણ જાગ્યો. પછી રાત્રે નક્કી થયા મુજબ ત્યાંના બંધીવાનની મુક્તતા માટે શું કરવું તે બાબતનો તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા.

વિભાવરી જોગણુ ઓરડામાં આવે એટલે સુલોચનાએ તેની સાથે થોડી વાર સુધી એકારપેકારની વાતો કરવી. સુલોચનાએ “ અત્યારે કેટલો દિવસ ચડ્યો હશે ? ” એવો પ્રશ્ન વિભાવરીને પૂછ્યો. આ સવાલ સાંભળતાંજ બન્નેએ ચોર દરવાજો ઉઘાડી અંદર આવવું અને તેની ઉપર હુલો કરી તેને ધમકાવવી. એવો નિશ્ચય કરી સત્ય-સિંહ અને આનંદ ચોર દરવાજો ઉઘાડી તેની પાછળ છુપાઈ એકા.

સત્યસિંહની કદપના પ્રમાણેજ સંઘળું બન્યું. હજી સુલોચના કેમ ઉડી નથી, તે જોવા માટે તરતજ વિભાવરી જ્યાં સુલોચના સૂતી હતી ત્યાં આવી અને તેણીએ સુલોચનાને સવાલ કર્યો કે—“ બાપ ! તમને રાત્રે નિદ્રા તો સારી રીતે આવી હતી ને ? આજે તમારી તબિયત કેમ છે ? ”

“ બહેન વિભાવરી ! મને રાત્રે સારી રીતે ઉંઘ આવી હતી. ” સુલોચનાએ કહ્યું.

“ તમને ઉઠતાં આટલી બધી વાર થઈ, તે ઉપરથી મને લાગ્યું કે, ગઈ કાલે રાત્રે તમને સારી રીતે ઉંઘ નહીં આવી હોય ખરી રીતે જોતાં મુસાફરીને માટે સહવારનો સમય બહુજ સારો હોય છે. જો તમે વખતસર ઉઠ્યાં હોત અને રસ્તે પડી ગયાં હોત તો અત્યારે કાંઈ નહીં તો રહેજે ગાઉ એ ગાઉ નિકળી ગયાં હોત. ”

“ આ ઉપરથી તમારી ઇચ્છા એવી છે કે મારે અહીંથી ચાલ્યાં જવું કેમ ખરું ને ? આ પહેલાં આ મઠની મેં જે કીર્તિ સાંભળી છે, તે ઉપરથી કાંઈ નહીં તો પણ ઓછામાં ઓછા એ દિવસ તો તમે મને અહીં રહેવાજ દેશો, એવી મને આશા હતી. બહેન વિભા-

વરી ! હું ખરૂંજ કહું છું કે, આજ ત્રણ ચાર દિવસ થયાં મેં ઘોડાની પીઠ ઉપર એક સરખી રીતે લાગત્રાગટ મુસાફરી કરેલી હોવાથી માંડે તમામ શરીર ભરાઇ ગયા જેવું થઈ ગયું છે—માંડે આખું શરીર દુખે છે—કળે છે. મારા મનમાં એમ હતું કે, આ મઠમાં જે ત્રણ દિવસ રહીશ તો કાંઈ જાતની હરકત આવશે નહીં. મને જો એ દિવસ અહીં વિશ્રાંતિ મળી હોત તો હું તમારો હાથ ખાલી રાખીનેજ ચાલી જાત નહીં—તમને કાંઈક આપી જાત. ” સુલોચનાએ કહ્યું.

“ બહેન સુલોચના ! ન બોલો, ન બોલો આવા કર્ણ કડોર—અંતઃકરણને ખુંચે તેવા બોલ ન બોલો. તમારા તીક્ષ્ણ શબ્દો મારા અંતઃકરણને દુઃખ ઉપજાવે છે. હું પોતે દ્રવ્યની લાલચુડી નથી. અથવા જે કાંઈ મને દ્રવ્ય આપે તેની સાથેજ સરળપણે વર્તનારી છું, એમ સમજશો નહિ; પણ લાચાર છું કે, હું કાંઈ પણ કરી શકતી નથી ! હું પણ અહીં કાંઈ સ્વતંત્ર નથી. હું બીજાની તામેદાર છું. માંડે કામ તેની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલી તેને ખુશી રાખવાનું છે. આ મઠના અધિપતિ સ્વામી પરમાનંદ પરમહંસ નામના એક મહંત છે. તેમનો સ્વભાવ બહુ હદ ઉપરાંત કડક અને કડોર છે. તેમના મુખ-માંથી જેવો હુકમ થાય તેજ પ્રમાણે મારે ચાલવું જોઈએ છે. સુલોચના બહેન ! હું ખરૂંજ કહું છું કે, હું આ ભયંકર જંગલમાં કાંઈ મારી રાજખુશીથી રહેલી નથી—રહેતી નથી. ઉદરનિર્વાહનું મારે કાંઈ પણ સાધન ન હોવાથીજ હું અહીં રહી છું અને મારા આયુષ્યના બાકી રહેલા દિવસો નિર્ગમન કર્યા કરે છું. ”

વિભાવરી જોગણ બોલતી હતી તે દરમિયાનજ સુલોચના તે ઓરડાના દરવાજા પાસે જઈને ઉભી રહી. વિભાવરી એકદમ દરવાજા-માંથી નહાસી ન જાય તે માટે તેણે તેમ કર્યું હતું. પછી તે બોલી—
“ મારા કથનથી તમને આટલું બધું ખોટું લાગશે, એવું હું પહેલાંથીજ

નણી સડી હોત તો આવા કઠોર શબ્દનો ઉપયોગ કદાપિ કરત નહીં. ખરેખર પરતંત્રતા બહુજ દુઃખદાયક છે. શું તમે કહો છો તેવાજ આ મઠના મહન્ત બહુ કઠોર સ્વભાવના નિષ્ઠુર છે ? તેમના સ્વભાવની મને પહેલાંથીજ જો ખબર હોત તો હું ગઈ કાલેજ અહીંથી આજી જાત. હવે હું તમને બહુ ખોટી કરીશ નહીં. વારું, “અત્યારે દિવસ કેટલો ચડ્યો હશે ?”

સુલોચનાના મુખમાંથી ઉક્ત શબ્દો પૂરેપૂરા બહાર નિકળ્યા ન નિકળ્યા તેટલામાંજ એકદમ તે ઓરડામાંનો ચોર દરવાજો ધમ દેતો કે ઉઘડી ગયો. વિભાવરીના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ બહાર નિકળે તે પહેલાં તો સત્યસિંહે ખુબ જોરથી તેનું મોઢું દબાવી દીધું. સત્યસિંહની પાછળજ આનંદ હતો. તેના હાથમાં એક ઉઘાડું ખંજર હતું. તે તેણે વિભાવરીની છાતી સામે ધર્યું.

સુલોચનાએ ઓરડાનો દરવાજો ખંધ કરી લીધો. તે જોતાંજ સત્યસિંહે તેને ભયભીત કરવા ધમકી ભરેલા પણ ધીમે અવાજે કહેવા માંડ્યું કે—“ઓ જોગણ ! જો તું જુમો પાડીશ તો જીવથી જઈશ. જો તને તારા પ્રાણની આવશ્યકતા હોય તો તને હું જે કાંઈ પૂછું તેના ઉત્તરો સરળપણે ધીમેથી આપજો. જો તું ખોટું જોલીશ અથવા જુમ ખરાડા પાડી લોકોને એકત્ર કરવાની કોશીશ કરીશ તો હું તને ખરેખર કહું છું કે, તું તારા જીવથી જઈશ. મારે તારા પ્રાણનું બલીદાન આ ખંજરને આપવું પડશે. હું આ મઠના ખુણાખોચરાની માહિતી ધરાવું છું. સમજી લે કે તું પોતાના પ્રિય પ્રાણની પરવાહ ન કરતાં તે નીચ બાવાઓને સાવધાન કરવાની કોશીશ કરીશ અને જો દશ બાર માણસો અહીં આવી પહોંચશે તો પણ અમે તે સર્વેને પૂરા પડી શકીએ તેમ છીએ. મારા જેવાજ સાહસિક અને શરવીર એવા બાર સશસ્ત્ર પુરોહો આ દરવાજાની પાછળ ગલીમાં ફક્ત મારા

ઈશ્વારાનીજ વાટ જોતા ઉભા છે. મારો એક ઈશ્વારો થતાંજ તેઓ અહીં આવી બચંકર યુદ્ધ જગાડશે અને આ ભૂમિને રક્તની આકૃતિ આપીને સંતોષિત કરશે. ફક્ત તારા ખુમ બરાડાઓથી ફેટલો બધો અનર્થ થશે, તેનો તું સારી રીતે વિચાર કરી જો. હું અથવા મારા આ મિત્ર તને જે જે સલાહો પૂછીએ તેજ સલાહોના સરળ ઉત્તર આપ. બોલ હવે તારી શી ઈચ્છા છે ? ”

બાર માણસો અને તે પણ સશસ્ત્ર પેલી તરફની ગલીમાં ફક્ત મારી ઈશ્વારત થવાની વાટ જોતા ઉભા છે, એવી જે સત્યવ્રતે તોપ મારી તે સાંભળી આનંદના હોઠ ઉપર એક પળને માટે સ્મિતહાસ્ય ચમક્યું.

પોતાના બાષણથી વિભાવરી જોગણ તદ્દન બચ્ચીત થઇને ચરચર કાંપે છે. પોતાના કથનની તેના અંતઃકરણ ઉપર સચોટ અસર થઇ છે, એવી સત્યસિંહની ખાત્રી થતાંજ તેણે તેના મોઢા ઉપર ખૂન જોરથી રૂમાલ દાખી લીધો. આ આકસ્મિક રીતે બનેલા અનાવધી વિભાવરીનું બચ્ચીત અને ચળવિચળ થએલ ચિત્ત શાન્ત થવા માટે-ઠેકાણે આવવા માટે તેને થોડા સમયની રાહતની આવશ્યકતા હતી. સત્યસિંહે તેને પલંગ ઉપર મુવાડી દીધી અને ત્યારે તે શાન્ત થઈ ત્યારે તેણે પોતાને મદદગાર થઈ પડે તેવા જરૂરના સલાહો તેણીને પૂછવા માંડ્યા.

“ આ મઠની અંદર અથવા તો તેની આસપાસ કોઈ બીજી જગ્યાએ એક માણસને કેદ કરવામાં આવ્યો છે તે ખરું કે નહિ ? ”

“ હું તમને તમામ વાત કહીશ પણ તે પહેલાં તમારે મને અવિતદાન આપવું પડશે ! ”

“ તે ઠીક છે પણ તું જો અમારા સલાહોના સીધા જવાબ આપીશ તો તને દુઃખ દેવાની જગ્યાએ અમારી ઈચ્છા નથી. આનંદ ! તમે પહેલાં તમારા ચળકતા તીક્ષ્ણ ખંજરને મ્યાનમાં નાંખો. અત્યારે

તેની જરૂર પડે તેમ લાગતું નથી. પણ જોગણુઆઇ ! તું મારા ઉક્ત સવાલનો જવાબ આપ જોઇએ કે, “ અત્યારે તે ગૃહસ્થ કે જેને કેદખાનામાં પૂરવામાં આવ્યો છે, તેનું નામ શું છે ? ”

“ હું પરમાત્માના સોગંદ ખાધને-પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે તે કેદ થએલા ગૃહસ્થનું નામ હું જાણતીજ નથી. અહીં એક ગૃહસ્થને કેદ કરીને રાખવામાં આવ્યો છે, તે વાત ખરી છે. મને તે તરફ જવાની પરવાનગી નથી. મેં ફક્ત એટલુંજ સાંભળેલું છે કે, તે માણસ અવન્તિનગરીના રહીશ છે ધનવાન છે અને ત્યાંના રાજ્ય-દરબારમાં તેમની આખર માન મરતખો અને લાગવગ બહુજ છે. ”

“ તેને અહીં ક્યારથી કેદ કરવામાં આવેલ છે ? ”

“ લગભગ આઠ વર્ષ ! જે મહિના ઓછા કે વધારે ! આઠ વર્ષ પહેલાં તે ગૃહસ્થને એક રાત્રે અહીં બહુજ છુપી રીતે લાવવામાં આવ્યો હતો. અહીં જે એક જે માણસો છે, તેમના મોઢેથી એ વાતો મેં સાંભળેલી છે. ”

“ હાયરે નશીબ ! શું તેઓ આઠ વર્ષથી અહીં દુઃખો ભોગવે છે ? ” મુલોચનાએ બળાપો કર્યો.

“ વારૂ, તે આઠ વર્ષથી અહીં લાગલામ્બ અંધીવાન છે કે તેને વચમાં કોઈ વખત છોડી મૂકવામાં આવ્યો હતો ?

“ તેને વચમાં છોડી મૂક્યો હોય તેમ મને તો લાગતું નથી છતાં નક્કી કાંઈ પણ કહી શકતી નથી ? ”

“ મુલોચના અને આનંદ ! હવે મને લાગે છે કે, આપણું અનુમાન સત્યજ છે. અત્યારે અવન્તિનગરીમાં જે માણસ સરદાર સામંતસિંહનું નામ ધારણ કરીને રહ્યો છે અને જે મારી બહેન સાથે ક્ષમ કરી વૈભવો ભોગવે છે તે કાંઈ લુચ્ચો અને કપટી માણસ હોવો જોઇએ. ”

“ભાઈ સત્યસિંહ ! હવે તે વાતનો ખેદ કરવાથી ઉપયોગ શા ? તમારી બહેનને હું કાંઈ પણ કાળે બૂલી જઈશ નહિ. અત્યારે તો હું તમને એટલુંજ કહું છું.”

“આ તમારા મનની મોટાઇ અને લાયકાત છે બહેન ! પણ આ કેટલી બધી બેઈજગતની વાત છે ? અત્યારે તેને હવે આપણે જતી કરીએ. તેવી વાતો કરવાનો આપણને હાલ સમય નથી. વાર જોગણબાઈ, અહીં જે માણસને કેદ કરવામાં આવ્યો છે, તેના સરખીજ મુખમુદ્રાવાળો એકાદ માણસ તેં અહીં જોયો છે ખરો કે ?”

“મેં તે કેદીનું મુખજ જોયું નથી તો હું તમારા સવાલનો શું જવાબ આપું ! ?”

“વાર, પણ તે ગૃહસ્થને શા કારણથી કેદ કરવામાં આવેલ છે તેની તને ખબર છે કે ?”

“હા. તેમનું માયું ફરી જઈ તેઓ દિવાના થઈ ગયેલા છે, તેથી તેમના સગાં સંબંધીઓના કહેવા ઉપરથી તેમને અહીં લાવી રાખવામાં આવેલ છે. એટલુંજ મારા સાંભળવામાં આવ્યું.”

“શું તેઓ દિવાના થઈ ગયા છે ? એ વાત તદ્દન જુદી છે. તેમજ તેમનાં સગાં સંબંધી કાંઈ પણ નથી, એ હું ઘણી સારી રીતે જાણું છું.” સુલોચના બોલી.

“સુલોચના બહેન ! શાન્ત થા. ગભરાઈશ નહીં ! આ ફક્ત ઢોંગજ કરવામાં આવેલ છે પણ ખરી વાત નથી. પરમ દિવસે જ્યારે તેઓએ મારી સાથે વાતચિત કરી ત્યારે તેઓ બહુજ દુઃખી જણાતા હતા એ ખરું છે, છતાં પણ તેમનામાં દિવાતાપણાનું એક પણ લક્ષણ મને જણાઈ આવ્યું નહોતું.”

“મેં જ્યારે તેમને છ વર્ષ પહેલાં જોયા હતા ત્યારે પણ તેમનું ચિત્ત ઠેકાણે હતું. એવી મને ખાત્રી છે. પોતાની લુચ્ચાઈ

હુપાવવા માટે તે કુદ લોકોએ આવી ગપ ઉડાડી હોવી જોઈએ.”
આનંદે કહ્યું.

“ ઈશ્વર કરે અને તમારું કયન સત્ય થાય ! ” સુબોધના
પણ બોલી.

“ વિભાવરી ! તે દિવાનો છે, એ વાત તને ખરી લાગે છે
કે ? ” સત્યસિંહે વિભાવરીને પૂછ્યું.

“ તમારા આ બાપણ ઉપરથી તો મને લાગે છે કે તેઓ
દિવાના ન હોતા જોઈએ. અજાયબી તો જુઓ કે જે પોતાને મોટા
પવિત્ર મહત કહેવરાવે છે, એકાંત વાસમાં રહે છે, સદૈવ પરમાત્માના
ભજન-પૂજા-મર્યદામાં નિમગ્ન હોવાનું બીજા બોળા લોકોને ઉપર
ઉપરથી દેખાડવાનાં કોશીશ કરે છે, તે એટલા બધા કપડી-કાવત્રાંખાર
અને નીચ હશે તેની ખબર મારા જેવી સ્ત્રીને શી રીતે પડી શકે ? ”

“ આ મઠનો માલેક કાણ છે ? ”

“ બચંકર મઠનો માલેક એક પરમહંસ સ્વામી પરમાનંદ નામનો
મહંત છે. તે બહુજ કડક સ્વભાવના કઠોર અને નિષ્કુર હોવા ઉપરાંત
દ્રવ્યના બહુજ લોભી છે.”

“ દ્રવ્ય ! દ્રવ્ય ! આ જગતમાં જે જે બચંકર અનર્થ થાય છે
તે સર્વેનું મૂળ દ્રવ્યજ છે ! ! ! ” સત્યસિંહે તિરસ્કારપૂર્વક કહ્યું.

“ આ મઠમાં જે અજ્ઞાસંઘ નામનો માણસ છે તે મહંતનો
ખાનગી માણસ છે કે ? શું તે પણ તારી માન્યતા મુજબ તે કેદીને
દિવાનોજ માને છે ? ” આનંદે વિભાવરીને પૂછ્યું.

“ અજ્ઞાસંઘ એ એક બહુજ ઉસ્તાદ માણસ છે. તે બહુ
બોલતો નથી અથવા તો પોતાની જાણને બહુ છુટ્ટી પણ મૂકતો નથી.”

“ વિભાવરી ! અમે જે કાંઈ તને કહીએ છીએ તે તું સારી
રીતે સાંભળી લે. તે કેદીને અહીંના બંધીખાનામાંથી છોડાવીને બર્ષ

જવાનો અમારો વિચાર છે. તું તારા પાપોની મદદ અમને આપ. અમારા ઉપર વિશ્વાસ રાખ અને અમે કરીએ તેમ કરે. કદાચ તું વિશ્વાસઘાત કરીશ તો તારો તો જીવ જશેજ પણ ખીન્નઓની હત્યાનું પાપ પણ તારે માથે ચોંટશે. વળી તું અમને ખરા દિલ્લથી—દગો ન દેતાં મદદ કરીશ તો અમે તને ઇનામ આપી ન્યાય કરી દઈશું.”

“હા. હું તને એવું ઇનામ આપીશ કે જેથી તારો જન્મારો સુખમાં વ્યતીત થઈ શકશે. એટલુંજ નહીં પણ તે ઇનામમાંથી તું તારી વૃદ્ધાવસ્થામાં સેવા ચાકરી માટે જો ધારીશ તો એકાદ નોકરને પણ રાખી શકીશ.” સુજોયના બોલી.

થોડા વખત વિભાવરી વિચારમાં પડી. આખરે તે બોલી:—
“હીક છે હું તમને મારાથી બની શકતી દરેકે દરેકે મદદ આપવા ખુશી છું—તૈયાર છું.”

પછી સત્યસિંહ તરફ વળીને તે બોલી—“જો તમે મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખી હું કહું તે પ્રમાણે ચાલશો તો તમારો ઉદ્દેશ સરળતાથી સરળ થઈ શકે તેવો રસ્તો હું તમને દેખાડી દઈશ. હું તમને ફરજના કંદમાં ફસાવવા માગું છું, એમ જો તમને જણાઈ આવે તો તમે મને ગમે તે શિક્ષા કરવા મુખ્તીઆર છો; પણ મારી યોજનાથી તમારું કાર્ય સમ્પૂર્ણપણે સિદ્ધ થઈ જાય તો આ આખું સુજોયના કહે છે તેટલું ઇનામ મને આપવું પડશે. હું આ મયાનક રથ નમાં—ભયંકર જંગલમાં રહેવાથી તદ્દન કંટાળી ગઈ છું. એ વાત આ આખું જાણે છેજ.”

“બહેન વિભાવરી ! તમારું કહેવું કાંઈ ગેરવ્યાજબી નથી. હું ફરી કહું છું અરે એટલુંજ નહીં પણ પ્રત્યક્ષ પૂર્વિક વચન આપું છું કે, હું તરે કદાચ જરૂર જરૂર કરીશજ ! વરે, પણ તારી યોજના કેવી છે—યુક્તિ શું છે તે તરતજ કહે.” સુજોયનાએ ફરી વિભાવરીને વિશ્વાસ આપ્યો.

“ તમારું બોલ્યું તમે પાળજો બસ એટલુંજ. (સત્યસિંહ તરફ વળીને) તમે મારી સાથે આવો. આ મઠના એક છેડા ઉપર મારે પોતાને રહેવાનો ઓરડો છે. ત્યાં સુધી આપણે પહોંચી જઈએ તે દરમિયાન તમારી બાબતમાં મને કાંઈ પૂછપરછ કરશે તો હું કહીશ કે તમે મારા સગા છો અને મને મળવા માટે આવ્યા છો. એટલું કહેવાથીજ પીડા પતી જશે. મઠની પેલી તરફ જવાના દરવાજાની કુંચી હું સ્ટેજમાં લઈ આવીશ. તે લઈ તમે દરવાજો ઉઘાડજો. પ્રાતઃકાળથી માંડીને તે સાંજ સુધી તે કેદીને તેજ મકાનમાં—નીમી દીધેલી જગ્યામાં—ગર્મે ત્યાં હરવા ફરવાની છૂટ આપવામાં આવેલી છે. રાત્રે તેને પશ્ચિમ દિશાના બુરજમાં પૂરી રાખવામાં આવે છે. ” વિભાવરીએ પોતાની યોજના જણાવી.

“ આ મઠની પશ્ચિમ બાજુએ એક મેટી દિવાલ છે અને તે દિવાલમાં એક મોટો દરવાજો અરે કે કાચારી છે ખરું ને ? ”

“ હા. તે વાત સાચી છે જ્યારે તમે તે જગ્યાનું આટલું બધું અનુક વર્ણન કરો છો. ભારે એ નિઃસંશય છે કે તમે તે જગ્યા નજીક હશે. ”

“ આ મઠમાંના બુણા—ખોંચરાની પણ મને પૂરેપૂરી માહિતી છે. એ વાત મેં તને પહેલાંજ કહી દીધી છે. તે કેદી ગૃહસ્થની મને મુજાકાત થઈ, એમ માની લે બપોલ તેને મઠમાંથી અથવા કિલ્લામાંથી મારે તેને છુપી રીતે બહાર શી રીતે લઈ જવો, એ તો તેં જણાવ્યું નહિ. ”

“ તે પણ હું તમને કહી સંજળાવું છું. આ મઠના પેલી તરફના ભાગમાં દિવસના ફક્ત એજ પહેરેગીરા પહેરો ભરતા ફરતા રહે છે. તે બન્ને જણા બહુજ દારૂડીયા છે તે હું સારી રીતે જાણું છું. એક દારૂનો શીશો ભરીને તેમને આપ્યો એટલે તેમની બધા આપણા નિર્ધારિત

માર્ગમાંથી દૂર થઈ જશે. પણ હું એમ કહેવા માગું છું કે જો તમે રાત્રીમાં સુધી અહીં થોભશો તો આટલી બધી ખટપટ કરવાની તમારે જરૂર રહેશેજ નહીં ! ”

વિભાવરીને જો પોતે છૂટી મૂકી દે અને તેને વિચાર કરવા વિશેષ વખત આપવામાં આવે તો તે વખતે ફરી પણ જાય. જો એમ થાય તો તે પોતાને દગો દઈને ફસાવી પણ શકે એ બનવા જોગ છે. એવી શંકા મનમાં ઉપસ્થિત થવાથી સત્યસિંહે કહ્યું—“ નારે ના ! થોભવાને માટે મને જરાએ સગવડ નથી. એ તો શુભચ્ચ દીનમ્ !

પ્રકરણ ૨૪ મું.

પાછા ચાલ્યા જાઓ !

સત્યસિંહના મનમાં શા વિચારો ચાલે છે એ વાત તે ચતુર ચતુરા વિભાવરી જોગણ જાણી ગઈ. તે સત્યસિંહને લાગી આવે એવા અવાજે બોલવા લાગી કે—

“ સજ્જન ગૃહસ્થ ! તમારા મનમાં શા શા વિચારો ચાલે છે, તે હું પૂર્ણપણે તમારી મુખમુદ્રા ઉપરથી જાણી શકી છું. તમારો મારા ઉપર વિશ્વાસ નથી એસતો તો તમારે મારું જમ્મે તે કરવું તેમાં મને વાંધો નથી. અહીં ક્યાં મારા મરી જવાથી કોઈ રાજ રંડાઈ જવાનું છે ! પણ મને અફસોસ એટલોજ થાય છે કે—તમે માણસને સારી રીતે પીછાણી શકતા નથી ! તમે માનવસ્વભાવના પરીક્ષક નથી.”

“ કંઈ તેવું છે ખરું ! ” સત્યસિંહે કહ્યું.

“ તો શું તમે મને મારી નાંખવા માગો છો તો મારી નાંખો, તેને માટે પણ હું પાછી પાની કરીશ નહીં—તે માટે પણ હું સર્વ રીતે તૈયાર છું ! ”

“હું તેમ પણ કરી શકતો નથી !”

“તો તમે શું કરવા માગો છો ?”

“તે પણ મને કંઈ સમજાતું નથી.”

“એટલે ?”

“હજી મનમાં જરા વસવસો રહી જાય છે.”

“અરે બહા માનવી ! હવે મારે તને શું કહેવું ? મારા ઉપર તારો વિશ્વાસ ખેસી શકે તેવું કોઈ પણ કાર્ય હું અત્યારે કરી શકતી નથી કે ખોલી શકતી નથી તે માટે હું લાચાર છું—નિરૂપાય છું. તમને ઠીક લાગે તો તમે આજે અહીંજ રહો અથવા ચાલ્યા જાઓ. હું તમને ફરેશમાં ફસાવું છું, એમ જો તમને જણાઈ આવે તો તમે મને ગમે તે શિક્ષા કરજો.”

“આખો દિવસ હું તારી ઉપર શી રીતે પહેરા રાખી શકીશ, તેજ મને સમજાતું નથી. કોઈ પણ કામ માટે તું મારી પાસેથી આઘી તો જવાનીજ. શું હું આખો દિવસ તારી સાથેજ રહી શકીશ ? એ તો મને લદ્દન અશક્ય લાગે છે.” આ પ્રશ્ન સત્યસિંહે તેના મનની પરીક્ષા જોવા માટે તેને પૂછ્યો.

“હજી પણ મારા ખોલવા ઉપર તમને વિશ્વાસ આવતો નથી. તમે મને ધનામની લાલચ આપી છે, તેથીજ હું તમને મદદ કરીશ કે નહીં ? એ બાંધતમાં તમને વસવસો થયા કરે છે તેને માટે હું તદ્દન નિરૂપાય છું. શું તમે માની શકો છો કે આ બંધકર સ્થાનમાં આખી જીંદગી વ્યતીત કરવાનું મેં મારી રાજીખુશીથી કબુલ કર્યું હશે ?

સુલોચના સત્યસિંહ પાસે જઈ ખોલી કે :—“મને લાગે છે કે એની ઉપર આપણે વિશ્વાસ રાખવામાં હરકત નથી.”

“મને પણ તેમજ લાગે છે !” આનંદે કહ્યું.

આખરે સત્યસિંહ—સુલોચના અને આનંદ એ ત્રણેનો મત એક

થવાથી વિભાવરી ઉપર વિશ્વાસ રાખવાનું અને તે કહે તેમ કરવાનું તરતજ નક્કી કરી નાંખવામાં આવ્યું.

“ વિભાવરી ! અમે હવે તારા બોલવા ઉપર વિશ્વાસ રાખવા અને તું કહે તેમ કરવા તૈયાર છીએ, પણ સુલોચના અહીં સાંજ સુધી શી રીતે રહી શકશે ? તે કેદીને ગુપ્ત માર્ગે નહસાડીને લઈ જવો એ તો નક્કીજ છે. હું તો અહીંના શિપાઈઓને નજરે પડવું, તે ઉચિત કાયદાકારક ધારતી નથી પણ ઉલટું જોખમ ભરેલું અને નુકશાનકારક ધારૂં છું. ”

“ કાલે સુલોચનાએ જે પ્રમાણે પેટમાં દુઃખવાનું બાનું-દોંગ કર્યો હતો તેમ આજે પણ કરવું, એટલે તેને અહીં રાખવાનું કામ મારા તરફ આવશે, અને હું તેને અહીંજ રાખી લઈશ. વળી મારી તમને એક બીજી સૂચના છે. ”

“ તે શી છે, કહે જોઈએ ? ”

“ તમે બધા અહીંથી જશો ત્યારે હું પણ તમારી સાથેજ આવીશ. કારણ કે, કેદીને નહસાડી લઈ જવામાં મારો હાથ છે, એ વાત તે દુષ્ટ પરમહંસ પાપાનંદ અરે પરમાનંદના ધ્યાનમાં આવ્યા વિના રહેશે નહિ. તે પોતાના ક્રોધને શાન્ત કરવા માંડે બળીદાન લીધા વિના કદાપિ રહી શકશે નહિ. ” એટલું બોલી બચબીત મુખમુદ્રાએ તે એમરડાની ચારે તરફ જોવા લાગી. તે ધીમે સ્વરે પુનઃ બોલવા લાગી કે—“ તે પરમહંસ પરમાનંદ નહીં પણ પ્રત્યક્ષ પાપની પ્રતિમારૂપ પાપાનંદ છે. તે બચંકર કાવત્રાંખોર છે. તેનું ફક્ત નામ સાંભળતાંજ માલવદેશના દક્ષિણ વિભાગના તમામ લોકો થરથર ધ્રુજે છે. તે મહંત એક મહાન બચાનક ગુપ્ત સંસ્થાનો પ્રમુખ છે—અધિકારી છે. તે સંસ્થાના લોકોની શિક્ષા કરવાની રીતિ અતિશય બચંકર અને છુપી છે. તેમજ... ”

તેનું આ કથન સાંભળી આનંદ જરા ધ્રુજ્યો. થોડી વાર પછી તે બોલ્યો—“ આ મઠના લોકોએ છ વર્ષ પહેલાં મને જે ધમકીઓ આપી હતી તે હજુ પણ મારા સ્મરણમાંથી ખસી શકી નથી. ”

અતિશય જંભીર અને શરવીરતા બરેલી મુખમુદ્રાએ દાંત કચકચાવાને ધીમે પણ પ્રભાવશાળી અને નિશ્ચયદર્શક અવાજે સત્યસિંહ બોલ્યો:—“ સરદાર સામંતસિંહ અત્યારે કેવા ભયંકર લોકોની પ્રપંચ-જાળમાં સળંગ સપડાયા છે, તે મારા ધ્યાનમાં ઘણીજ સારી રીતે આવી ગયું છે છતાં પણ તે ભયની જરાએ પરવાહ ન કરતાં હું મારા કામનો—ધારેલી ધારણાં.—કદાપિ ત્યાગ કરીશ નહિ તે નહિજ ! ”

“ તમે શું કહો છો તે કાંઈ મારા સમજવામાં આવતું નથી ” સુત્રોચનાએ કહ્યું.

“ અમારા આ માલવદેશના ઉત્તર વિભાગમાં એક મહાન ભયંકર સંસ્થા છે. એ તાત તમારા સાંભળવામાં નહીં આવી હોય. તે સંસ્થાનું સામર્થ્ય ખુબજ પ્રચંડ—પ્રબળ અને અગમ્ય છે. તે રસ્તાઓ અને રિવાજો પણ ખુબજ છુપા છે. અત્યારે જે ગૃહસ્થ કેદખાનામાં પડ્યા છે, તેઓ તે રક્તપાતી મંડળના એક વન્ધિ દરજ્જાના અધિકારીના હાથમાં સપડાયા છે એ હું નિઃશંકપણે અનુમાન કરી શકું છું. ” સત્યસિંહે ધીમે અવાજે કહ્યું.

‘ તો શું તેઓનો અહીંથી છુટકારો કરવાનું કામ સર્વથા અશક્ય છે ? ’

“ તે સંસ્થાના—મંડળના સભાસદો ગમે તેટલા સામર્થ્યવાન હોય છતાં પણ તેઓ આપણા સરખાજ મનુષ્યો છે, કાંઈ દેવ કે રાક્ષસ નથી. તેમની જાગને છેદન કરી નાંખવાનું કામ અશક્ય છે, એમ માની લેવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. તેમને ફસાવવાનું કામ હું મારા માથે લઉં છું. તેમની લુચ્ચાઇઓ હવે પૂરેપૂરી મારા ધ્યાનમાં

આવી ગઈ છે. આ મઠ અને તેના છુપા રસ્તાઓ તથા અહીં ઉતરેલા મુસાફરોની સાથે ચલાવવામાં આવતી ચાલ, વિગેરે બાબતો હવે સારી રીતે મારા ધ્યાનમાં આવી ચૂકી છે. બહેન સુલોચના ! હવે તમારે અહીં રહેવાનું કંઈ પણ કારણ નથી. તમે અહીંથી તરતજ નિકળી પડો અને પરમ દિવસે રાત્રે આપણે જે દેવાલયમાં રાત રજાં હતાં તે મંદિરમાં જઈને રહો. ત્યાં રજાં રજાં અમારી વાટ જોજો. અમે બન્ને આ ચોર દરવાજે પાછા જઈ સંધ્યાકાળ થતાં સુધી અહીંજ ક્યાંક આસપાસ છુપાઈને ચુપચાપ પડ્યા રહીશું. વિભાવરી ! સાંજે બે ઘડી રાત ગયા પછી અમે પાછા અહીંજ આવીશું. તું અમને આજ ઓરડામાં આવડાને મળજો. આજની જેમજ અમે બન્ને અંદર આવીશું અને અમારા શૂરવાર સસાજ સિપાઈઓ અમારી સાથેજ આવશે. ”

“ ઠીક છે, તમે અત્યારે કહ્યું તે પ્રમાણેજ હું વર્તીશ. તમને ગમે તેવી તમે ગોઠવણ કરજો. ”

“ વિભાવરી બહેન ! અમારું કામ થયા પછી હું તમને ઈનામ તો આપીશજ તે જુદું, પણ અત્યારે બાના તરીકે હું તમને થોડું ઘણું આપું છું તે તમે રાખી લ્યો. એમ કહી સુનાચનાએ પોતાના હાથની આંગળીમાંથી એક હીરાની વીંટી કાઢી તેને આપી. તે જરા આનાકાની સાથે વિભાવરીએ લઈ લીધા.

“ જો વિભાવરી ! આ બાંધ સુરક્ષિત રીતે આ બચાંકર મઠ-માંથી સુખરૂપ બહાર નિકળી ગઈ છે, એ અમારા બાણુવામાં આવ્યા વિના અમે અહીંથી દૂર જવાના નથી સમજી ને ? ”

વિભાવરી બહુજ ધીમે પણ ગંભીર અવાજે બોલી કે—“ હવે તમારે મને ધમકી આપવાનું કંઈ પણ કારણ નથી. આજે જો કે, તમારું મન મારા તરફ-મારી બાબતમાં શંકા બરેલું છે પણ આવતી

કાલેજ તમે મારી શ્લુતિ ક્યાં વિના રહેશો નહિ, એવી મને ખાત્રી છે.”

ચોડી વાર પછી સત્યસિંહે સુલોચનાને કહ્યું કે, “બહેન સુલોચના ! સાવધ રહેજો. અમે જઈએ છીએ અને તમે પણ તે મંદિરમાં પાછાં ચાલ્યાં જાઓ !”

તરતમાંજ તેઓ એક બીજાથી છુટાં પડી ગયાં. સત્યસિંહ તથા આનંદ ચોર દરવાજે થઈ ગુફામાં જઈ પહોંચ્યા. તેમને રસ્તામાં કોઈપણ જાતનો વાંધો કે હરકત આવી નહિ.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

ગજબ ! ઘાત થઈ ગયો ! હવે શું થશે ?

સૂર્યનારાયણ આખા દિવસનો પોતાનો પ્રવાસ પૂર્ણ કરી અસ્તાચળ પ્રત્યે ચાલ્યા ગયા. સંધ્યા સમય થઈ ગયો. પશ્ચિમ દિશા લાલચોળ જણાવા લાગી. ધીમે ધીમે અંધકાર વધુને વધુ ગાઢ થતો ગયો અને ચારે તરફ અંધકાર અને શ્યામાંગર ધારણ કરી રજની-દેવીએ પોતાનું સામ્રાજ્ય સૃષ્ટિ ઉપર સ્થાપી દીધું.

પહેલાંથીજ માણસને રાત્રિ અને તે પણ અંધકારમય રાત્રિ-દુઃખદ લાગે છે. તે રાત જર વસ્તીમાં વ્યતીત કરવાની હોય તો તો કંઈ લાગતું નથી, એ ખરૂં છે પણ તમે તમારા ઘરનો ત્યાગ કરી ત્યાંથી એકજ ગાઉ છેટે જઈને એકાદ વૃક્ષની નીચે પડી રહી રાત્રિ વ્યતીત કરી જુઓ ! એટલે તે અંધકારમય રજનીના દુઃખદાયક અને બચળસ કરાવતો અનુભવ મળશે. શહેરની પાસેનાજ નિર્જન વનવગડામાં મનુષ્યને રાત રહેવાનું બહુજ કઠિન અને બચપ્રદ લાગે છે, તો પછી વિંધ્યાદ્રિ પર્વત સરખા બચાનક પર્વતના તદ્દન મધ્ય ભાગમાં, સિંહમુખ એ નામક યથાર્થ રીતે સાર્થક કરનારા ઘાટની

તદન પાસેનાજ પ્રદેશમાં, એટલુંજ નહિ પણ ભયંકર રીતે અમર અને ક્રોધિત થએલા સર્પની ફેણ ઉપર પોતે પગ મૂકે છે, તે આખત સારી રીતે જાણવા છતાં પણ જે એ મનુષ્યો એક અંધકાર-મય ગુફામાં સ્વસ્થ અને શાંત ચિત્તે બેઠા હતા, તેમની કિંમત કટલી બધી જગરદસ્ત અને ચમત્કારિક હશે વાર ? વાંચકો ! આપ તેમના ધૈર્યનું તોત્ર કરી કિંમત આંકી શકો તેમ છો ખરા કે ?

નિર્જન-જન રહિત-સ્થાનમાં બેઠેલા મનુષ્યને ભૂત પ્રેત યક્ષ રાક્ષસ અથવા પિશાચ્યોનીના સંબંધમાં ભય ન લાગે તે બનવાજોગ છે છતાં પણ એકાદ ભયંકર ક્રોધિત સર્પ પોતાની, સામેથી પુકાડા મારી પોતાનાજ શરીર ઉપર આવી, પોતાની વિષમય દાદોથી કરડશે, અથવા પાસેનીજ ઝાડીમાં છુપાઇને બેઠેલો સિંહ કે શાધ પોતાની ઉપર હુલો કરી તેના રાક્ષસી પંજમાં ક્યારે સપડાવશે, તેનો નિયમ નથી, એવું મનમાં આવવાથી તે (મનુષ્ય) ભયભીત થયા વિના રહેશે નહિ.

એટલું છતાં પણ પોતે હાથમાં લીધેલું કામ પેરાપકારનું છે, એ એકજ વાત સત્યસિંહ અને આનંદના અંતઃકરણમાં રમમાણુ કરતી હતી. તેમના હૃદયને કાંઈ પણ જાનના ભયનો સ્પર્શ થયો નહોતો. તેમાં પણ સત્યસિંહ પોતે રસિક અને ચતુર ચિત્રકાર હોવાથી સાયંકાળ પછી અંધકાર છવાઈ જતાં સુધીમાં પર્વત પ્રદેશના સૌંદર્યના દેખાવો ક્ષણે ક્ષણે કેવી રીતે પસંદાતા જાય છે, એ દેખાવ તેને દ્રષ્ટિ-ગોચર થતો હોવાથી તેના અંતઃકરણને અનન્ય આનંદનો અનુપમ અને અકલ્પિત અનુભવ થતો હતો.

પરમ દયાળુ પરમેશ્વરે જે સૃષ્ટિ નિર્માણ કરી હતી તે સૃષ્ટિ રહી રહીને વચમાં વચમાં જે જે વૈભવો પ્રકટ કરતી હતી, એ વાત જેમ જેમ તેના ધ્યાનમાં સારી રીતે આવતી જતી હતી તેમ તેમ

તેના ઇશ્વર સંબંધના ઉદાત્ત વિચારો વધારે ને વધારે પ્રગલ્ભ અને પ્રમળ થઈ જાયા. તે તદ્દન નિર્મલ અંતઃકર્ણ પરમાત્માનું ચિંતન કરતો બેઠો હતો.

લગભગ ચાર ઘડી સત ગયા પછી તે બંને મડ તરફ જવા માટે ત્યાંથી જઈયા. તેઓ થોડાજ વાર પછી છેક મઠની પાસે જઈ પહોંચ્યા. તે વખતે સત્યસિંહે પોતાના મિત્ર આનંદને કહ્યું કે— “મિત્ર ! તમે તમારું ખજૂર મ્યાનમાંથી કાઢી હાથમાં રાખો. તે બહુ કામનું અને જરૂરી છે. વખત છે અને કદાચિત્ કાંઈ દગો થાય તો કામમાં આવે. ”

“ડીક છે. હું તેમ કંઈ છું પણ જો કદાચ કાંઈ નવા જુની થશે તો હું મારા પ્રાણનો યોગ્ય બદલો લીધા વિના રહીશ નહિ. તે માટે તમે તદ્દન બેઠા રહો. ”

બહુજ સાવધાનતાથી યુક્તા હોયે જો દરવાજો હતો તે તેઓએ ઉઘાડ્યો. દરવાજો ઉઘાડી બંને નીચે કેતર્યા. સારા ભાગ્યે તેમને કાંઈ પણ રીતની દરકત આવી નહિ. મઠનો પાછળનો દરવાજો પણ ઉઘાડોજ હતો. તે દરવાજામાંથી તેઓ બેઠક મડમાં પેઠા અને મલીમાંથી આગળ જઈ તેઓએ ચોર દરવાજો ઉઘાડ્યો.

તેઓએ કરેલા ઠરાવ પ્રમાણે તે ઓરડામાં બંગલુ વિભાવરી તે બંનેની વાટ જોતી બેઠી હતી. તેના મનમાં કાંઈ કપટ છે કે નહિ ? તે જોવા માટે તેઓએ પોતાની નજર તેના ઉપર નાંખી પણ તે જરાએ ડરી ગઈ હોય અથવા તો ભાંખીત થઈ હોય તેવું કાંઈ પણ ચિહ્ન જણાયું નહિ.

“હું ક્યારનીએ તમારી વાટ જોતી અહીં બેસી રહી છું. સુસોયના બહેન અહીંથી બપોરેજ સુખરૂપ આપ્યાં ગયાં. ” વિભાવ-
રીએ કહ્યું.

“ હું અમારી સાથે બહુજ ખુલા દિલથી વર્તી છે તે માટે અમે વિભાવરી ! તારો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ. હવે તારી દરેક દરેક વાત ઉપર વિશ્વાસ રાખવા અમે તૈયાર છીએ-ખુશી છીએ. અમારું કામ કાંઈ પણ ખટપટ થયા વિના કે વગર ઘોંઘાટે પાર પડશે તો તને સાંઝે ઇનામ મળશે, એ વાત તો તારા ધ્યાનમાં હશેજ. ”

“ મારા ઉપર અત્યારે જો કે તમારો સમ્પૂર્ણ વિશ્વાસ બેસતો નથી, તેને માટે હું જરાએ ખોટું લગાડતી નથી અને તમને કાંઈ દોષ પણ દેતી નથી. તમારો સમ્પૂર્ણ વિશ્વાસ તરતમાંજ હવે મારા ઉપર બેસશે. વારૂ, પણ તમારામાંથી મારી સાથે કાણુ આવશે અને ખીજી ક્યાં થોભશે ? ”

“ હું તારી સાથે આવીશ અને આ મારા મિત્ર આનંદ આ ચોર દરવાજાની પાછળની ગલીમાં છુપાઈને બેસી રહેશે. ”

તે સાંભળતાંજ આનંદે ફરી ચોર દરવાજા ઉઘાડ્યો અને પોતે દરવાજાની પાછળની ગલીમાં ચાલ્યો ગયો. દરવાજા પાછા હતો તેમ ને તેમ વાસી દેવામાં આવ્યો. પછી સલસિહે વિભાવરીને પૂછ્યું-“ હું તારી સાથે આવીશ; પણ વચમાં હથિયારખંચ માણસો મળશે ખરાં કે ? ”

“ નહીં ! ” વિભાવરીએ ખુલાસો કર્યો.

“ કદાચિત્ મળે તો પણ તેનાથી હું ડરી જવાનો નથી. બધા એટલોજ લાગે છે કે રખેને તેઓ મને ઓળખી લે ! ”

“ જો એમજ છે તો તમે મને કહો કે-ત્રગુ ચાર દિવસ પહેલાં જે જીવાન માણસને કેદ કરીને માયાથી તે ગળા સુધીની કાળી ટોપી પહેરાવીને લાવવામાં આવ્યો હતો તે તમે પોતેજ છો કે ? ”

“ હા. પણ તે વાત તારા જાણવામાં ક્યાંથી આવી ? ”

“ અજાસંઘ અને તેના હાથ નીચેના સિપાઈઓ જ્યારે તમને

પકડીને અહીં લાવ્યા હતા ત્યારે મેં તમને જોયા હતા.”

“ મારી જેમજ આંખો ઉપર પાટા બાંધીને આજ સુધી કેટલા માણસોને છુપી રીતે-અજાણપણામાં આ મઠમાંથી બહાર કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હશે ? ”

“ જ્યારથી હું અહીં આવી છું ત્યારથી મારી જાણ પ્રમાણે પાંચ છ જણનેજ તેવી રીતે છુપે રસ્તેથી બહાર કાઢવામાં આવ્યા હશે.”

“ તુ અહીં ક્યારથી આવી રહી છે ? ”

“ ધણાં વર્ષોઈ-પણ નહીં ધ્યાન નથી.”

“ તો પણ આશરે કેટલાં વર્ષોથી ? ”

“ સનાસરી દશ વર્ષથી ! ”

એટલી વાતચિત થઈ રહ્યા પછી વિભાવરીએ તે ઓરડામાંથી મઠમાં જવાનો દરવાજો ઉઘાડ્યો અને પોતે બહાર પડી. તેની પાછળ પાછળજ અસ્તેથી સત્યસિંહ પણ બહાર નિકળ્યો.

થોડાજ વખતમાં તે બંને જણાં મઠને એક છેડે આવેલી એક નાનકડી ઓરડીમાં જઈ બેઠાં. તે ઓરડીમાં એક આસન ઉપર વિભાવરીએ સત્યસિંહને બેસાડ્યો. પછી તેણીએ એક તાકું ઉઘાડ્યું અને તેમાંથી એક દારૂથી ભરેલો શીશો કાઢ્યો. બીજી એક પેટી ઉઘાડી તેમાંથી એક પડીકી કાઢી અને પડીકીમાંની ઘોળા ભૂંડી તે મઘના શીશામાં તેણે નાંખી. વિભાવરીનું આ કૃત્ય સત્યસિંહ ધ્યાનપૂર્વક જોતો હતો. પછી તેણે જાવાના શરીર ઉપર હોય તેવી એક કફની, રૂદ્રાક્ષની એક માળા અને થોડીક રાખ, એમ ત્રણ ચીજો પોતાની સાથે લઈ લીધી. એટલી તૈયારી કરી લીધા પછી વિભાવરીએ સત્યસિંહને કહ્યું કે-“ મારી પાછળ પાછળ તમે ચુપચાપ થઈને ચાલ્યા આવો. મેં બહુજ સાવધાનતાથી બંધી બાજી તૈયાર કરી રાખી છે. મને ખાતરી છે, એટલુંજ નહીં પણ પૂરેપૂરો વિશ્વાસ છે કે આપણું કામ કામ પણ જાતની હરકત વિના સુખેથી સિદ્ધ થઈ જશે.”

તે ઝોરડીમાંથી બહાર નિકળી તેઓ વગર દરકને એક આંગણમાં આવી પહોંચ્યાં. તે આંગણાની દિવાલમાં એક દરવાજો હતો. ત્યાં જઈ પહોંચતાંજ વિભાવરીએ પોતાની કફનમાંથી એક કુંચી કાઢી. આ કુંચી જેના કબજામાં હતી તેની પાસેથી તેણે તે માગી લીધી હતી. આ દરવાજાની પેલી તરફ એક નાનકડું મેદાન હતું તે મેદાનની પેલી તરફ એક ઇમારત હતી. તે ઇમારતથી થોડે દૂર તેઓ ગયાં એટલા નાં તે ડોકણેના એક પહેરેગીરે “કાણુ છે ?” એવો સવાલ કર્યો તે સાંભળી વિભાવરી તે પહેરેગીરની મસ્કરી કરતી હોય તેમ તેને કહેવા લાગી કે—“કાંઈ-કાંઈ-એકાદ હાટપુટ-ત્રટોકટો બાવો નથી. તદ્દન ગરંબ એવી એક ડેશાં-ખાઈ માણસ-છું. અરે દમન ! મારી તરફ જઈ કટાણું મો કરંશ નહીં. હું અહીં શા માટે આવી છું. તે હવે તને સાફ સાફ કહી દઉં છું !”

“અચ્છું, પણ આ તારી સાથે કાણુ છે ?”

અત્યારે ચારે તરફ અંધકાર છવાયેલો હોવાથી તે પહેરેગીરને સારી રીતે સત્યસિંહ દેખાયો નહીં તેથી તે તેને ઓળખી શક્યો નહીં. એટલામાં બીજો પહેરેગીર પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો.

“આ મારો ભાણેજ છે ! આજેજ સાયંડાળે તે મને મળવા આવ્યો છે. અરેરે ! ગરંબ બિચારો ! પહેલાં તે માંદો હતો અને તે માંદગીમાંથી ઉઠ્યા પછી તેણે પોતાની જગ્યાન ખાઈ દીધી છે—તે મુંગો છે. ઇશ્વરને ગમ્યું તે ખરું ! તેમાં આપણે શું કરી શકીએ દમન !” વિભાવરે એ તોપ મારી.

“આ પુરૂષની જે વાચા બંધ થઈ છે તે બંધ ન થતાં તેને બદલે કાંઈ બાબડીની વાચા બંધ થઈ હોત તો તેનો બકરાદ-તવારો તો બંધ થઈ જાત. જે એમ થયું હોત તો હું બહુ રાજ થાત હો વિભાવરી !”

“હું તારા મસ્કરા સ્વભાવથી કાંઈ અનણી નથી. વાર, દમન ! હું તને શું કહું છું તે તું ધ્યાન દઇ સાંભળ ! પેલી તરફના ભેગવના મંદિરમાં એક ચમત્કારિક સ્થંભ છે. તેની સાથે પીઠ ધસવામાં આવે તો ભૂતપ્રાયા યાને પિશાચપ્રાયા નષ્ટ થાય છે. એ બાળતનો અનુભવ આજ સુધીમાં હજારો લોકોને મળેલો છે. એ વાત તો તું જાણેજ છે. જો કોઈ પિશાચપ્રાચ થવાથી આની વાચા બંધ થઈ ગઇ હશે—મુંગો થયો હશે—તો તે ઉપાય કરી જીવાની ઈચ્છા થવાને લીધે મેં ખાસ એને અહીં બોલાવી મંગાવ્યો છે; માટે કૃપા કરી તે મંદિરની કુંચી તું મને ફક્ત એ ધડીને માટે આપ !”

“વાહરે ! વિભાવરી બાપ, તારી વાત તો બહુ સારી છે ને શું ? પણ કાલે જ આ વાત પેલા દાદાના જણવામાં આવી તો તે માંડે બોડું કાપી નાંખ્યા વિના રહેશે નહિ. તારા બાણેજના મુંગા-પણાના બદલામાં મારે માંડે બોડું ગુમાવી દેવું, એવો વેપલો હું હજી શાખ્યો નથી હોં કે મારી બા !”

“અરે પણ દમન ! તું આટલો બધો ભય શા માટે પામે છે ? આ વાત મહાંતને કહેવા માટે કાણ નવરો છે ? પણ તું માંડે આટલું કામ કરે તો તને ચાપવા માટે શું લાગી છું, તે જો તો ખરો મુઆ !”

દાડેનો શીશો જતાંજ તે દાડીયા દમનના મોંમાં પાણી છુટ્યું. તે પોતાના બીજા ભાઈબંધને કહેવા લાગ્યો—“અલ્યા રામદેજી ! માળો આ તો સારો વેપલો થતો દૈબું જો ! આપ વેપલો સારો છે કે નહિ, તે મને કેા રામદેજી ! નો કેા તો તમને મારા ગળાના હમ સે મારા બાપત્રા !”

રામદેજી પણ હોઠ ચાટતાં બોલ્યો—“હારા માટે પૂસો સો કાં ! માળે આજ કંઈ ટાઢ પડે સે ને હું !”

આખરે બહુ રકઝક કર્યા પછી બન્ને પહેરગીરોએ વિભાવરીને

કુંચી આપી. દારૂનો શીશો તેની પાસેથી તેઓએ લઈ લીધો અને કહ્યું કે—“વિભાવરી, તું મને તાણુ કરે સે તો લે હું લાઅર સું. આ ધ મારી કમરે કુંસીઓનો ઝુડો ખોદેલો સે તેમાં ધ કુંચી માળી ક્યાંક છુપાઈ ગઈ સે. માટે તું આ હંધો કુંચીઓનો ઝુડો લઈ જા. તારૂં કામ થઈ રહે એટલે અમને તે પાસો દઈ જજો મારી માવડી ! અરે રામદેજી, ઉઠ મારા બા ઉઠ. આપણે પણ હેંડો મારા આપણા. વોલી ગદ્દા સે ને ત્યાં કણે જઈ આપણે આ દનિયાનું અમરત પીજીએ અને ત્યાંજ થોડો વખત લેઈ મારીએ.” કુંચીઓનો જુડો વિભાવરીને આપી દઈ તે બન્ને દારૂડીયા પહેરેગીરો પોતાના ધારેલા ઠેકાણે દારૂના શીશાને સાથે લઈ ઉપડી ગયા. તે દારૂમાં ખેલાન થઈ જવાની ભૂડી નાંખેલી હોવાથી તે બન્ને પહેરેગીરો તરફથી કાંઈ પણ ચિંતા રાખવાનું કારણજ નહોતું.

થોડી વારમાંજ તે બન્ને—સત્યસિંહ અને વિભાવરી—દેવાલયના દરવાજે આવી પહોંચ્યાં. પોતાની પાસેના કુંચીઓના લુમખામાંથી વિભાવરીએ એક કુંચી કાઢી સત્યસિંહને આપી અને તેને દરવાજે ઉઘાડવાનું કહ્યું. તે તાળું ઉઘાડે છે એટલામાં તો પાછળના ભાગમાં કોઈનાં પગલાંનો અવાજ તેઓના સાંભળવામાં આવ્યો. તેથી તે બન્નેએ પાછું વાળીને જોયું તો તેમને જણાયું કે, “દેવાલયની દિવાલની પાસેથી કોઈ એક ઉચો પુરૂષ પોતાની તરફ આવે છે.” એટલામાં “ત્યાં કોણ છે ?” એવા બહુજ ધમકી ભરેલા અને કડક અવાજે ઉચ્ચારવામાં આવેલા શબ્દો તેઓના સાંભળવામાં આવ્યા. આવી આકસ્મિક રીતે પોતાના કામમાં વિદ્ધ આવેલું જોઈ વિભાવરી જોગણુની હિંમત તદ્દન નષ્ટ થઈ ગઈ અને ભયભીત અવાજે નીચેના શબ્દો તેના મુખમાંથી બહાર પડ્યા.

“સત્યસિંહ ! ગજબ થયો ! ઘાત થઈ ગયો !! હવે શું થશે ?”

પ્રકરણ ૨૬ મું.

પરમાનંદ કે પાપાનંદ ?

“ પરમહંસ પરમાનંદ નામના આ મહના માલેક-મહાન્ત અહીં આવી પહોંચ્યા છે. ” વિભાવરીના આ ભયભીત શબ્દો સાંભળતાંજ, પોતાના ઉપર કેવી આકૃત અચાનક આવી પડી છે, તે વાત તરતજ સત્યસિંહના ધ્યાનમાં આવી ગઈ. પણ હવે તેને વિચાર કરવા માટે એ ચાર પળ સિવાય વધારે વખત નહોતો

“ અરે ! આ તો વિભાવરીના શબ્દો ! આવા અંધકારમય સતના વખતમાં તું અહીં ક્યાંથી ! ? શા માટે આવી હતી ? તારી સાથે આ કાણુ છે ! ? ” પરમહંસ પરમાનંદે પરમાશ્ચર્યથી વિભાવરીને પૂછ્યું.

આ વખતે વિભાવરી તદ્દન ગભરાઈ ગઈ. તે થરથર ધ્રુજવા લાગી અને બહુજ દયામણું મોટું કરી-કટપટ કરતી બોલીઃ-“ સ્વામિ મહારાજ ! ક્ષમા કરો. મારી ભૂલ થઈ. મારા ઉપર દયા કરો ! ”

“ હું સમજ્યો સમજ્યો ! હું સારી રીતે સમજ્યો વિભાવરી ! ! મારી સાથે કપટ કરવાનો તમારો બધાનો વિચાર થયો લાગે છે. પણ યાદ રાખજો કે મારા જેવા પરાક્રમી પુરુષની સાથે બાય બીડવાની છે. ”

વિભાવરી અને પરમહંસ પરમાનંદની વચ્ચે થતી વાતચિત પૂરી થાય તે પહેલાં તો સત્યસિંહે હવે શું કરવું એ બાબતનો ખેતે પૂરેપૂરો નિશ્ચય કરી લીધો હતો. વિભાવરી જેમ જેમ વખત જતો હતો તેમ તેમ પ્રસંગાવધાનના-હિંમતનો-વધારે ને વધારે ત્યાગ કરતી જતી હતી તે વાત સત્યસિંહ પામી ગયો અને તે બાવાએ ખરી

વાત જાણી લીધી છે એમ પણ તેને ખાત્રી થઈ. અત્યારે પોતાની ઉપર જે સંકટોથી ભરપૂર-શિરસદાનો પ્રસંગ આવી પડ્યો છે, તેમાંથી બહુજ હિંમત અને બહાદુરીથી મુક્ત થવાનો વિચાર તેણે કરી લીધો. જેમ કોઈ વાદ્ય પોતાના બક્ષ ઉપર એકદમ ઝડપ મૂકે છે, તે પ્રમાણે સત્યસિંહે તે પરમહંસ પરમાનંદ ઉપર ઝડપ મારી અને તરતજ તેને તેણે જમીન ઉપર ચત્તોપાટ પાડી દીધો.

પછી તેની છાતી ઉપર ઢીંચણ ટેકવી, પોતાના પગની નીચે તેનો એક હાથ દબાવી, પોતાનો ડાબો હાથ તેના મુખ ઉપર દબાવી રાખ્યો અને જમણે હાથે એક કાતિલ ખંજર તેની છાતી સામે ધરી રાખી તે બોલ્યો—“ઓ હુંટારા બાવા ! સાધુના રૂપમાં શયતાન ! જે એક પણ બુદ્ધિ તું પાડી છે તો તરતજ આ ખંજરથી હું તારી છાતી ચીરી નાંખીશ. અત્યારે હું મારા જીવ ઉપર આવી ગયો છું—મરણીયો બની ગયા છું. જે તું જરાએ ગડબડ કરીશ તો જરૂર હું તને મારી નાંખીશ ! પછી માફ ગમે તેમ થશે તેની મને લગારે પરવાહ—દરકાર નથી.”

વિભાવરી આ વખતે અચાનક આવેલી આક્રમકતાથી આવરી બની જઈ સત્યાસંહનું તમામ કામ સ્તબ્ધપણે જોતી-ચથરતી-ધ્રુજતી ઉભી હતી. તેની તરફ જંઘ સત્યસિંહે કહ્યું—

“વિભાવરી ! ઉતાવળ કર, દરવાજાનું તાળું ઉઘાડી નાંખ. હરી જવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. આપણો ઉદ્દેશ હજી પણ વગર હરકતે સિદ્ધ થશે. પહેલાં તું એકાદ દોરી મળે તો મને જલદી લાવી આપ !”

વિભાવરીને પુનઃ હિંમત આવી. તેણે દરવાજાનું તાળું ઉઘાડ્યું અને અંદર જઈને દોરી ખોળવા લાગી. થોડાજ વખતમાં તેને બહુજ મજબુત, ચીકણી અને ઝીણી દોરીનું એક બંડલ મળી આવ્યું. તે

તેણે તરતજ લાવીને સત્યસિંહને આપ્યું. સત્યસિંહે પોતાનો જમણો હાથ છુટો કરવા ખંજર પોતાના મુખમાં લીધું અને ઢીંચણવતી તે સાધુની જાતી ખુબ દખાવી રાખી. પોતાનો ડાબો હાથ પણ તેણે તેના મુખ ઉપરથી લઈ લીધો. મોઢું ખુલ્લું થયું છતાં પણ તે પરમહંસ પરમાનન્દના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ બહાર નીકળી શક્યો નહિ. કારણ કે સત્યસિંહના તમામ શરીરનો બાર તેની જાતી ઉપરજ હતો.

પરમહંસ પરમાનન્દની આવી સ્થિતિ થવાથી તેની મુખમુદ્રા એક રાક્ષસ સરખી બયાનક દેખાવા લાગી.

તેની તરફ જરાએ ધ્યાન ન આપતાં સત્યસિંહે પ્રથમ પરમહંસના બે હાથ બાંધ્યા અને પછી પગ પણ જકડીને ખુબ સખત બાંધ્યા. આ કાર્ય પુરું થતાંજ સત્યસિંહ તેની જાતી ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને ખંજર પાછું મોંમાંથી હતું તેમ ને તેમ હાથમાં લીધું.

જાતી ઉપરનો બાર જરા ઓછો થતાંજ તે બયંકર મહન્ત ધીમેથી બોલ્યો—“ મારા પ્રાણ લેવાનો તો તમારો વિચાર—ધરાદો નથી ને ? ”

એ પ્રશ્ન પૂછવાનું કારણ એ હતું કે પહેલાં સત્યસિંહે તેને જે ધમકી આપી હતી અને તેણે અત્યારે જે કામ કરવા માંડ્યું હતું, તે ઉપરથી આ માણસ મારા પ્રાણ લેશે કે શું ? એવી શંકા તે મહન્તના મલીન મનમાં ઉત્પન્ન થઈ હતી.

“ ઓ મલીન મનના મહન્ત ! તું જો અમારા કામમાં કાંઈ પણ અડચણ નહીં કરીશ તો તારા પ્રાણ લેવાની મારી બિલકુલ ઈચ્છાજ નથી. ” સત્યસિંહે બાર દબને કહ્યું.

“ તમારું તેવું તે શું કામ છે ? મારી ઉપર આમ ગળ્ગ ગુળ્ગ-રવાનું કારણ ? ”

“ ઓ નટખટ—નરખર ! ચૂપ રહે. વગર કારણે કોઈને ત્રાસ આપવો

અચ્ચ સ્વતંત્ર કરવો, એ વાત કે વિચાર અને જરાએ પસંદ નથી. તો પણ અમારે માટે આ સમય બહુજ કટાકટીનો અને જોખમ ભરેલો હોવાથી મેં દયા-માયાને ગોટાપોટા કરી એક તરફ મૂકી લીધી છે. હવે જો તું એક પણ કષ્ટ બોલીશ તો હું આ ખંજર તારી જાતીમાં બેંકી દઈશ. ફક્ત હું તને પૂછું તે સવાલોના જવાબોજ તું આપ.”

તે બાવાના હાથ-પગ બાંધવામાં અને ઉપરની વાતચિત કરવામાં બહુ તો બે ચાર મિનિટ જેટલો વખત લાગ્યો હશે. પછી સત્યસિંહે તેના હાથ પગ એકત્ર બાંધીને તે મહનતની ગાંસડી બાંધી. તે ગાંસડી પોતાના બાંધે ઉપાડી લઈ વિભાવરીએ જે દરવાજો ઉઘાડ્યો હતો તે દરવાજામાંથી સત્યસિંહ દેવાલયમાં ગયો. દરવાજો બંધ કરવા વિભાવરીને કહેવામાં આવતાંજ તેણે તેમ કર્યું. વિભાવરીએ અંદરથી દરવાજાને તાળું મારીને તેની કુંચી સત્યસિંહને આપી.

આ ઈમારતમાં એક સમાધમાં ગ્રીણા દીવો બળતો હતો. સત્યસિંહે તેની ચારે તરફ એક વાર સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિએ અવલોકન કર્યું અને ત્યાં કાંઈ માણસ નથી, એવી તેણે ખાત્રી કરી લીધી.

તે નામે પરમાનન્દ પણ કરણીએ પાપાનન્દ જેવા બાવાની બાબતમાં પૂર્ણપણે સંતોષકરક નહીં તો પણ કેટલેક અંશે સંતોષ-જનક ગોઠવણ થઈ. હવે તેને વધારે હેરાન કરવાનું સત્યસિંહે માંડી વાળ્યું; પણ સમય બહુજ કઠિન હોવાથી હજી પણ તે બાવાની બાબતમાં એક બંદોબસ્ત વધારે કરવાની જરૂર હતી.

હવે જો તે તે બાવાને તેજ સ્થિતિમાં મૂકી ચાલ્યો જાય તો પોતે દૂર ગયા પછી કદાચને તે જીમાજીમ કરી મૂકશે તો મઠમાંના લોકો હોંશિયાર-સાવધ થઈ ત્યાં આવી પહોંચશે અને બહુજ ગડમડ થઈ જશે અને ધણા દિવસથી રાતદિવસ સખત સંકટો સહન કરી જીતેલી બધી બાજી બગડી જશે અને ધન્યું સોનું બધુંજે ધુળધાણી થઈ

જાણે. એના પરિણામે શું ? ભયંકર મેલ અને સુલોચનાની નિરાશા !

એ વાત સત્યસિંહને પોતાની દ્રષ્ટિ સમક્ષ એક પ્રજ્વલિત દીપક જેવી સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. જેવી રીતે તેના હાથ પર બાંધીને તેની હાલચાલ બંધ કરી હતી તેવીજ રીતે તેનું મોઢું પણ બંધ કરવાની અતિશય આવશ્યકતા હતી. તેથી તેણે પરમાનન્દે જે કંઈની પહેરી હતી તે ફાડી નાંખી અને તેનો કુચો વાળી તેના (પરમાનન્દના) મોંમાં ધાક્યો અને તે કુચો તે બહાર ન કાઢી નાંખે માટે ઉપરથી તેને મોઢે એક પાટો પણ તેણે સજ્જડ રીતે બાંધી દીધો.

આ કામ કરવામાં વિભાવરી પણ તેને અંતઃકરણપૂર્વક પોતાથી બની શકતી તમામ મદદ આપતી હતી. કારણ કે, જો તે મહાન્ત છુટો થઈ બુમાબુમ કરી પોતાના માણસોને ભેગા કરી શકે તો હાથ-માંથી જીવતાં છુટી જવાની આશા તેના મનને આકાશકુસુમવત હતી. માટેજ પોતે તથા સત્યસિંહ જ્યાં સુધી મઠમાંથી બહાર નીકળી જઈ કોઈ નિરાપદ સ્થાનમાં ન પહોંચી જાય, ત્યાં સુધીને માટે તે બાવાની બાબતમાં સખતમાં સખત બંદોબસ્ત કરવાનું તે સત્યસિંહને વારંવાર કહેતી હતી.

તે મહાન્તના હાથે-પગે બાંધેલી દોરીઓ બહુજ મજબુત છે અને તેની ગાંઠો પણ સખત વાળેલી છે, એવી પોતાના મનને પૂરેપૂરી ખાત્રી થયા પછી સત્યસિંહે તે મહાન્તને કહ્યું કે—

“ ઓ કાવાદાવાઓથી ભરેલા બાવા ! અમે અમારું કામ પૂરું કરી તરતમાંજ અહીં પાછાં આવીએ છીએ. ત્યાં સુધીમાં જો તું કાંઈ પણ બોલવાની હિલચાલ કરીશ અથવા તારે હાથે-પગે બાંધેલી દોરીઓ તોડવાની કંઈ પણ કોશીશ કરીશ તો યાદ રાખજે કે—હું પાછો અહીં આવ્યા બાદ તને તારા એ અપગ્રધને માટે બહુજ ભયંકર એટલે દેહાન્તદંડની શિક્ષા કર્યા વિના રહીશ નહિ. ”

“ઓ પરમહંસના પવિત્ર પેશાકમાં છૂપાયલા પાપી પિશાચા ! હું તને ઘણી સારી રીતે જાણું છું. ભયંકર રક્તપાતી સ્વયંસિદ્ધ ન્યાય મહામંડળના એક ઉચ્ચ અધિકારી ! હું તને સારી રીતે પીછાણું છું. ઓ સાધુના વેશમાં રહેલા શયતાન દુષ્ટ બાવા મહા મલીન મતિવાળા ચતુર મહન્ત ! તું બૂલીશ નહિ કે આ સત્યસિંહ તારા દરેકે દરેક ભયંકર કૃત્યથી અજાણ્યો હોય ! તારાં કૃત્યોજ એવી નીચતા અને પાપોથી ભરેલાં છે કે જેમાં પુણ્યનો કે સન્નજનતાનો અંશ પણ નથી. તારું નામ પરમહંસ પરમાનંદ છે પણ તારાં કૃત્યો અધમાધમ છે. ઓ પરમહંસ પરમાનંદ અમારે તને પરમાનંદ કહેવો કે પાપાનંદ ? તુંજ કહે કે—‘તું પરમાનંદના સ્વરૂપમાં છુપાયેલો પુણ્યાનંદ છે કે પાપાનંદ ? !’ વિભાવરી, ચાલ હવે આપણે આપણા કામની સિદ્ધિને માટે બની શકતી તમામ કાશીશ કરીએ.”

એટલું કહી ત્યાંથી તે બન્ને ચાલ્યાં ગયાં અને પરમાનંદ રૂપમાં જણાતો તે મઠનો મલીન મનનો માલેક પાપાનંદ બંધાએલો ને બંધાએલો ત્યાંજ પડ્યા રહ્યો.

સત્યસિંહ અને વિભાવરી બન્ને ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યા બાદ એક મંદિરમાં આવ્યાં. તે મંદિરનો દરવાજો ઉઘાડીને બહાર પડતાંજ બહાર બહુજ અધકાર છે, એમ તેમને જણાયું. તેથી વિભાવરી પાછી મંદિરમાં દીવો લેવા આવી. ત્યાંયા એક કાડિયું લઇ તેમાં બળતી સમઠમાંથી ઘી અને વાટય નાંખી તે પાછી સત્યસિંહ પાસે આવી.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

૦૦૦૦૦૦૦૦

બસ ફોટો ! !

સત્યસિંહ અને વિભાવરી તે દરવાજામાંથી બહાર નિકળ્યાં અને એક ભુરજ પાસે તેઓ જઈ પહોંચ્યાં. ત્યાંથી પગથીએ થઈ ઉપર ચઢવા માંડ્યું. તે પગથીઆં કેટલાં છે, તેની સત્યસિંહ ગણતરી કરતો ચઢતો હતો. તમામ પગથીઆં તેઓ ચઢી રહેતાં તે પગથીઆં બરાબર એકાણું છે, એમ તેને જણાયું.

આ ઠેકાણે બહુજ સૈંસવાટા મારતો પવન આવતો હતો. તેથી દીવો સંભાળતાં વિભાવરીને બહુજ મહેનત પડી.

પથરના દાદરનાં પગથીઆં ચઢી રહ્યા પછી તેઓ જરા આગળ વધ્યાં ત્યાં તેમને સામેજ એક ગોળ ઇમારત જણાવા લાગી. આ ઠેકાણે તટની દિવાલ બહુજ ઊંચી હતી. તે મઠમાંના લોકો તે જગ્યાને ભુરજ એવા નામથી ઓળખતા હતા.

આ જગ્યાએ ઢંગધડા વિનાનું પણ વાયુ અને વરસાદની સામે બહુ બહુ ટક્કર ઝીલે તો પણ તેની મજબુતી ઓછી ન થઈ શકે, એવું એક મજબુત છાપરું આંધવામાં આવ્યું હતું. ત્યાં આવેલી તે ઇમારતના દેખાવ બહુજ લબ્ધ દેખાતો હતો. આ સમયે જ વિભાવરીના હાથમાંના દીપક જરા વધારે પ્રકાશ આપનાર હોત તો સત્યસિંહ ત્યાં થાડો વખત ખોટી થઈને પણ તે જગ્યાનું અવલોકન કર્યા વિના રહેત નહીં. તેમને આ ઇમારત દેખાવા લાગી તેજ સમયમાં બીનમાં એક મોટો પ્રચંડ દરવાજો પણ તેમના જવામાં આવ્યો.

તરતજ તેઓ તે ઇમારત પાસે ગયા. તે ઇમારતનો દરવાજો

બહુજ મજબુત હતો. તેને એક જખરે તાળું મારવામાં આવ્યું હતું. તે તાળાની કુંચી પોતાની પાસે નથી, એમ ખબર પડતાંજ તેઓને જરા ક્ષોભ થયો. આપણા રસ્તામાં આવેલ આ અડચણને કેવી રીતે દૂર કરવી, તેની તેઓને બહુજ પંચાત થઇ પડી. તો પણ તે તાળું બંધ કરેલું છે કે નહીં, તે જોવાના વિચારથી સત્યસિંહે તેને ખેંચી જોયું તો તે એકદમ ખુલી ગયું ! ! આ કામમાં જાણે પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વરની પોતાને મદદ મળી હોયને, એમ સત્યસિંહના મનમાં આવ્યું અને તેથી તેણે તથા વિભાવરીએ પોતાના ખરા અંતઃકરણથી ઇશ્વરનો આભાર માન્યો.

તે દરવાજાનું તાળું બંધ ન હોવાનું કારણ શું ? કારણ એ છે કે ચાર દિવસ થયાં તે દરવાજે તાળું મારવાનું કામ મહન્ત પોતે કરતો હતો. ચાર દિવસ પહેલાં કેદીએ પોતાને મુક્ત કરવાની સત્યસિંહને વિનંતિ કરી હતી એ વાત તે મહન્તના સાંભળવામાં આવી ત્યારથી તે મહન્ત પોતેજ જુરજના દરવાજે તાળું વામીને કુંચી પોતાની પાસે રાખતો હતો. સંધ્યાકાળને સમયે કેદીને કોટડીમાં પૂરી દીધા પછી દરવાજે ફક્ત તાળું એમને એમ રાખવામાં આવતું હતું. જે કોટડીમાં સરદાર સામંતસિંહ કેદ હતો તે કોટડીના દરવાજેજ તાળું મારવા મહન્ત પોતેજ જતો હતો પણ તે તે કોટડીની પાસે પહોંચે તે પહેલાં તો તેની કેવી સ્થિતિ થઇ તે અમારા વાંચકો જાણેજ છે.

વિભાવરી અને સત્યસિંહ એક ક્ષણનો પણ વિલંબ ન કરતાં કોટડીનો દરવાજો ઉઘાડી અંદર પેડાં.

તે ઓરડી લગભગ દશ હાથ લાંબી પહોળા હતી. ત્યાં એક ખાટલો કોડીયામાં બળતો એક ઝીણો દીવો, પાણીનો લોટો, એવા એવાજ પાંચ ચાર નિરૂપદ્રવી પદાર્થો પડ્યા હતા.

તે કાટડીમાંના ખાટલા ઉપર સૂતેલો એક માણસ સત્યસિંહને જોતાંજ એકદમ ઉઠીને બેઠો થયો. તે મનુષ્યનો ચહેરો બે કે ત્રણ હતાં પણ તે ફિક્કો દેખાતો હતો. ચિંતા અને દુઃખની વિષાદ-મય છાયા તેની ઉપર પથરાયેલી હતી.

વિભાવરી જરા આગળ વધી અને અજવાળું સત્યસિંહના મુખ ઉપર ખરોખર પડે તેવી રીતે દીવો ઝાલી રાખ્યો. સત્યસિંહ તરફ દયાળુ મુખે જોઈ આતુરતાપૂર્વક તે બંધીવાન પુરૂષે સત્યસિંહને કહ્યું—“તમારો ચહેરો ઓળખતો હોઉં નેમ લાગે છે. થોડાજ દિવસ પહેલાં મેં તમને જોયા હોય તેમ લાગે છે.”

“હા. તેમ છે ખરું. ચાર દિવસ પહેલાં તમે જે માણસને તમને મુક્ત કરવા માટે વિનંતિ કરી હતી તે હું પોતેજ છું. આજે હું તમને છોડાવવા માટેજ અહીં આવ્યો છું.”

“મારા છુટકારા માટે તમે અહીં આવ્યા છો એ તે કેમ અને?” અત્યંત આનંદ અને અજ્ઞયખીથી તે કદીએ કહ્યું.

“આ વાત તદ્દન સાચી છે. ચાલો ઉતાવળા ચાઓ. એક ક્ષણનો પણ વિલંબ ન કરો ! જે વખત જાય છે તે બહુજ કિંમતી-અમૂલ્ય છે.”

પોતાની બગલમાંનું પોટલું વિભાવરીએ નીચે મૂક્યું અને તેમાંથી કફની, રાખ અને માળા કાઢી તે કદીની સમક્ષ મૂક્યાં. પછી તે બોલી—“એકદમ આ કફની ધાસ્ય કરી લ્યો, આ માળા કંઠમાં પહેરી લ્યો અને આ રાખના કપાળમાં આડા અવળા ગમે તેવા પટા કાઢો. વાહ વાહ બહુજ સારી વાત છે કે, તમારી દાઢી અને મૂંઝો વધેલી હોવાથી તમને આ વેશ બહુજ શોભે છે. ઘણા બાગે આ વેશમાં તમને કાષ્ટ ઓળખી શકે તેમ નથી.”

વેશ બદલવાનું કામ પુરું થતાંજ ત્રણે તે કાટડીમાંથી બહાર આવ્યાં. બહુજ ઉતાવળથી તે એકાચ પગથીઆવાળો પત્થરનો દાંડર

ઉતરી જઈ એકદમ તેઓ જ્યાં મહંત પરમાનંદને બાંધી મૂક્યો હતો ત્યાં આવ્યાં. આ વખતે ચારે તરફ નિસ્તબ્ધતા છવાયેલી હતી.

તે મંદિરમાંથી બહાર નિકળતી વખતે સત્યસિંહે તે મહાત્માના પોશાકમાં છુપાઈ રહેલા દુરાત્મા જેવા મહંત પરમાનંદ તરફ એક વખત જાણ્યું. સત્યસિંહ તેને જે સ્થિતિમાં છોડી ગયો હતો તેજ સ્થિતિમાં તે હતો. તેની શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા નાકદ્વારાએ સુખરૂપ થતી હતી છતાં પણ તે બોલી કે જુમ પાડી શકે તેવી સ્થિતિમાં નહોતો. સત્યસિંહે તેને કહ્યું કે, “ મહંત મહાશય ! તમને આવી અવસ્થામાં મૂકી આગળ ચાલી જવા માટે મને દુઃખ થાય છે પણ મારા અને ખીજા પુષ્કળ પુરૂષ પ્રાણી ઉપર કોઈ દુઃખદ પ્રસંગ ન આવે તે માટે અહીં આવી ખીજા કોઈ તમારી મુક્તતા ન કરે, ત્યાં સુધી તમારે આને આ સ્થિતિમાં પડી રહેવાનું છે. ખરી રીતે જોતાં મહંત મહારાજ ! તમને આનાથી પણ બચાવે શિક્ષા થવી જોઈએ, એમાં કોઈ પણ ગેરબ્યાજખી નથી છતાં પણ હું ન્યાયાધીશ ન હોવાથી તમને આના કરતાં વધુ શિક્ષા કરી શકતો નથી. ”

આ વખતે આવી અપમાનારૂપ અવસ્થામાં આવી પડવાથી તે પોતાના મનમાં ને મનમાંજ ધુંઆ-પુંઆ થઈ રહ્યો હતો. અપમાનના અગ્નિમાં તે જળતો હતો. તેની મુખમુદ્રા એક રાક્ષસ જેવી વિકાગ અને પિશાચ જેવી બયાનક દેખાતી હતી તે જાંઘને સત્યસિંહ જેવા સાહસિક શસ્ત્રીર પુરૂષ પણ જરા અચકાયો. તેની બચકર મુખમુદ્રા પર કઠોરતા, નિર્ઘયતા-ક્રૂરતા અને દ્વેષ પ્રત્યાદિક તામસિક મનોવૃત્તિઓની બયાનક છટા સ્પષ્ટપણે દેખાઈ આવતી હતી.

ત્યાંથી તેઓ ચાલ્યા અને જે જગ્યાએ દમન અને રામદેજી નામના પહેરેગીર સૂતા હતા ત્યાં આવ્યા. સત્યસિંહે તે પહેરેગીરની કમરમાંથી તરવાર લઈ લીધી. તે તરવાર તે છુટા કરેલા ગૃહસ્થના હાથમાં આપીને સત્યસિંહે તેને કહ્યું—“ સરદાર સાહેબ ! આ હથિયાર

તમારી પાસે રાખો. વખત આવે તેનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે તો તમે જાણોજ છે. મને ખચર પડી છે કે તમે અવંતિનગરીમાંના એક ઉચ્ચ અને ખાનદાન કુલીન કુટુંબના કુળદીપક છે. અને હું જો ન બ્રૂક્તો હોઉં તો તમારું નામ પણ સરદાર સામંતસિંહ છે!”

આ હથિયાર વાપર્યાને—તેનો ઉપયોગ કર્યાને આજે આઠ વર્ષ થઇ ગયાં છે તેથી મને તેનો અભ્યાસ નથી છતાં એક વખતે મારી આસપાસ વિંટાઈ ગયેલા દશ વીશ દુશ્મનોમાંથી માર્ગ કાઢીને હું બહાર નિકળી શકીશ ખરો.

આખરે તેઓ ત્રણે જણાં કાંઇ પણ હરકત વિના જે ઓરડામાં ગઇ રાત્રે સુલોચના સૂતી હતી ત્યાં આવ્યાં. ત્યાં આવતાંજ પોતાના અંતઃકરણમાં આવેલા અત્યંત આનંદના અતિશય આવેગને અટકાવવા અસમર્થ થઇ પડવાથી સત્યસિંહે કહ્યું કે:—“ આપણું કામ સોજે સોજ આના સફળ થઈ ગયું. આપણે અનેક આફતો સહન કરી તેનો બદલો આપણને પરમેશ્વરે પૂરેપૂરો આપ્યો છે. ”

“ તમે મારી મુક્તતા કરી તે માટે હું પરમાત્માનો તેમજ તમારો ઉપકાર માનું છું. હું તમારા આ કામથી તમારો બહુજ ઋણી થયો છું. ” સરદાર સામંતસિંહે કહ્યું.

આ વખતે લગભગ અર્ધી રાત વ્યતીત થઈ ગઈ હતી. સત્યસિંહે ઉચ્ચારેલા ઉક્ત શબ્દો સાંજળતાંજ આનંદ પણ તે ત્રિપુટીને આપી ગયો તે માટે—“ ઇશ્વર • કૃપાએ આપણી મહેનત સફળ થઇ એ ધણીજ ખુશીના વાત છે. ”

પ્રથમ વિલાવરી જોગણું ત્યાર બાદ સરદાર સામંતસિંહ, આનંદ અને સત્યસિંહ એમ અનુક્રમે ચારે મનુષ્યો તે ચોર દરવાજામાં થઇને બહાર નિકળા ગયાં. થોડાજ વખતમાં ગુફા વિગેરેમાંથી સુરક્ષિતપણે બહાર પડી તે નાનકડો સમુદાય તે બચાંકર મઠથી બહુ દૂર પહોંચી ગયો.

પ્રકરણ ૨૮ સું.

સુખ દુઃખની બે વાતો.

સરદાર સામંતસિંહની ઉમ્મર આ વખતે લગભગ બેતાળીસેક વર્ષની હશે. આ સમયે જો કે તેની મુખમુદ્રા દુઃખ અને ચિંતાયુક્ત જણાતી હતી છતાં પણ તેનો ચહેરો એકંદર રીતે જોતાં બહુજ સુંદર દેખાતો હતો, એમ નિઃશંક અને નિર્વિવાદ છે. કેદખાનાનાં કઠિન કષ્ટો તેણે બહુજ ભોગવ્યાં હતાં એ જો કે ખરું છે છતાં પણ તેનાં નયનોમાંથી તેજસ્વીપણું કમી થયું નહોતું અને તેના મસ્તકના તેમજ દાઢી કે મુંછના વાળ જરાએ પાક્યા નહોતા. તેનો વિશાલ બાલ-પ્રદેશ લબ્ધ, તેજસ્વી અને બુદ્ધિમત્તાદર્શક હતો. તેના શરીરના એકંદર દેખાવ પ્રભાવશાળી અને લબ્ધ હતો. તેનો અવાજ મર્દાની અને આઞ્ઞાદર્શક હતો છતાં તે બહુજ મધુરતાથી ભરપૂર હતો. એકંદર રીતે જોતાં તેની વર્તણૂક બહુજ સમ્યક્તા અને સંજ્ઞનતા ભરેલી, તેમજ સરળ અને ઉદાર હતી. તો પણ અત્યારે જે માણસ અવન્તિનગરીમાં નેનું નામ—સરદાર સામંતસિંહ—ધારણ કરીને રહ્યો હતો, તે વિલાસવતીના પતિના સ્વરૂપમાં અને આ માણસના સ્વરૂપમાં આશ્ચર્યજનક અને ચમત્કારિક સમાનતા હતી. એ સામ્યતા ફક્ત શરીરના સંબંધમાં હતી. તેના અને આના સ્વભાવમાં અવની અને આકાશ જેટલું અંતર હતું. વિલાસવતીનો પતિ ગામડીયા જેવો, હલકટ, હિણો અને માનસિક સંસ્કાર રહિત હતો; પણ આ ગૃહસ્થ સંભાવિત, સંજ્ઞન, સદાચારી, સદગુણી અને સરળ સ્વભાવનો તેમજ ઉચ્ચ માનસિક સંસ્કારો યુક્ત હતો.

સત્યસિંહ એક માર્મિક અને ચતુર ચિત્રકાર હોવાથી તેણે જ્યારે ખેતાના અંતઃકરણની સમક્ષ તે બન્નેની કાદપનિક પ્રતિમાઓ ઉભી

કરી તે બન્નેની પુલના કરી જોઇ ત્યારે—તે વખતે—તેને જણાઇ આવ્યું કે—અવન્તિનગરીમાં રહેનારો ખેતાનો બનેલી નામધારી સરદાર સામંત આ ખસ સરદાર સામંતસિંહનું ફક્ત અપવિત્ર પુત્રજીવ છે. એમાં જશ્યો શંકે નથી.

સત્યસિંહે કહ્યું કે—“સરદાર સાહેબ સામંતસિંહજી ! તમે ખોતેજ ખરા હકદાર સરદાર સામંતસિંહ છો, એવી મારી કલ્પના છે, તે સર્વથા સત્યજ છે ને ?”

“હા. હું તેજ દુર્ભાગી મનુષ્ય છું. આજે જો તમે તે બયંકર બંધીવાસમાંથી મારી મુક્તાતા ન કરી હોત તો હજી પરતંત્રતાનાં દુઃખો મારે કેટલાં સહન કરવાં પડત તેની હું કલ્પના કરી શકતો નથી. હું માસ મકાનમાં જઈ પહોંચ્યો એટલે તમે મારા ઉપર કરેલા આ ઉપકારનો અલ્પ અલ્લો—પુલ નહીં તો પુલની પાંખડી—આપવા માટે હું જે કાંઈ કરી શકું તેમ છું તે કર્યા વિના રહીશ નહીં. તરણ અને સનજન ગૃહસ્થ ! કૃપા કરી તમારું ભાગ્યશાળી નામ શું છે, તે તમે મને કહો. જેવા કાના કલ્યાણ માટે મારે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવી, તે મારા સમજવામાં આવે.”

“તમારા આ દાસનું નામ સત્યસિંહ છે. તમારા તરફથી ખાસ બદલો મેળવવા માટેજ મેં કાંઈ આ કામ કર્યું નથી. મને થોડું ધણું ચિત્તકળાનું જ્ઞાન છે અને તેના ઉપર સારી રીતે મારી આજીવિકા ચાલે છે. અત્યારે મને સારા દિવસો પ્રાપ્ત થયા છે. ભવિષ્યમાં મારે કોઈના મેં સામે જોવાની ધણા ભાગે જરૂર પડશે નહિ એવો મને વિશ્વાસ છે. મારા સંબંધમાં અત્યારે કાંઈ પણ કહેવા કરવાની જરૂર નથી. મારે તમને ધણી ધણી વાતો કહેવાની છે. તે વાતો કેટલીક સુખદાયક છે અને કેટલીક દુઃખોત્પાદક છે. તે બે સુખદુઃખની વાતો મારે તમને કહેવીજ જોઈએ. મને ખાતરી છે કે સુખની સારી

વાતો સાંભળવાથી આપને જે સુખ પ્રાપ્ત થશે તેની આગળ ખગળ વાતો સાંભળવાથી જે દુઃખ થશે તે કાંઈજ હિસામમાં નથી !”

“જો એમજ હોય તો પ્રથમ મને સુખનીજ વાતો કહો. એક સરખી રીતે આજ સુધી મેં અનેક આકરી આફતો ને આફતોજ અનુભવી છે. કેટલાક વર્ષો થયાં રૂઝા સુખ, સમાધાન કે શાન્તિના શબ્દો પણ સાંભળવા મારા કાન ભાગ્યશાળી થયા નથી. એટલા માટે મારા ઉપર ઉપકાર કરનાર પરાપકારી પુરૂષના મુખેથી મને આનંદ—સુખની વાતજ સાંભળવા દો. એકાદ દુર્ભાગી માણસનું આંધળા થવું પુરૂષજ વર્ષોના વર્ષો સુધી તેણે અંધપણની અનેક આપત્તિઓના અનુભવ લીધા પછી, એકાદ કુશળ શસ્ત્રવૈદ્યે તેની દ્રષ્ટિ પહેલાંના જેવીજ કરી દેવી, તેવીજ આ સંસારમાં મારી સ્થિતિ થઈ છે. અત્યારે આ અવનીમાંની સર્વે વાતો મારે માટે નવીનજ છે.”

“તો તો પ્રથમ હું તમને આનંદનીજ વર્તા કહીશ વારૂજ, પણ તમે સુલોચના નામની સ્ત્રીને ઓળખો છો ખરા કે ?” સલસિંહે તેને ઉત્સાહથી પૂછ્યું.

“હું ઓળખું છું કે કેમ, શું તમે એ વાત મને પૂછો છો ? પ્રત્યક્ષ અને ખાસ કરી પોતાની વિવાહિતા ધર્મપત્નીને બંધીખાનામાં પડેલો કોઈ પણ પુરૂષ બૂલી જઈ શકશે ખરો કે ? હાય હાય ! ! મારા અભાગીયા માટે તે મારી મનોમોહિનીને કેટલી બધી મહાન મુશીબતો—સખતમાં સખત સંકટો સહન કરવાં પડ્યા હશે બલા ? મારી આ હકીકત તેના સમજવામાં શી રીતે આવી શકે ? સલસિંહ ! કેવળ મારી તે પત્નીના સ્મરણને લીધેજ હું આ બંધીખાનાનાં દુઃખો સહન કરી શકતો હતો. નહિ તો ગમે તેવું અશુભ સાહસ કરીને પણ હું બંધીખાનાનાં દુઃખોમાંથી મુક્ત થઈ ગયો હોત—મૃત્યુને સુખ-પૂર્વક આલિંગન કર્યું હોત, તેની તમને કાંઈ ખબર છે ? તે જીવતી તો છે ને ?”

“હા. તે જીવતી છે. એટલુંજ નહિ પણ તમે જે સમયે અંબાવતીનગરીમાં હતા તે વખતે તમારા ઉપર તેનો જેવો પ્રેમ હતો તેવાજ અત્યારે પણ છે અને તેમાં એક તલ જેટલો પણ ફરક પડ્યો નથી.”

અહાહા ! કૃપાળુ પરમાત્મા ! તારી કરુણી અગાધ અને અગમ્ય છે. મારી પ્રિયા હજુ સુધી જીવે છે એટલુંજ નહિ પણ તે હજુ મારા ઉપર જેવો ને તેવાજ પ્રેમ રાખે છે—તે મને પહેલાંની જેમજ ચાહે છે, એ વાત સાંભળી મને અતિશય આનંદ થાય છે અને જાણે મારા ઉપર અમૃતનીજ વૃષ્ટિ થતી હોય ને ? તેમ લાગે છે. સત્યસિંહ ! જે વાત સાંભળવા માટે મેં અત્યાર સુધી મારા પ્રાણ ટકાવી રાખ્યા, તેનું સાર્થક્ય થયું હોય, તેમ મને જાણે છે. હવે મારે ગમે તેવી દુઃખદ વાર્તા સાંભળવી પડશે તો પણ હું તે દુઃખદ બાબતની જરાએ પરવાહ કરીશ નહિ. અરે ! પણ હું આ સ્વપ્ન તો નથી જાતો ને ? ફિકર નહિ, આ જ ખરેખરે સ્વપ્ન હોય તો પણ હું દરકાર કરતો નથી. આવાં સુખદાયક સ્વપ્નાંઓ સદા સર્વદા મને આવ્યા કરશે તો પણ હું આનંદિતજ થઈશ. હું સત્યસિંહ ! તમને પ્રાર્થના કરું છું કે મારી પ્રિયાના સંબંધમાં મને બીજી પણ જે હકીકત તમે જાણુતા હો તે કહી સંભળાવો.”

“કેટલાક દિવસો પહેલાં તે મને મળી હતી. તે વખતે તે તમારી શોધખોળ કરતી હતી પણ તમારો પત્તો ન લાગવાથી તે પાછી ગઈ. ક્યાં ગઈ, તેની મને ખબર નથી. પણ તે હજુ પણ માલવદેશમાંજ છે. એવી મારી માન્યતા છે—ખાત્રી છે. આ વિભાવરી જંગલ સાથે તે ગઈ કાલે વાતચિત કરતી હતી અને તે ગઈ કાલે આ બચંકર મઠમાંજ રાત રહી હતી. એમ મારા જાણુવામાં આવ્યું છે.”

“સત્યસિંહ ! સત્યસિંહ ! તમે આ શું કહો છો ? શું તે ગઈ

સતે આ બર્બર મઠમાં હતી ? ! વાહ, પણ તે ત્યાંથી સુખરૂપ નિકળી
ગઈ કે નહીં ? તે મને જલદી કહે. જો હજી તે મઠમાંજ હોય તો
ચાલો, આપણે પાછા જઈને તેને ઓઠારી આવીએ. ” એમ કહી
સામંતસિંહે પાછા વળવા માટે સત્યસિંહનો હાથ પકડ્યો.

“ સરદાર ! તમારે બધા પામવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. તમારા
મનને તમે શાન્ત કરો, તેની ઉપર કાણુ મેળવો ! તમારું મન જ્યાં
સુધી સારી રીતે શાન્ત નહીં થાય ત્યાં સુધી તે ક્યાં છે ? તે હું તમને
કહી શકીશ નહીં. ” એમ કહી સત્યસિંહ હસ્યો.

“ આ અનન્ય આનંદની વાતો સાંભળી હું બેભાન થઈ જઈશ,
એમ જો તમને લાગતું હોય તો તેમાં કાંઈ પણ ખોટું નથી. પણ
કૃપા કરી ફક્ત એટલું જ જણાવો કે-તે મને મળશે ખરી ને ? ”

“ હા. મળશે અને તે પણ તરતમાં જ ! ” એટલું કહી વચમાં
થોડા વખત જવા દેવા માટે સત્યસિંહે તેને ગયા ચાર દિવસમાં બનેલા
બનાવોની ટુંક હકીકત કહી સંભળાવી. ફક્ત સુત્રોચનાની વાત જ નહોતી
તે બનાવોની હકીકત કહેતાં છોડી દીધી. પછી તેણે કહ્યું-“ સામંત-
સિંહજી ! હવે પરમેશ્વરની કૃપાના પ્રભાવે બે ધડીમાંજ તમને તમાસં
ધર્મપત્નીની મુલાકાત થશે. ”

એટલી ત્વરાથી પોતાની પત્નીનો મેળાપ થશે, એ સાંભળવાથી
સરદાર સામંતસિંહને એટલો બધો તો આનંદ થયો કે, તે થોડા વાર
સુધી કાંઈ પણ બોલી શક્યો નહીં.

“ અરે પ્રભુ ! આ સંધળું સત્યજી છે ને ? સત્યસિંહ ! હું
ખરેખર કહું છું કે, તમે મને માણસ નથી લાગતા પણ તમે દેવ
દેવ કે ગાંધર્વ જેવા લાગો છો અને ફક્ત મારા દારણ દુઃખને દૂર
કરવા માટેજ તમે અવતાર લીધો હોય ને ! એવો મને લાસ થાય છે. ”

આ વખતે સત્યસિંહ ખરા સામંતસિંહ અને ખોટા નામધારી

સામંતસિંહની પોતાના મનમાં ને મનમાંજ સુલના કરી જોતો હતો. આ સરદારનો સુસ્વભાવ અને તે નામધારી સરદારનો તોછડો સ્વભાવ એમાંનું અંતર તરતજ પૂર્યપણે તેના ખ્યાનમાં આવી ગયું હતું. તેની સાથેજ તે નામધારી સંદારની સ્ત્રી અર્થાત્ પોતાની બહેન વિદ્યાસવતી અને આ ખરા સામંતસિંહની ધર્મપત્ની સુલોચના, તે બન્નેની કદપનિક પ્રતિમાઓ પણ તેના દ્રષ્ટિ સમક્ષ આવી હોતી રહી. પોતાની બહેને પોતાના નિલ્લ આચરણથી પોતાના કુલીન કુળને કલંકની કાળી મેંઢ લગાડી છે, એ વિચાર તેના મનમાં આવવાથી તે ખિન્ન થઈ ગયો.

થોડા વખત પછી સરદાર સામંતસિંહનું ચિત્ત પૂર્યપણે શાન્ત થયું એટલે તે બોલ્યો—“ મારી પ્રિયાની અને તમારી મુલાકાત કેવી રીત થઈ, તે તે મઠમા શા માટે અને કેવી રીતે આવી હતી, વિગેરે બાબતો હું તમને પૂછતો નથી. કારણ કે, આવો યોગાયોગ પરમાત્માની ઇચ્છા અને કૃપા વિના બની આવતો નથી એવી મને ખાતરી છે. આ સર્વ હકીકત જન મારી પ્રિયાને મુખે મારા સાંબળવામાં આવશે તો તેથી મને જે આનંદ થશે તેની કદપના બીજી કાંઈ કરી શકે તેમ નથી. એવી એવી વાતો તમે મને કહી સંબળાવો તે માટેજ હું કાંઈ આગ્રહ કરતો નથી. સત્યસિંહ ! તમે પ્રથમ જે પ્રસ્તાવના કરી હતી તેજ પ્રમાણે મને આનંદના—સુખના સમાચાર તો કહી સંબળાવ્યા. હવે ખુશીથી જે કાંઈ દુઃખદ હકીકત હોય તે પણ કહો. હવે હું ગમે તેવા દુઃખદાયક વાર્તા હશે તો તે પણ સાંબળવાને માટે તૈયાર છું.”

“ તે દુઃખદાયક હકીકત તમારી માલગિલકતના સંબંધમાં છે. પહેલાં જે અપાર સંપત્તિ તમારી હતી તે ધુળધાણી થઈ ગઈ છે.”

“ ન કેવી રીતે બન્યું ? મારી સંપત્તિ પડાવી લેવાને માટે કેટલાક લોકો ખટખટ કરતા હતા. તેઓએ અનેક વખત મને ધમકીઓ આપી—બધ દેખાડી વિગેરે કરીને મારી પાસેથી એક કોસ કમળ

ઉપર સહી માગતા હતા. પરંતુ હું તેમનાથી જરાએ ડરો નહીં. વધારે તો થું કહું પણ મારી સર્વ સંપત્તિ આપી દેનાં મારી મુક્તતા થશે, એ વાત હું જાણતો હતો છતાં પણ મેં મારી સ્વતંત્રતા વેચાતી લીધી નહીં. કેટલાંક વર્ષો પહેલાં હું તે લોકોને મારી અર્ધી સંપત્તિ આપી દેવા તૈયાર થયો હતો પણ મને છળનારાઓનું તેટલેથી સમાધાન થયું નહોતું. વળી મારી સર્વ સંપત્તિ સરકારના ખજાનામાં ગઈ હશે તેમ માનવાનું પણ કારણ નથી. કારણ કે, મેં સરકારનાં કોઈ પણ અપરાધ કર્યો નથી.”

“ સરદાર સામંતસિંહજી ! મારે પ્રથમ તમને એક વાત પૂછવાની છે. તે વાત એ છે કે, તમારા જેવાજ આમેહુબ આકૃતિનો-૩૫ રંજે તમારા જેવોજ એકાદ મનુષ્ય હોવાનું તમે જાણો છો ? દુનિયાના ખજાનામાં પુષ્કળ બનાવટી ખોદું નાણું આવે છે તે ઉપર ઉપરથી તદ્દન ખરંજ હોય તેમ જણાય છે અને તેથી બહારના દેખાવ જોઈને ધણા મનુષ્યો જૂલ કરે છે-છેતરાય છે. કેટલીક વખત ડાહ્યામાં પણ ડાહ્યા ગણાતા માણસો તેથી છેતરાઈ જાય છે. એવાજ કાંઈક બનાવ તમારા સંબંધમાં બન્યો છે. ”

“ હા. રૂપે-રંગે-ચહેરે આમેહુબ મનેજ મળતો-તદ્દન મારાજ જેવો એક મનુષ્ય છે. તે એટલો બધો તો નીચ છે કે, તેના જેવા નીચ મનુષ્યો આ સંસારમાં ધણા ભાગે તો દશેજ નહીં. નેને હું જાણું છું-પિછાણું છું. પણ આ પ્રશ્ન પૂછવાનો તમારો હેતુ મારા ખ્યાનમાં આવતો નથી. ”

“ જ્યારે હું તે ખેદજનક-દારણ દુઃખદાયક વાત તમને કરેવાજ ખેટા છું તો સર્વ વાત મારે તમને કરેવાજ જોઈએ. તે જાણવાને માટે પહેલાં તમારા મનને સખત કરો ! તેજ માણસે તમારું નામ ધારણ કરી તમારી સર્વ સંપત્તિનો વિશ્વંસ કરી નાંખ્યા છ. ”

“ શું તે નીચ કૃષ્ણપ્રસાદે માંડે નામ ધારણ કરીને અવન્તિ-
નગરમાંના મારા બંધ અને પવિત્ર મકાનમાં રહે છે ? ”

“ હા. તેમજ છે ! ”

“ તો તો મારા પૂર્વજોએ બહુજ ઉદ્ધાપણથી અને અનેક આકૃતો
સહન કરીને તેમજ સદાયરણથી સંપાદન કરેલી સમ્પત્તિનો તે નીચ
નરાધમે નાશ કરી નાંખ્યો હશે ? ”

“ સરદાર સામંતસિંહજી ! દુર્ભાગ્યે તમારું કથન સત્ય કરી
બતાવ્યું છે ! ”

“ અસ્તુ ! જે પરમેશ્વરને ગમ્યું તે ખરું ? આપણે તેમાં શું કરી
શકીએ તેમ છીએ. ”

“ સરદાર સાહેબ ! તમારો સાધુ જેવો સ્વભાવ જોઇને મારા
મનમાં એક સમયાવચ્છેદે કરી આશ્ચર્ય અને આનંદ આવિર્ભાવ થાય
છે. આપના એક મહારાજ જેવા સર્વ વૈભવો-વિલાસો અને સંપત્તિ
વિગેરેનો નાશ થઈ ગયેલો છે, એ જાણવા છતાં પણ તમારું ચિત્ત
દુઃખથી વ્યાપ્ત થતું નથી, હૃદય ભ્રમથી મૂઠ્ઠા બનતું નથી અને તમારું
અંતઃકરણ ક્રોધથી ખળભળી ઉઠતું નથી, તે ઉપરથી હું તમારા
સુસ્વભાવની થોડીક કલ્પના કરી શકું છું. આપનો સ્વભાવ કેટલો
બધો ગંભીર છે, એની પરિપૂર્ણપણે કલ્પના તમારા સરખા ધીરવીર
પુરુષ શિવાય બીજા કોઈ પણ પુરુષને આવી શકે નેમ નથી. અત્યારે
તમારું નામ ધારણ કરનાર નરરાક્ષસે—નરાધમે મારી એકની એક સગી
બહેન સાથે વિવાહ કર્યો છે અને તેના જન્મનુ સંયાનાશ કરી નાંખ્યું છે ! ”

“ શું તે નીચ કૃષ્ણપ્રસાદે તમારી બહેન સાથે લગ્ન કર્યું છે ? ”

“ હા. અમારા કમનસીમે તેમ બન્યું છે ! ”

“ છતાં પણ તમે મારી મુક્તતા માટે આટલી બધી ખટપટ
કરી છે ? ”

આ પ્રમના પ્રતિ ઉત્તરમાં સત્યસિંહ સ્તબ્ધ રહ્યો.

“તે નીચનું કારસ્થાન ખુલ્લું થતાંજ તેને બચાવેર શિક્ષા થશે, એટલે તમારી બહેનનું સર્વ રીતે સત્યાનાશ થશે, એ વાત તમે બાણુવા જ્ઞાત મારો છુટકારો કર્યો !”

સત્યસિંહે મૌન છોડ્યું નહીં.

“સત્યસિંહ ! તમે શા માટે પ્રત્યુત્તર આપતા નથી ? તમારા આચરણ ઉપરથી તમારી સજ્જનતા, પરાપકાર બુદ્ધિ, પરદુઃખ કાતરતા અને મનોધૈર્ય આદિક સદ્ગુણો મારા બાણુવામાં આવ્યા છે. અહાહા ! તમારા જેવા પરાપકારી સજ્જન સાથે મને મિત્રતા થઈ છે—તમારા જેવા મિત્રનો મને મહાન લાભ મળ્યો છે, તેની આગળ તે સંપત્તિને હું તુચ્છ માનું છું—મળું છું. તમે બાણુ છો દ્રવ્ય એ શું મીઠું છે ? તે એક અસાધ્ય પદાર્થ છે. લક્ષ્મી ચલિત છે, આજે અહીં તો કાલે વળી બીજે ! એમ સ્થળે સ્થળે ભ્રમણ કરતીજ રહે છે. ક્યાંએ દરીને રહેતી નથી. તેની કિંમત શી—પ્રતિક્ષા શી ? પણ તમારા જેવા સજ્જનનો લાભ થવો તે બહુજ દુર્લભ છે. સત્યસિંહ ! તમે આ બાબતમાં જરાએ ખંદ કરશો નહીં અથવા માફ લમાડશો નહિ. તમારી બહેન દુઃખી થાય, તેમ હું કાઈ કાળે કરીશ નહીં. વધારે તો શું કહું પણ મને જો અર્ધો રોટલો મળશે તો તેમાંથી પણ અર્ધો ભાગ હું તેને આપ્યા વિના રહીશ નહીં !”

“સરદાર મહાશય ! હવે ખંસ કરો. હવે તમે એમ સમજાવો કે, આ સત્યસિંહને તમારી ઉદારતાનો પૂરેપૂરો પરિચય મળી ગયો છે. સુલોચનાએ તમારા સ્વભાવનું જે વર્ણન મને કહી સંભળાવ્યું હતું તે સર્વથા યથાર્થ છે. તે બાબતમાં હવે મારા મનમાં જરાએ શંકા રહી નથી.”

આપને એક આનંદ અને બીજી દુઃખની એમ સુખ દુઃખની

એ વાતો કહી સંભળાવવાની હતી તે મેં કહી સંભળાવી છે. તમને જે અત્યંત પ્રિય છે એવી આપની અદ્વિતીય તરતમાંગ આપને મળશે, એ તદ્દન ખરું છે. છતાં પણ તમારાં પાસે હવે પ્રત્યાર વિગેરે ન હોવાથી તમારે બહુજ અગવડો વેઠવી પડશે—અડચણો ભોગવવી પડશે.”

“ સત્યસિંહ ! તે હરામખોર બદમાશને મારા ઘરમાંથી હાંકી કાઢવા માટે મને બહુ વખત લાગશે, એમ મને તો લાગતું નથી. મારા સ્વર્ગસ્થ પૂજ્ય કાકાશ્રીએ જે ગોઠવણ કરી રાખી હતી તે મેં હજુ સુધી કાયમ હશે તો કોઈ જાતની હરકત આવશે નહિ. હું હવે સંપત્તિના સંબંધમાં કાંઈ પણ વધારે બોલવા માગતો નથી—વિશેષ વાદવિવાદ કરવા ઇચ્છતો નથી. માંડે હૃદય અત્યારે મારી પ્રિયતમાના સંબંધનાજ વિચારો કર્યા કરે છે, માટે હું કહું તે સાંભળો.”

પ્રકરણ ૨૯ મું.

પતિ પત્નીનું સુખદ મિલન-પ્રેમનો પ્રભાવ !

“ તરૂણ ચિત્રકાર ! પ્રેમ એટલે શું ? પ્રેમના પ્રભાવ કેવો છે ? તેનો કોઈ દિવસે તમને અનુભવ મળ્યો છે ખરો કે ? શું ના કહો છો ? તો તો તમને પ્રેમ એ શું પ્રદાર્થ છે અને તેનો પ્રભાવ કેવો છે, એ તમારા સમજવામાં આવી શકશે નહીં !

સત્યસિંહ ! પ્રેમ એ એક અનિર્વાચ્ય પદાર્થ છે તેની ઉત્પત્તિ છે પણ અન્ત નથી. અર્થાત્ તે આદિ અન્ત છે. પ્રેમ એ જીવનના આધારનો મહાન અને મજબુત સ્થંભ છે. જે સચો પ્રેમ છે તેને દુઃખ એ શબ્દની માહિતીજ હોતી નથી. ખરા પ્રેમની વ્યાખ્યા કરવા માટે મોટા કવિઓ, કથાકારો અને ચિત્રકારો એ બધાએ પોતપોતાનાં

સામર્થ્ય વાપર્યું છે છતાં પણ તેઓ તેની ચથાર્ય બ્યાખ્યા કરી શક્યા નથી. તમે મારોજ દાખલો લ્યો.

મારો અને મારી પ્રિયતમાનો અમારો પરસ્પરને પરસ્પરનો વિયોગ થો આજે લગભગ પંદર વર્ષ થયા હશે છતાં પણ હજી સુખી મારો તેના ઉપર એટલો બધો તો પ્રેમ છે કે આજે મને તેનો મેળાપ થશે તે વાત જાણતાંજ હું તરત બંધીખાનાનાં તમામ દુઃખો ભૂલી ગયો છું. લગ્ન થયા પછી તેને માટે અલંકારો લઈ આવવા માટે હું જ્યારે બજારમાં ગયો હતો ત્યાર પછી જાણે ચાર ધડીમાંજ પાછો તેની પાસે જતો હોજની ! એમ મને લાગે થાય છે. ખરો પ્રેમ એવો હોય છે અને એનુંજ નામ છે પ્રેમનો પ્રભાવ !

ખીજ પદાર્થોનો કાલાન્તરે વિનાશ થાય છે પણ પ્રેમનો નાશ કદાપિ થતો નથી. મારી પ્રિયતમાનું હૃદય કેવું છે, તેની સાક્ષી મારો પ્રેમજ મને આપે છે. વિયોગના અભિચી તેનો મારા ઉપરનો આંતરિક પ્રેમ કદાપિ યજી જવાનોજ નથી. જે પ્રમાણે અગ્નિ સંસ્કારથી સુવર્ણ વિશેષ તેજસ્વી અને છે તેવી રીતે પ્રેમ વિરહાગ્નિથી અધિકાધિક પવિત્ર અને ઉજ્જવલ થાય છે.

સત્યસિંહ ! શુદ્ધ પ્રેમ એ જીવનનું રહસ્ય છે. પણ જો તેજ પ્રેમ અશુદ્ધતા કે અગવેત્રપણાને પામે છે તો તેના સરખું જીવનનો નાશ કરનાર ખીજું કોઈ પણ બયંકર વિપજ નથી. તેવો પ્રેમ એક જાલિમ ઝેર જેવો છે.

હજાહલ અને કાળકૂટ વિગેરે વિપનો પ્રાણુધાતક ધર્મ પ્રસિદ્ધજ છે પણ તેના કરતાં અપવિત્ર પ્રેમ બહુ જાલિમ-બયંકર છે !

મારી પ્રિયતમા મારા પ્રત્યે નિષ્કુર થઈ ગઈ કિંવા મારા ઉપરથી તેનો પ્રેમ નષ્ટ થઈ ગયો અથવા તેના હૃદયમાંનો મારા પ્રત્યેના પ્રેમનો પ્રવાહ અન્ય દિશાએ વળ્યો છે, એવું મારા અંતઃ-

કરણમાં વસતા પ્રેમે મને કાઈ દિવસ કહ્યું નથી. જે તેમ કહ્યું હોત તો મને દિવાનાપણાનું દારણ ફર્દ લાગુ પડી જાત-અને તેથી મારો આત્મા મારા શરીર મંદિરનો ત્યાગ કરી બીજાનું લોકમાં ચાલી ગયા વિના રહેતજ નહીં.

તારી પ્રિયા જીવે છે, તે તારા પુનઃ દર્શનની આશાએજ જીવે છે. એવા વાત મારો પ્રેમ મને હમેશાં કહેતો હોવાથીજ હું જીવતો રહ્યો છું. પ્રેમના પ્રભાવેજ સખતમાં સખત સંકટો સહન કરવાનું મને સખળ સામર્થ્ય આવ્યું હતું અને તેજ પવિત્ર પ્રેમદેવ આજે મને પુનઃ સુખના દિવસો દેખાડવા તૈયાર થએલ છે. ”

આખરે તે ચારે જણાં જે મંદિરમાં સુલોચના હતી તેજ મંદિરની પાસે આવી પહોંચ્યાં અને તેમાં પ્રવેશ કર્યો. તેજ વખતે સુલોચના પોતાના પતિને ગ્રંથ બહુજ આનંદ પામી. સરદાર સામંત-સિંહ અને સુલોચના બન્ને પરસ્પરના બહુપાશમાં બદ્ધ થઈ ગયાં. બન્નેની આંખોમાંથી આનંદનાં આંસુઓ વહેવા લાગ્યાં.

વિન્હામિથી બળતાં તે પ્રેમાળ દંપતીની આવી રીતે આકસ્મિક ભેટ થવાથી તેઓને જે આનંદ થયો તે કલ્પનાતીત તો હતોજ પણ સત્યસિંહ, આનંદ. વિભાવરી જોગણ અને જે માર્ગદર્શક એ સર્વેને પણ એટલો અધો આનંદ થયો હતો કે તેમની આંખોમાંથી પણ આનંદનાં આંસુઓ વહેતાં હતાં. તે સર્વેના મુખમાંથી એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર થઈ શકતો નહોતો. આખરે સુલોચના સત્યસિંહને ઉદ્દેશાને કહેવા લાગી કે—“ ભાઈ સત્યસિંહ ! તમારા મારી ઉપરના આ અલૌકિક ઉપકારનાં બદલો વાળવા હું અસમર્થ છું. તેમજ ભાઈ આનંદ ! હું તમને પુષ્કળ દ્રવ્ય આપીશ છતાં પણ તમારા આભારનાં ભારમાંથી હું મુક્ત થઈ શકીશ નહીં. આ બહેન વિભાવરીની આખી જીંદગીને માટે બરણ-પોષણની ગોઠવણ કરવાની. મારી એક પવિત્ર ફરજ છે

અમે તે પૂર્ણ કરવા હું ચૂકીશ નહીં. સત્યસિંહ ! દુઃખમાં હું તમને મામ એક સમા ભાઈ જેવા માનું છું. એના કરતાં વધારે શું કહું ? તમે મને તમારી બહેન માનજો અને અમે અન્નેને જૂડી જશે નહિ. તમારા સુખને માટે અમે અમારાથી બનતા પ્રયત્નો કરીશું ને એ અમે અન્નેનું કર્તવ્યજ છે. ” એટલું કહી સુલોચનાએ પોતાના પતિની તરફ જોયું.

“ સત્યસિંહ ! હું પણ તમને મારા સમા ભાઈ જેવા ગણું છું. હવે તમે મારા એક કુટુંબનાજ ગૃહસ્થ છો એમ હું માનીશ અને તમે પણ માનજો. મારી પ્રિયતમાની જેમ હું પણ સમજુ છું કે, મારા આખા જન્મારામાં પણ હું તમારા ઉપકારનો બદલો વાળી શકું તેમ નથી. ”

આ પ્રમાણે સરદાર સામંતસિંહ અને તેની ધર્મપત્ની સુલોચનાનું ભાષણ સાંભળી સત્યસિંહનું હૃદય પરમ પ્રેમ અને અસીમ આનંદથી ભરાઈ ગયું. તેના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ બહાર પડે તેમ નહોતું.

તે આખી રાત આનંદની-પ્રેમની-શોકની-આશ્ચર્યની અને કરુણા-રસથી ભરેલી નાના પ્રકારની વાતો કરવામાં ક્યારે વીતી ગઈ ! ? તે ચારેને જણાયું પણ નહીં ! !

પ્રકરણ ૩૦ મું.

નીચની અસીમ નીચતા.

પાછળના પ્રકરણમાં અમે જે વાત જણાવી આવ્યા છીએ તેને આજે જે મહિના થઈ ગયા છે અને ત્યાર પછીની વાત અમે અત્રે લખીએ છીએ.

પોતાના અંતઃકરણમાં ઉદ્ભવેલી અનેક પ્રકારની મહત્વાકાંક્ષાઓ.

પૂર્ણ થયા મારે પોતે જે જે કુક્ષિતઓ ચોક્કવી રાખી છે, તે કુક્ષિતઓ સફળ ન થાય તો બીજી કઈ કુક્ષિત-પ્રકૃતિઓ ચોક્કવી, એવા પ્રકારના નાનાવિષ વિચારોમાં નિમગ્ન થઈ વિદ્યાસવતી પોતાના એક ખાનગી ઓરડામાં બેસી હતી.

સંધ્યાકાળનો સમય થઈ ગયો હતો. વિદ્યાસવતી જે દિવાન-ખાનામાં બેસી હતી ત્યાં એક સરસ દીવો બળતો હતો અને તેના પ્રકારમાં પદ્મ ઉપર આડી પડીને તે મસ્તક ઉપર હાથ ટેકવી રાખી ઉપર પ્રમાણેના વિચાર કરતી હતી.

ઐટલામાં એકાએક તે દિવાનખાનાનો દરવાજો ઉઘડ્યો અને તેનો પતિ અંદર આવ્યો. તેની તરફ કેવળ દ્રષ્ટિપાત કરતાંજ તે હંમેશ મુગ્ધ દાંડની ધુનમાં બેહોશ થઈ ગયેલો છે, એમ તેને જણાઈ આવ્યું.

તેના તરફ તિરસ્કારથી જોતાં તે બોલી—“તમને તમારા છાંડીયા દોસ્ત મદનપાળને છોડીને અહીં આવવાને શી રીતે પુરસદ મળી? તેના સહવાસનો તમને શું હજી કંટાળો નથી આવ્યો? તેને અહીં આવે ધણાજ મહિના થઈ ગયા છે છતાં તે પીલ્યો અહીંથી ખસતો કેમ નથી? ઉપરાંત તે આજ કાલ એવી રીતે વર્તે છે કે, જાણે તે આ મહાનનો અને તમારો માલેક અને તમે તેના મુલામ હો.”

“ખસ-ખસ! તારો બકવાદ હવે બંધ કર. આપણા વચ્ચે થએલા ઠરાવનું-શરતનું સ્મરણ કર! હું શું કરું છું કે શું નથી કરતો, તે તરફ તારે ધ્યાન દેવાનું નથી અને મારે પણ તારી તરફ-તારી વર્તણૂક તરફ જરાએ ધ્યાન દેવાનું નથી. જ્યારે આંમ નક્કીજ થએલું છે ત્યારે તું નકામો શા માટે બકવાદ કર્યા કરે છે. આપણે બન્નેએ આપણા ઠરાવ પ્રમાણે વર્તવામાં બન્નેનું હિત સમાજેલું છે. એમાંજ આપણું માન રહે તેમ છે.”

“ જો એમજ છે તો હું અહીં એકાન્તમાં છું છતાં તમે મને પૂછ્યા વિના શા માટે અંદર આવ્યા ? તેનો જવાબ મને આપો. ”

“ મારે એક મહત્વની બાબતમાં તને કાંઈક પૂછવાનું છે એટલા માટે હું ખાસ તારી પાસે આવ્યો છું. દુંકાણમાં કહું તો એટલુંજ કે, મારો મિત્ર તારી ઉપર મોહિત થયો છે ! ”

“ અરે ઓ નાદાન પતિ ! હવે તમારા નિર્લજ્જપણાની કમાલ થઈ છે—હા આવી ગઈ છે. આવા દુષ્ટ શબ્દો તમારા મુખમાંથી કેમ નિકળે છે ? તે હું સમજી શકતી નથી. ”

“ એમાં તું શું નથી સમજી શકતી અથવા તો તને તેમાં નવાઈ પણ શાની લાગે છે ? હું તારો પતિ છું, એમ જો કે લોકો સમજતા હશે પણ તેમ તું સમજતી નથી અને મારી તેવી કલ્પના પણ નથી; જ્યારે એમ છે ત્યારે મારે એવું બોલવામાં હરકત શી છે ? મદનપાળ ચૈતન્યદેવ જેવો ખુબસૂરત કે મોહક નહીં હોય તે વાત સાચી છે પણ તે કાંઈ તું કહે છે તેવો ખરાબ માણસ નથી. તારા સરખી પતિવ્રતાને એક જાન હોય તોએ શું અને બે હોય તોએ શું ? તારે મન તો સર્વ સરખુંજ છે એટલે તે વાત કાંઈ મહત્વતાની અથવા તો નવાઈ પામવા જેવી નથીજ. ”

વિલાસવતીની આ વખતે બહુજ દીન સ્થિતિ થઈ ગઈ. તેના દુષ્ટ પતિના ઉક્ત બાણણથી તેને મરવા કરતાં પણ વધારે અનિદ્ર લાગ્યું. આખરે તે બોલી:-

“ હવે તો તમારી અહીં સુધી અમર્યાદિત નીચતા આવી પહોંચી છે નહીં વારં ? પણ હું તમને સાફ સાફ કહું છું કે, આ તમારી કાશીશર્મા તમને સફળતા કાઢી પણ કાળે મળશે નહિ ! ”

“ તેજ હવે જોવાનું બાકી છે ! વારંવાર તું તેનું અપમાન કરે છે, તેથી તેનો બદલો આવી રીતે લેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો છે. હવે

ચોડાજ વખતમાં તે અહીં આવશે. હું તને ફરી કહું છું કે, તું તેનો પિકાર કરીશ નહીં. ”

“ તમે પણ નક્કી માની રાખજો કે, મારો પ્રાણ આ દેહમાંથી ચાલ્યો જવાનો વખત આવશે તો પણ હું તેની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાની નથી તે નથીજ ! હું એક વખત ફરીને અને તે પણ છેવટનુંજ કહું છું કે, તમારી આ નીચતા-નિર્લજ્જતા તમને બહુ ભારે પડી જશે અને તે કદાચિત તમારા બન્નેનું સત્યાનાશ પણ વાળી નાંખશે ! ”

“ તારે આમ કરવું એ કોઈ પણ રીતે સાંકે બ્યાજખી નથી. તે મને તેવો છે તો પણ મારો-તારા પતિનો મિત્ર છે. ”

“ તમારો તે મિત્ર જો તમને આટલો બધો બહાલો હોય તો તમ પોતેજ તેને તમારા પોતાના ગળામાં બાંધી રાખો ! હું જો કે તમારી સ્ત્રી તરીકે તમારી પાસે રહું છું તે ખરું છે, તો પણ તમારા અને મારા વચ્ચે કોઈ પણ જાતનો સંબંધ છેજ નહિ. ફક્ત મારે તમને જેટલું દ્રવ્ય જોઈએ તેટલું પૂરું પાડવું અને તમારી નામ માત્રનીજ સ્ત્રી તરીકે રહેવું. આ શિવાય મારા ઉપર તમારો કોઈ પણ જાતનો હક્ક નથી. આપણામાં થએલો ઠરાવ તમેજ તોડો છો. મેં આજ સુધી તમારે જેટલા દ્રવ્યની જરૂર હતી તેટલું દ્રવ્ય તમને પૂરું પાડ્યું છે છતાં પણ તમે તમારા વચનનો ભંગ કરી ઘણી વખત મારી સ્વતંત્રતાના વચમાં આવ્યા છો. મને સતાવવા ખાસ કરીને તમે તમારા મિત્ર મદનપાળને અહીં રાખ્યો છે. આ સતાવણીની હવે હદ આવી રહી છે. એનું પરિણામ સાંકે નહીં આવે, બહુજ બચાંકર આવશે તે ખૂબ ધ્યાનમાં રાખજો. ”

“ બસ ! વિલાસવતી હવે બસ કર ! હું તને છેલ્લુંજ પૂછું છું કે, તું કાંઈક સમજીશ કે આવી ને આવીજ હડ પકડી રાખીશ ? ”

“ તે વાત કોઈ કાળે બનશે નહિ. ”

“ તારી હઠનું પરિણામ કેટલું અધું બળંકર આવશે, તેની તને કલ્પના છે ખરી કે ? ”

“ તેની ધમકીઓથી તમે ડરતા હશે. પણ મને તેની શું પરવાહ ? તમે તમારું ફાડી દ્યો. તમે જે કાંઈ ઘેર અપરાધ કે બળંકર ગુનોહ કર્યો હશે તેનું ફળ તમે ભોગવશો. તમારી કાંઈ છુપી વાત તે જાણતો હશે તેને લઈ તમારું જે થવાનું હોય તે બલે થાય ! હવે હું તેને માટે બહુ દરકાર કરું છું, એમ જો તમે માનતા હો તો તે તમારી મોટામાં મોટી ભૂલ છે ! ”

“ એમ છે કે ? હીક છે ! તું તારા મનમાં શું ખાંડ ખાય છે ? ”

એટલામાં તો એકદમ દિવાનખાનાનો દરવાજો ઉઘાડી મદનપાળ અંદર આવ્યો. તે સરદાર સામંતને કહેવા લાગ્યો કે :— “ અરે એ સરદાર ! તે હડીલી આમ સમજશે નહીં. આ બહાદુર અંકો તેને એક અરધી ઘડીમાં કેવી રીતે કેદાણે લાવે છે તે તો તું જાણે ! હા હા હા. હું તારી પાછળ પાછળ આવ્યો હઈશ એવી તને કલ્પના પણ નહીં હોય પણ આ માથુક પ્રંખેરાને મળવા માટે મને ચટપટી લાગી હતી તેથી હું એકદમ તારી પાછળ ને પાછળજ અહીં ચાલ્યો આવ્યો છું. આજે લગભગ એ મહિના થયા આ કામ માટે હું વાટ જોઈ જોઈને ચાક્યો પણ આજ સુધી તું આજકાલ કરીશ એવા ને એવાજ ખોટે ખોટા વાયદા કરતો હતો. આજે મને તારી આગતમાં શંકા આવી એટલે હું ‘ તું તે વાત આ હડીલી પાસે કરે છે કે નહીં ? ’ તે જોવા-જાણવા માટે તારી પાછળ પાછળ અહીં આવ્યો છું. હા હા હા ! ”

“ મદનપાળ ! આજ સુધી મારી સાથે તારે કાંઈ પણ લાગતું વળગતું નહોતું તેથી હું કાંઈ પણ બોલી નહોતી. હવે તારી નીચ-તાની મર્યાદા આવી રહી છે. ”

“ વાહરે પુટડી જીખીલી ! તું ગુસ્સાથી ફફડે છે તેથી તારું રૂપ

ખુબ મોલક દેખાય છે. મને અત્યારે તો તું તારા માથા ઉપર એક મીઠું મીઠું...

તે સાંભળી વિલાવતીનો ક્રોધ અનાવર ધર્ષ મયો. તેની આંખો લાક્ષ્યોળ ધર્ષ મર્મ. તેનું આખું શરીર થરથર કંપવા લાગ્યું. તેને ખરેખરે છૂટ્યો. તે કાંઈ મોલકા જતી હતી પણ સંતાપને લીધે તેના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ બહાર પડ્યો નહિ. તે જોઈ ફરીને મદન-પાળ મોલકો:—

“ સુંદરી ! તું આમ ગુસ્સે ન થા. તને મારા સોગંદ છે જે તું વધારે ગુસ્સે કરે તો આ જા, હું કાંઈ બચતીજ માગણી તારી પાસે કરતો નથી. જે તું ખરખરી પતિવ્રતા હોત અને તારો તે રાજ્ય ચૈતન્યદેવ સાથે કાંઈ પણ નાણુક સંબંધ ન હોત તો કદાચિત્ મારા મનમાં આવત કે, ‘ મારી માગણી ગેરવ્યાજબી છે. ’ તમારા બુદ્ધિનો—એટલે આ નામધારી સરદાર સામંતસિદ્ધનો અને તારો—સંબંધ જા કે સ્ત્રી પુરુષ તરીકેનો છે છતાં પણ આ સરદાર ફક્ત બાકુતી છે, એ વાત હું બણી સારી રીતે જાણું છું. પરસ્પરમાં તમારે જે કાંઈ ઠરાવ થયો છે, તે પણ હું સારી રીતે જાણું છું. ઉપરાંત તેં અને આ તારા બાકુતી પતિએ જે કાંઈ ઘેર અપરાધો કર્યા છે, તે પણ મારી જાણ બહાર નથી. સુંદરી ! આમ ક્રોધ ન કર ! ફક્ત હું તારા કાનમાં એકજ વાત કહીશ તો તું મારે પગે પડ્યા વિના રહીશ નહીં. એટલુંજ નહીં પણ પછી હું તને જે જે કાંઈ કામ બતાવીશ તે તું એક દાણાર્ધમાં કણુક—મંજૂર કરવા તૈયાર થઈ જઈશ. અરે એ સરદાર ! તું અહીંથી ચાલવા માંડ નેહએ. તું ચાલ્યો જા એટલે હું આને સત્વર સમજાવી લઈશ.”

“ નહીં—નહીં—સરદાર ! તમે અહીંથી બિલકુલ બહાર જશો નહિ. જો તમે અહીંથી એક પણ પગલું બહાર ચલા છો, એમ મારા

જોવામાં આવશે તો હું જીમાજીમ કરીશ અને મક્કનમાંના સર્વે નોકર ચાકરોને ભેગા કર્યા વિના રહીશ નહીં. પછી બહે માઈ ગમે તે થાય અને માથે ગમે તે સહન કરવું પડે તો પણ તેને માટે હું તૈયાર છું.”

“અરે સરદાર ! તું અહીંથી જાય છે કે નહીં ? કે હું તને બે...” વિલાસવતીનો પતિ તે નામધારી સરદાર પણ ખૂબ તપી જઈને બોલ્યો કે, “મદનપાળ ! બસ કર ! હવે બહુ થયું હું પણ તને જે કાંઈ કહું તે સારી રીતે સાંભળી લે ! હું અહીંયા એક ડગલું પણ ખસવાનો નથી. તારે જે કરવાનું હોય તે કરી લે !”

“તો તો હવે તને અહીંયા હાંકી કાઢવો પડશે !” એમ કહી તેણે પોતાનો હાથ પોતાની કમરે બાંધેલી સમશેર ઉપર નાંખ્યો.

તે નામધારી સરદાર પણ પોતાની તરવારને મ્હાનમાંથી બહાર કાઢી બોલ્યો:—“આજે નહીં તો કાલે અથવા ગમે ત્યારે તારો સંબંધ આટલી બધી હદ ઉપર પહોંચવાનોજ છે, એ નક્કી છે.” હું હવે તને છેલ્લામાં છેલ્લીજ વાત કહું છું તે તું સાંભળ ! હવે હું તારાથી તદ્દન કંટાળી ગયો છું, તારી હંમેશની ઉદ્દતાઈ તારી હંમેશની ધમકીઓ, તું હંમેશાં મારા નોકર-ચાકર સામે માઈજ જે અપમાન કરે છે તે ઈત્યાદિક તારી તમામ ચાત્રચલગનો હવે મને અસહ્ય થઈ ગઈ છે. આજ સુધીમાં મેં તારા તરફથી અપમાન વિગેરે બહુ ખમ્યાં છે છતાં આજે વાત મિત્રકુલ બહેંકી ગઈ છે. માટે હવે એક વખત તડ ને કડ કરી નાંખવુંજ જોઈએ કે જેથી હંમેશની મારા પાછળની પીડા તો ટળી જાય.”

પછી પોતાની તરવારને હાથમાં લઈ તે બોલ્યો:—“હવે તું તારો જીવ બચાવવા તૈયાર થઈ જા !”

“બહે બહાદૂર બહે ! તારી એવીજ મરજી છે તો માટે ક્યાં ના છે ? આપણે બધા કંઈક આ તરવારની ધારથીજ પતાવી લઈએ.

તું પણ તૈયાર થા અને મારો ધા ત્રીલ !”

ક્ષણાર્ધમાં બન્નેની તરવારો એક બીજાની સાથે અથડાઇ. તે જોઇ વિલાસવતી મભરાઇ ગઇ. પોતે હવે અહીંથી ખસી જવામાં સાફ છે, એવો વિચાર કરી ત્યાંથી જવા માટે તૈયાર થઇ તેટલામાં દિવાનખાનાનો દરવાજો પુનઃ ઉઘડ્યો અને એક દાસી મભરાતી મભરાતી ત્યાં આવી.

દાસીને આમ એકાએક ત્યાં આવેલી જોતાંજ મદનપાળ અને તે નામધારી સરદાર બન્નેએ પોતાની તરવારોને મ્યાન કરી. કારણ કે તેઓ એક બીજાના દિલોગ્ન દોસ્ત કહેવરાવતા હતા તેથી આવી રીતે નોકર-ચાકરોની સામે હાથોહાથ આવી જવાનું તે બન્નેને ઠીક લાગ્યું નહીં. આવો વિચાર બન્નેના મનમાં એક સાથેજ આવ્યો હતો. તે બન્નેના હાથમાં પ્રાણનાતક શસ્ત્રો હતાં અને પોતાને જોતાંજ તેઓએ તે મ્યાનમાં મૂક્યાં. આ વાત દાસીના ધ્યાનમાં આવવાથી તે બહુજ મભરાઇ ગઇ હતી. ફક્ત—“ નામદાર સરદાર !” એટલાજ શબ્દો તેના મુખમાંથી મહાન મુશીબતે બહાર પડી શક્યા. તેની તરફ મમતાથી જોતાં વિલાસવતી બોલી:—“ અરે દાસી ! તું આમ ઉતાવળી ઉતાવળી અહીં શા માટે આવી ? તે કહે જોઉં. ”

“સરદાર સાહેબને મળવા એક ગૃહસ્થ નીચે આવી ઉભા છે.”

“ પણ હું આજે-અત્યારે કાઢને પણ મળવાનો નથી. એમ મેં બધા નોકરોને કહી રાખ્યું હતું છતાં તું અહીં કેમ આવી ? ”

“ અત્યારે આપની મુલાકાત થશે નહીં, એમ મેં તેને વારંવાર કહેવા છતાં પણ તેણે મારી વાત માની નહીં અરે ! સાંભળી પણ નહીં, ફક્ત માફ નામ તેમના કાન સુધી જવુંજ જોઇએ એમ તેણે કહ્યું છે. ”

“ તેનું નામ શું ? ” સરદારે ઉતાવળથી પૂછ્યું.

“ તેનું નામ અજબસંઘ છે ! ”

તે નામ સાંભળી તદ્દન બચળીત થએલા માણસના જેવી સરદારની મુખમુદ્રા મર્ધ મર્ધ તે બોલ્યો—“ કાણ, કો...ણ અજબસંઘ ! અ બ્યો છે ? ” એમ કહી તે ઝપાટાબંધ દિવાનખાનામાંથી બહાર નિકળ્યો. જતાં જતાં તે પોતાના મનમાં ને મનમાંજ બોલ્યો—“ આવા કવખતે તે શા માટે આવ્યો હશે ? ”

તેની પાછળ પાછળ જતાં મદનપાળ પણ મનમાં ને મનમાંજ બોલ્યો કે—“ તે કેમ આવ્યો છે, તે જણાવા માટે મારે પણ તેની મુલાકાત લેવાંજ જાંઘએ. ગમે તે હોય પણ કાંઈક નવાબુની છે ખરી. ”

તેઓ બન્ને સપાટાબંધ દિવાનખાનું છોડી નીચેના મજલે ગયા તો ત્યાં અજબસંઘ આમથી તેમ અને મથી આમ આંટા માંડતો ફરતો હતો તરતજ નામધારી સરદાર પોતાના મિત્ર મદનપાળ સાથે તેની પાસે આવ્યો.

વિલાસવતીના પતિની પાસે જઈ અજબસંઘે તેના કાનમાં ધીમેથી કહ્યું કે—“ આપણી તમામ આજીવિની વળી ગઈ છે અને પિજરમાં પૂરેલું પક્ષી ઉડી ગયું છે । બહુજ વસમો વખત આવ્યો છે । ”

મકરણ ૩૧ મું.

પાપી પોતેજ ફસાયા.

“ જે ગૃહસ્થને ઉદ્દેશીને અજબસંઘે ઉક્ત શબ્દો કહ્યા હતા તે પોતાની કમબખ્તી આવી ગઈ, એમ એકદમ સમજી ગયો ફરી અજબસંઘે બન્ને મિત્રોને ઉદ્દેશીને કહેવા માંડ્યું કે—“ ખરેખરા સરદાર સામંતસિંહને અમાસ હાથમાંથી જ્યારે સત્યસિંહ નામના એક

મનુષ્યે નજાડયો ત્યારે મહન્ત મહાશય મહાન્ મુશીબતે મરતાં મરતાં
જયી ગયા. ”

“ તે સરદારને કાણે છોડાવ્યો ? ” બનાવટી સરદારે કહ્યું.

“ સત્યસિંહે ! ”

“ હેં ! સત્યસિંહે ! અજબસંઘ તું આ શું કહે છે ! ? ”

“ જે અન્યું છે અને મેં નજરે જોયું છે તેજ હું કહું છું. ”

“ ત્યારે તો મારી પૂરેપૂરી કમખખતી આવી. ”

“ કાંઈક તેમ છે ખરું ! પણ તદ્દન નિરાશ થવા જેવું નથી ! ”

“ એટલે ? ”

“ મહન્તરાજ પોતેજ તારો બચાવ કરવા અહીં આવ્યા છે ! ”

“ પણ તેને સત્યસિંહજ છોડાવી ગયો એ શા ઉપરથી કહો છો ? ”

“ તે સત્યસિંહ એક વખત વિઙ્ગદાસ યોગાયોગથી આપણા
મંદિરમાં આવ્યો હતો ત્યારે મેં તેને જોયો હતો. મહન્ત મહાશયે જ્યારે
તેનું વર્ણન કર્યું ત્યારે મને લાગ્યું કે, તેજ ખરા સરદારને આપણા
હાથમાંથી છોડાવી ગયો અને પછીથી તેની મને પાત્રી પણ થઈ છે. ”

“ આ બધું કાવત્રુ પુટી ગયું લાગે છે; હવે આપણે અહીં
રહેવામાં કંઈ પણ સાર નથી માટે છ પાંચ ગણવામાંજ મળી છે.
અચ્ચા મદન ! જો રહ્યો તો તારા તો ખારજ વાગ્યા સમજજો ! ”
મદનપાળે પોતાના મનમાં ને મનમાંજ કહ્યું.

અજબસંઘ એટલી ચેતવણી આપી તરતજ ચાલ્યો ગયો.

મદનપાળ બચમાં ને બચમાં એકદમ દિવાનખાના તરફ ગયો
અને ઘડ કરતી કે દરવાજા ઉપર લાત મારી. દરવાજા ઉપર લાત
લાગતાંજ તે ઉઘડ્યો અને તેની પાછળ કાન લગાડી તે ત્રણેની વાત
સાંભળવા ઉભેલી વિજ્ઞાસવતીને કપાળમાં વાગ્યો. વિજ્ઞાસવતી આથી
એકદમ પૃથ્વી ઉપર પછડાઈ પડી. મદનપાળે તેને અંબોડેથી પકડી

અને ખેંચતો ખેંચતો દિવાનખાનામાં લાગ્યો. પછી તે બોલ્યો:—

“અરે ઓ ગધેડા નામધારી—ભાડુતી સરદાર ! આ તારી રાંડ બે દરવાજાની પાછળ ઉભી હોયી આપણી બધી વાતો સાંભળતી હતી.”

આ વખતે સરદાર પોતે દિગ્મુઢ બની સધળો બનાવ બેતો ઉભો હતો.

મદનપાળના હાથમાંથી પોતાનો અંખોડો છોડાવી લઈ બહુજ તોરમાં આવી જઈ વિદ્યાસવતી બોલી:—“ઓ દુષ્ટો—નરાધમો ! આ વાતની તાક્ષિમ મેં તમારી પાસેજ લીધી છે. મેં તમારી બધી વાતો સાંભળ્યા છે. ખરો સરદાર નાસી ગયો ! તેને સત્યસિંહે નસાડ્યો ! એવું જ મેં સાંભળ્યું તેનો અર્થ શો ? મારા ભાઈ સત્યસિંહે શું કર્યું ? તેણે કાને નસાડ્યો ? આમાં ખરેખરો ભેદ શો છે તે મને ખુલ્લેખુલ્લો જણાવો.”

મદનપાળ મનમાં ને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, જ્યારે આ સોડોની ગોઠવણ નકામી ગઈ છે. બધી બાજુ ઉઘી વળી ગઈ છે ત્યારે હવે સાફ સાફ—ખુલ્લેખુલ્લું કહી દેવામાં કાંઈ પણ જાતની હરકત નથી. પછી તે બોલ્યો:—વિદ્યાસવતી તું સરદારણુ બનીને જે નખરાં કરતી ફરે છે—માનમાં માતી નથી અને મનમાં ને મનમાં મરડાતી ફરે છે—તે તારાં બધાં નખરાં હવે એક ક્ષણમાં ભૂલી જવા વખત આગ્યો છે. તું તારા આ પતિને ખરો સરદાર સામંતસિંહ, સમજીને બહુજ ધમંડમાં છે, પણ હું જેવો ગામડિયો રાબો છું તેવોજ આ મારો મિત્ર પણ ગામડિયો ગધેડો છે. સમજી ને ? ખરો સરદાર સામંતસિંહની સાથેજ આ રાજેશ્રીની નામદાર સ્વારી એક આધેના રાજ્યના કેદખાનામાં પડી પડી સળડતી હતી. આ મારા મિત્રનું ખરૂં નામ સામંતસિંહ નહિ પણ રા. રા. મહાશય શ્રીકૃષ્ણ-પ્રસાદ છે !

પોતાના બન્ને હાથથી મોંદું છુપાવી રડતાં રડતાં વિલાસવતી બોલી:-“ હાય ! હાયરે ! ! હવે મારું શું થશે ? ”

ઐટલામાં ફરી દીવાનખાનું ઉઘડ્યું અને સરકારના સિપાઇઓથી તે ભરાઇ ગયું. બનાવટી સરદાર પાસે જઈ સિપાઇઓના અધિકારીએ કડક અવાજે કહ્યું:-“ તમને પકડીને ચોક્કી ઉપર લઇ જવાનો મને હુકમ થયેલો છે ! ”

આ શબ્દો સાંભળતાંજ એકદમ વિલાસવતી સરકારના અધિકારી સામે જઇને બોલી કે:-“ સાહેબ ! મારા પતિએ જે કાંઇ અપરાધ કર્યો હશે તે અપરાધમાં તેમનો આ દુષ્ટ મિત્ર મદનપાળ પણ મદદગાર હતો, માટે એમની સાથે આ નીચ નરાધમને પણ કેદ કરવો જોઇએ. ”

વિલાસવતીનું બોલવું પુરું થાય તે પહેલાંજ કેટલાક સિપાઇ-ઓએ મદનપાળના હાથમાં બેડી નાંખી તેને ચતુર્ભુજ બનાવી દીધો. પછી ત્યાં આવેલા સરકારી સિપાઇઓના અધિકારીએ મદનપાળ તરફ વળી તેને કહ્યું:-“ તમે પણ આ કાવત્રામાં મદદગાર હોવાનો સંભવ હોવાથી હું આ સરદાર સામંતસિંહની સાથેજ તમને પણ કેદ પકડું છું. ”

મદનપાળને કેદ પકડેલો જોતાંજ વિલાસવતીને બહુજ આનંદ થયો. તે આનંદના આવેશમાં બાન ભૂલી જવાથી-ત્યાં તે સરકારી અધિકારીની હાજરીનું પણ બાન ભૂલી જવાથી-તે ખુશી થતી બોલી કે:-“ આ પાપી પિશાચો પોતાનાજ પ્રપંચપિંજરમાં-પ્રપંચજાલમાં પોતેજ ફસાયા ! એ ધણું સારું થયું. ટાઢા પાણીએ ખસ ગઈ ! પંચાત પતી ગઈ ! ”

પ્રકરણ ૩૨ મું.

આધાસન.

ઓચિંતી પોતાની ઉપર આવી ભયંકર વિપત્તિ આવવાથી સરદાર સામંતસિંહ બહુજ ગભરાઈ ગયો હતો. મદનપાળ જે ચતુર્ભુજ બની એક તરફ ઉભો હતો તે વિલાસવતીને કેદ કરાવવાના ઉદ્દેશથી બોલ્યો:—

“ અધિકારી સાહેબ ! જ્યારે તમે અમને કેદ કરો છો તો આ રંડાને કેમ કેદ કરતા નથી ? તેણે જે કે આ અપરાધ નથી કર્યો પણ અમારી સાથે કેદખાનામાં આવવા જેવો બીજો એક ઘોર અપરાધ કર્યો છે. ખરી રીતે જોતાં (કૃષ્ણપ્રસાદે) આ સરદારે જે લુચ્ચાઈ કરી છે તેમાં મારી જરા પણ મદદ કે સામેલગિરી છેજ નહિ છતાં તમે મારા જેવા નિર્દોષને કેદ કરો છો અને આ રંડ જે ગુનેહગાર છે તેને કેદ કરતા નથી. શું તમારો આ અન્યાય નથી— તમે અન્યાય કરતા નથી ? ”

“ મને કોઈ પણ સ્ત્રીને કેદ કરવાનો નામદાર સરકાર તરફથી હુકમ નથી. ફક્ત અહીં જેટલા પુરૂષો હોય તેટલાનેજ કેદ કરીને ન્યાયાધીશ મહાશય તરફ લઈ જવાનો મને હુકમ છે. ” તે સરકારી અધિકારીએ કહ્યું.

“ અધિકારી સાહેબ ! આ રંડાએ પોતાના પતિની સાથે મળી જઈને બીજા પણ ઘણા અપરાધો કરેલા છે, જે હું ઘણીજ સારી રીતે જાણું છું. હું કહું છું કે તમે આને જરૂર જરૂર કેદ કરી લ્યો. ”

મદનપાળનું આ બોલવું સાંભળી વિલાસવતી ગભરાઈ અને

જરાં જરા કંપવા ભાગી.

“તેના અપરાધો શા શા છે તે જાણ્યા વિના હું તેને કેદ કરી શકતો નથી. પ્રથમ તમે તેના અપરાધો શું છે, તે સ્પષ્ટપણે મને કહી સંભળાવો.”

“તે હું સ્પષ્ટપણે કહી શકું તેમ નથી પણ આ પતિપત્નીએ કરેલા એકાદ અપરાધ માટે વાતચિત કરતાં મેં તેમને સાંભળેલાં છે !”

“ઓ બેવકૂફ મધેડા ! તું જો તેના અપરાધ સાફ સાફ કહી બતાવતો નથી તો હું તેને શું તારા શબ્દો ઉપર કેદ પકડી શકું ખરો કે ? આજે તેં હદ ઉપરાંત દારૂ તો પીધો નથી ને ?”

“ના રે સાહેબ !”

“મેને તો લાગે છે કે તેં ખૂબ દારૂ ઢીંચ્યો છે. નહીં તો આવું ગાકું ગાકું બોલે ખરો કે ?”

“તો શું તમે એ રાંડને કેદ નથી પકડતા ?”

“ના.”

“અધિકારી મહાશય ! તમે પરતાશો !”

“ફિકર નહિ ! હું જોઈ લઈશ. સિપાઈઓ ! આ બન્ને કેદીઓને બહુજ બંદોબસ્તથી લઈ ચાલો !”

સર્વની પહેલાં મદનપાળને બહાર કાઢવામાં આવ્યો. તેને આવી રીતે લઈ જતાં જોઈ વિભાસવતીને સમાધાન થયું અને તે વિજયી મુખમુદ્રાથી-તિરસ્કાર ભરેલી દ્રષ્ટિથી તેના તરફ જોવા લાગી. પોતાના પતિનું કપટ પ્રકટ થતાંજ પોતાના કેવા ધુરા હાલહવાલ થશે, અથવા પોતાનું એક લુચ્ચા અને હરામખોર મનુષ્યની સાથે લગ્ન થયું છે, તે લોકો જાણશે ત્યારે તેઓ પોતાને કેવો ફિટકાર આપશે, એ બાબતના કોઈ પણ વિચારે તેના અંતઃકરણને સ્પર્શ પણ કર્યો નહિ. બન્ને કેદીઓને દિવાનખાનામાંથી બહાર લઈ જવામાં આવ્યા.

બહાર જતાં તે નામધારી સરદાર સામંતસિંહ નીચું મુખ કરી ચાલતો હતો. તેણે વિલાસવતી તરફ અથવા તો વિલાસવતીએ તેના તરફ એક વાર જોયું સરખું નહિ.

આજ મુઘી જે ભવ્ય અને મહેલ જેવા મકાનમાં તે નામધારી સરદાર માલેક તરીકે રહેતો હતો, તેજ મકાનમાંથી સર્વે નોકરો-ચાકરો સમક્ષ તે મૃત્યુ જેવી અપમાનકારક સ્થિતિમાં બહાર પડ્યો. તે જે વખતે પોતાના મકાનની દેવડીમાંથી બહાર પડ્યો તેજ વખતે મોટા રાજમાર્ગની ઉપર સર્વાંગ જેણે કાળા ઝભાથી ઢાંકી લીધું છે એવી એક સ્ત્રી કૃષ્ણપ્રસાદે જોઈ. કૃષ્ણપ્રસાદનું ધ્યાન પોતાની તરફ આકર્ષાય, તેથી તે ભેદી સ્ત્રીએ પોતાનો જમણો હાથ ઈચ્છો કર્યો, ત્યારે તે સ્ત્રીના-ભેદી સ્ત્રીના હાથમાં સિંહમુખી સુવર્ણ મુદ્રિકા છે, એમ તેના જાણવામાં-જ્ઞેવામાં આવ્યું. તે કેદીનું પોતાની તરફ ધ્યાન આકર્ષાયું છે, એ જોતાંજ તે ભેદ ભરેલી સ્ત્રી બોલી-“ ડરશો નહિ-જરાએ ગભરાશો નહિ ! અત્યારે મહાત્મા પરમાનન્દજી તમારી મુક્તતા કરવા માટે અહીં આવ્યા છે. ગમે તેવા પ્રયત્નો કરીને પણ તેઓ તમને મુક્ત કર્યા વિના-તમારો છુટકારો કર્યા વિના-રહેવાના નથી. એવી હકીકત તમને કહેવાની તેઓશ્રીએ મને આજ્ઞા કરી છે ! ”

આ શબ્દો તે સ્ત્રીએ જે બાપામાં ઉચ્ચાર્યા તે બાપાથી તમામ સિપાઇઓ અજ્ઞાત-અપરિચિત હોવાથી તેઓ તેમાં કાંઈ પણ સમજ શક્યા નહિ. તેથી એક સિપાઇએ નામધારી સરદારને પૂછ્યું કે-“ સરદાર સાહેબ ! આ બાપ શું તમારી સાથે બોલતી હતી ? ”

“ છટ્ છટ્, તે મારી સાથે શા માટે બોલે ? ” નામધારી સરદારે જવાબ આપ્યો.

તે ભેદ ભરેલી બપાનક બામિનીનાં આશ્વાસનસુચક શબ્દોથી તે કેદીઓના મનમાં બહુજ હિંમત ઉત્પન્ન થઈ હતી.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

બેદી ભામિની અને ચૈતન્ય.

હજી સુધી સૂર્યનારાયણ પૂર્ણપણે અસ્ત થયા નહોતા. એવા સમયમાં અવન્તિનગરીના મહાન ન્યાયમંદિરમાંના એક ખુણામાં એક જુરખો ઓઢેલી સ્ત્રી ઉભી હતી. ન્યાયમંદિરમાંના તમામ માણસો નિકળી જવાની તે વાટ જોતી હતી તેવામાં તેના ઉપર ચૈતન્યની દ્રષ્ટિ ગઈ. ચૈતન્ય અને તે બેદી સ્ત્રી બંને ન્યાયમંદિરમાં શા માટે આવ્યાં હતાં? તેનો ખુલાસો આગળ આવશે.

ન્યાયમંદિરમાંની બીડ ઓછી થતાંજ તે સ્ત્રી એકદમ ઉતાવળી ઉતાવળી ન્યાયમંદિરમાંથી બહાર નિકળી ગઈ. તેના હાથની એક આંગળીમાં એક ચમત્કારિક સિંહમુખવાળી સુવર્ણ મુદ્રિકા હતી. થોડો વખત રાજમાર્ગે ચાલી તે એક સાંકડી ગલીમાં પેડી. આ ગલીમાં ગયા પછી તેણીએ પોતાની ચાન્ન બહુજ વધારી દીધી. આ વખતે જો એકાદ ચતુર પુરુષનું તેના તરફ ધ્યાન ખેંચાયું હોત તો તેની ગતિ ઉપરથીજ તેના મનમાં કાંઈ ચળવિચળતા થએલી છે, એમ તેના અનુમાનમાં આવ્યા વિના રહેત નહિ.

તે બેદી સ્ત્રીના ઉપર એક ચંતુર પુરુષની નજર હતી. ચૈતન્ય-દેવ તેની ઉપર પોતાની પૂર્ણપણે નજર રાખતો પાછળ પાછળ ચાલ્યો જતો હતો. ન્યાયમંદિરમાં સરદાર સામંતસિંહે વૈશાલીયનગરીમાં જોએલા અદ્ભુત બનાવની ચમત્કારિક હકીકતનું વર્ણન કર્યું હતું ત્યારથીજ ચૈતન્યની દ્રષ્ટિ તે બેદી ભામિની ઉપર હતી.

સરદાર સામંતસિંહે ન્યાયમંદિરમાં શી હકીકત કહી હતી? તે

હજી વાર્તાના વમળમાં જ છે.

સૃષ્ટિસુંદરીએ હજી સ્વામ વર્ણનો સાથે સંપૂર્ણપણે ધારણ કર્યો નહોતો. તે બેદી સુંદરી નિઃશંકપણે આગળ ને આગળ જ ચાલી જતી હતી. પોતાનો કોઈ પીછો પકડશે, એવી તેના મનમાં કલ્પના પણ નહોતી. તે ચાલતી હતી ત્યારે તેના જે અવયવો દ્રષ્ટિગોચર થતા હતા અને તેની કામળ કાયાનો વર્ણ ચમકતો હતો. તે ઉપરથી તે કોઈક પરમ રમણીય રમણી હશે, એમ ચૈતન્યને લાગતું હતું. તે જે ગલીમાંથી પસાર થતી હતી તે ગલી જરા ભયાનક હતી. આવો સમય સાધીને ચૈતન્યે જલદીથી જરા આગળ જઈ તેને અટકાવી અને તે બોલ્યો:—

“ સુંદરી ! આ અમારી અટપટી અવન્તિનગરીના રસ્તાઓની તમને ખરાબર માહિતી નહિ હોય, એમ લાગે છે. શહેરના આ ભાગમાં હમેશાં ચોટા લોકોનો ઉપદ્રવ થયા કરે છે તેથી હું તમને જણાવવાની રજા લઉં છું કે તમારે ક્યાં જવું છે, તે જગ્યા મને કહો એટલે હું તમને સુરક્ષિતપણે ત્યાં લઈ જઈશ. ”

“ મને કાંઈ ચોર લોકોનો બહુ ભય લાગતો નથી પણ આ અવન્તિનગરીના મોટા લોકોની—ખડેખાંઓની મને બહુજ ખીક લાગવા માંડી છે. ”

આ શબ્દો તે સુંદરી ચૈતન્યદેવને ઉદ્દેશીને બોલતી હોવાથી તેનો અવાજ અને શબ્દો બહુજ તીક્ષ્ણ અને કઠોર લાગતા હતા છતાં પણ તેથી તેના સ્વરમાંની નૈસર્ગિક માધુર્યતા કાંઈ ઠંકાઈ ગઈ નહોતી. તે સાંભળી ચૈતન્યે પણ સ્મિતહાસ્ય કરી કહ્યું—“ સુંદરી ! મારું વર્તન તમને ઉદ્વિગ્નપણાનું લાગ્યું હશે, એ ખરું છે પણ તમને પીડા ઉપજાવવાનો મારો જરાએ ઉદ્દેશ નથી. તમે જેમ ન્યાયમંદિરમાં હતાં તેમ હું પણ ત્યાં જ હતો. ત્યાં સરદાર સામંતસિંહે વૈશાલીય

નગરીમાંની અપૂર્વ અલૌકિક અને અદ્ભુત હકીકત કહી તે મેં સ્પષ્ટપણે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી છે. ”

તે સ્ત્રી જરા ધ્રુંચવાઇ અને બોલી-“ સદ્ગૃહસ્થ ! તમે આ શું કહો છો ? ” પછી પોતાના ચળવિચળ થએલા ચિત્તને જરા શાન્ત પાડીને તે બોલી-“ તે સરદારે જે હકીકત પોતાની આંખોએ જોઈ છે, એમ જે કહ્યું તે તમામ કલ્પનાનો તમાસોજ હોવો જોઈએ. કારણ કે આવી વાતો-ભૂત, પિશાચની વાતો-કહીને બોળા લોકોનાં મન રંજન કરી તેઓની પાસેથી પૈસા પડાવી લેનારા ફક્ત ધાપમાર લોકોના મુખેથીજ સાંભળવામાં આવે છે. આવા આવા અવનવા અનેક અતિશય અજ્ઞયખીથી ભરેલા બનાવો ક્યાંએ બનતા હશે, એ હું માની શકતી નથી. ”

“ સરદાર સામંતસિંહે કહેલી વાત એક જાતની ધાપ હશે અથવા સામંતસિંહ પોતેજ કાંઈ ધાપમાર હશે, એમ તમારી જેમજ મને લાગત પણ ધણાં કારણોથી તેણે કહેલી તમામ હકીકત ધાપજ હશે, એમ હું માની શકતો નથી. ”

“ આપ મોટા માણસ છો, ગમે તેમ માનો તેમાં મારે શું ? મોટા લોકોની વાતોજ કાંઈ મોટી અને અજ્ઞયખીઓ ઉપજાવે તેવી હોય છે, એમ મારે કહેવું જોઈએ. કારણ કે, મને તે બાબતમાં અનેક અનુભવો મળેલા છે. હવે અહીંથી આ બે રસ્તાઓ નિકળે છે, તેમાંથી તમારે કયો રસ્તો જવું છે, તે મને કહો એટલે હું તમારો માર્ગ લાગ કરી ખીજે રસ્તો જઈશ. ”

“ સુંદરી ! એમ ન બોલો ! તમને આવા લયાનક માર્ગે હું એકલાં જવા હઈશ નહીં. તમારે માટે મારા મનમાં સારી લાગણીઓ પેદા થઇ છે. ”

“ તે માટે હું આપનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું. ”

“સલુણી ! આભાર માનવાની આવશ્યકતા નથી.”

“ત્યારે આપ શું કહેવા માગો છો ?”

“એજ કે મને તમારા માર્ગદર્શકનું કામ કરવા ઘો.”

“આમ કરવાનું કાંઈ કારણ ?”

“કારણ ? તમારા અંતઃકરણને પૂછો.”

“તે તો અત્યારે શૂન્ય બની ગયું છે.”

“મને તો એમ લાગતું નથી.”

“શા ઉપરથી ?”

“તમારા ભાવો ઉપરથી !”

“હું તો કાંઈ પણ સમજી શકતી નથી.”

“સુંદરી ! તમારા આંતરિક ભાવોને ન છુપાવો. દુનિયાની કહેવત સ્મરણમાં લાવો ?”

“તે કઈ કહેવત ?”

“શું તમે નથી જાણતાં કે અંતર અંતરને ઓળખી શકે છે !”

“સુંદરી ! તમને મારે નમ્રતાપૂર્વક જણાવવું જોઈએ કે આ શરીરને મણિપુરના મહારાજા ચૈતન્યદેવને નામે દુનિયાના લોકો ઓળખે છે !”

“એમ કે ? તો તો મારી ધારણા ખરોખર છે.”

“તમારી ધારણા શી છે વાર ?”

“આજે જે મુકદ્દમો ન્યાયમંદિરમાં ચાલ્યો હતો તે તરફ આપનું સ્વાભાવિક રીતે લક્ષ જાયજ, એવી મારી ધારણા છે !”

“સુંદરી ! તમે તેમ શા ઉપરથી ધારો છો ?”

“એટલા ઉપરથી કે, જે મનુષ્ય ઉપર અત્યારે મહાન મુશીબતો બમે છે, તે કૃષ્ણપ્રસાદને જો જગરદસ્ત શિક્ષા થશે તો, તેના પ્રમાણમાં તમારા પ્રેમપાત્રના નામને કલંક લાગશે ! વિલાસવતી અને તમારા

“વચ્ચે શા સંબંધ છે તે મારા સાંભળવામાં આવેલ છે.”

“શું કહો છો ? કેવો સંબંધ ?”

“એક કુલીન સ્ત્રીનો નીચ સંબંધ એક પ્રખ્યાત ગૃહસ્થની સાથે જોડાવો, એ વાત બહુજ શરમ બરેલી છે તે માટે તમારે શરમાવું જોઈએ.”

એટલામાં ચૈતન્યના મનમાં બીજાજ વિચારો આવ્યા અને તે ગુપ્ત વાતના મનમાં ને મનમાંજ ખુલાસા થવાથી તે પુનઃ આગળ બોલ્યો—

“સુંદરી ! હવે બધી વાત મારા ધ્યાનમાં આવી ગઈ છે.”

“શા ઉપરથી ?”

“જે માણસે તે વાત છુપી રાખવાની હતી તે માણસે તે છુપી રાખી નથી તે ઉપરથી.”

“તે માણસનું નામ તમે જણાવી શકશો ?”

“હા.”

“શું ?”

“પેલો નીચમાં નીચ કૃષ્ણપ્રસાદ—નામધારી સરદાર સામંત !”

“એ હું માની શકતો નથી. પણ તમે તે વાત કોની પાસેથી જાણી શક્યાં ?”

“તે વાત ગમે તે મનુષ્યદ્વારા મેં સાંભળી હશે—જાણી હશે. તેનું તમારે શું કામ છે. તમે તે વાત નાકબુઝ તો કરતા નથી ને?”

“સરદાર સામંતસિંહે વૈશાલીય નગરીમાં અનેલી જે વાત કહી હતી તે વાતનો ખુલાસો આપવાનું તમે પણ નાકબુઝ કરતાં નથી ને?”

“તે કઈ સ્ત્રી ?”

“શું તેને તમે નથી જાણતાં ?”

“ના !”

“સુંદરી જુદું ન બોલો !”

“ ત્યારે તમેજ કહો ને કે કઈ સ્ત્રી ? ”

“ શું તે મારેજ કહેવું પડશે ? ”

“ મારી તો તેવીજ ઈચ્છા છે. ”

“ તો સાંભળો સુંદરી ! તે સ્ત્રી કે જેના જમણા હાથની આંગળીએ એક સિંહમુખી મુદ્રિકા હતી. ”

“ હશે ! ”

“ અને તે મુદ્રિકા મેં તમારાજ જમણા હાથની આંગળીએ નોંધ છે. ”

“ સરદાર સાહેબ ! તમારી અહીંજ મોટી ભૂલ થાય છે ! ”

“ મને તો લાગતી નથી. ”

“ એનુંજ નામ મોટા લોકો-રાજા લોકો ! તમને તમારી દ્રષ્ટિ દગો દે છે રાજા ! ”

“ કમનીય કામિની ! જે એમજ હોય તો કૃપા કરી મારી ભૂલ ભાંગો ! ”

“ ચૈતન્યદેવ ! આ જુઓ, મારા હાથમાંની મુદ્રિકા સિંહમુખી નહીં પણ સર્પમુખી છે. જુઓ ખરાબર તપાસો અને નક્કી કરો. ”

એમ કહી તે બેઠી જણાતી બચંકર ભામિનીએ પોતાનો જમણો હાથ ચૈતન્યના હાથમાં આપ્યો. તેનો મધુર હાથ જેતાંજ ચૈતન્ય મોહાશક્ત થઈ ગયો. તેણે તે મુદ્રિકા જોઈ તો તે સિંહમુખી નહીં પણ સર્પમુખી હતી. તેમજ તે મુદ્રિકા તપાસતી વખતે તેના મનમાં ઉત્પન્ન થએલી ખરાબ ઈચ્છાના આવેગને દબાવવા અસમર્થ થવાથી તેણે તેણીના હાથ ઉપર એક મધુર ચુંબન લઈ લીધું અને પછી હાથ છોડી દીધો અથવા એમ કહો કે તે સ્ત્રીએ પોતાનો હાથ પાછો ખેંચી લીધો. ત્યાર પછી ચૈતન્ય બોલ્યો કે-“ આ મુદ્રિકા સર્પમુખી છે તે વાત ખરી પણ બીજી સિંહમુખી મુદ્રિકા હે ચંદ્રમુખી ! તમારી

પાસે હોવીજ જોઈએ. ”

“ મહારાજ ચૈતન્યદેવ ! આવા તર્ક-કુતર્ક કરવામાં કાંઈ પણ સાર નથી. ”

“ એટલે તમારા હાથમાં સિંહમુખી મુદ્રિકા હતીજ નહિ ! ”

“ હું સોગંદ લઇને કહું છું કે આજે આખા દિવસમાં મેં આ મુદ્રિકા સિવાય બીજી મુદ્રિકા મારા હાથની આંગળીમાં ધારણ પણ કરી નથી. ”

“ ત્યારે તમારી પાસે બીજી સિંહમુખી મુદ્રિકાજ નથી ખરું ને ? ”

“ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક નથીજ ! ”

થોડો વખત ચૈતન્ય વિચારમાં પડ્યો અને તે સ્ત્રી જરા આગળ વધી ગઈ. ચૈતન્ય પણ તેની પાછળ પાછળ ગયો.

“ સુંદરી ! જરા થોભો અને કૃપા કરી મારી વાત સાંભળો ! ”

તે સ્ત્રી ઉભી રહી. એટલે ચૈતન્ય પુનઃ બોલવા લાગ્યો—

“ મનમોહિની ! મારે તમારી સાથે આવી રીતે મુદ્રિકાના સંબંધમાં વાદવિવાદ કરવો, એ અનુચિત છે તે હું કબુલ કરું છું. છતાં પણ આજે ન્યાયમંદિરમાં તમારા હાથમાં સિંહમુખી મુદ્રિકાજ હતી. એ નિઃસંશય છે. તમે વાત છુપાવતાં હો તો બલે, જેવી તમારી મરજી ! વિશેષમાં તે મુદ્રિકા સિંહમુખીજ હતી અને તેમાં સિંહનાં નયનોને જદલે બે હીરાઓ જડેલા હતા. ”

“ ચૈતન્યદેવ ! તમેજ કહો છો અને કબુલ કરો છો કે—મુદ્રિકાના સંબંધમાં વાદવિવાદ કરવો, તે અનુચિત છે, છતાં તમે પોતેજ પુનઃ તે સંબંધમાં વાદવિવાદ કરવા તૈયાર થાઓ છો, શું એ તમને ઉચિત લાગે છે ? શું એ વાત મને તમારી બાબતમાં અજબબી ઉત્પન્ન કરે તેવી નથી ? ગમે તેમ હશે પણ હવે એ વાતને પડતી મૂકો ! અને તમે તમારે રસ્તે જાઓ અને હું મારે રસ્તે જઈશ. ”

પ્રકરણ ૩૪ મું.

ચૈતન્યની કબૂલાત.

તેઓ ખન્ને પુનઃ આગળ ચાલ્યાં. ફરી ચૈતન્યે તે સ્ત્રીને ઉભી રાખી. ત્યારે તે બોલી કે:-“ રાજન ! શું તમે મારી પૂઠ પકડવાનો નિશ્ચય કર્યો છે ? ”

“ હા. ”

“ તો હું તમને બે વાત પુછું તેનો ખુલાસો આપશો ? ”

“ અવશ્ય ! ”

“ હવે તમે કૃષ્ણપ્રસાદના સંબંધમાં શું કરવાનું ધાર્યું ? ”

“ સાંભળો સહુણી ! તેને તેના અપરાધને માટે શિક્ષા થશેજ. તેને છોડાવવા માટે હું કોશીશ કરું, અને તે આ સમયે છુટા પાણ થાય, છતાં તેના નામને જે કલંક લાગશે તે કાંઈ નષ્ટ થશે નહિ. તો પછી તેને છોડાવવાનો ઉપયોગ શો ? વિદ્વાસવતીનું કહેવું પણ મારા મનને મળતુંજ છે. એટલા માટે કૃષ્ણપ્રસાદની બાબતમાં વિશેષ ધ્યાન ન આપતાં જે કાંઈ થાય તે ચુપચાપ બેઠને બેસી રહેવા ઉપરાંત મારે કાંઈ પણ કરવાની ઇચ્છા નથી. ”

“ બે એમજ છે તો મારે કહેવું બેઠએ કે-તેને છોડાવવાનું સામર્થ્ય તમારામાં છે. એ વાત તમે કબુલ કરો છો ખરા ને ? ”

“ તેને છોડાવવાનું સામર્થ્ય મારામાં છે, એવું મેં કહ્યું હોય તમ મને તો નથી લાગતું ! ”

“ તેવું બે તમે સ્પષ્ટ નહિ કહ્યું હોય તો પણ મને ખાતરી છે કે તેને છોડાવવાનું સંપૂર્ણ સામર્થ્ય તમારામાં છે. રાજન ! તમારામાં

જે સામર્થ્ય છે તેનો ઉપયોગ કરીને ગમે તેમ કરીને પણ તેનો છુટકારો કરાવો તો હું આપની બહુજ ઋણી-આભારી થઈશ. ”

“ સુંદરી ! તમારા જેવી સૌંદર્યવતી સુંદરીની મરજી રાખવાને માટે હું મારાથી થઈ શકશે તેટલી કાશીશ કર્યા વિના રહીશ નહિ પણ...પણ.....સુંદરી.....”

“ હું સુંદરી છું, એમ તમે શા ઉપરથી કહો છો ? ”

“ કેમ વાર ? તમને તેમાં નવાઈ લાગે છે ? તે સરદાર સામંત-સિંહે શું નહોતું કહ્યું કે તેણે વૈશાલીયનગરીમાં જોએલી સ્ત્રી ફક્ત એક સ્ત્રી કરતાંજ ઉતરતી અને દુનિયાની તમામ સ્ત્રીઓમાં અતિરાય સૌંદર્યવતી છે ? શું તે તમે બૂલી ગયાં ? તેણે તમારા કરતાં જે સુંદર સ્ત્રી જે કહી હતી તે તેની ધર્મપત્ની સુલોચનાજ હોવી જોઈએ. ”

“ હજુ પણ તમે મને વૈશાલીયનગરીની તે સ્ત્રીજ માનો છો ખરા કે ? તમે પોતે મારા હાથમાંની સર્પમુખી મુદ્રિકા તમારી નજરે જોયા છતાં પણ તમે તમારો દુરાગ્રહ છોડતા નથી ! ”

“ અત્યારે તે મુદ્રિકા ઉપર સર્પનું મુખ છે, એ જો કે ખરું છે છતાં પણ...”

“ જહનમમાં ગઈ તે મુદ્રિકા ! આપણે તેની સાથે કાંઈ પણ સંબંધ નથી. વારૂ, પણ હવે મને મદદ કરશો ખરા કે નહિ ? ”

“ કઈ આમતમાં ? ”

“ તે કેદીઓને છોડાવવાની આમતમાં ! ”

“ તે ગામડીયા, જંગલી અને દારૂડીયા લોકોની સાથે તારો કાંઈ નાણુક સંબંધ તો નથીને સુંદરી ! ” ચૈતન્યે જરા જોરથી પૂછ્યું.

“ જેના ડહાપણ-બુદ્ધિમતા માટે આખા વિશ્વમાં વિખ્યાત છે, એવા મહારાજ ચૈતન્યદેવે આવા વિચિત્ર પ્રશ્ન પૂછવા, એ બહુજ અન્યબી પામવા જેવું છે. સ્ત્રીઓના અંતઃકરણમાં પ્રેમ સિવાય

બીજા કેમ પણ પ્રકારના મનોવિકાર હોતાજ નથી, એવી આપ નામદારની કલ્પના છે કે શું ? ચૈતન્યદેવ ! હું બહુજ ઉચ્ચ કુળમાંની ખાનદાન સ્ત્રી છું. મારા પિતાથી અભારે એક રાજ્યના સિંહાસન ઉપર વિરાજે છે. એટલુંજ નહિ પણ તેમની પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ગુજરાત અને તેની આસપાસના પ્રદેશનું રાજ્યશક્ટ ચલાવવા તેઓ સંપૂર્ણપણે સામર્થ્ય ધરાવે છે. મારી સામે નજર કરનારા સરદારોએ ફક્ત મારા એક નેત્રકટાક્ષ માટે જે કાંઈ કઠિન કૃત્યો કરેલાં છે, તેની આમળ તમને મેં જે કામ કરવાનું કહ્યું છે, તે તદ્દન તુચ્છ છે. તે સરદારોએ કરેલા કામો આગળ આ કામ કાંઈ હિસાબમાં પણ નથી. સમજ્યા કે રાજવી મહાત્મા ! ”

“ અનુપમ અમળા ! તારાં સર્વે કૃત્યો અને આચરણુ જો કે ગુપ્ત છે—બહુજ ગુપ્ત છે છતાં પણ તું અત્યંત સૌંદર્યવતી હોવા સમજ તારા હુકમનો અનાદર કરવાનું પાપ કરવા કાંઈ પણ સામર્થ્યવાન થનાર નથી ! મારામાં કૃષ્ણપ્રસાદને કેદખાનામાંથી છોડાવવાનું સામર્થ્ય છે, તે ખરું છે અને તારા ફક્ત એક નેત્રકટાક્ષને ખાતર હું તે સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરવા તૈયાર પણ છું. ” હું પણ તને ખરેખરુંજ કહું છું કે “ તારા પિતાનું સામર્થ્ય અને વૈભવ તેં કહ્યું તેના કરતાંએ અનંતગણાં હશે, તેમાં મને જરાએ શંકા નથી, પણ તારા એકજ નેત્રકટાક્ષમાં જે સામર્થ્ય છે, તેજ સામર્થ્ય મારા જેવા એક અલૌકિક શૂરવીર નરને ક્ષણાર્ધમાં તારો દાસ બનાવવા ખસ છે. ”

ચૈતન્ય આથી પણ વિશેષ ખોડવા જતો હતો પણ તેણે પોતાની જીજ્ઞાસાનું સંયમન કર્યું. “ તારા પિતા કરતાં પણ મહાન સામર્થ્યવાન રાજાના પણ મારી પાસ દાદ લાગે તેમ નથી ! ” એવાજ અર્થનું કાંઈક બાષણ તે કરત પણ તે ચુપજ રહ્યો. કારણ કે પોતાના કથનથી કદાચ તે કામિનીને ખોટું લાગે તે ઠીક નહીં.

થોડા વખત સુધી અન્ને ચુપજ રહ્યાં. તે સ્ત્રી અને ચૈતન્ય બન્ને જણ હવે શું કરવું, એ સંબંધમાં પોતાના મનમાં ને મનમાંજ વિચાર કરતાં હતાં. આખરે તે સ્ત્રીજ પ્રથમ બોલી:—

“ જ્યારે તમે પોતે તમારા સામર્થ્યનો મારે માટે ઉપયોગ કરવાં તૈયાર થયા છો ત્યારે હવે મારે પણ તમારી સાથે જુદાઈ રાખવી જોઈએ નહીં. ” એમ કહી તે જરા આગળ વધી. રસ્તાની બાજુએ આવેલા એક ધરતી બારીમાંથી બહાર જ્યાં સારી રીતે દીપકનો પ્રકાશ પડતો હતો ત્યાં જમ તે ઉભી રહી. તરતજ તેણે પોતાના મુખ ઉપરનો પુરખો દૂર કર્યો અને બોલી:—“ મહારાજ ચૈતન્યદેવ ! જોઈ રાખો—બહુજ સારી રીતે જોઈ રાખો. તમે જો કેદી કૃષ્ણપ્રસાદને કેદખાનામાંથી છોડાવશો તોજ મારાં નેત્રકટાક્ષ અને સ્મિતહાસ્યને પાત્ર થશો ! ”

તે રમણીનું સૌંદર્ય જોઈ ચૈતન્યનાં નેત્રો અંજલિ ગયાં. સ્વર્ગના નન્દનવનમાં વિહાર કરનારી એકાદ અપ્સરા પોતેજ પોતાની સમક્ષ આવીને ઉભી રહી હોયતી ! એવો તેને ભાસ થયો અને ખરેખર તે ભેદી સ્ત્રી તેટલી સૌંદર્યવતી પણ હતીજ.

તે સ્ત્રીની ઉમ્મર જો કે ત્રીસેક વર્ષની હતી તો પણ તેની પ્રાદતાને લીધે તેના રમણીય રૂપમાં—સૌંદર્યમાં—કમનીયપણામાં જરાએ કમતરતા આવી નહોતી; પણ ઉત્તરું તેનું સૌંદર્ય વિશેષ આકર્ષક દેખાય છે, એવી ચૈતન્યને ખાત્રી થઈ.

“ હે સૌંદર્યવતી સુંદરી ! તું કાણ છે, ક્યાંની છે, વિગેરે બાબતોથી હું તદ્દન અજાણ્યો છું છતાં પણ હું તારા કહેવા પ્રમાણે કરવા તૈયાર છું—ખુશી છું. તારા કહેવા મુજબ મેં કૃષ્ણપ્રસાદને કેદખાનામાંથી નહસાડી મૂક્યો છે, એ સંબંધમાં તને ખબર આપવા મારે તારા દર્શને ક્યાં—કયે સ્થળે આવવું ? તે તુંજ કહે. ”

પુનઃ પોતાનું સુંદર મુખ ભુરખાથી આચ્છાદિત કરી લઇ ચૈતન્ય સાથે આગળ વધતાં વધતાં તે બોલીઃ—“ હા. આપણે બન્નેએ ફરી મળવાની ખાસ જરૂર છે. તમારે તે કેદીને કેદખાનામાંથી આજ ને આજ છુટા કરવો જોઇએ. નહીં તો આવતી કાલે તેની તપાસ વખતે બચથી તે કાંઈ ને કાંઈ બોલી જશે તો બહુજ અનર્થ થશે. આપણું આ કામ સિદ્ધ થયું તો હું આજ સમયે આવતી કાલે સાયંકાળે તમને આ નગરીના કિલ્લાના દક્ષિણ-દિશા તરફના દરવાજા પાસે આવીને અવસ્ય મળીશ ! મને લાગે છે કે હવે આપણે એક બીજાને પૂરેપૂરાં ઓળખી લીધાં છે અને આપણા ઉદ્દેશો પણ એક બીજાના ધ્યાનમાં આવી ગયા છે. ”

“ બલે, સુંદરી બલે ! તારી ઇચ્છા પ્રમાણે તારૂં જે કામ છે તે આજ રાત્રેજ હું પૂર્ણ કરીશ અને આવતી કાલે સાયંકાળે—આજ વખતે—તટના દક્ષિણ દિશાના દરવાજા પાસે તારી વાટ જોતોજ ઉભો રહીશ. ”

એમ કહી તે બેદી સ્ત્રીની રમ્મ લઇ તે પોતે જે રસ્તે આવ્યો હતો તેજ રસ્તે પાછો ફર્યો અને તે બેદી સ્ત્રી પણ ધારેલે માર્ગે આગળ ચાલી ગઇ. વહાલા વાંસક ! તે બેદી સ્ત્રી કાણુ હતી—ક્યાંની હતી તે આપણે આગળ જાણીશું.

તેઓમાં જે વાતચિત થઇ તે કોઈ સાંભળતો હશે, એવી તે બન્નેના મનમાં શંકા પણ આવી નહોતી. પરંતુ ખરી રીતે જોતાં વિદ્યાસવતી તે સમયે તેઓથી અહુ દૂર નહોતી. તે તેમની પાસેજ હતી અને તેઓમાં થતી વાતચિત સાંભળતી ઉભી રહેલી હતી.

પોતાનો ઉપપતિ ન્યાયમંદિરમાંથી બહાર નિકળે એટલે તેને મળવું અને ન્યાયમંદિરમાં શું શું બન્યું ? તે સર્વ હકીકત તેને પૂછી લેવી એવા વિચારથી તે ન્યાયમંદિરની પાસેજ આવેલા એક દેવા-

સમમાં બેઠી હતી. ચૈતન્ય ન્યાયમંદિરમાંથી ક્યારે બહાર આવે, તેની તે વાટ જોતી હતી અને થું બન્યું-થું ન બન્યું તે સાંભળવા ઉત્સુક થઈ રહી હતી. જ્યારે ચૈતન્ય ન્યાયમંદિરમાંથી બહાર નિકળ્યો ત્યારે તેણીની-વિલાસવતીની નજર તેની-ચૈતન્યની ઉપર હતી. ચૈતન્ય એક ધુરખાવાળી સ્ત્રીની પાછળ પાછળ ચાલ્યો જાય છે, એ વાત તેનાથી અજાણી રહી નહીં. તેણે પોતે પણ તે બન્નેનો પીછો લીધો. તે બેઠી સ્ત્રી અને ચૈતન્યની વચ્ચે થયેલી બધી વાત જો કે તેના સાંભળવામાં પૂરેપૂરી આવી ન હતી છતાં પણ તેમનામાં કાંઈક અનન્ય સંબંધ થયો અને તેઓએ આવતી કાલે સાયંકાળે કોટના દક્ષિણ દિશાના દરવાજા પાસે મળવાનું નક્કી કર્યું છે, એ વાત તેના સમજવામાં પૂરેપૂરી આવી ગઈ. વિલાસવતી જેવી મહત્વાકાંક્ષી માનનીના મનમાં મત્સરશુદ્ધિ જાગૃત કરવા માટે બીજું થું જાંઘએ તેમ હતું ? તેને પોતાના પ્રિયતમ ઉપર અને તે બેઠી સ્ત્રી ઉપર બહુજ સંતાપ થઈ આવ્યો હતો. ચૈતન્યના એક વાળને પણ વાંકો કરી શકે તેવી પોતાનામાં શક્તિ નથી એ વાત તે સારી રીતે સમજતી હતી, તેથી પોતાના મનની દાઝનો બદલો ફક્ત તે સ્ત્રી ઉપરજ લેવાનો નિશ્ચય વિલાસવતીએ કર્યો હતો અને તેમાં જો જીવનું જોખમ થાય તો પણ તે તે સાહસ ખેડવામાં પાછી પાની કરે તેમ નહોતી.

તે બેઠી સ્ત્રી અને ચૈતન્ય એ બન્નેમાં થયેલી વાતચિતનો ધણો ખરો ભાગ વિલાસવતીએ અસ્પષ્ટપણે સાંભળ્યો હતો, પરંતુ ચૈતન્યે કૃષ્ણપ્રસાદને કેદખાનામાંથી મુક્ત કરવાનું તે સ્ત્રીને વચન આપ્યું, તે વાત તેના જાણવામાં કે સાંભળવામાં આવી નહોતી. તેણીનું ચિત્ત મત્સરશુદ્ધિ, દ્વેષ અને અદેખાઈ આદિક તામસિક બાવનાઓથી ભરાઈ જવા સખ્ય ચૈતન્યને તે વખતે મળવાનું તેણે માંડી વાળ્યું. તે બન્નેની નજર ચુકવીને બીજે રસ્તે થઈ પોતાને મકાને ચાલી ગઈ.

આ જગ્યા (સરદાર સામંતસિંહનું ભવ્ય મકાન) છોડીને બીજી કોઇ જગ્યાએ જવું પડશે, એ વાત જો કે વિલાસવતી જાણતી હતી છતાં પણ તે સરદાર સામંતસિંહના મકાનમાંજ રહેતી હતી. તે તે મકાનમાં પાછી ગઇ અને પોતાની શોક્ય થએલી તે ભેદી સ્ત્રી પાસેથી બદ્દેશી શી રીતે લેવો, એ અશુભ વિચારમાં ને વિચારમાં તે ગોથાં ખાવા લાગી. તે શું બદ્દેશી લઇ શકશે ? તે અત્યારે કેમ કહી શકાય ? આગળ વધો અને જે થાય તે જોયા કરો !

પ્રકરણ ૩૫ મું.

દિલ ધ્રુગવનારા અદ્ભુત બનાવો !

બીજેજ દિવસે અવન્તિનગરીમાં નીચે જણાવેલા બહુજ અદ્ભુત, ચમત્કારિક અને હૃદયને ધ્રુગવી નાંખનારા બનાવોની ચર્ચા તમામ લોકોના મુખમાંથી ત્રાસદાયક રીતે સંભળાતી હતી.

ગઈ રાત્રે જે કાંઈ અગ્નિગળી ઉપગ્રવે એવા બનાવો બની ગયા હતા તેને લીધે અવન્તિનગરીના લોકો આશ્ચર્યચકિત થઇ, દિગ્મૂઢ બની કર્તવ્યવિમુખ થઇ ગયા હતા.

પહેલો બનાવ—કેદી ભાગી ગયો !

થોડા દિવસથી કેદ પકડેલા નામધારી સરદાર સામંતસિંહ (ખરું નામ કૃષ્ણપ્રસાદ) ને કેદખાનાની જે કોટડીમાં રાખવામાં આવ્યો હતો ત્યાંથી તે નહાસી ગયો છે. હંમેશના રિવાજ પ્રમાણે તેના હાથ પગમાં બેડીઓ પહેરાવી, તેની કમરે સાંકળ બાંધીને, કેદખાનાની મજબુત પત્થરની દિવાલમાં બેસાડેલી કડી સાથે જડીને બાંધી રાખવામાં આવ્યો હતો છતાં તે બેડીઓ સાથે નહાસી ગયો

છે. કેદખાનાની જે કોટડીમાં તેને કેદ કરવામાં આવ્યો હતો તે કોટડીનો દરવાજો ભાંગી ગયેલો અને બારીના લોખંડના મજબુત સળીઆ વાળીને તોડી નાંખવામાં આવેલા છે. પરંતુ અન્યબી જેવી બિના એ હતી કે તે કેદી ભાગી ગયો છે, એ વાત તે કેદખાનાની સાત ચોકીઓ ઉપર ખડે પગે પહેરો ભરનારા હોંશિયાર પહેરેગીરોના જાણવામાં કે જોવામાં પણ આવી નહોતી. તે કેદી ભાગી ગયો છે, એ વાત ખરી છે. પણ તે કેવી રીતે અને ક્યાંથી ભાગી ગયો, એ બાબતમાં કોઈ પણ સચુક્તિક કલ્પના કરી શકતો નહોતો. આ વાત તે નગરના નાગરિક લોકોને કાને પૂરેપૂરી જઈ પહોંચી નહિ હોય તેટલામાંજ એક મહત્વની અને બધે ભરેલી બીજા બનાવની ખબર તે લોકોના જાણવામાં આવી હતી.

બીજો બનાવ—મહારાજના દૂતનું ખૂન !

મહારાજાધિરાજ અવન્તિનરેશની આજ્ઞાપત્રિકાઓ લઈને જે દૂત દક્ષિણ માલવના અધિકારી તરફ જતો હતો તેનું મડદું અવન્તિનગરીથી એ ગાઉ દૂરજ રસ્તાની એક બાજુએ પડેલું મળી આવ્યું છે. તે દૂતની છાતીમાં ખંજર મારીને દુષ્ટ લોકોએ તેના મ્રાણ લીધા હતા. તે ખંજરની મૂઠની આસપાસ લીલા રંગની દોરી વિંટાળેલી હતી. એટલા ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાતું હતું કે તે બિચારા દુર્દૈવી દૂતનું ખૂન રક્તપાતી મહામંડળના કોઈ અનુયાયીએજ કરેલું હોવું જોઈએ. તે દોરીએ એક નાનકડી ચિઠ્ઠી આંધેલી હતી અને તેમાં નીચેની હકીકત હોવા ઉપરાંત તે બચંકર રક્તપાતી મંડળના સાંકેતિક ચિહ્નો તરીકે ખંજરની ત્રણ નિશાનીઓ પણ હતી. તે ચિઠ્ઠીમાં નીચેની હકીકત હતી:—

“ આ મનુષ્યનો જે બચંકર રીતે અન્ત થયો છે, તે પરિપૂર્ણપણે ધ્યાનમાં લઈ સર્વે લોકોએ સાવધાન થઈ જવું. તેમજ સ્વયં-સિદ્ધ પવિત્ર ન્યાયમહામંડળનાં વર્તમાન સમયે જે જે કાર્યો થાય છે,

તેની કાઠએ ચર્ચા કરવી નહિ. મહામંડળના કાર્યમાં પ્રત્યક્ષ રીતે ઘોઠાળો કરનાર વ્યક્તિને મહામંડળ કેવી ભયંકર શિક્ષા કરે છે, તે આ ઉપરથી લોકોએ સમજી લેવું. ઉપરાંત તેની પાછળ પણ અપ્રત્યક્ષ રીતે—જે લોકો તેની બાબતમાં નકામી લે મૂક કરે છે અને તેમાં અનુમોદન આપે છે, તેવા લોકોને પણ ભયંકરમાં ભયંકર શિક્ષા કરવા આ મંડળ સર્વથા અને સંપૂર્ણપણે સામર્થ્યવાન છે. એમાં જરાએ શંકા નથી.”

પવિત્ર સ્વયંસિદ્ધ ન્યાયમહામંડળનો શિક્ષો.

* *

*

જે દૂતનું ખૂન થયું હતું તે દૂતની પાસેનું દ્રવ્ય અને અલંકારો વિગેરે પદાર્થો જેવાં ને તેવાં જે સ્થિતિમાં હતાં તેજ સ્થિતિમાં હતાં. ફક્ત તેની પાસેની સરકારી આજ્ઞાપત્રિકાઓ અને બીજા સરકારી કાગળપત્રો ગુમ થયાં હતાં.

ત્રીજો બનાવ—મહારાજાધિરાજને ધમકી !

આ ત્રીજો બનાવ બીજા જે બનાવો જેવો નહોતો તો પણ ખરી રીતે જોતાં તેનું મહત્વ લોકોને વધારે લાગતું હતું.

ગત રાત્રિએ મહારાજાધિરાજ અવન્તિનરેશ પોતાના શયનભુવનમાં નિત્યના નિયમ પ્રમાણે જાગ્યો હતો. આજે પ્રાતઃકાળે જ્યારે જાગૃત થયા ત્યારે તેઓને પોતાના પલંગ ઉપર એક ખંજર દેખાયું. તે ખંજરની મૂઠ ઉપર પણ તે રક્તપાતી મહા ભયંકર મંડળનું સાંકેતિક ચિહ્ન જે લીલી દોરી તે હતી. તે દોરીએ એક નાનકડી ચિઠ્ઠી પણ હતી. તે ચિઠ્ઠીમાં ફક્ત એટલુંજ લખ્યું હતું કે—“હોંશિયાર સાવધાન ! યાદ રાખ !” એ ચારજ શબ્દો ફક્ત હતા પણ તેનો અર્થ બહુ બેદ બરેલો હતો.

ચોથો બનાવ—મુઝેલો છવતો થયો !

લગભગ પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં જે માણસને ફાંસીએ ચઢાવવામાં આવ્યો હતો તેજ માણસ ગઈ કુલે અને આજે પ્રાતઃકાલે કેટલાક વૃદ્ધ પુરૂષોના જોવામાં આવ્યો. તે માણસનું નામ પુંડરીક હતું. યુવરાજ સિંહદત્તના જન્મ સમયે બાળકોની અદલાબદલી કરવાનું જે કાવતું કરવામાં આવ્યું હતું તે પ્રકટ થઈ જવાથી જે છ ગુનેહગારોને ફાંસીએ ચઢાવવામાં આવ્યા હતા તેમાંનો તે એક હતો. દૈવયોગે દેવગૃહના દરવાજા ઉપર પહેરો ભરવા માટે તેનીજ યોજના થઈ હતી પણ તેણે પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવામાં કમૂર કરવાથી અને બાળકોની અદલાબદલીના કાવત્રામાં મદદગાર થવાથી ત્યાંના નિયમ પ્રમાણે તેને ફાંસીની સજા થઈ હતી અને તેને તેજ વખતે ફાંસીએ ચઢાવવામાં પણ આવ્યો હતો. તેજ પહેરેગીર પુંડરીક આજે કેટલાક લોકોની નજરે પડેલો હોવાથી તેનું લોકોને રહી રહીને આશ્ચર્ય થતું હતું.

આ સમયે તે મનુષ્યનો પોશાક એક ખોટા બાવાના જેવો હતો. એક ગૃહસ્થે તેને ન્યાયમંદિરની પાસે ભમતો—ગઈ કાલે સાયંકાળે—જોયો હતો. બીજો એક સદ્ગૃહસ્થ કહેતો હતો કે ત્યાર પછી બે ઘડીએ એટલે લગભગ અંધકાર થવાની વખતે પોતે તેને કાટના દક્ષિણ દિશાના દરવાજાની આસપાસ ભમતો જોયો હતો.

આ બન્ને ગૃહસ્થો એક બીજાને ઓળખતા હતા અને તેઓ પુંડરીકને પણ ધણીજ સારી રીતે ઓળખતા હતા. એ કારણથી આ બાબતમાં—પુંડરીકની બાબતમાં—તેઓ છેતરાઈ જાય તેવો જરાએ સંભવ નહોતો. શિવાય તે ગૃહસ્થો સ્વભાવે બહુજ ભલા અને ઉમદા હતા. તેથી તેઓ ખોટાખોટો ગપગોળો ગપડાવે છે, એવું માનવાને કે શંકા કરવાને કારણજ નહોતું. તે બન્ને ગૃહસ્થો પોતાના લાભને માટે કદાપિ ખોટું બોલતાજ નથી—તેઓ સર્વથા સત્યવાદી છે, એવો નામરિક

લોકોને તેમનો સમ્પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. ઇત્યાદિક કારણોથી તેઓએ કહેલી વાત ખોટી હશે, એમ માનવાનું પણ કાંઈ કારણ નહોતું. તેઓએ વિશેષમાં એમ પણ જણાવ્યું કે પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં તે જેટલો સશક્ત દેખાતો હતો તેટલો સશક્ત આ વખતે જણાતો નહોતો. તેના અર્ધા ઉપર વાળ પાકી ગયા હતા. છતાં પણ તેની મુખમુદ્રા ઉપર જે જે કાંઈ ખાસ ચિહ્નો હતાં તે અમે જાણતા હોવા સખખ જ્યારે અમે તેને જોયો—તેની મુખમુદ્રા જોઈ ત્યારે તરતજ અમોએ તેને ઓળખી લીધો. તેના સંબંધમાં અમને કાંઈ પણ શંકા આવતી નથી. તે ખરેખરો પુંડરીકજ હતો.

પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં જ્યારે તે પુંડરીકને બીજા પાંચ જણાઓની સાથે ફાંસીએ ચઢાવ્યો હતો તે સમયે ફાંસીનો દેખાવ પોતાની નજરો નજર જોનારા પુષ્કળ પુરૂષો હજી સુધી હૈયાત હતા. તેઓએ પુંડરીકાદિક છએ મનુષ્યોનાં મડદાં પોતાની નજરોનજર જોયાં હતાં એટલુંજ નહીં પણ તે મડદાંઓ શારીર શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરનારા એક વૈદ્ય સરકાર પાસેથી માગી લીધાં હતાં. એ વાત પણ પુષ્કળ પ્રતિષ્ઠિત પુરૂષો જાણતા હતા. આવી રીતે સર્વે લોકો જે છએ જણાઓને મરી ગએલા સમજતા હતા તેમાંથી હજી એક જીવે છે, એમ લોકોના જાણવામાં આવવાથી તેઓને ફેટલી બધી અન્યબધી લાગી હશે, તેની કલ્પના અમારા સુઝ વાંચકોએજ કરી લેવી.

ઉપર જણાવેલા ચારે બનાવો વિષે અવન્તિનગરીના નાગરિકો એક સરખી રીતે ઉહાપોહ કરતા હતા—ચર્ચા ચલાવતા હતા. આ બનાવોનો પત્તો લાગી શકે તેમ ન હોવાથી સરકારના અધિકારીઓ ચિંતાતુર થઈ બહુજ ગુંચવણમાં પડી ગયા હતા. તેઓ કેમે કરી બચંકર બનાવોના ગુંચવાઈ ગએલા—કઠિન થઈ પડેલા કોકડાને ઉકેલી શકતા નહોતા.

આ ચારે બનાવોમાં બાણે વધારો કરી લોકોને વધારે ગભરાવવા-ભયભીત કરવા માટે એક પાંચમો બનાવ બની આવ્યો. તેની હકીકત સાંભળી ભયભીત થઈ અવન્તિનગરીની પ્રજા ત્રાહિ ત્રાહિના પોકાર કરવા લાગી. એવો તે તે બનાવ કેવો ભયંકર હશે વાર ?

પ્રકરણ ૩૬ મું.

ખૂન-ખૂન-ભયંકર ખૂન !

મારા ભાઈને ધાપ મારી અહીં આવવા માટે મારે બહુજ ખટ-પટ કરવી પડી. મારા ભાઈનું અંતઃકરણ મારા સંબંધમાં બહુજ શંકાઓથી ભરાઈ ગયેલું છે પણ મારે કરવું શું-હું શું કરી શકું ?

તે મહારાજા ચૈતન્યદેવને મળવા માટે માંડે અંતઃકરણ અતિશય ઉત્સુક થઈ ગયું તેથી તે ઉત્સુકતાના આવેગને શાન્ત કરવા-તૃપિત નયનોની તૃષા શમાવવા અને અધીરા થયેલા હૃદયને ધીરજ આપવા, હું ગઈ કાલે રાત્રે ચૈતન્યને આપેલા વચન પ્રમાણે અહીં આવીને હાજર થઈ છું. મેં માંડે વચન પાળ્યું છે.

ચૈતન્યદેવ બહુજ સુંદર છે-સ્વરૂપવાન છે, દેખાવડા છે, શ્રીમંત છે, સાહસિક છે અને તે ઉપરાંત પાપ-પુણ્યની જરાએ પરવાહ કરનારા નથી. એ વાત પણ મારી બાણ બહાર નથી.

એવા શૂરવીર પુરુષ સાથે જો મારો સ્નેહ સંબંધ જોડાય તો અમારાં બન્નેનાં સંપત્તિ, ડહાપણ, હોંશિયારી વિગેરે એકત્ર થાય અને અમે આ ધરણી થરથર ધ્રુમવીએ તેમજ આ દુનિયાને ઉધી-ચત્તી કરી નાંખીએ !

પછી અમારું સામર્થ્ય કઈ તરફ અને અમારા દુશ્મનોનું સામર્થ્ય

કઈ તરફ ? અમે અમારા દુશ્મનોનો નિઃપાત-અધઃપાત-ફરીને જખર-દસ્ત વિજય સંપાદન કર્યો છે અને અમે સર્વે સંસાર સુખોનો સુખેથી અને શાન્તિથી અનુભવ લાભએ છીએ ! એમ જાતી ઠાકીને કહી શકીશું.

આવા સુખદ સમયમાં જો મહારાજ ચૈતન્યદેવ સાથે અમારો સંબંધ બંધાશે તો કેવો બહાર આવશે !

અમારી પાસે જેવાં છુપાં સાધનો છે તેવાંજ છુપાં સાધનો તેમની પાસે પણ હોવાંજ જોઈએ !

તેઓ કારાગૃહમાંથી છૂટ્યા, તેમને અપાર સંપત્તિ મળી અને ચારે તરફ તેમનું વજન પડે છે, માટે તેઓની પાસે કાંઈ પણ છુપું સાધન અને તેએ પ્રખળમાં પ્રખળ અને પ્રચંડમાં પણ પ્રચંડ સાધન હોવું જોઈએ. તે વિના તેમની સ્થિતિ એક કંગાલ જેવી હતી તેમાં પરિવર્તન શી રીતે થઈ શકે ?

પહેલાં હું તેમને મારી ઓળખાણ આપીશ અને જોઈશ કે તેમને કેટલી અજ્ઞયખી લાગે છે ! તેમણે અમારું આવું મહત્વનું કામ કર્યું છે તો તેમનો સ્નેહ અને પ્રેમ બંને મારે સંપાદન કરવાંજ જોઈએ. તેમજ અમારો પરસ્પરનો સ્વભાવ પણ એક બીજાને મળતોજ હોવાથી અમારું ટુંડું પણ વગર હરકતે ચાલ્યું જશે. એમના જેવો સ્નેહી મારા લાઇને મળશે તો તો, કેટલો બધો તેને આનંદ થશે ! તેમજ અમારા મનના મનોરથો અને મહત્વાકાંક્ષાઓ એક ધડીમાં જરૂર સફળ થઈ જશે.

સંધ્યાનો રમણીય સમય હતો. મૂર્ધનારાયણ અસ્તાચળ પ્રત્યે જઈ આખા દિવસમાં કરેલા પરિશ્રમની શાંતિ માટે આરામ લેવા સાર પોઢી ગયા હતા. આવા સમયે અવન્તિનગરીના કાટની દક્ષિણ દિશા તરફના દરવાજે ઉપર પ્રમાણેના વિચારો કરતી એક સ્ત્રી આમતેમ

ફરતી હતી. તેણે પોતાનું તમામ શરીર સ્થામરંભના ઝબામાં ઢાંકી લીધું હતું. તે પોતાના મુખ ઉપરનો ભુરખો આમતેમ થતાં તેને ઠીક કરવા પોતાનો હાથ બહાર કાઢતી ત્યારે તેના જમણા હાથની આંગળીએ સિંહમુખવાળી સુવર્ણમુદ્રિકા સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. ચૈતન્યે તે સ્ત્રીના હાથમાં જે મુદ્રિકા જોઈ હતી તેજ એ મુદ્રિકા હતી. અમે ઉપર લખી આવ્યા તે પ્રમાણેના વિચારો તેના અંતઃકરણમાં રમમાણ કરતા હતા.

ઉપરના વિચારો કરવામાં-ભવિષ્યમાં પોતાની તમામ મહત્વા-કાક્ષાઓ પૂર્ણ થશે એ ધ્યાનમાં તે ગુલતાન થએલી હતી. તેને પોતાની આસપાસમાં શું અને છે, તેનું પણ ધ્યાન નહોતું. તેનું જ્ઞાન એટલું બધું તો નષ્ટ થઈ ગયું હતું કે તેની પાસેજ એક સરદાર જેવો પુરુષ આવીને ઉભો છે, એ વાત ઘણા વખત સુધી તેના ધ્યાનમાં આવી નહિ. જ્યારે તેણે એક તરફ ફરીને જોયું ત્યારેજ જાણ્યું કે-‘ પોતાની પાસેજ એક સરદાર જેવો પુરુષ ઉભો છે. ’

તેનો પોશાક સરદાર જેવો જણાતો હતો છતાં તેની મુખમુદ્રા પુરુષના જેવી નહીં પણ એક સ્ત્રીને બહુજ મળતી આવતી હતી. તેને જોતાંજ તે ભેદી સ્ત્રીએ પૂછ્યું કે-

“ કાણ મહારાજ ચૈતન્યદેવ કે ? ”

“ દુષ્ટા ! ચૈતન્યદેવ હું નથી સમજ કે ? ”

“ ત્યારે તું કાણ છે ? ”

“ હું ! હું સાક્ષાત્ ચૈતન્યદેવ નથી પણ હું અને ચૈતન્યદેવ એક રૂપજ છીએ ! ”

“ તું ચૈતન્યદેવ નથી તો અહીં આવ્યો શા માટે ? ”

“ ફરતો-ફરતો બળતા હૃદયને શાંત કરવા ? ”

“આવા સ્થાનમાં બળતા જીગરને શાન્ત કરવા આવવું એ તો નવાઈ જેવું છે !”

“એમાં નવાઈ પામવા જેવું કંઈ કારણ નથી.”

“મને તો તારા બોલવામાં કંઈ પણ સમજાતું નથી.”

“સમજશે ! એા નિષ્કુર હૃદયની નારી ! એમાં અજાયબી પામવા જેવું કંઈજ નથી તે તને પૂરેપૂરું વખત આવ્યે સમજશે.”

“તમારું જીગર બળવાનું કંઈ કારણ ?”

“મારી એક ચીજ અહીં અને અત્યારેજ ચોરાઈ જવાની છે ગુમ થઈ જવાની છે.”

“તેમ ન થાય તેનો ઉપાય કરો.”

“કરીશ ! એા નિર્દય નારી, હું હંમેશને માટેનો ઉપાય કરીશ અને તે પણ એવો તો ઉપાય કરીશ કે જેથી મારા રસ્તામાં આવવા માગતો કાંટો દૂર થઈ જશે—ખણી જણીને ખાખ થઈ જશે—આ દુનિયા ઉપર રહેશેજ નહીં.”

“એા દિવાના ! તું શું બોલે છે તેનું તને કંઈ ભાન છે ?”

“હા. બરાબર ધ્યાન છે—મારું ભાન પણ ઠેકાણેજ છે !”

“લક્ષણો તો તેવાં નથી લાગતાં ?”

“શા ઉપરથી ?”

“તારા ઢંગધડા વિનાના બોલવા ઉપરથી !”

“આછ તારે ફાવે તેમ તું બોલ પણ હું તો મારી બોવાએત્રી ચીજને લીધા વિના જનાર નથી.”

“તો લલા માણસ તે ક્યાં છે તે બોળી કાઢને ?”

“તે (શત્રુ) મારી સામેજ છે.”

“ત્યારે શું હુંજ તારી દુશ્મન છું ?”

“હા. હા.”

“ અરે ભદ્રા માણસ, તું દિવાનો તો નથી થયો ને ? ”

“ તું શું ધારે છે ? ”

“ તદ્દન દિવાનો—ડાગળીનો છટકલો ! ”

“ જો તારી એવીજ માન્યતા હોય તો લે ઓ દાની સ્ત્રી લે ! ”

એમ કહી તે આગંતુક પુરુષરૂપ વ્યક્તિ તે ભેદી સ્ત્રી ઉપર ફૂદી પડી અને તે ભેદી સ્ત્રીના વક્ત્રસ્થળને પોતાના ખંજરનું નિશાન બનાવ્યું. પોતાનો હાથ પોતાના પોશાકમાંજ ભરાઈ રહ્યો છે, એમ લાગવાથી તે આગંતુક વ્યક્તિએ પોતાનો હાથ બહાર કાઢવા પ્રયત્ન કર્યો પણ તેટલામાં તો તે ભેદી ભામિની તેની પાસેથી ખસી દૂર ઉભી રહી.

પોતાનો આ પ્રથમ પ્રયત્ન વ્યર્થ ગયેલો જોતાંજ તે વ્યક્તિએ પોતાનામાં જેટલું જોર હતું તે બધું એકત્ર કરીને તેના ઉપર નેમ તાકી.

ત્યારે બીજી તરફ તે ભેદી સ્ત્રીએ પોતાના હાથમાંની મુદ્રિકાની આંપ દાખી તે સાથેજ તે મુદ્રિકા ઉપરનું સિંહમુખ અલોપ થયું અને ત્યાં સર્પનું મુખ થયેલું દેખાયું.

જેવી તે આગંતુક વ્યક્તિ તે ભેદી સ્ત્રીની પાસે આવી તેની છાતીમાં ખંજર મારવા પોતાનો હાથ ઉંચો કરે છે તે પહેલાં તો તે ભેદી સ્ત્રીએ એકદમ વચમાંજ તેનો હાથ પોતાના ડાબા હાથમાં ખૂચ જોરથી પકડી લીધો. એવી રીતે તે ભેદી સ્ત્રીએ તે આગંતુક સ્ત્રીના હાથમાંના ખંજરનો પાકો ખંદોખસ્ત કર્યો. જેથી તે ખંજરદ્વારા તે આગંતુક વ્યક્તિ પોતાને જરાએ ઈજા પહોંચાડી શકે નહીં. એટલું કર્યા પછી તે ભેદી સ્ત્રીએ તે આગંતુક વ્યક્તિના ગાત્ર ઉપર પોતાની વીંટીથી ફક્ત એક ઘસરકો કર્યો. એક ક્ષણાર્ધમાં એટલું કામ કરી તે ભેદી સ્ત્રી પાંચ પગલાં પાછી ખસી ગઈ અને નિશ્ચિંત થઈ ત્યાં ઉભી ઉભી તેની તરફ જોવા લાગી કારણ કે તેને હવે પોતાના હરીફ તરફનો કાંઈ પણ ભય નથી, એવી તેને ખાત્રી થઈ ગઈ હતી.

ખરેખર તેને જાણ્યો નહોતોજ; કારણ કે તે મુદ્રિકામાંનું વિષ બહુજ સખત—અરે સખતમાં પણ સખત અને પળવારમાં આત્માને દેહમાંથી છૂટા કરી પરલોકે પહોંચાડે તેવું હતું. તે મુદ્રિકામાંના પ્રાણ-હારક વિષનું પરિણામ તે આગંતુક વ્યક્તિના ઉપર સત્ત્વર થયું. એક અરધી ક્ષણમાં પોતાના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ ન ઉચ્ચારતાં તે વ્યક્તિ ધન કરતી કે પૃથ્વી ઉપર પછડાઈ પડી. તે પડી ગઈ, એમ કહેવા કરતાં તે ઉભે ઉભેજ મડદું થઈને નીચે પડી હતી—એમ કહેવું તે વધારે યોગ્ય છે.

આવો આ વિચિત્ર યનાવ યનવાથી હવે મારાથી ચૈતન્યદેવને મળાશે નહીં, એમ ખોલી તે બેઠી અને બયંકર જામિની ત્યાંથી એકદમ—ઝપાટાખંધ ચાલી ગઈ. તેણે ફરીને એક વાર પાછું પણ જોયું નહીં. તે સો પગલાં પણ આગળ ગઈ નહીં હોય એટલામાં તો તે સ્ત્રીના મનમાં એક વિચાર વાયુના વેગે આવ્યો. “ આ મરણ-ખૂનની ઉપર જો ચોરીનો અંધાર પછેડો ઓઢાડી દઈશ તો બહુજ મજા આવશે !” એમ બબડતી તે પાછી ફરી. પાંચ ચાર પળમાંજ તે પુનઃ મડદા પાસે આવી. પોતાના હાથેજ ખૂન કરેલા તે આગંતુક વ્યક્તિના મડદા પાસે આવતાં તે સ્ત્રીને જરાએ જાણ લાગ્યો નહીં કે તે જરાએ ડગ-મગી પણ નહીં. ઉલટું તે પોતાનાજ મનમાં ને મનમાં ખોલવા લાગી કે—“ આના કરતાં પણ હજારગણા બયંકર યનાવો મારી દ્રષ્ટિ સમક્ષ યની ગયા છે. કાણ જાણે દુનિયાના લોકો મડદાંઓથી શા માટે ભડકી—બયભીત થઈ જતા હશે ? ”

પોતાનું આ કૃત્ય કોઈ જોતું તો નથી ને, એની ખાત્રી કરવા તે સ્ત્રીએ પોતાની ચારે તરફ સૂક્ષ્મ રીતે અવલોકન કર્યું, પણ તેવું કંઈજ નહોતું. તેનું આ કરપીણ કૃત્ય તે સર્વસાક્ષી પરમાત્મા વિના ખીજું કોઈ પણ જોતું નહોતું.

ઉક્ત બનાવ જે જગ્યાએ બન્ને હતા તે જગ્યા સ્મશાનભૂમિના માર્ગ ઉપર આવેલી હતી એટલે તે તરફ લોકોનો અવરજવર બહુજ ઓછો થતો. પોતાને કાંઈ પણ જોતું નથી એવી ખાત્રી કરી લીધા પછી તે મડદાના શરીર ઉપર જે ધરેણાં-ગાંઠાં હતાં તે તે બેદી સ્ત્રીએ ઉતારી લીધાં. તેના કાટના ખીસ્સામાં કાંઈ છે કે નહીં અને હાથ તે તે કાઢી લેવા તે સ્ત્રીએ તેના ખીસ્સામાં હાથ ધાલ્યો. ત્યારે તેને તેના ખીસ્સામાંથી એક પત્ર મળી આવ્યો. તે પત્ર પણ તે સ્ત્રીએ ખીન્ન મૂલ્યવાન અલંકારોની પોટલીમાં બાંધી લીધો અને તે પોટલી પોતાની બગલમાં મારી લીધી.

અવ્યવસ્થિતપણે પડી રહેલા તે મડદાના હાથમાં તે ખંજર તેવું ને તેવું-તેજ સ્થિતિમાં હતું. જાણે એકાદ અન્નપ્રયા બાળકે મહા વિકાળ મણીધરનું પુછડું પોતાના હાથમાં પકડી લીધું હોયની ! એવું તે ખંજર તે મડદાના હાથમાં જણાતું હતું.

તે બેદી સ્ત્રીએ તે ખંજર પોતાના હાથમાં લઈ લીધું અને તે મડદાની જાતીમાં મારવા પોતાનો હાથ ઉચક્યો. એટલામાંજ કાંઈ એક પુરૂષે તેનો હાથ ઉપરને ઉપરજ પકડી એવા તો જોરથી મરડી નાંખ્યો કે તે બેદી સ્ત્રી બળવાન હતી તોપણ ખૂબ જોરથી એક ચીસ તેનાથી પાડ્યા વિના રહેવાયું નહીં. તે ગોઠણબેર હતી અને તેને જમણા હાથ તે આગંતુક પુરૂષના હાથમાં હતો. તે સ્ત્રીને કુરતાની હદ કુદાવી જતી જોઈ તે પુરૂષ દાંત-કચકચાવીને ગંભીર સ્વરે બોલ્યો:-

“ અરે ઓ નિજુર નારી ! હવે બસ કર, તારા હાથને વાળ ! અરે હવે તે મરી ગયેલ છે, તેના કલેજમાં ખંજર મારવાની હવે જરૂર નથી. નિર્દય નારી ! શું તારી જાતીમાં-કામળ કાળજીમાં આવી કૂરતા-કઠોરતા બરેલી છે ખરી કે ? ”

પોતાનો હાથ કાણે પકડ્યો તે જોવા તે બેદી સ્ત્રીએ હસ્યું જોયું

તો તેને એક મહાન ધીરવીર પુરૂષે પોતાનો હાથ પકડ્યો છે, એમ જણાયું. તેણે તરતજ જમણા હાથમાંનું ખંજર ડાબા હાથમાં લઈ તે મડદાના કલેજમાં મારી દીધું. પોતાનો જમણો હાથ તે પુરૂષના હાથમાં જરા ઢીલો થયો છે, તે તેને જણાતાંજ એકદમ પોતાની સર્વ શક્તિ, એકત્ર કરી તેણે એક આંચકા એવા તો જોરથી માર્યો કે તેનો હાથ તે પુરૂષના હાથમાંથી તેણે છોડાવી લીધો અને એકદમ ત્યાંથી અંધકારમાં ગુમ થઈ ગઈ—તે એક ઝાડના થડની પાછળ છુપાઈ ગઈ.

તે આવેલો પુરૂષ મડદું કાનું છે, તે જોવા નીચો વળ્યો. તેના હાથમાં તે વ્યક્તિએ પોતાને માથે બાંધેલ ફેંટાનો છેડો આવ્યો. તે તેણે ખેંચી લઈ પોતાના હાથમાં લીધો. ગોઠણ ઉપરજ એસી તેણે તેના માથે હાથ મૂક્યો તો તેના લાંબા કેશ કંઠાપ ઉપરથી તેને જણાયું કે, તે કોઈ ખરેખરો પુરૂષ નથી પણ સ્ત્રી છે. તરતજ એકાએક તે પુરૂષ સહસા બોલી ઉઠ્યો કે—“અરે આ તો કોઈ દુર્ભાગી નારીની લાશ છે !”

“શું તે પુરૂષ નથી ? સ્ત્રી છે ! ?” એવા શબ્દો અચાનક તે ઝાડની પાછળ છુપાએલી સ્ત્રીનાં મુખમાંથી નિકળ્યા વિના રહ્યા નહીં.

તે પુરૂષે પોતાની પાસેનું દૈવી જ્ઞાનસ કાઢી તેનો પ્રકાશ તે દુર્ભાગી નારીની મુખમુદ્રા ઉપર નાંખતાંજ તે પુરૂષ એકદમ પાંચ પગલાં પાછળ હઠ્યો અને અત્યંત આશ્ચર્યચકિત થઈને બોલ્યો કે—
“અરેરે આ તો તેજ ? અરે આ નસીબની પુટેલી નારી ! તું અહીં શા માટે આવી હતી ? અફસોસ ! આ દુર્ભાગિણી દારા ! તારા ભાગ્યમાં શું આવુંજ લખાયું હતું ?”

“હા એવુંજ લખાયું હતું. લાંબાની સાથે ટુંકો જય મરે નહિ તો માંદો પાય. !”

એ શબ્દો ઝાડની પાછળ છુપાએલી સ્ત્રીએ ઉચ્ચાર્યા.

આ ખનાવ જોઇ તે પુરૂષ દિગમૂઢ બની ત્યાંને ત્યાંજ સ્તબ્ધપણે ઉભો રહી અનિમેષ નયને તે મડદા તરફ જોતો જોતો નિશ્વાસ નાંખતો હતો.

જે સ્ત્રીનું ખૂન થયું તે સ્ત્રી કાણ હતી ? તેનું ખૂન કરનારી તે ભયંકરતાથી ભરેલી ભામિની કાણ હતી અને ત્યાં આવેલો તે પુરૂષ પણ કાણ હતો ? ઈત્યાદિક બાબતોનો ખુલાસો તે ભેદી સ્ત્રીના ભાગી જવાથી એમને એમ રહી ગયો તે આવતા પ્રકરણમાં જણાશે.

પ્રકરણ ૩૭ મું.

ભેદી ભામિનીનો ભેદ !

જહાલા વાંચક ! જે સ્ત્રીનું ખૂન થયું હતું તે સ્ત્રી ખીજી કાઠ નહીં પણ વિજ્ઞાસવતી પોતેજ હતી. તેનો આત્મા પોતાનાં શુભાશુભ કર્મોનો હિસાબ આપવા માટે જગદીશ્વરના દરબારમાં ચાલ્યો ગયો અને તેની લાશ પડી રહી હતી. દેહના દેવાલયમાંથી દેવ ઉડી ગયો અને ખાલી ખોખા જેવી કાયા પડી રહી હતી અને તેની પાસે ચૈતન્ય પોતેજ આવી ઉભો રહ્યો હતો.

જે સ્ત્રીનું ખૂન થયું હતું તે સ્ત્રી ઓળખવામાં આવતાંજ તે એકદમ ભુમ પાડીને બોલી ઉઠ્યો કે—“ અરે ! આ તો વિજ્ઞાસવતી ! એણે પુરૂષવેષ શા માટે પહેર્યો હશે વાર ? વળી એના શરીર ઉપર ધારણ કરેલા અલંકારો ક્યાં ગયા ? કાણ લઇ ગયું ? ફાટી ગયેલા કાન, પુટી ગએલું ગળું. ભયંકર મુખમુદ્રા, શરીર ઉપરના અલંકારો ગેય અને વસ્ત્રો પણ ફાટી ગએલાં—આ તે કેવો મજબબ ખનાવ ! ઘણા ભાગે આ સ્ત્રીનું કાઠએ લુંટી લીધા પછી ખૂન કર્યું છે. આ કરપીણ ફેલ કાઠ ચોરેજ કરેલું હોવું જોઇએ.

“ એટલામાં અરે વિવેકવિહીન મનુષ્ય ! વિચાર કર ! ” એમ માયાવીએ ઉચ્ચારેલા શબ્દો ચૈતન્યના સાંભળવામાં આવ્યા.

કિંચિત્ ક્રોધયુક્ત સ્વરે ચૈતન્ય બોલ્યો:—“ અરે પિશાચ-રાક્ષસ ! તું અહીં શા માટે આવ્યો છે ? મેં કાંઈ તને અભારે બોલાવ્યો નહોતો. આજકાલ તું...અહુજ...”

પોતાના બન્ને હાથ છાતી ઉપર તિરછા રાખીને તે માયાવી ચૈતન્યની સામે આવીને ઉભો રહ્યો. તે સ્ત્રીના મડદા તરફ પોતાની અંગારા જેવી ચળકતી લાલચોળ નજર નાંખતો વિકટ હાસ્યયુક્ત વાણીવડે માયાવી બોલ્યો:—“ તેં મને બોલાવ્યો નથી એ વાત ખરી છે, છતાં પણ તારા પોતાના પ્રેમપાત્રનું ખૂન કાણે કર્યું, તે બણવા માટે તું મને બોલાવીશજ એવી મને ખાત્રી હોવાથી ઉત્તમ પંક્તિના નોકર પ્રમાણે હું-તું બોલાવે તે પહેલાંજ-અહીં આવ્યો છું.”

“ તમે મનુષ્ય જાત સદા સર્વદા સંકુચિત દ્રષ્ટિવાળા છો, એમ હું વારંવાર કહ્યા કરું છું તે કાંઈ પણ રીતે ખોટું નથી, સર્વથા સત્ય છે. અરે બલા માણસ ! આ તારા પ્રેમપાત્રનું પ્રથમ કાંઈએ ખૂન કર્યું છે અને ત્યાર પછી તેના અલંકારોની ચોરી કરી છે, એમ તારા ધ્યાનમાં કેમ નથી આવતું ? જેણે ખૂન કર્યું છે, તેને ચોરી કરવાનું સાધ્ય રહી શકે નહીં, એમ તું માને છે કે ? અરે એ મૂર્ખ ! આ ખંજર તારા પ્રેમપાત્રની છાતીમાં આટલું બધું ઉડું ગયું છે છતાં પણ તે ધામાંથી અથવા તારા પ્રેમપાત્રની આત્મારહિત કાયામાંથી રક્ત વહેતું નથી અને વધું હોય તેમ લાગતું પણ નથી તે તરફ તારું જરાએ ધ્યાન કેમ ખેંચાતું નથી ? જીવતા માણસની છાતીમાં આટલો બધો ઉડો ઘા થયો હોત તો તેમાંથી ફેટલું બધું રક્ત નિકળત ? એટલા માટે હું કહું છું કે ‘ આ સ્ત્રીના શરીરમાંના રક્તનું પાણી ઘષ્ટ ગયા પછીજ કાંઈએ શાંતિથી એની છાતીમાં ખંજર

માર્થુ છે અને ખંજરને તેમ ને તેમજ રહેવા દીધું છે, આ વાત સાફ સાફ ઝળહળતા સૂર્ય જેવી જણાય છે.”

માયાવીની આવી સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિના વિષયમાં આશ્ચર્ય પામતો ચૈતન્ય બોલ્યો કે—“ માયાવી—પિશાચ ! તારું કથન સર્વથા સત્ય છે. પણ આ ખૂન કાણે કર્યું તે તેં જોયું છે ? ”

“ હા. ” માયાવીએ ઉત્તર આપ્યો.

“ તો ખૂન કાણે અને ક્યારે કર્યું ? ”

“ અહીંજ એક સ્ત્રીએ થોડા વખત પહેલાં ! ”

“ માયાવી—મારા મિત્ર માયાવી ! તે વખતે તું ક્યાં હતો ? ”

“ આ સ્ત્રીનું ખૂન કરનાર સ્ત્રીની પાસેજ ! ”

“ જો તું પાસેજ હતો તો પછી મારા અલ્પ સુખના સાધન રૂપ આ સ્ત્રીનું ખૂન તેં કેમ થવા દીધું ? ”

“ આ સમયે હું જ્યાં ઉભો છું ત્યાંજ આ સ્ત્રીનું ખૂન થતી વખતે પણ ઉભો હતો પણ જે સ્ત્રીનું ખૂન થયું અને જે સ્ત્રીએ કર્યું, એ બન્નેમાંથી કોઈને પણ દેખાતો નહોતો ! ”

“ ત્યારે તેં આ મારા પ્રેમપાત્રનું રક્ષણ કેમ કર્યું નહીં ? ”

“ તેનું સંરક્ષણ કરવા માટે હું અસમર્થ હતો ? ”

“ કારણ ? ”

“ એજ કે તે અવચાનીજ નહોતી. ”

“ એટલે ? ”

“ તેના આયુષ્યનો અવધિ પૂરો થઈ ગયો હતો. ”

“ તેના આયુષ્યની દોરી લંબાવવા શું તું અસમર્થ છે ? ”

“ નિઃસંશય ! ”

“ ત્યારે તું અમસ્થી અમસ્થી તારા સામર્થ્યની ડંકાસ હાકે છે તે ખોટીજ ને ? ”

“ અરે મૂર્ખ માનવ ! હું ગમે તેટલો સામર્થ્યવાન હોઉં છતાં આયુષ્યને ઓછું કે અધિક કરવા સમર્થ નથી. તું સમજી રાખ કે વિધાતાના લેખ કોઈ પણ કાળે મિથ્યા થવાના નથી અને તે લેખને મિથ્યા કરવા સમર્થમાં સમર્થ માનવ કે દેવ પોતાની તમામ શક્તિ એકઠી કરીને પણ ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરે તો પરિણામ એજ આવે કે—નિરાશા—તદ્વત નિરાશા !!

“ હું આમાં બરાબર એવું કાંઈપણ સમજી શકતો નથી ! ”

“ તુચ્છ બુદ્ધિના માનવ ! આ સંસાર એક શેત્રંગ છે. તમે માનવો તેનાં મોરાં છો, તમે ગમે તેમ તેની સાથે રમત કરો. હોંશિયારીથી રમો તો બેડો પાર છે નહીં તો સમજી લેવું કે—જીવનયાત્રાનું અન્તિમ પરિણામ ઘોર અને ભયંકર નરકાગાર છે. કેમ કાંઈ સમજાયું ? ”

“ જાર ઉપર લીપણા જેવું અર્થાત્ કાંઈજ નહીં ! ”

“ એવઢૂક ! સમજ—હું તને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહું છું તે સમજી લે. ”

“ બોલ, બોલ ! અચકાય છે શાને ? ”

“ કરણી તેવી પાર ઉતરણી એ વિશ્વપતિનો ન્યાય છે ! ”

“ અસ્તુ. પણ હવે એ તો કહે કે—આ મારા પ્રેમ પાત્રનું ખૂત કરનાર કોણ છે. ”

“ તારા પ્રેમપાત્રનું ખૂત એક સ્ત્રીએ કર્યું છે ! ”

“ તે તો હું પણ જાણું છું. ! ”

“ તો મને શા માટે પૂછે છે ? ”

“ તે ખૂતી સ્ત્રી કોણ હતી ? ”

“ ગઈ કાલે તેં જેની સાથે મસક્ત કરી હતી તે. ”

“ પણ તેને આ ખૂત સાથે શું સંબંધ છે ? ”

“ ઓ મૂર્ખ સાંભળ તો ખરો, પૂરેપૂરી વાત સાંભળી લેઈશ કે વચમાં નકામો ઉતાવળો થઈને બકવાદજ કર્યા કરીશ ! ”

“ હાં ચલાવ-ચલાવ. ”

“ તમને મસલત કરતાં જોઈ વિલાસવતીને અદેખાઈ આવી તેમજ તેને બહેમ આવ્યો કે—“ પોતાની મહત્વાકાંક્ષાઓ-મનોરથો-સફળ થવાના માર્ગમાં જરૂર આ બેદી સ્ત્રી વચ્ચે આવશે માટે તેનું નિકંદન-કાઠી નાંખવું. ” આ વિચારથી તે (વિલાસવતી) સિંહમુખી મુદ્રિકા ધારણ કરનારી કામિની પાસેથી બદલો લેવા અહીં આવી હતી. ”

“ પણ બદલો લેતાં તે પોતાનોજ પ્રાણ ખોઈ બેડી ભોગ લેવાને બદલે પોતેજ ભોગ થઈ પડી ! ”

એ તો સ્પષ્ટ છે કે “ ખાડો ખોદે તેજ પડે. ”

“ એ કહેતી સમજતાં છતાં લોકો તેમ કરવામાં જરાએ પાછી પાની કરતા નથી-જાણે છે છતાં છતી આંખે અંધ થઈને તેમાં પડે છે. આ તે તમો માનવ લોકોની કેટલી બધી તુચ્છશુદ્ધિ ! કેવા વિચિત્ર વિચાર ! ? ”

“ માયાની ! તું કહે છે તે યરાચર છે. બાઈ તું જણાવ તો ખરો કે ખૂન આ કાતિલ ખંજરથી થયું છે કે કોઈ બીજા શસ્ત્રથી ? ”

“ તે તારી કલ્પનામાં આવી શકે તેમ નથી. ”

“ હું તને તેટલા માટેજ પૂછું છું કે તે કયા સાધનથી થયું છે ? ”

“ પહેલાં તું જો કે તેના ગાલ ઉપર તને કંઈ જણાય છે ? ”

“ હા. કશાકનો ધસરકો હોમ તેમ લાગે છે ! ”

“ તેજ તેના મૃત્યુનું સમજ સાધન છે. ”

“ તદ્દન અસંભવિત ! ફક્ત એક ધસરકાથી માણસ જોવા પ્રાણીનું

મૃત્યુ થાયજ નહીં. ”

“ શું માણસ તે કાંઈ કીડી-મંકોડી છે કે ફક્ત એક ધસર-કાથીજ પ્રાણ ત્યજે ! હું એ વાત માની શકતો નથી. ”

“ તારે માન્યા વિના છૂટકોજ નથી. ”

“ ત્યારે ખુલાસો આપ ! ”

“ તે ખૂન કરનારી-કાલે રાત્રે તને મળેલી-સ્ત્રીના હાથમાં એક મુદ્રિકા હતી તે તેં જોઈ છે ખરું ને ? ”

“ હા. તે મુદ્રિકા સર્પમુખી હતી. ”

“ નહીં-નહીં ચૈતન્ય ! અહીં પણ તારી દ્રષ્ટિને ભ્રમ થયો છે. તે મુદ્રિકા-અરે પ્રાણહારક મુદ્રિકા ! સર્પમુખી નહીં પણ સિંહમુખી હતી. ”

“ નહીં. મેં જ્યારે તે સ્ત્રીને રાજ્યમંદિરમાં જોઈ ત્યારે તે મુદ્રિકા સિંહમુખી હતી પણ રાત્રે જ્યારે અમે મળ્યાં ત્યારે તેજ મુદ્રિકા સર્પ મુખી હતી. આમાં મને કાંઈ ખમર પડતી નથી. ”

“ ક્યાંથી ખમર પડે ! તે મુદ્રિકાની અનાવટજ વિચિત્ર છે. તે મુદ્રિકા પહેરનાર માણસ જ્યારે ધારે ત્યારે ફક્ત એક ચાંપ દાઝતાંજ તેને સિંહમુખીને બદલે સર્પમુખી અનાવી શકે છે. ! ”

“ ત્યારેજ હું ઘોટાળામાં પડી ગયો હતો-અજ્ઞયખીમાં ડુબી ગયો હતો. ”

“ તે મુદ્રિકાની અનાવટજ અજ્ઞયખી પમાડે તેવી છે તો અજ્ઞયખી લાગેજ ને. ”

“ તે સ્ત્રી આ મુદ્રિકાથી અને તે પણ ફક્ત એક તેના ઘસ-રકાથીજ મારા પ્રેમપાત્રનું ખૂન કરી શકી તેથી એમાં કાંઈ પણ જાતનો ભયભરેલો ભેદ રહેલો હોવાજ જોઈએ. ”

“ તે સ્ત્રી પોતેજ ભયાનક છે, તો તેની મુદ્રિકા પણ તેવીજ ભયંકર અને આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી હોય, તેમાં નવાઈ જેવું શું છે ? જેવી ખાણ તેવી માટી ! ”

“ ભક્ષા માયાવી ! તે વીટીમાં એવું તે શું છે કે જેથી-અરે ફક્ત તેના એક ઘસરકાથી માણસનો પ્રાણપક્ષી શરીરરૂપ પિંજરમાંથી

હડી જાય છે.”

“તે વીટીમાં એક નાનકડું ખાનું છે અને તે ખાનામાં એક જલિમ-કાતિલ જેર ભરેલું છે. તે જેર એવું તો ઉગ્ર અને તેજસ્વી છે કે આપણે જો સંસારનાં સર્વે વિષો એકત્ર કરીએ, તો તે સર્વેની અસર તેની તોલે આવી શકે તેમ નથી.”

“માયાવી ! હવે હું સમજ્યો-જરાજર સમજ્યો કે મારા પ્રેમ-પાત્રનું ખૂન કેવીરીતે થયું છે.”

પોતે જાણે કાંઈ આનંદની ખજાર આપી હોય અથવા આપતો હોય તેવા સ્વરે-જરા વિકટ મુખમુદ્રા કરી માયાવી બોલ્યો—

“મેં ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે તારા પ્રેમપાત્રનું ખૂન થયેલું છે.”

“આ ખંજર કાણ લાવ્યું હતું ?”

“વિલાસવતી પોતાનાં પ્રતિસ્પર્ધીના પ્રાણ લેવા તે ખંજર લાવી હતી પણ તેજ ખંજર અત્યારે તેના કલેજમાં મરાયેલું વું જુએ છે.”

“ત્યારે તો તે જુરખાવાળા અને સિંહમુખી કે સર્પમુખી મુદ્રિકા ધારણ કરનારી સુંદરીની ખાતમાં મારે વધારે વિગત જાણવાની જરૂર છે. મેં તે સ્ત્રીનો ચહેરો દ્રક્ત એકજ પળ સુધી જોયો હતો. તેટલા ઉપરથીજ હું કહું છું કે તે બહુજ સુંદર અને અતિશય સ્વરૂપવતી છે. તેના જેવી અનુપમ સુંદર સુંદરી મેં મારા આખા જન્મારામાં બીજી કાંઈ જોઈજ નથી.”

“શું વું એમ કહેવા માગે છે કે તે સ્ત્રી મધુરી કરતાં પણ સુંદર છે ?”

“હા. તે તેના કરતાં પણ બહુ સ્વરૂપવાન છે !”

“આ વિલાસવતી કરતાં પણ વધારે મનોહર છે ?”

“નિઃસંશય તે આના કરતાં પણ સુંદર છે. મારે તેને મળવું

છે માટે પ્રથમ તું મને તેની પાસે લઇ આવ. ”

“ ચૈતન્ય ! અહીં પણ તારી ભૂત થાય છે. તારી દ્રષ્ટિ અહીં પણ ભ્રમમાંને ભ્રમમાં લમે છે. જેને તું અનુપમ સુંદર માને છે, તે સ્ત્રી બહુજ ભયંકર છે. જે સ્ત્રીને તું રમણીય રમણી માને છે, તે માનવના રૂપમાં ભયંકર શયતાન જેવી રાક્ષસી છે. તેના ફંદમાં ફસાવાથી તું બહુજ પસ્તાઇશ—તેનું પરિણામ બહુજ અનિષ્ટ આવશે ! ”

“ તારી શિખામણુ મારે જોઈતી નથી. હું કહું તે તારે કરવાનું છે. ”

“ ચૈતન્ય ! હું તને ફરી કહું છું કે તું હજી વિચાર કર ! જાણી જોઇને ફૂવામાં ન પડ ! ”

“ બસ, હું તારું કંઇપણ સાંભળવા માગતો નથી. મારો હુકમ તું બળવે છે કે નહીં ? ”

“ વિચાર કર ! હજી એકવાર વધારે કહું છું કે પસ્તાઇશ ! ”

“ ફિકર નહીં—તું મારી આજ્ઞા ઉઠાવ ! ”

“ ચૈતન્ય ! આ સમયનો વિચાર કર ! ”

“ જહન્નમમાં જાય તું અને તારો સમય ! ”

“ ઓ મોહાંધ માનવ ! અત્યારની પરિસ્થિતિ ધ્યાનમાં લે. તું ક્યાં ઉભો છે, તે તરફ નજર કરી જો કે તને શું દેખાય છે ! ”

“ હું તે સ્ત્રીના મોહમાં અંધ બનેલો હોવાથી મને તેની મનકર મૂર્તિ શિવાય કંઇપણ દેખાતું નથી. ”

“ પણ આ તારા પ્રેમપાત્રનું પ્રેત અહીં પડ્યું છે તેની કાંઈ પણ વ્યવસ્થા કર્યા વિનાજ શું તું અહીંથી જવા માગે છે. ”

“ આ સ્ત્રીના ખૂનના સંબંધમાં જે હું ગામ ગજમણું કરીશ તો મારાજ ઉપર લોકોને સંદેહ લાવવાનું કારણ મળી આવશે માટે હું તો કાંઇજ કરવા માગતો નથી. રસ્તેથી જનારો કાંઈ રાહદારી

પોતાની મેળેજ ખૂમાખૂમ કરશે અને ત્યાર પછી આ પ્રેત ઠેકાણે પડી જશે. ચાલ, તે ભુરખાવાળીને મળવા માંડે મન અતિશય આતુર-ઉત્કંઠિત થઇ ગયું છે.”

“ તે સ્ત્રીએ તને કાંઈ પોતાની ઓળખાણ આપી છે ? ”

“ તે ક્યાં રહે છે, તે કાણ છે, તેનું નામ શું છે, એ બાબતમાં મને કાંઈ પણ કહ્યું નથી. ”

“ છતાં પણ તું તેને મળવા આતુર થયો છે ખરું ને ! ! ”

“ હા. ફક્ત એટલુંજ કહ્યું છે કે તેનું કુળ બહુ ભયું છે, અને તેનો પિતા અત્યારે એક મોટા રાજ્યના સિંહાસન ઉપર બિરાજે છે. ”

“ શું તું તે બધું સાચું માને છે ? ”

“ નહીં નહીં. મને તેની વાતો ઉપર એટલો બધો વિશ્વાસ નથી. ”

“ ત્યારે હું તને કહું છું કે, તે બેદી ભામિનીએ તને જે કાંઈ કહ્યું તે સર્વથા સત્ય છે, ઉપરાંત એક રાજ્યકુટુંબના પુરુષ સાથે તેનું લગ્ન પણ થઇ ગયેલું છે ચૈતન્ય ! ”

“ માયાવી-માયાવી ! આ તું શું કહે છે ? શું તેનું કાંઈ સાથે લગ્ન પણ થયું છે ? ”

આ વખતે ચૈતન્યની મુખમુદ્રા ઉપર કિંચિત્ નિરાશાની છાયા સ્પષ્ટ દેખાતી હતી.

“ હા. તેનું લગ્ન થઇ ગયું છે પણ તેથી શી હરકત છે. ”

“ કેમ કેમ ? ”

“ તે તદ્દન-પૂરેપૂરી સ્વતંત્ર છે. તે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તનારી છે અને તમારા મનુષ્યોની બાબામાં સ્પષ્ટપણે કહું તો તે સ્ત્રી બહારથી-ઉપર ઉપરથી-એકાદ અપ્સરા જેવી દેખાય છે, પણ તેનું હૃદય એક દાનવ કરતાં પણ સો ગણું કઠોર અને નિષ્કુર છે.

અત્યારે તું તેને મળવા જવાનું મોકુફ રાખ-તેને મળવાની આતુરતાને એક બાબુએ મૂક. હું તને એક બીજો ચમત્કાર દેખાડું છું તે જોવા તૈયાર થઇજા ! ચૈતન્ય ! તારો હાથ આમ લાવ ! ”

તરતજ ચૈતન્યે પોતાનો હાથ માયાવીને આપ્યો. તે સાથેજ ચૈતન્ય એક મોટી ઇમારતના વિશાળ દિવાનખાનામાં દાખલ થયો.

તે દિવાનખાનામાં અત્યારે જે મનુષ્યો બેઠા હતા. તેમાં એક વિંધ્યાદ્રિ પર્વતમાં આવેલા સિંહમુખગાટમાંના ભયંકર મઠનો અધિકારી મહાત્મા પરમહંસ પરમાનંદ હતો અને બીજો એક તરુણ હતો. તેની ઉંમર લગભગ ત્રીસ વર્ષની હતી. તેની મુખમુદ્રા સુંદર હતી. તે હંચો હતો અને તેના શરીર ઉપરનો પોશાક બહુ ભયકાદાર હતો.

તે બંને એક કિંમતી અને સુંદર ગાલીચા ઉપર બેઠેલા હતા. તેઓની સામે મઘપાત્ર પડેલાં હતાં. મઘપાનથી બંનેની આંખો મઘના નશામાં ચકચૂર થઇ ગઇ હતી તો પણ તેઓ સારી રીતે શુદ્ધિમાં હતા. ચૈતન્ય અને માયાવી તે સ્થાને અદૃશ્ય રૂપમાં આવેલા હોવાથી, તેઓના આગમનથી તે બંનેની વાતચીતમાં જરાએ વાંધો આવ્યો નહિ.

પ્રકરણ ૩૮ મું.

ત્રિપુટી માયા.

“ વાર, ત્યારે તો તમે આજને આજજ અવન્તિનગરી છોડીને યાત્રતા થશો, કેમ ખરૂંને ? ” તે તરુણ બોલ્યો.

“ હા, હવે અવન્તિનગરીમાં રહેવાનું બહુજ જોખમ ભરેલું છે. કારણ કે મારે પોતાને માટે ભયમ્મદ એવી એક વાત શહેરમાં બહુજ

જેરથી ફેલાએલી છે. આ નગરીના બે નાગરિકોએ મને જોયાનું ખાત્રીપૂર્વક પ્રજ્ઞને કહ્યું છે. હું શું કહું છું તે તમારા ધ્યાનમાં આવ્યુંજ હશે. તેથી મારા જેવા સ્વયંસિદ્ધ ન્યાયમહામંડળના મહાત્મા-પુરસ્કર્તા-પ્રમુખે હવે અવન્તિનગરીમાં રહેવું, એ બહુજ જોખમ ભરેલું છે. કારણ કે આ સ્થળમાં અમારો મજબુત જેવો જોષએ તેવો પગ-પેસારો હજી સુધી થયો નથી.” પરમાનંદે કહ્યું.

“ છતાં પણ તમે મહારાજાધિરાજને ધમકી આપી ખરી ! ” તે યુવકે સ્મિત હાસ્ય કરીને કહ્યું.

“ સારા ભાગ્યે અમારા મહામંડળનો એક મનુષ્ય મહારાજા-ધિરાજની નોકરી કરે છે. તેના હાથે તે ખંજર અને દોરીવાળું મહામંડળનું સાંકેતિક ચિન્હ-મેં તેમના શયનભુવનમાં નંખાવ્યું છે.”

“ તો તો જે રાજદૂતનું ખૂન થએલું છે તે ખૂન પણ તમારા તે ખીંમતગારેજ કરેલું હશે ? ”

“ છટ્, છટ્ ! તે કામ મારે પોતાને કરવું પડ્યું હતું. મને તે અમારા મનુષ્ય તરફથી એટલીજ ખાતમી મળી હતી કે, અમુક સમયે તે રાજદૂત આજ્ઞાપત્રિકાઓ લઇને નિકળશે. કોઈ કોઈ વખતે મહા-મંડળના સભાસદોને પોતાનું વરિષ્ઠપણું લુગડામાં વિંટી એક બાજુએ મૂકી દેવું પડે છે અને મહામંડળની આજરને બચાવવા માટે હલકાં કામો પણ કરવાં પડે છે. તે આજ્ઞાપત્રિકામાં શું લખેલું હતું, તે અમારે જાણવાની બહુજ જરૂર હતી. એટલા માટે તે સમય મેં નકામો જવા દીધો નહિ અને માફ કામ મેં સમ્પૂર્ણપણે પાર ઉતાર્યું છે.” પરમાનંદે ગંભીરતાથી કહ્યું.

“ ત્યારે તો તમારું કામ પૂરેપૂરું થઇ ગયું છે. તમારો ઉદ્દેશ સમ્પૂર્ણપણે સફળ થયો છે નહિ વાર ? પણ તે આજ્ઞાપત્રમાં શું લખેલું હતું ? ”

“ દક્ષિણ-માલવદેશના વિભાગના અધિકારીને એવી આજ્ઞા કરવામાં આવી હતી કે, તેણે અમારા મઠમાં જવાના જે ત્રણ રસ્તાઓ છે, તે ત્રણે રસ્તાઓ બંધ કરવા અને અમારા મઠમાં અન્નાદિ આવશ્યકીય સાધનો બહારથી આવવા દેવાં નહિ. અમારો તે મઠ એવી તો સરસ જગ્યાએ આવેલો છે કે જે અમે ફક્ત એક કે બે તોપો તૈયાર રાખીએ તો અમારૂં પૂરેપૂરું-સોળેસોળ આના સંરક્ષણ થઈ શકે તેમ છે. એટલુંજ નહિ પણ દુશ્મનોનો અમે સત્વર નાશ કરી નાંખી શકીએ તેમ છીએ. એમ હોવાથી અમારી સામે આવી યુદ્ધ ન કરતાં અમને અટકાવી શરણે લાવવાનો તે પ્રયત્ન હતો. ”

“ જે એમજ છે તો તે મઠનો ત્યાગ કરી હવે બીજી તરફ જવાનો મંડળે વિચાર કરવો જોઈએ. ”

“ છટ્ છટ્ ! અમે તેવો વિચાર કર્યો નથી અને તેવો અમારો વિચાર છે પણ નહિ. મેં પોતેજ ગઈ કાલે તે રાજદૂતના પ્રાણ લીધા, તેમાં મારો ઉદ્દેશ કાંઈ જુદોજ છે. મેં કાલે કરેલાં બે કૃત્યોથી અમારા સ્વયંસિદ્ધ ન્યાય મહામંડળનું સામર્થ્ય કેવું અને કેટલું છે, તે આખતમાં મહારાજાધિરાજને દહેશત લાગે અને અત્યારે તે સ્વસ્થ બેસી રહે. ત્યાં સુધી અજબસંઘ અને કૃષ્ણપ્રસાદ બન્ને મઠમાં જઈ ત્યાં પુષ્કળ અન્નસામગ્રી-યુદ્ધોપકરણ-દારૂગોળો વિગેરે સજ્જ કરી-નવાં લાવી રાખી મૂકશે. ત્યાર પછી જે અમારા મઠને ઘેરી લેવામાં આવશે તો તો અમે જરાએ ભય પામવાના નથી. તેમજ સરદાર યુદ્ધ કરવા આવશે તો તે પણ કંટાળીને પાછો ચાલ્યો જશે. ”

“ તમારા મંડળનો સમાસદ ગઈ રાત્રે બહુજ હાંશિયારીથી ન્હાસી છુટ્યો. તેને આવી તક શી રીતે મળી, તે તે પોતેજ સારી રીતે કહી શકશે કે નહિ તેની મને તો જાગરદસ્ત શંકાજ છે. મહાન્ત મહાશય ! મારી બહેને મહારાજા ચૈતન્યદેવ સાથે સંબંધનો દૃઢ બંધ

બાંધી તેમની સહાયતાથી આ કામ કરી લીધું હશે, એવું હું સચોટ અનુમાન કરી શકું છું અને તે અનુમાન તદ્દન ખરું છે એમજ મને તો લાગે છે.”

“ આ બાબતમાં તમારી બહેન અમારી સાથે કપટ કરે, એવું કાંઈ પણ કારણ દેખાતું નથી. ગમે તેમ હો પણ તે અસારે મુક્ત થઈ ગયો છે અને મઠને માર્ગે ચાલ્યો જાય છે. હું પણ તેજ માર્ગે એક પ્રહરમાં ચાલ્યો જઈશ.”

“ હું પણ મારી બહેનને સાથે લઈ આવતી કાલે આ અવન્તિ-નગરીનો ત્યાગ કરીશ. કહો ન કહો પણ મારે કહેવું જોઈએ અને હું માનું છું કે તે કૃષ્ણપ્રસાદનું નશીબ ખરેખર બહુજ જખરદસ્ત છે. તેની અને આપણી મુલાકાત કટોકટીને સમયે થઈ. પોતેજ સરદાર સામંતસિંહ છે, એવું વગર અચકાતાં કહી બધા લોકોની આંખમાં ધૂળ નાંખીને તેની સર્વ સંપત્તિ પોતાના કબજામાં લઈ લીધી, એ તેની હિંમત અને સાહસ જોઈ મારા મનમાં રહી રહીને મોટી અજાયબી ઉત્પન્ન થયા કરે છે અને હું તેને તેની હિંમતને અને સાહસને માટે ધન્યવાદ આપું છું.”

“ તમે ભલે તેને ધન્યવાદ આપતા હો તો આપો. તેણે અહીં આવી સરદાર સામંતસિંહની સર્વે સંપત્તિનો પોતે એકલાએજ ઉપ-ભોગ લીધો, તે વાત મને મુદ્દક પસંદ પડી નથી. તે કૃષ્ણપ્રસાદની મૂર્ખતાથીજ ખરે સરદાર સામંતસિંહ અમારા હાથમાંથી છુટી ગયો. તેનું જો તે સત્યસિંહની બહેન વિદ્યાસયતી સાથે લગ્ન થયું ન હોત તો તે સત્યસિંહ સરદાર સામંતસિંહને છોડાવવાની ખટપટ કરવા તૈયાર થાતજ નહિ. કૃષ્ણપ્રસાદના અવિચારીપણાથીજ સરદાર સામંતને બંધીખાનામાં રાખવાના તમારા જે ઉદ્દેશો હતા તે સફળ થયા નથી અને તે એક નવીજ બધા ઉભી થઈ છે.

અત્યારે તે સરદાર છુટો છે અને હવે પછી પણ ને છુટોજ રહેશે તો તેથી અમારું કાંઈ બગડી શકે તેમ નથી. આટલાં વર્ષો તેને બાંધીખાનામાં રાખવાનો હેતુ શો હતો, તે હવે હું તમને સાફ સાફ કહી દઉં છું. અમારા કુળમાં કાલકૂટ અને હળાહળ એવાં બે ઝેરો-અત્યંત જાત્રિમ ઝેરો-તૈયાર કરવાની રીતિ વંશપરંપરાથી ચાલી આવે છે. ધણાં વર્ષો પહેલાં તે વિષનો સંગ્રહ જે અમારી પાસે હતો તે પૂરો થઈ જવાથી નવીન જથ્થો ખનાવવા હું વૈશાલીયનગરીમાં મારી બહેન સાથે આવ્યો. તે વખતે કૃષ્ણપ્રસાદ તરતમાંજ કેદખાનામાંથી છુટીને વૈશાલીયનગરીમાં સરદાર સામંતસિંહને લેઈ આવ્યો હતો. કૃષ્ણપ્રસાદને અમારી સાથે પહેલેથીજ ઓળખાણ હતી. અમે જે મકાન ભાડે રાખ્યું હતું તે મકાનમાં કૃષ્ણપ્રસાદ અમને સરદાર સામંતને સાથે લઈ મળવા આવ્યો. જે વખતે તે અમને મળવા આવ્યો તે વખતે અમે ખન્ને-આઈ-બહેન-કાળકૂટ વિષ તૈયાર કરતાં હતાં. તે આવ્યો છે, એવી અમને ખબર મળતાંજ અમે ઉતાવળાં ઉતાવળાં બીજા મજલાના ઓરડામાંથી એકદમ નીચે આવ્યાં. એટલામાં ઉપરના ઓરડાનો દરવાજો ઉઘાડો છે અને રહેજે ને કોઈ નોકર ચાકર ત્યાં જઈ ચઢે તો અમારી ગુપ્ત કૃતિ તેના નેવામાં આવી જાય એટલા માટે તે ઓરડાનો દરવાજો બંધ કરવા મારી બહેન પાછી ઉપર ગઈ; પણ અમરકાર એવો અન્યો કે તેજ ઓરડાના દરવાજામાં-ચારણામાં સરદાર સામંતસિંહ પોતેજ ઉભો છે, એમ તેને જણાયું ! તેથી તેણે તેને ત્યાં આવવાનું કારણ પૂછ્યું. તે સમયે તે સરદારે જે જવાબ આપ્યો તેનો અર્થ ફક્ત એજ હતો કે ‘તે કૃષ્ણપ્રસાદ સાથે ઉભો હતો ત્યારે તેને કોઈ સ્ત્રીની ચીસો સંભળાઈ હતી તેથી તે સહાય કરવા માટે તે ત્યાં દોડી આવ્યો હતો.’ તેણે જે કાંઈ કારણ કહ્યું તે સાચુંજ હતું. અમારે ત્યાંની એક

દાસીએ કાંઈક અપરાધ કરેલો હોવાથી મારો વિશ્વાસુ માણસ તેને ચૌદમા રત્નનો અચ્છી રીતે સ્વાદ ચખાડતો હતો. એ કારણથી તે દાસી ચીસો પાડતી હતી. આ કારણે જો કે તદ્દન ખરું હતું છતાં પણ તે સરદારે અમો જે વિષ તૈયાર કરતાં હતાં તે કૃતિમાનો બહુજ મહત્વનો ભાગ જોઈ લીધેલો હોવાથી અમારા અંતઃકરણને અતિશય ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ.

તે સમયે અમારી સ્થિતિ કેટલી બધી નાબુક હતી; અમારાં દરેક કૃત્યો ઉપર નજર રાખવા માટે અમારા દુશ્મનોના ગુપ્તચરો (ડીટેક્ટીવો) કેવા તલપી રહ્યા હતા, ઇત્યાદિ વાતો તમે જાણોજ છો.

સરદાર સામંતસિંહનું મોં બંધ કરવાની અમારે અતિશય આવશ્યકતા હોવા સખખ મેં અને મારી બહેને તેને તમારા મઠમાં જન્મકેદ રાખવાનો વિચાર નક્કી કર્યો અને તે વિચાર પ્રમાણેનું કામ કૃષ્ણપ્રસાદે સંપૂર્ણપણે બજાવ્યું. પરંતુ કૃષ્ણપ્રસાદે સરદાર સામંતસિંહ બની બહુરૂપીપણું કરવું, એવી બિલકુલ અમારી ઇચ્છાજ નહોતી. તેમ કરવામાં તેણે તેની પોતાનીજ અક્ષતથી કામ કર્યું. એમ કહી તે યુવક અંતઃકરણપૂર્વક હસ્યો. ”

“ હવે બહુજ સારી રીતે મને સમજણ પડી ગઈ. જો તેજ વખતે સરદાર સામંતસિંહ તમારા હાથમાંથી છૂટીને અહીં આવી જત તો આજે તમારે આ દિવસ જોવો પડત નહિ. કેમ ખરું ને ? ”

“ હા. તેથીજ તે સરદારને આ દુનિયામાંથી તેજ વખતે હતો ન હતો કરવાનું માન મનમાં આવ્યું હતું. પણ તેવા સુંદર સરદારના પ્રાણ લેવાનો મારી બહેનનો વિચાર નહોતો. તેના અને મારા વિચાર પ્રમાણે તે સરદારને જન્મપર્યંત તમારા તે મઠમાં કેદ રાખવાનો અમે નિશ્ચય કર્યો હતો. તે સમયે જો મારી બહેનની વિષયાશક્તિ વચમાં ન આવી હોત તો સરદાર સામંતસિંહ સંસારમાંથી ક્યારનોએ હતો

ન હતો થઇ ગયો હોત. ”

“ તે અમારા હાથમાંથી પૂરેપૂરો મુક્ત થઇ ગયો, એમ તમારે માનવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. હું ક્રૂર આજ્ઞા કરું તેટલીજ વાર ! તે સરદાર આ સંસારમાંથી સત્વર સ્વર્ગે સિધાવી જાય તેમ છે. ”

“ હવે તે સરદાર જો છૂટો છે, અને ભવિષ્યમાં છૂટોજ રહે તો અમારે તેના તરફથી જય રાખવાનું કાંઈપણ કારણ નથી. અમારા સંબંધમાં જો તેને કાંઈપણ માહિતી હોત તો તે પરમ દિવસેજ ન્યાયમંદિરમાં કહી દેત. જ્યારે તેણે અમારી ખામતમાં કાંઈપણ ઓછું કે અધિક કહ્યુંજ નથી તો પછી તેના તરફથી અમારે જય રાખવાનું કાંઈપણ કારણજ નથી. મતલબ કે તેને હવે સંસારમાંથી હનો નહતો કરવાની જરૂર નથી. ”

“ જો તમારી એવીજ ઇચ્છા હોય તો અમે લાચાર છીએ. તમારા મારા ઉપર કેટલા બધા ઉપકાર છે તે હું ઘણીજ સારી રીતે જાણું છું અને તેથીજ હું તમારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ કાંઈપણ કામ કરવાનો નથી. ”

“ મહાંત મહાત્મા ! તમારા હાથે અમારું જે કામ થયું છે, તેને માટે તમને ઉત્તમ બક્ષીસ મળવીજ જોઈએ એ વાત મારા ધ્યાન બહાર નથી—હું તે કોઈ કાળે ભૂલી શકું તેમ નથી. ”

“ રાજકુમાર ! મેં આજ સુધી તમારુંજ અન્ન ખાધું છે, અર્થાત્ આપના પહેલાંથીજ મારા ઉપર ઉપકારો છે. ”

“ જો તમારી સાથે અમે યોગ્ય રીતે ન બોલીએ તો તે એક જાતનું કૃતદ્રીપણું ગણાશે. વાર, પણ હજુ મારી બહેન પાછી કેમ નહીં આવી હોય ? હું તેને વારંવાર કહું છું કે—‘ તું ક્યાંએ જઇશ નહિ ’ પણ તે અકરમી માનતીજ નથી. તેને મારી સામે તો આવવા દો, હું બરાબર તેને ધમકાવી નાંખીશ. ”

આનો જવાબ પરમાનન્દ આપવા જતો હતો પણ તેના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ બહાર પડે તે પહેલાંજ તે દિવાનખાનાનો દરવાજો ઉઘડ્યો અને હાથમાં સર્પમુખી અથવા સિંહમુખી પ્રાણહારક મુદ્રિકા ધારણ કરનારી જુરખાવાળી ચૈતન્યના પ્રેમને પાત્ર થએલી તે બચંકર બામિની તે સ્થળે આવીને દાખલ થઇ. અંદર આવતાંજ એક આસન ઉપર તે સ્ત્રી ધન્ય દર્શને પડી અને શરીરને આમ તેમ મરડતી પોતાના આંધને ઉદ્દેશીને બોલી કે—“અંધુ ! આજે હું બહુજ થાકી ગઇ છું !”

“તું મરી કેમ ન ગઇ ? તારી બાબતમાં મને બહુજ માહું લાગે છે. બહાર તું શા માટે ગઇ હતી ? શું મરવા ગઇ હતી ?”

“મને લાગે છે કે તું મારી સાથે લડવા માગે છે ખરું ને ? આજે તારી સાથે કળ્થો કરવાની મારી ઇચ્છા નથી—મારું ચિત્ત આજે બરાબર ઠેકાણે નથી તેથી હું તને કહું છું કે, મહેરબાની કરીને આજે તું મને બહુ ચીડવીશ નહિ.”

“જ્યારે તું આમ નમ્રતાથી બોલે છે તો હું પણ તને હવે કાંઈ પણ વધારે કહેવાનું માંડી વાળું છું. મને લાગે છે કે—“આપણે આ અવન્તિમાં છુપી રીતે ત્રહેલાં છીએ તે વાત તું ભૂલી ગઇ છે.” તારા આવી રીતે બટકવાથી કંઈ વખતે ક્યારે અને કંઈ આકૃત આપણા ઉપર આવશે, એ બાબતમાં કાંઈપણ કહી શકાય તેમ નથી. આપણા તરફથી આપણા વકીલો અહીંના મહારાજાધિરાજ સાથે સુલેહ કરવાની વાતચિત એક ગૃહસ્થ તરીકે કરે છે. વખતે આપણે આ શહેરમાંજ છીએ, એ વાત જો પ્રસિદ્ધ થઇ ગઇ તો પછી એક દમ આપણાં તમામ કામોનો વિનાશ થઇ જશે. આપણો વકીલ જાણે પોતે એક ગૃહસ્થ હોઈ તે ફક્ત ઉભય રાજ્યોના કલ્યાણ માટે સુલેહની વાતચિત કરે છે, એટલુંજ મહારાજાધિરાજ જાણે છે. તે વકી-

લની પાછળ પાછળજ આપણે છીએ, એ જો પ્રસિદ્ધ થઈ જશે તો આપણી તમામ મહત્વાકાંક્ષાઓનું વૃક્ષ સમૂળ નષ્ટબ્રષ્ટ થઈ જશે.”

“અંધુ ! આપણે આવતી કાલેજ અહીંથી—આ નગરનો ત્યાગ કરવાનો હોવાથી હવે તારે મને અધિક ઉપદેશ આપવાનો કાંઈ પણ પરિશ્રમ લેવાની આવશ્યકતા નથી. ધણું કરીને આવતી કાલેજ મુલે-હના સંબંધની વાતચિત પૂરી થઈ જશે, એમ મને લાગે છે.”

“તું આવી રીતે રાતદિવસ ભટકતી ફર્યા કરે છે, તે મને જરાએ પસંદ નથી.”

“તારે મને જેટલો ઠપકો દેવો હોય, તેટલો ખુશીથી આપ પણ તે પહેલાં તું મારી વાત પૂરેપૂરી સાંભળી લે.”

“બોલ, તારે જે કાંઈ કહેવનું હોય તે ખુશીથી કહે.”

“સાંભળ ! જો તેં મને અહીંજ પૂરી રાખી હોત તો આજે મેં જે કેટલીક મહત્વની વાતો જાણી છે તે જાણી શકત ખરી કે ?”

“તે વાતો કે જે તું અહુજ મહત્વની ગણે છે તે શાની છે ?”

“ઉતાવળો ન થા અંધુ ! ઉતાવળો ન થા જરા ધીરજ ધર. હું પરમ દિવસે સહેજે શહેરમાં ફરવા મઘ હતી ત્યારે સામંતસિંહના ધરની પાસેના રાજમાર્ગ ઉપરથી પસાર થતાં કૃષ્ણપ્રસાદના કેદ પકડાયાની વાત મારા જાણવામાં આવી. તેને કેદ પકડીને ત્યારે સરકારી સિપાઇઓ લઈ જતા હતા ત્યારે તેને મેં જોયો અને ‘ડરીશ નહીં !’ એવું મેં તેને આશ્વાસન આપ્યું તેથી તેનું મોઢું અંધ થઈ ગયું. મારે રક્ષણ કરનાર કોઈ નથી, એમ જો તેના મનમાં આવત તો તે કદાચિત ન્યાયમંદિરમાં આપણને આપણાં કૃત્યોને માટે પ્રકટ કરી દેત.”

“મારે કપૂલ કરવું જોઈએ કે તેમાં તેં અહુજ હોશિયારી અને દીર્ઘદ્રષ્ટિ વાપરી હતી. તેને માટે હું તારો ઉપકાર માનું છું અને તને ધન્યવાદ આપું છું.”

“ હજી સાંભળ. હવે હું તને બીજી એક તેવીજ મહત્વની વાત કહું છું. ગઈ કાલે સરદાર સામંતસિંહની ચોકસી વખતે ન્યાયમંદિરમાં મારે જવું નહીં એમજ તું કહેતો હતો ખરોને ? ”

“ હા. ”

“ હું જે ઘરમાંજ એસી રહેત તો મહારાજા ચૈતન્યદેવની ઓળખાણ પણ શી રીતે થાત ? તેમની ઓળખાણ થવાથી આપણા કાર્યનો કેટલો અઘો ભાગ પૂરો થઈ ગયો છે ! જે તેમની આપણને સહાયતા ન હોત તો કેદીનો કેદખાનામાંથી છુટકારો થાત ખરો કે ? ”

“ તારા ફરવાથી એક બે પ્રસંગે કદાચ આપણું કાર્ય થયું હશે પણ મારે કહેવું જોઈએ કે, આજ સુધીની તારી સ્વતંત્ર-સ્વચ્છંદી વર્તણૂકથી તેં શેંકડો વખત તારા જીવને જોખમમાં નાંખ્યો છે. ”

પોતાની પ્રાણપ્રિય પણ પારકાની પ્રાણ હરણ કરનાર મુદ્રિકા તરફ જોતાં તે સ્ત્રી અભિમાનથી બોલી-“ શું મારો જીવ જોખમમાં ! તેનું તો તું નામજ લઈશ નહીં ! આજેજ તું ના ના કહેતો હતો છતાં હું ફરવા ગઈ અને તેથી મને જે લાભ-અલભ્ય લાભ પ્રાપ્ત થયો છે તેને લીધે આપણા અવન્તિનગરીમાં આવવાના મનોરથો સફળ થશે, એવું એક મજબૂત સાધન મારા હાથમાં આવ્યું છે. ”

“ તે શું છે, તે સત્વર કહે જાઉં ? ખરેખર જે તારા હાથમાં તેવું કોઈ સાધન આવ્યું હશે તો ભવિષ્યમાં હું તારી કોઈપણ પ્રકારની વર્તણૂક તરફ ધ્યાન દઈશ નહીં. ”

“ વાર, હું જે કંઈ કહું છું તે સારી રીતે ધ્યાન દઈને સાંભળ. પહેલાં તો એ કે-મેં આજ કૃષ્ણપ્રસાદની સ્ત્રી વિલાસવતીના પ્રાણને પરલોકે પહોંચાડ્યો. ”

“ તે તો તારો હમેશનો ધંધોજ છે ! ”

“ આમ વચમાં બકવાદ ન કર. હું જે કહું તે તું સાંભળ્યા

કર. ઉતાવળો ન થા. વિલાસવતી જો કે બહારથી કૃષ્ણપ્રસાદની સ્ત્રી હતી એ ખરું છે, પણ અંદરખાનેથી તે મહારાજ ચૈતન્યદેવની રખાયત હતી. ”

“ એ તો તેના કરતાં પણ બહુજ ખરાબ કામ છે; કારણ કે તેના છુપા પ્રેમપાત્રના ખૂનનો પત્તો મેળવવા તે (ચૈતન્ય) આકાશ પાતળ એક કરી નાંખશે. ”

“ ચૈતન્યદેવની ચોટલી આપણા હાથમાં પૂરેપૂરી સપડાયેલી છે એટલે કાંઈ વાંધા જેવું નથી. તું વચમાં વચમાંજ બક બક કરીને મને અટકાવ નહિ. હું તે વિલાસવતીના મડદાની તપાસ કરતી હતી તે વખતે તેની પાસેનો મહારાજ ચૈતન્યદેવને તેણે લખેલો એક મહત્વનો કાગળ મારા હાથમાં આવ્યો છે. તે પત્ર હું એક વખત જલદી જલદીથી વાંચી ગઈ છું. તેમાંથી મને એકે ગુપ્ત વાત જણાઈ આવી છે. તે છુપી વાત એટલી બધી તો મહત્વની છે કે તેથી ચૈતન્યદેવને આપણા કહેવા પ્રમાણે કરવુંજ પડશે. ”

તે સ્ત્રીના મુખમાંથી તે શબ્દો નિકળતાંજ ચૈતન્ય માયાવીને હાથ પકડી તેને ત્યાંથી ખેંચી જવા લાગ્યો. માયાવીએ માથું હલાવી જે દશારત કરી તે ઉપરથી હજુ અહીં થોડો વખત રહેવું નોંધ્યું, એવું તેના મનમાં છે એમ ચૈતન્ય સમજ્યો.

કદાચિત્ તે પત્રમાં વિલાસવતીએ જો બાળકોની અદલીઅદલીના સંબંધમાં કાંઈ હકીકત લખી હશે તો તે વાત માયાવીના જાણવામાં આવી જશે અને પંચાત થઈ પડશે. આ વિચાર ચૈતન્યના મનમાં ઘોળાતો હતો ત્યારે તે ધીમેથી પણ આશ્ચર્યક સ્વરે બોલ્યો—“ ચાલ, ઉતાવળ કર. તારે હવે અહીં ઉભા રહેવું નહિ, એવો હું તને હુકમ કરું છું. ”

માયાવી ચમત્કારિક હાસ્ય કરતો બોલ્યો—“ એવોજ જો તારો

હુકમ હોય તો મારે તારી સાથે આવ્યા વિના કાંઈ છુટકો છે ? પરંતુ જો આપણે થોડો વધારે વખત અહીં ઉભા રહ્યા હોત તો આપણને બહુજ મહત્વની હકીકત સાંભળવા મળત. ”

આ શબ્દો પૂરેપૂરા બોલાઈ રહે તે પહેલાં તો તે બંને જણા પાછા તટની પાસે-જ્યાં વિજ્ઞાસવતીનું મહદ્ પડેલું જોયું હતું ત્યાંથી થોડા અંતર ઉપર-જઈને ઉભા રહ્યા.

ત્યાં આવ્યા બાદ માયાવીએ પૂછ્યું-“ હવે તારે મારું કાંઈ કામ છે, હોય તો તરત કહે જોડે ? ”

“ હા. એક કામ છે ! ”

“ તે કયું ? ”

“ મારે તે યુવાન પુરૂષ અને સ્ત્રી બંનેનાં નામ જાણવાં છે. ”

“ તેઓનાં નામ કાંઈ અપ્રસિદ્ધ નથી. તે નામો આખા ગુર્જર દેશમાં ગાજે છે. તેમનાં નામો સાંભળતાંજ મુંઝ ઉપર લીંબુ રાખી ફરનારા, બહાદુર પુરૂષો પણ કંપી જાય છે. ”

“ વાર, તે ગમે તેમ હોય પણ મને તું તેમનાં નામ તો કહે ! ”

માયાવીએ પોતાના બંને હાથ ચૈતન્યના બાંધ ઉપર મૂકી પોતાનું મુખ તેના કાનની પાસે લઈ જઈ તે બંને-ભયાનક પુરૂષ અને નારીના રૂપમાં રાક્ષસોનાં નામ કહ્યાં.

તે સાંભળી ચૈતન્ય જોવો મહાન હિંમત બહાદુર પણ ચમક્યો અને પાંચ પગલાં પાછળ ખસ્યો અને બોલ્યો-

“ એમ કે ? શું હું તેમનીજ જાળમાં સપડાયો છું ? ”

પ્રકરણ ૩૯ મું.

સત્યસિંહે સારેલાં બે આંસુ !

એક પ્રહર રાત્રિ વ્યતીત થઈ ગઈ હતી. ચોકી કરનારા સિપાઈઓ શહેરમાં-અવન્તિનગરીમાં ફરવા નિકળ્યા હતા. આ સમયે શહેર કરતાં શહેરની બહારના ભાગમાં ફરવાની બહુજ આવશ્યકતા છે, એમ માની બે સિપાઈઓ સાથે સાથે દક્ષિણ દ્વારે થઈ શહેરની બહાર નિકળ્યા. ફરતા ફરતાં તે બન્ને જ્યાં વિલાસવતીનું શય પડ્યું હતું ત્યાં આવ્યા. તે શય પડેલું છે, એ જોતાંજ તે બન્નેમાંથી એક જણ શયની પાસે રહ્યો અને બીજો પોતાના અધિકારીને તેની વર્દી આપવા માટે શહેરમાં ગયો. થોડાજ વખતમાં ત્યાં વીસ પચીસ માણસો ભરાઈ ગયા. થોડો ઘણો કોલાહલ પણ થયો. આ સમયે ત્યાં એકત્ર થયેલા મનુષ્યોને રહી રહીને અજ્ઞયબી ઉત્પન્ન થતી હતી કે-“ મરનાર સ્ત્રી છે છતાં તેણે શરીર ઉપર પુરૂષનો પોશાક શા માટે ધારણ કર્યો હશે ? તેનું કાંઈ કારણ સમજાતું નથી. ”

ત્યાં જો બે ચાર બીજા સિપાઈઓ ભેગા થયા હતા તેમાંનો એક સિપાઈ જેણે કૃષ્ણપ્રસાદને કેદ કર્યો હતો તેણે તે સ્ત્રીના શયને ઓળખ્યું. મૈયત સ્ત્રી કૃષ્ણપ્રસાદની સ્ત્રી છે, એમ તેણે જણાવ્યું. કારણ કે જ્યારે મદનપાળની સાથે રકઝક થતી હતી તે વખતે તે સિપાઈએ વિલાસવતીને સારી રીતે જોઈ હતી.

વિલાસવતીના ખૂનની વાત એક મનુષ્યે સત્વર જાણે સત્ય-સિંહને કહી સંભળાવી. કારણ કે ન્યાયમંદિરમાં પડેલી સરદાર સામંત-સિંહની જુગ્યાની ઉપરથી સત્યસિંહ અને વિલાસવતીમાં બહેન-ભાઈનો

સંબંધ છે, એમ ધણા ખરા અવન્તિનગરીના લોકોના જાણવામાં આવી ગયું હતું.

હાથમાંની પીંછી નીચે મૂકી દઇ તે ચિત્રકાર સત્વર પોતાની બહેનના શય પાસે જઈ પહોંચ્યો. તે છાતી ફાડી નાંખનારો દેખાવ જોઈ તેનું ચિત્ત બહુજ શોકાતુર થઈ ગયું અને તેની આંખોમાંથી આંસુઓ વહેવા લાગ્યાં. સંસારમાં જેઓ સજ્જન અને ઉદાર પુરુષો છે, તેઓનો પોતાના શત્રુના મરણ સાથેજ તેના ઉપરનો વૈરભાવ-શત્રુત્વ એકદમ નષ્ટ થઈ જાય છે. માટેજ કહેવામાં આવ્યું છે કે “દાનો દુશ્મન સારો !”

વિદ્યાસવતી ગમે તેવી હતી તો પણ તે સત્યસિંહની બહેન તો હતીજ. આ વખતે તે ઉદાર પુરુષ (સત્યસિંહ) વિદ્યાસવતીના તમામ અપરાધો ભૂલી ગયો અને તેના ગુણોનું સ્મરણ કરતો તથા દુઃખનાં આંસુઓ પોતાનાં નયનોમાંથી વહેવડાવતો બોલ્યો:-

વિલસુ ! તું મને છોડી ગઈ ને ? તું નાનપણથીજ મને કેટલી બધી પ્રિય હતી ? હાય ! તારો અન્ત આવીજ રીતે થયો કે ? તારા જેવી અબજા ઉપર દુષ્ટ-નીચ ખૂતીનો હાથ કેવી રીતે ઉપડ્યો ? એમાં પણ એટલી વાત સમાધાન માનવા જેવી છે કે આપણી માતા આ દુઃખદ દેખાવ જોવા આ દુનિયામાં નથી; નહિ તો તે આ તારા અકાળ મૃત્યુનું દુઃખ શી રીતે સહન કરી શકત ?

વિલસુ ! હું જો કે દરિદ્રી હતો તો પણ તારા કડ્યાણ માટે પરમકૃપાળુ પરમાત્મા પાસે ખરા અંતઃકરણથી પ્રાર્થના કરતો હતો પણ તારો તો અકાળે અન્ત થયો ! હશે જેવી પરમાત્માની ઈચ્છા ! હે પરમાત્મન ! તમે જે જે બનાવો થવા દો છો, તે બનાવો ન્યાયયુક્ત હોય છેજ એમ માનવું જોઈએ-કહેવું જોઈએ.”

થોડા વખત સુધી શોક કરવાથી તેનું ચિત્ત શાંત થયું. એટ-

લામાં તેને જે સરદારની સાથે નવીનજ મિત્રતા થઈ હતી તે સરદાર સામંતસિંહ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે વિલાસવતિની ઉત્તરક્રિયાનો તમામ અંદોઝસ્ત કરી નાંખ્યો.

આ વાત-વિલાસવતિના ખૂનની વાત બીજે દિવસે જ્યારે યુવ-રાજ અને યુવરાજીના જાણવામાં આવી ત્યારે તે બન્નેએ સત્યસિંહને પોતાની સમક્ષ બોલાવી મંગાવ્યો. તેને સમાધાન થાય તેવી બે ચાર વાતો સંભળાવી. રૂપક્રતા અને વિલાસવતિનો ઘણો રનેહ હોવાથી તેના મરણનું તેને બહુ દુઃખ થયું હતું.

બહાલા વાંચક !

અમારા આ સંસાર શેત્રંગના કથાનક પટ ઉપરથી એક મોરું ગુમ થઈ ગયું છે અને જેવાં કૃત્યો કર્યા તેવાંજ રૂળ પામવા માટે પરમેશ્વરના દરબારમાં જઈ પહોંચ્યું છે. કહેવાની મતલબ એજ છે કે, કરણી એ સ્વર્ગની નિઃસરણી છે-પરમાત્માને તે કરણી બહુજ પ્રિય છે પણ તેજ કરણી સુકરણી હોવી જોઈએ. એટલાજ માટે આર્ય-પ્રાચીન પુરાણ પુરૂષો કહી ગયા છે કે, આ સંસાર શેત્રંગની આજી જેવો છે અને કરણી તેવી પાર ઉતરણી છે !

પ્રકરણ ૪૦ મું.

રક્તપાતી મંડળના ગુપ્ત ઉત્પાદકો.

પ્રિય વાંચકો ! અમે આ કથાનકનો આરંભ કર્યો તેને આજે લગભગ પોણા ચાર વર્ષ થઈ ગયાં છે. તે દરમિયાન અમારી નવલ-કથાને લગતા જે કાંઈ બનાવો બની ગયા તે અમે વર્ણવ્યાજ છે. હવે અમારે જે બનાવની હકીકત લખવાની છે, તે અવન્તિનગરી અને માલવદેશથી લગભગ ૨૦૦ ક્રાસ ઉપર આવેલા ગાંધાર નામક

રાજ્યધાનીના નગરમાં બનેલો છે.

જે સમયની અમે આ નવલકથા લખીએ છીએ તે સમયમાં ગાંધાર નગર બહુ મહત્વનું શહેર હતું. તેના મહત્વનાં અનેક કારણો હતાં. તે એક ઉત્તમ પ્રતિનું અને કુદરતી રીતેજ અનેક સગવડવાળું અંદર હોવાથી પરદેશનાં વહાણો ત્યાં બહુ આવતાં. વ્યાપારનું તે કેન્દ્રસ્થાન હોવાથી શ્રીમંત-ધનવાન લોકોની સંખ્યા પણ તે શહેરમાં સારી પેઠે હતી. તે શહેરની વસ્તી લગભગ બે સવા બે લાખ માણસોની હતી. દેશ-પરદેશના વહેપારીઓ પણ તે શહેરમાં ઘણા રહેતા અને વહાણવટું ખેડીને તે શહેરના વ્યાપારમાં દિન પ્રતિદિન વધારે કરતા હતા.

ગાંધાર નગર બહુજ આઆદીવાળું હતું છતાં પણ તે નગરના રાજાના તાબામાં બહુ મુલક નહોતો. ગાંધાર નગરનું રાજ્ય ન્હાનકડું હતું અને તેનું ક્ષેત્રફળ લગભગ દોઢસોથી ઓછું ગાઉનું હતું. તેના રાજ્યમાંની થોડીક રસાગ જમીનને માઠ કરવામાં આવે તો આકીનો બધો પ્રદેશ પવર્તમય હતો અને ત્યાં કિલ્લાદિ પહાડી જતો નિવાસ કરતી હતી. ત્યાંના રાજાના સૈન્યમાં પહાડી લોકોની ભરતી બહુજ હતી.

આ સમયે ગાંધાર નગરીના રાજ્યસિંહાસન ઉપર જે રાજા હતો, તેના સંબંધમાં કેટલીક હકીકત લખવાની જરૂર છે. આ રાજાની ઉંમર આ સમયે લગભગ પાંસઠ વર્ષની હશે. યુવાવસ્થામાં તે બહુજ વિજ્ઞાસપ્રિય અને અત્યંત વ્યસનાસક્ત હોવાથી અત્યારે (વૃદ્ધાવસ્થામાં) તેના શરીરનો બધો ઘણા ભાગે અંદરથી ક્ષીણ થયો હતો. છતાં પણ જન્મથીજ તે મજબુત હોવાથી ઉપર ઉપરથી હટપુટ દેખાતો હતો. તેની પહેલાં ગાંધાર નગરનો જે રાજા હતો તે તેનો કાકા હતો. તેને એકજ પુત્ર હતો અને તે ભરજીવાનામાંજ, એકાએક મૃત્યુ પામ્યો હતો. તે શાથી મરણ પામ્યો હતો એ વાત

કાર્તના પણ જાણવામાં આવી નહોતી.

એક દિવસ રાજ્યમહેલમાં મોટી મિજમાની થઇ હતી. તે મિજમાનીમાં એકત્ર થએલા મિજમાનો પાસે તે બેઠો હતો ત્યારે તેને એકદમ મૂર્છા આવી હતી. તે મૂર્છાને દૂર કરવા ઘણા ઘણા ઉપાયો કરવામાં આવ્યા હતા પણ પરિણામ નાસીપાસીમાં આવ્યું હતું. તે મૂર્છામાંને મૂર્છામાં મરી ગયો હતો. મિજમાની મિજમાનીને ફેકાણે રહી હતી અને રંગમાં ભંગ થઇ ગયો હતો.

તેને મૂર્છા આવ્યા બાદ તે પાંચ પગમાંજ મરી ગયો હતો. વૈદ્ય-રાજવૈદ્ય વિગેરેએ તેના શરીરની ખૂંસ તપાસ કરી પણ વિષ-પ્રયોગ થયો હોય તેવું એક પણ ચિહ્ન તેઓના જાણવામાં કે જ્ઞેવામાં આવ્યું નહોતું. આખરે જે રોગને સંન્યાસ એવું નામ આપવામાં આવે છે, તે રોગથી તે રાજપુત્ર મરણ પામ્યો એવું તમામ વૈદ્યોએ નક્કી કર્યું હતું.

પોતાનો યુવાન પુત્ર અચાનક મરણ પામ્યો એ ભયંકર બનાવથી રાજસિંહાસનાસ્થિત રાજાના મનને જળરદસ્ત ધક્કો લાગ્યો અને તેને અંતઃકરણની ક્ષીણતાનો રોગ લાગુ થયો. તેમાંને તેમાંજ તે પરલોકે સિધાવી ગયો.

ગાંધાર નગરના રાજસિંહાસને પ્રતિષ્ઠિત થએલો રાજા હરનામસિંહ એ તે રાજાની પાસેનોજ સંબંધી હોવાથી તેજ ગાંધાર નગરના રાજસિંહાસન ઉપર બેઠો.

હરનામસિંહનાં તમામ લક્ષણો અને આચરણોથી ગાંધાર નગરની બધી પ્રજા માહિતગાર હોવાથી તે તેમને અગ્રિય થઈ ગયો હતો. હરનામસિંહના રાજગાદી ઉપર બેઠા પછી પ્રધાનમંડળ બીજા એક રાજકુટુંબના પુરુષને ગાદી ઉપર બેસાડવાની ખટપટ કરતું હતું. તે ખટપટ અચાનક રાજાના જાણવામાં આવી જવાથી

પ્રધાનમંડળના મનોરથો સફળ થયા નહિ. તે સમયે હરનામ-
સિંહે પ્રધાનમંડળ ઉપર જરાએ ક્રોધ કર્યો નહિ પણ એ વર્ષમાંજ
તેમાંના પ્રધાનમંડળના એક એક સચીવને ઓછો કરી અથવા તેમની
નિમણૂકો રદ કરી પ્રધાનમંડળમાં ફાટકુટ પાડી દીધી. વળી તેઓની
દરેક હીલચાલ ઉપર બારીક નજર રાખી હતી તેથી પ્રધાનમંડળના
સલાસદો કાંઈ પણ કરી શકતા નહોતા. આખરે તેઓએ પોતાનો
વિચાર માંડી વાળ્યો અને મનોરથો-મહત્વાકાંક્ષાઓનો ત્યાગ કર્યો.

હરનામસિંહે ગાદી ઉપર બેઠા પછી પણ નાના પ્રકારના
વિલાસો, અનેક જાતની મોજ-મજાઓ ભોગવવાનું ચાલુજ રાખ્યું
હતું. તેની રદ્યત તેનાથી અસંતુષ્ટ નહોતી. તેના દ્રવ્ય મેળવવાના
માર્ગો તદ્દન જીદીજ જાતના હતા. તે પોતે છુપી રીતે વહાણમાં
બેસી સાથે ખડતલ કાફલો લઈ દરિયામાં મુસાફરી કરતો અને
રસ્તામાં મળતા પરદેશીઓનાં વહાણ લુંટી લેતો. તે પોતાનાં બંદરો
સિવાય બીજાં બંદરોમાં જઈ લુંટફાટ કરી દ્રવ્ય મેળવતો. આવી
રીતે ચાંચીઆપણું કરીને પૈસા મેળવીને તે મોજમજા કરતો. આ
પ્રમાણેનો તેનો ધણાં વર્ષો સુધી વ્યવસાય ચાલતો હતો.

હરનામસિંહને વનવીરસિંહ નામનો પુત્ર અને માયાવતી નામની
પુત્રી એમ બે સંતાન હતાં. વનવીરસિંહની ઉંમર લગભગ ત્રીસ
વર્ષની અને માયાવતીની ઉંમર પચ્ચીસ વર્ષની હતી. આ બન્ને
તેનાં સંતાનો બહુ સુંદર સ્વરૂપવાળાં હતાં તેમાં પણ માયાવતી તો
અનુપમ હતી. તેના પાણીઝરણ માટે અનેક રાજાઓએ માગણી કરી
હતી પણ તેમાંના એક પણ રાજા સાથે તેણે લગ્ન કર્યું નહોતું.
તેથી ઉલટુંજ માયાવતીએ એક રાજકુટુંબના ગરીબ ગૃહસ્થની સાથે
લગ્ન કર્યું હતું. લગ્ન પછી તરતજ તે મરણ પામ્યો હતો. કદાચિત્
તે વિષ પ્રયોગથી માર્યો ગયો હશે, એમ લોકો બોલતા હતા. પતિના

મરણ પછી માયાવતી વિધવાના ધર્મો કાંઈ પાળતી નહોતી. તે સ્વતંત્ર રીતે તદ્દન પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલતી હતી. લોકો તેના આચરણના સંબંધમાં ખુલ્લેખુલ્લું ગમે તેમ બોલતા હતા, એટલુંજ નહીં પણ કોઈને પોતાના સંબંધમાં ખરાબ વાતો કરતાં પોતાને કાનોકાન સાંભળતી તો તેની પણ જરાએ પરવાહ કરતી નહીં. લગ્ન એ શું ચીજ છે, તેની તો તેને બિંદુકુદ્દ માહિતીજ નહોતી. તે એકલીજ ગમે ત્યાં અને ગમે ત્યારે જતી આવતી. તે પોતાને ગમે તેની સાથે ગમે તેવો-પોતાની મરજી મુજબ વ્યવહાર કરતી. તેની ગમે તે આખતમાં ગમે તેવાં ખરાબ આચરણ કે વર્તણૂંકની આખતમાં તેનો પિતા હરનામસિંહ તેને કાંઈ પણ કહેતો નહીં પણ ઉલટું તેને જેટલું દ્રવ્ય જોઈતું તે ખુશીથી આપતો.

વનવીરસિંહ પોતે પુરૂષ હતો. યૌવન, સંપત્તિ, સામર્થ્ય અને અવિચાર એ ચાર પદાર્થોના સંયમનથી તેની પુરૂષ પ્રતિમા પરમાત્માએ પેદા કરી હતી. તેનો સ્વભાવ હદ ઉપરાંત ખૂની હતો. માનવા પ્રાણીના પ્રાણ લેવા એ વાત તેના મગને બાળકની રમત જેવી લાગતી. તે રાજકુમાર હોવા સખએ લોકોનું તેની સામે કાંઈ પણ ચાલતું નહોતું. પોતાની વિરૂદ્ધ કાવતરાં કરનારાઓને તે પોતાના હાથેજ દેહાંતદંડની શિક્ષા કર્યા વિના રહેતો નહીં.

આવા પ્રકારનાં હરનામસિંહનાં ગુણી (દુર્ગુણી) બાળકોની કીર્તિ દૂર દૂર દેશાવસ્થામાં પ્રસરે અને તેઓનાં નામ સાંભળીને લોકો ચથરી બચ કે ચમકી બચ તો તેમાં નવાઈ શી ?

હરનામસિંહ, વનવીરસિંહ અને માયાવતી આ ત્રણે વ્યક્તિઓ રક્તપાતી મહામંડળની ઉત્પાદક હતી, છતાં પણ તે ત્રણે પ્રત્યક્ષ રીતે તે મંડળની સાથે સંબંધ રાખતાં નહોતાં. ઉલટું બીજા લોકોને પોતાની પ્રજાને પોતે તે મંડળનો દેષ કરે છે, એવું દેખાડવાના

પ્રયત્નો કરતાં; તેની સાથે-તેની તરફ-પોતે શત્રુ બાવથી વર્તે છે, એવું તેઓ ખુલ્લે ખુલ્લું જણાવતાં. એ કારણથી તેઓનો તે રક્ત-પાતી મહામંડળની સાથે સંબંધ છે, એ બાબતમાં કોઈને શંકા પણ આવી શકે તેમ નહોતું.

તે સ્વયંસિદ્ધ ન્યાય મહામંડળ-રક્તપાતી મહામંડળના ઉદ્દેશો શા શા હતા, એ બાબતમાં વિસ્તારથી બહુ વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. તે બાબતમાં અમારા સુસ વાંચકો કેટલુંક અનુમાન કરી શક્યા હશે તેમજ તે વાત નવલકથાના સંબંધમાં સ્પષ્ટ થશે.

આ સ્થાને એટલું કહેવાની આવશ્યકતા છે કે ગાંધારનગરનું તે રાજકુટુંબ કોઈ પણ સંજ્ઞાન કે ઈમાનદાર માણસને પસંદ નહોતું એમાં અન્યથા પામવા જેવું કાંઈ પણ નથી. કેટલાક અસદ્વર્તની લોકોને પણ--આ રાજ્ય પોતાની ઉપર ન હોય તો બહુ સાફ એમ પણ લાગવા માંડ્યું હતું. આવી આવી અનેક વાતોનું અન્તિમ પરિણામ એ આવ્યું કે કેટલાક ડાહ્યા અને ધુર્ત મનુષ્યો એકત્ર થઈને અને બહુજ છુપી રીતે ઘણાજ ડહાપણ સાથે પોતાનો બ્યુહ રચવા લાગ્યા હતા. તેઓ ફક્ત સારા સમયનીજ વાટ જોતા હતા. એ કારણથી દારૂથી ભરેલા ધરમાં હાથમાં મશાલો લઈને નાચતા ફરનારા પિશાચોના જેવી આ સમયે તે પિતા-પુત્ર અને પુત્રીની સ્થિતિ થઈ હતી. આજે નહિ તો આવતી કાલે અથવા ગમે ત્યારે પણ પોતાની રૈયત ખંડ કરશે, એ વાત હરનામસિંહ પોતે સારી રીતે જાણતો હતો તેથી તેણે પાડોશી રાજાની સાથે કેટલીક બાબતોમાં સુલેહ કરવાનો વિચાર કર્યો હતો. પોતે હૈયાત છે, ત્યાં સુધી લોકો કે રૈયત કાંઈ પણ ગડબડ કરશે નહિ પણ પોતાના મરણ પછી રાજ્યની શી દશા થશે, એ બાબતમાં તેણે પુરેપુરું અનુમાન કરી રાખ્યું હતું. આ તેનું અનુમાન ભવિષ્યમાં કેવી રીતે ખરું પડ્યું, એ અમારા વાંચકોના

જાણવામાં આવશેજ.

અમે જે દિવસની વાત કહીએ છીએ—હકીકત લખીએ છીએ તે દિવસે મોટો તહેવાર હતો. ગાંધારનગરના રાજમાર્ગે ઉપર પુષ્કળ માણસોની ગિરદી થઈ હતી. આ સમયે અમારી આ નવલકથાનો નાયક ચૈતન્ય તે નગરમાંની એક સાંકડી ગલીમાંથી ચાલ્યો જતો હતો. આ ગલીની એક બાજુએ બગીચાનો નાનકડો દરવાજો હતો. તેમાં થઈને એક બગીચામાં જવાનું હતું. તે દરવાજામાં ચૈતન્યે પ્રવેશ કર્યો. તે દશ-વીસ ડાઘાં આગળ ગયો હશે, ત્યાં તો તેના સાંભળવામાં આવ્યું કે કોઈ સ્ત્રી પોતાનું નામ લઈને પોતાને હાંક મારે છે. એટલા માટે તે ખંચકાઈને ઉભો રહી ગયો અને પાછળ જોવા લાગ્યો તો તેને જણાયું કે કોઈ સ્ત્રી પોતાને બોલાવે છે. તે પાછો ફર્યો. થોડા દિવસો પહેલાં અવન્તિનગરીમાં જે સ્ત્રીએ પોતાના મુખ ઉપરનો ધુરખો બાજુએ ખસેડી તેને આશ્ચર્યચકિત કરી નાંખ્યો હતો, તેજ સ્ત્રી ઉપવનને દરવાજો ઉભી ઉભી પોતાનેજ બોલાવે છે, તે જોઈને ચૈતન્યના અંતઃકરણને અતિશય આનંદઉત્પન્ન થયા વિના રહ્યો નહિ. તેની પાસે જઈ તરતજ ચૈતન્યે નિઃશંકપણે તે સ્ત્રીનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો અને પ્રેમથી દબાવ્યો. તે સ્ત્રીએ પણ અસંતોષ ન દર્શાવતાં તેના પ્રેમનો સ્મિતવદને સ્વીકાર કર્યો. ત્યાર પછી તે સ્ત્રી બોલી—“ મહારાજ ચૈતન્યદેવની સ્વારી અહીં ક્યાંથી આવી ચડી ? ”

પોતાના હાથમાંનો તે સ્ત્રીનો કામળ કર પુનઃ પ્રેમથી દબાવતાં તે બોલ્યો—

“ સુંદરી ! આ તારા સૌંદર્યે મને આકર્ષીને અહીં આવવાની ફરજ પાડી છે. મારા આગમનનું કારણ હે મનમોહિની ! તારા અંતઃકરણને પૂછી જો. ”

“ જો એમજ હોય તો મારે કહેવું જોઈએ કે મારા સૌંદર્યે માફ અહંજ મહાન્ કાર્ય અગવ્યું છે. ” એમ કહી તે સ્ત્રીએ ચૈતન્યના હાથમાંથી પોતાનો હાથ ઊઠાવી લીધો.

“ ભુવનમોહિની ! તારા સૌંદર્યે મને એટલો બધો તો મોહિત કર્યો છે કે રાતદિવસ તારી મનમોહક મૂર્તિ મારા મનની સામે સર્વદા આવી ઉભી રહે છે. મેં મારા મનને બીજી તરફ વળાડવા માટે અહંજ પ્રયત્ન કર્યા પણ વ્યર્થ ! આખરે જ્યારે મારા અંતઃકરણે મને શાન્ત-પણે ન રહેવા દીધો ત્યારે હું તરતજ ગાંધારનગરને માર્ગે ચાલ્યો આવ્યો. ”

“ આપ અહીં ક્યારે પધાર્યા ? ”

“ આજે પ્રાતઃકાળેજ હું આ શહેરમાં આવી પહોંચ્યો છું. મારું ભાગ્ય મને અહંજ અનુકૂળ છે એમાં શંકા નથી અને તેજ ભાગ્યે તરત મને તારી મુલાકાત પણ કરાવી છે. ”

“ મહારાગ્ન ચૈતન્યદેવ ! આ પેલી તરફનું મકાન માફ છે. હું અત્યારે મારા પોતાનાજ ઉદ્યાનમાં ઉભી છું. મને લાગે છે કે આ વાત આપના જાણવામાં નહીં હોય. જ્યારે આપ પોતેજ મારે માટે અહીં મુધી આવ્યા છો ત્યારે મારે પણ તમારો આદરસતકાર કરવો, એ માફ કર્તવ્ય છે. આપના જેવા બળવાન ગૃહસ્થની સાથે મારે પરિચય થયો, એ પણ સુદ્ભાગ્ય છે. ”

એમ કહી તે પોતાના મકાન તરફ ચાલવા લાગી. ચૈતન્ય પણ તેની પાછળ ઘસડાતો જતો હતો. તે બંને ઉદ્યાનના નૈસર્ગિક સૌંદર્યને જોતાં જોતાં ઇચ્છિત સ્થળે જઈ પહોંચ્યાં. તે મકાનમાંના એક બંધ દિવાનખાનામાં ગયા પછી તે તરૂણ સુંદરીએ ચૈતન્યને આદરપૂર્વક એક મંચક ઉપર બેસાડ્યો અને પોતાની દાસીને નાસ્તો લાવવાનો હુકમ કરાવ્યો. અનેક પ્રકારનાં ફળો અને મુરખાઓ તેમજ કેટ-

લાંક પકવાન્નોથી ભરેલા એ થાળ લઇને દાસીઓ ત્યાં આવી. તે સર્વેને ત્યાંથી થાળ મૂકી દઇને—છપાંચ ગણી જવાની તે સુંદરીએ આજ્ઞા કરી. પોતાનું બાપણ કોઇના સાંભળવામાં આવશે નહિ, એવી ખાત્રી કરી લીધા પછી ચૈતન્ય બોલ્યો:—

“મનહર માનુની ! પહેલાં અવન્તિનગરીમાં આપણી મુલાકાત થઇ હતી તે તો તારા ધ્યાનમાં છે ને ?” તે સમયે આપણી વચ્ચે નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું કે તને જે પ્રિય છે, એવા કેદીને અવન્તિનગરીના કારાગૃહમાંથી મુક્ત કરવો અને તેના બદલામાં તારે મને તારું શરીર અર્પણ કરવું. પણ સુંદરી ! મારે કેદવું જોઇએ કે આપણા ઠરાવ પ્રમાણે પુનઃ તારી મુલાકાત થઈ નહીં !

“મહારાજ ! હું તે દિવસે આપણા સંકેતસ્થાને યરાયર આપણા ઠંઠાવ પ્રમાણેનાજ સમયે ગઈ હતી પણ આપને ત્યાં આવવામાં વિલંબ થયો હતો.”

“પણ જ્યારે હું તે સંકેતસ્થળે પહોંચ્યો ત્યારે ત્યાં જીવતી સ્ત્રીને બદલે એક સ્ત્રીનું શય પડેલું મારા જોવામાં આવ્યું હતું !”

તે સુંદર સ્ત્રી પોતાની મુખમુદ્રામાં જરાએ યગવિયગ ન થવા દેતાં શાન્તપણે પણ ખંધા અવાજે બોલી:—

“હા, તે ઠેકાણે આપની પ્રેમપાત્ર એવી જે વિદ્યાસવતી તેનું શય મારા પણ જોવામાં આવ્યું હતું.”

“તો તો તે સ્ત્રીના ગાલ ઉપર જે એક નાનકડો ઘસરકો હતો તે પણ તારા જોવામાં આવ્યો હશે, નહિ વાર ?”

“હા. તે ઘસરકો પણ મારા જોવામાં આવ્યો હતો.”

“સુંદરી ! જ્યારે તે તેનું શય જોયું ત્યારે તેના શરીર ઉપરના અલંકારો કોઈ ચોરી ગયું હતું, એમ તારા જોવામાં આવ્યું હતું ખરું કે ?”

“ હા. તે પણ હું જાણું છું. મહારાજ ચૈતન્યદેવ ! આપણે હવે નકામી પંચાત શા માટે કરવી જોઈએ ? આપણે ઉભય આવી રીતે છાનાં-છુપાં રહીને એક બીજાની સાથે લડીએ તેના કરતાં સામ સામે ઉભાં રહીનેજ આપણું સામર્થ્ય અજમાવી લઈએ એ ઉત્તમ છે કે નહિ ? વિલાસવતીનું ખૂન મારે હાથે થયું છે, એ વાત હું તમારાથી છુપાવી રાખવા માગતી નથી. મેં કાંઈ મારા કાંઈ મનોરથો સિદ્ધ કરવા તેને ખાંસ કરીને મારા માર્ગમાંથી દૂર કરેલી નથી. કેવળ મારા આત્મસંરક્ષણ માટે મારે તેનું ખૂન ન છુટકે કરવું પડ્યું છે. આવી રીતે જ્યારે જ્યારે મારા ઉપર મારા પ્રાણ જવાના પ્રસંગો આવ્યા હશે, ત્યારે ત્યારે મેં ઘણા મનુષ્યોને પરલોકે પહોંચતા કર્યા છે. વધારે તો શું કહું પણ અત્યારે જો તમે પોતે મારા જીવનધનનું હરણ કરવા તત્પર થશો તો તમને પણ એક પળવારમાંજ પરલોકે પહોંચાડ્યા વિના રહીશ નહીં ! ”

એમ કહી તે કામિની સ્વરૂપમાં ગુપ્ત રહેલી કાળસર્પિણી પોતાના હાથમાંની તે પ્રાણઘાતક સિંહમુખી મુદ્રિકા ચૈતન્યને સારી રીતે દેખાય તેટલા માટે તેની સાથે રમત કરવા લાગી. તે મુદ્રિકા તરફ જોઈ ચૈતન્ય બોલ્યો:-

“ આ તારું શસ્ત્ર બહુજ ભયંકર છે એ નિઃસંશય છે ! ”

“ હાજી ! જે મુદ્રિકાએ આંપને અવન્તિનગરીમાં ઘોટાળામાં નાંખી દીધા હતા તે એજ મુદ્રિકા અને તેજ માં સખળ-પ્રચંડ શસ્ત્ર છે. આ મુદ્રિકાની ઉપર જે સિંહની આકૃતિ દેખાય છે, તે તદ્દન નિરૂપદ્રવી છે. જુઓ, હું તેને મારા પોતાના ગાંઠ ઉપર ગમે તેટલા જોરથી ફેરવું છું પણ... (તે સ્ત્રી પોતાના હાથમાંની મુદ્રિકાની ચાંપ દબાવીને બોલી) હવે જુઓ ! આ તેના ઉપરની સિંહની આકૃતિ અસોપ થઈ ગઈ અને સર્પની આકૃતિ આવી ગઈ. આ સર્પની

આકૃતિથી શરીરના ગમે તે ભાગમાં એક નાનકડોજ ધસરકો થઇ જાય તો તે ધસરકોજ ગમે તેવા મનુષ્યનો પ્રાણુધાત કરવા બસ છે. આ મુદ્રિકાથીજ મેં વિલાસવતીનું ખૂન કર્યું હતું. આપને જે તેના મરણથી માહું લાગતું હોય તો તે માટે હું દિલગીર છું—લાચાર છું.”

“વિલાસવતીના મરણથી મને પહેલાં તો જરા માહું લાગ્યું હતું, એ ખરું છે, પણ હવે તે ખામતમાં કાંઈ પણ લાગતું નથી. વાર, પણ તેનું ખૂન કર્યા પછી ચોરી કરવાનું કાંઈ કારણ ?”

“ચૈતન્યરાજ ! તેવાં કૃત્યો કરવામાં હું મારા સ્વદેશમાં જરાએ ડરતી નથી છતાં પણ પરદેશમાં મારે બહુજ હોશિયારી—સાવધાનતા રાખવાની આવશ્યકતા છે. તેના મરણથી મારી ઉપર કોઇ પણ જાતની આકૃત ન આવે તે માટે તે કૃત્યને જુદુંજ રૂપ આપવાની મને ફરજ પડી. કોઈ ચોરે તેનું ખૂન કર્યું હશે એમ લોકોને લાગે માટેજ મેં તેવી ગોઠવણ કરી હતી. જ્યારે હું વિલાસવતીનાં શરીર ઉપરથી અલંકારો કાઢી લેવા લાગી ત્યારે મને એક બહુજ મોટો અલબ્ધ લાભ મળ્યો છે. તેને લીધે મારા ધણા મનોરથો સફળ થશે. તેના પોશાકમાંથી મને જે એક પત્ર મળ્યો છે, તેને લીધે અવન્તિ-નગરીના મહારાજાધિરાજના એક મોટામાં મોટા માંડલિકની ચોટલી મારા હાથમાં આવી છે. મહારાજાધિરાજની પાસે તે માંડલિકનું બહુજ વજન હોવાથી હું ધારીશ તે કામ તેની પાસે કરાવી શકીશ !”

“તે પત્ર ઉપરથી તે માંડલિકની એકાદ ગુપ્ત વાત તારા જાણવામાં આવી છે, એમ તું કહે છે નહિ વાર ?” તેના ઉત્તરની જરૂરે વાટ ન જોતાં ચૈતન્ય આગળ બોલવા લાગ્યો:—“ભયંકર ભામિની ! પહેલાં તેં જે કહ્યું હતું તેજ મુજબ હું પણ કહું છું કે હવે નકામી પંચાત કરવીજ નહીં. હું સ્પષ્ટપણે કબુલ કરું છું કે તે પત્રમાં મારા સંબંધનીજ કાંઈ ગુપ્ત વાત હોવી જોઈએ અને

હુંજ તારા હાથમાં પૂરેપૂરો સપડાયો છું. એ વાત જો કે ખરી હોય તો પણ તારા એક નેત્રકટાક્ષ અને સ્મિતહાસ્યમાં મને તારો દાસ બનાવવાનું જે સામર્થ્ય છે, તેનો જો તું ઉપયોગ કરીશ તો તારા સર્વે મનોરથો અને મહત્વાકાંક્ષાઓ સંપૂર્ણપણે સફળ થશે. તારી ધમકીઓ અથવા તે પત્રમાંની ગુપ્ત વાતથી ઉદ્ભવનારાં સંકટોને ફક્ત સ્હેજમાં-લીલા માત્રમાં-દૂર કરી નાંખવાનું મારામાં સંપૂર્ણ સામર્થ્ય છે, એ વાત તને ખરી નહીં લાગે એ બનવા જોગ છે, છતાં મારે તને કહેવુંજ જોઈએ કે તે વાત સર્વથા સત્યજ છે । ”

“ મહારાજ ! તમે એ વાતની પાકી ખાત્રી રાખજો કે તમારી જે ગુપ્ત વાત મારા જાણવામાં આવી છે, તેનો દુરુપયોગ કદાપિ થશે નહિ. મારો પોતાનો, મારા ભાઈનો અને મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીનો જન્મ જુદી જુદી જાતનાં કાવતરાં કરવામાંજ ગએલો હોવાથી ગુપ્ત વાતનું મહત્વ કેટલું બધું મહાન હોય છે, તે અમે ત્રણે ધણીજ સારી રીતે જાણીએ છીએ. તમારી કંઈ વાત અમારા જાણવામાં આવી છે, તે તમે જાણી શકો માટે હું વિલાસવતીની પાસેથી જે પત્ર મળ્યો છે તે પત્ર આપને સ્વાધીન કરું છું. ”

પ્રકરણ ૪૧ મું.

વિલાસવતીનો અન્તિમ પત્ર.

એમ કહી તે સ્ત્રી જ્યાં બેઠી હતી ત્યાંથી ઉઠી અંતર્ગૃહમાં ગઈ અને એક પેટી ઉઘાડી તેમાંથી પેલો પત્ર કાઢી લાવી ચૈતન્યને આપ્યો. ચૈતન્યે નીચે પ્રમાણે તે પત્ર વાંચ્યો:—

“ શ્રીમાન મમપ્રાણપ્રલ્લભ શ્રીમદ્ મણીપુરાધિપતિ મહારાજ શ્રીયુત્ ચૈતન્યદેવની સેવામાં—

“ લીખીતંગ એકનિષ્ઠ દાસા વિલાસવતીના પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ સવિનય સેવામાં નિવેદન એ છે કે મહારાજ બણી ખરી વાતોનો પૂર્ણપણે વિચાર કરતાં હવે મારે માટે બહુજ અનિષ્ટકારક સમય આવી પહોંચ્યો છે એમ મને લાગે છે. આપના જે પ્રેમ માટે મેં મારા કુલીન કુળને અને તેની કીર્તિને કાળું કલંક લગાડ્યું છે, તેજ પ્રેમ હવે પારકો થવા માગેછે. આપણા બન્નેના પ્રેમ સંબંધના દ્રશ્ય કુળને છુપાવવા માટે મેં જે ગૃહસ્થની સાથે લગ્ન કર્યું હતું તે બહુજ નીચ અને બદમાસ છે, એ આખા સંસારને ખાતરી થવાથી હવે જગતમાં મને ફિટકાર મળશે એવો કઠિન સમય આવ્યો છે. મારો પતિ અત્યારે કારાગૃહમાંથી નાસી છુટ્યો છે અને તેથીજ મારી સ્થિતિ બહુજ ખરાબ થઈ છે. તેના નાસી જવામાં તમારો પોતાનો હાથ હોવો જોઈએ, એમ મારું અંતઃકરણ મને કહ્યા કરે છે.

મારો પતિ આ સમયે છુટો હોવાથી તે પાછો આવીને મારા ઉપર પોતાના સ્વામીત્વનો હક્ક ક્યારે બળવશે તેનો કાંઈ નિયમ નથી—તે વાત અનિશ્ચિત છે. કદાચિત્ તેમ થશે તો મારે પણ તેના હુકમ પ્રમાણે વર્ત્યા વગર છુટકોજ નથી. કારણ કે તમારાથી મને થએલા બાળકનો અકાળે નાશ કરવામાં તેણે મને મદદ કરી હતી. હવે તે પોતે મરણીયો થઈજ ચૂક્યો છે, તેથી તે મારા ઉપર વેર લેવા—મારી ગરદનને ફાંસીને લાકડે લટકાવવા ચૂકવાનો નથી.

આ સર્વે સંકટો હજી પણ ઓછાં હોયને તેમ તમે પણ મારો ત્યાગ કરવા માગો છો. મારો તમને કંટાળો આવ્યો છે, એ વાત પૂર્ણપણે મારા જાણવામાં આવી ચૂકી છે.

ગઈ કાલે સાયંકાળને સમયે તમે જે સ્ત્રીની મુલાકાત લઈ કાંઈક સંકેત કર્યો છે, તે સ્ત્રીને હું મારી દુશ્મન સમજું છું. તે સ્ત્રી ગમે તે હોય પણ તેનો આજે આ અવનીમાંથી અન્ત થશેજ. સાક્ષાત્

તમે પોતે તે ઠોકાણે મારી પાસે હાજર હશે તો પણ તે સ્ત્રીના પ્રાણ લીધા વિના હું રહીશ નહીં.

તમે પોતે મારા પ્રત્યે જે કાંઈ વર્તણૂક ચલાવી છે, તે તદ્દન શઠતાથી અને નીચતાથી ભરેલી છે, એમાં જરાએ શંકા નથી. હું આપના ઉપર કેવા પ્રકારનો પ્રેમ રાખું છું, મેં તમારા અશાંત અને વ્યથિત હૃદયનું કેટલી વખત સમાધાન કર્યું છે, તમારા ગુપ્ત મનોરથો સફળ કરવા મેં તમને કેટલી વખત સહાયતા આપી છે, તેમજ જે હું સહાયતા ન આપત તો તે દેવગૃહમાંથી બાળકોની અદલાઅદલી કરી યુવરાજના બાળકને ઠોકાણે તમારા બાળકને ગોઠવી દેવાની તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ થાત ખરી કે ?

રાજવી ! આવી આવી અનેક વાતોનો પૂરેપૂરો અને શાન્ત ચિત્તે વિચાર કરો. માફ તમામ જીવન સુખમાં વ્યતીત થાય, તેવી કાંઈક યુક્તિ-પ્રયુક્તિ શોધી કાઢો ! એમ આપને કહેવાનો મને પૂરેપૂરો અધિકાર છે, એ વાત આપ પોતે જાણોજ છો. આ વાતો પત્રમાં ન લખતાં તમને મોઢેમોઢ જણાવી શકાય તેમ છે, પણ તમારી લાઘવતા આગળ મારા સુખમાંથી આ તમામ વાતો નિકળી શકત કે નહીં, એ બાબતમાં મને તો સંદેહજ છે. એટલા માટે મેં આપને આ પત્ર લખ્યો છે. તેનો આપ પૂર્ણપણે વિચાર કરવા કૃપાવંત થશો. જે વખતે આ પત્ર આપના હાથમાં આવશે તે પહેલાંજ આપનું નૂતન પ્રેમપાત્ર આ દુનિયામાંથી ફૂટ કરી બીજી દુનિયામાં ચાલ્યું જશે.

મહારાજ, હવે હું તમારી પાસે જે માગણી કરવાની છું, તે એકાદ સાધારણ માણસને પૂર્ણ કરતાં કઠિન પડે તેમ છે, છતાં પણ આપના જેવા અલૌકિક સામર્થ્યવાળા પુરૂષને મારી માગણી પૂર્ણ કરવાનું જરાએ કઠિન નથી. આ સંસારમાં મારા આયુષ્યના બાકી રહેલા દિવસો આનંદ, પ્રેમ અને સુખપૂર્વક વ્યતીત થાય, મારી કીર્તિને

કલંક ન લાગે અને મને મોટા વૈભવો પ્રાપ્ત થાય એવી ગોઠવણ આપેજ કરવાની છે. કાલ સાયંકાળે તમારા બન્નેનો સંકેત જાણ્યા પછીથી મારા અંતઃકરણને જે કાંઈ વેદનાઓ થાય છે, તે હું આ પત્રમાં શી રીતે લખી શકું ? આ પત્રમાં જે કાંઈ ઓછી-અધિક અને આપને અપ્રિય એવી હકીકત લખવી પડી છે, તેને માટે હું આપની ક્ષમા માગું છું. એજ પ્રાર્થના. ”

આ પત્ર વાંચી ચૈતન્ય સ્તબ્ધ રહ્યો. તે જોઈ તે સ્ત્રી બોલી—
“ક્રમ નામવર ! તમારી બાળકોની અદલીઅદલી કરવાની વાત મારા જ્ઞાણવામાં આવી છે કે નહીં ? ”

“આ વાત તારા શિવાય બીજા કોણ કોણ જાણે છે ? ”

“હું, મારો મોટો ભાઈ અને પરમહંસ પરમાનન્દ નામનો એક પ્રસિદ્ધ મહંત, એમ ત્રણ જણાં તે વાત જાણીએ છીએ. પરંતુ આપ ખાત્રીથી માનજો અને વિશ્વાસ રાખજો કે એ વાત કોઈ કાળે પણ અમારા ત્રણેના મુખેથી બહાર પડશે નહિ ! આ તમારો પત્ર તમે તમારી પાસેજ રાખો—મને પાછો આપવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. તમારે તે પત્રની જરૂર હોય તો રાખો અથવા તેનો નાશ કરી નાંખો. તે પત્રનું તમને ગમે તેમ કરો. ”

જે ભયંકર વાતથી પોતાને અલૌકિક સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થયું છે, તે વાતનો વિશ્વાસવતીએ કાંઈ પણ ઉલ્લેખ પોતાના પત્રમાં કરેલો ન હોવાથી ચૈતન્યને બહુજ સમાધાન થયું અને તે બોલ્યો—“સુંદરી ! તારા પ્રેમના બંધનમાં બંધાઈને હું જેટલો તારા સ્વાધીનમાં થઈશ, તેટલો તારી ધમકીઓના અસ્ત્રથી હું તારા હાથમાં સપડાવાનો નથીજ ! એ વાત તું પણ બહુજ સારી રીતે સ્મરણમાં રાખજો—સમજ લેજો ! સુંદરી ! હવે તેં મને અને મેં તને એમ આપણે એક બીજાને સારી રીતે ઓળખી લીધાં છે. તારી બાજતમાં મને કેટલી માહિતી છે, તે

હું તને ટુંકમાંજ કહું છું. તેં જેની સાથે લગ્ન કર્યું હતું તેને વિષપ્રયોગ દ્વારાએ સ્વર્ગમાં મોકલી દીધો છે. સાર પછી તેં તારી પ્રપંચજનમાં જ્યસિંહ નામના એક સરદારને સપડાવ્યો અને તેનું સત્યાનાશ વાળી નાંખ્યું. ત્રણ વખત તેં ગર્ભપાત કર્યો છે. બીજા એક ગૃહસ્થની સાથે તું વૈશાલીય નગરીમાં રહેતી હતી. ત્યાં તેં જે જે અધાર કૃત્યો કર્યા છે, તે બધાનું વર્ણન અસારે ને અસારેજ હું કરવા માગતો નથી.

ચૈતન્યની વાત સાંભળી તે સુંદરી હાસ્યવદને બોલી:—“ઓહોહો! તમે મારા સંબંધમાં જે જે વાતો કહી તે કાંઈ બહુ છુપી નથી. તે તો આખું જગત જાણે છે. એ શિવાય તમે બીજી કાંઈ વાતો જાણતા હો! તો કહો.”

“સુંદરી! તારાં તમામ કૃત્યોનું જે યથાર્થ વર્ણન કરવા કેશીશ કરવાનું મારા મનમાં આવે તો તે મારાથી સફળ થઈ શકે તેમ નથી. તેં તારા સ્વરૂપાગ્નિમાં ભસ્મ કરી નાંખેલા મનુષ્યોની સંખ્યા, તેં કરેલા વિષપ્રયોગ, પોતાના દુશ્મનોનું સત્યાનાશ કાઢી નાંખવાનાં અજબ કારસ્થાનો, કાલકૂટ અને હળાહળ આ બે જાનવલ્લભાન્ વિષો તૈયાર કરવાનાં સાધનો પ્રયોગો વિગેરે વિગેરે...”

તે સુંદરી ચૈતન્યને આગળ ન બોલવા દેવાના ઉદ્દેશથી અને વિજયયુક્ત દ્રષ્ટિથી વચમાંજ બોલી ઉઠી કે—“રાજવી! એ નિઃસંશય છે કે તમે મારી બાબતમાં ઘણું ખરું જાણો છો. તમને હું એમ પૂછું છું અને જાણવા માગું છું કે, જ્યારે તમને મારી બાબતમાં એટલી બધી માહિતી છે છતાં પણ તમે મારી સાથે સંબંધ રાખવામાં શું જરાએ ડરતા નથી?”

“નહીં—ખિલકુલ નહીં! સુંદરી, સાક્ષાત્ત યમરાજ જેવા તારા વિષપ્રયોગથી હું જરાએ ડરતો નથી. એટલુંજ નહીં પણ તારા જલિમ ઝેરોના ઉત્તારા પણ મારાથી અજાણ્યા નથી. મારી ખાત્રી છે કે તારી

તે પ્રાણુધાતક મુદ્રિકામાંના વિષની મારા શરીર ઉપર કાંઈ પણ અસર થશે નહીં. જો તે તું ન માની શકતી હોય તો તારી ખાત્રી કરી લે. લે આ હાથ, અને અજમાવ તારું જલિમ ઝેર ! ”

“ મારાં સ્વભાવ સાથે જેનો સ્વભાવ મળતો આવે, એવો પુરુષ આજ સુધી હું શોધતી હતી. ચૈતન્યદેવ ! આપના જેવો સાહસિક પુરુષ મને આજ સુધી ક્યાંએ મળ્યોજ નથી. હિંમત બહાદુર, શ્રીમાન્ અભિમાની. બળવાન, સુંદર શરીરયુક્ત અને પાપ પુણ્યનો હિસાબ જેના મનમાંજ આવતો નથી એવો સાહસિક વીરનર મને ક્યાંએ દેખાયો નહોતો. પણ મહારાજ ચૈતન્યદેવ ! આ સર્વે ગુણો આપનામાં હોવા ઉપરાંત આપનામાં બીજા પણ કેટલાક ગુણો નિવાસ કરે છે તે જોઈને આજથી હું મારો પ્રેમ-મારી કાયા આપના ચરણે સમર્પણ કરું છું ! ”

તેને દ્રઢલિંગન આપતાં ચૈતન્ય બોલ્યો—“ હું ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છું ! પણ માયાવતી તારો તો દાસાનુદાસ છું એમ સમજ ! ”

પ્રકરણ ૪૨ મું.

કામિની કે કૃત્યા ?

વાંચકો, તે છુરખાવાળી, પ્રાણુધાતક મુદ્રિકાવાળી, કમનીય કામિનીના રૂપમાં કૃત્યા જેવી, તે સ્ત્રી અત્યારે ગાંધાર નગરના રાજ્ય-સિંહાસને વિરાજતા રાજા હરનામસિંહની પુત્રી-માયાવતીજ હતી !

હરનામસિંહ, તેનો પુત્ર વનવીરસિંહ અને તેની પુત્રી માયાવતી આ ત્રિપુટી એટલી બધી તો ભય ભરેલી હતી કે કોઈ પણ અગ્રાર કૃત્ય તેમના હાથે થયા વિના બાકી રહી ગયું નહોતું. હરનામસિંહની કારકીર્દીમાં ગાંધારનગર એ અનેક પાપકર્મો અને પૈશ્ચાત્તિક^૧લીલાઓની

સાક્ષાત્ રંગભૂમિ જેવું બની ગયું હતું. ત્યાંની પ્રજાને ફક્ત વિષક્રમિ ન્યાયેન જ જીવતા રહેવું પડતું હતું.

માયાવતીનું આશ્વસ્વરૂપ જો કે અપ્સરાઓને પણ લાગ્યા પમાડે તેવું હતું છતાં પણ તેના આંતરિક સ્વરૂપથી બચીત થઇ મોટા મોટા રાક્ષસો પણ તેનું દાસત્વ કરે એવી તે સ્ત્રી હતી. તેની શુદ્ધિ સાક્ષાત્ પાપકર્મના મહાન સુમદ્ર જેવી વિશાળ હતી. મનુષ્યોના પ્રાણ હરણ કરવામાં તો એવું અને એટલું બધું તો કૌશલ્ય તેણે સંપાદન કર્યું હતું કે તે તેને એક નાના બચ્ચાની રમત જેવું લાગતું. **યથા રાજા તથા પ્રજા** એ ન્યાયે હરનામસિંહના રાજ્યની રૈયત પણ તેના જેવીજ બની ગઇ હતી. સ્ત્રીઓનું પાતિવ્રત્ય એ એક મશ્કરીના વિષય જેવુંજ થઈ પડ્યું હતું. આ એકજ વાત કહી દઇએ એટલે જીજ્ઞાસ, નિષ્કારણ કેદ, અસત્ય બાપણ, ચોરી, જારી, કપટ વ્યવહાર અને બનાવટી લેખો વિગેરે વાતોનું વિશેષ વર્ણન કે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. ગાંધારનગરમાં ધોળે દિવસે એટલાં ખૂન અને કાપાકાપી થતી કે તે કાર્યોમાં બાણે પ્રજા પલોટાઈ ગઇ હોય ! તે સર્વ એવા તો સાધારણ બનાવ જેવા બની ગયા હતા કે તેના સંબંધમાં કોઈ લોકો ચર્ચા પણ કરતા નહીં. મારાઓ અને ગળુ કાપનારાઓને થોડુંક દ્રવ્ય આપવામાં આવતાં તેઓ ગમે તેવો અપરાધ ખુશી થઇને કરતા અને દ્રવ્ય લઇને-જ્ઞાંય લઇને-ન્યાયાધીશો પણ પવિત્ર અને ધર્મશ્રીય ન્યાયને સહર્ષ વેચી દેતા.

જે સમયે ચૈતન્યે અવન્તિનગરીમાં થએલી માયાવતીની ઓળખાણને ગાંધારનગરમાં આવી તાજી કરી-તેને પ્રેમ-સ્નેહનું સ્વરૂપ આપ્યું તે સમયે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ગાંધારનગરની આંતરિક સ્થિતિ થઇ ગઇ હતી. ઉક્ત વર્ણન કરતાં વિશેષ વિવેચન કરવાની આ સ્થળે આવશ્યકતા નથી. કારણ કે આગળના પ્રકરણોમાં સદરહુ

વિષયનું આપોઆપ વિવેચન થવાનું છે.

પહેલાંની હકીકત જે દિવસે બની આવી તેજ દિવસે—અમે આગળ જે હકીકત લખવાના છીએ—તે બનાવ બન્યો. અત્યારે જે મકાનમાં માયાવતી રહેતી હતી તે મકાન તેણીએ તરતમાંજ નવીન ખરીદ કર્યું હતું. તેના તે મકાનમાં પાંચ દાસીઓ અને પાંચ નોકરો તથા પોતે એટલોજ પરિવાર રહેતો. હમણાં હમણાં માયાવતીનાં કારસ્થાનોમાં બહુજ વધારો થઇ ગયો હતો, તેથી પોતાની નજરે માણસો જેટલાં ઓછાં પડે તેટલાજ અંશે વધારે શ્રેયસ્કર છે, એમ તે માનતી. પોતાના શત્રુઓનું સત્યાનાશ કરી નાંખવાને માટે પોતાના ભાઈ સાથે તે છુપાં કારસ્થાનો કરતી. તેનો ભાઇ કેવી જાતનો માણસ હતો તે કહેવાની કાંઈ ખાસ આવશ્યકતા નથી.

આ સમયે માયાવતી પોતાના મકાનમાંના એક ભગ્ય અને સુસજ્જિત શયનભુવનમાં મંચક ઉપર પડેલી હતી. તે ત્યાં એકલીજ હતી. સિંહમુખી પ્રાણધાતક મુદ્રિકા તેની હાથની અંગુલીએ ચમકતી હતી. તેના અંતઃકરણમાં શા શા ભયંકર વિચારો ઘોળાતા હતા, એ તેની બાહ્યમુખમુદ્રા ઉપરથી સમજવામાં આવી જાય, એ તદ્દન અસંભવિત હતું. પાપોદકથી ભરેલા તેના અગાધ મનસ્સમુદ્રમાં કેટલાં કપટમૌસ્તિકો હતાં, તેની તેને પોતાને પણ ખબર નહોતી; તે પણ તેનું મન અત્યારે કાંઈને મળવા માટે ઉત્સુક થયું હોવું જોઈએ, એવું અનુમાન કરવાને કારણ હતું. તે વારંવાર ખડકીમાંથી ડોકીયું કરી બહાર જોતી હતી કે—‘દિવસ ટૂંકો બાકી રહ્યો છે ?’

તેના શયનભુવનમાં એક છુપો દરવાજો હતો. તે તેણે ખાસ કરીને અર્ધો ઉઘાડો રાખ્યો હતો. એ દરવાજામાંથી નિકળતાંજ એક દાદરો હતો. તે ઉતરીને બગીચામાં જવાતું. આ રસ્તાનો બીજો દરવાજો પણ તેણે ઉઘાડોજ રાખ્યો હતો. તે રસ્તે આવતારા કાંઈ

માણસની તે વાટ જોતી હતી. સૂર્યાસ્તનો સમય થઈ ગયો અને તરતમાં અંધકારનું સામ્રાજ્ય સૃષ્ટિ ઉપર છવાઈ જશે, એમ સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યું.

આ પ્રમાણે તે કોઈની વાટ જોતી હતી તેટલામાંજ તે મકાનના મોટા દરવાજા ઉપર—ચોર, છુપા દરવાજા ઉપર કોઈએ ધક્કો માર્યો, તેનો અવાજ તેના સાંભળવામાં આવ્યો. કોઈ નોકર માણસ આવ્યો હશે, એમ તેના મનમાં આવ્યું અને તેણે દરવાજો ઉઘાડ્યો, પણ ચમત્કારની વાત એ હતી કે તેના જોવામાં કોઈ ચાકર માણસ ન આવતાં ઉલટોજાળ ખનાવ ખન્યો. ખુદ્દી સમશેરો હાથમાં લીધેલી છે, અને કાળાં વસ્ત્રોમાં સજ્જ થઈ જુરખા પહેરેલા છે, એવા બે માણસો પોતાની સામે આવી ઉભા છે, એમ તેને જણાઈ આવ્યું. તે સાથેજ તે ચમકીને પાંચ પગલાં પાછળ ખસી ગઈ. તે ખનને કાળ પુરૂષોએ તેના શયનભુવનમાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રસંગાવધાન, એ તેનામાં—માયાવતીમાં મોટો ગુણ હતો. તેથી તેણીએ ધમકી ભરેલા અવાજે પૂછ્યું કે—“તમારી આ લુચ્ચાઈનો અર્થ શો ? એકદમ કહો ! !”

એ પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર આપવા પહેલાંજ અન્તર્ગૃહમાં ઘુસી આવેલા એક શસ્ત્રધારીએ પ્રથમ દરવાજાને બંધ કર્યો અને માયાવતીની સાવ સામે જઈ ઉભો રહ્યો. તે બોલ્યો—“ચાંડાલિની ! હવે તારૂં આયુષ્ય પુરું થઈ ગયું છે. તું મરવાને માટે તૈયાર થઈ જા !”

“કાણ ? વિજયસિંહ !”

“હા. તેજ હું છું.” તેની સામે આવી ઉભા રહેલા માણસે કહ્યું.

“બરાબર ઝોળખી લે !” બીજા શસ્ત્રધારીએ કહ્યું.

એટલુંજ કહી ખનને પુરૂષોએ—શસ્ત્રધારીઓએ પોતાના મુખ ઉપરનું આચ્છાદન દૂર કરી નાંખ્યું. તે પુરૂષોની ઉમ્મર લગભગ ચાલીસ વર્ષની હશે. તેમની મુખમુદ્રા બહુજ કઠોર અને શૂરવીરતાથી ભરપૂર દેખાતી હતી. તેમાંના એકનું નામ વિજયસિંહ અને બીજાનું

નામ કિશોરસિંહ હતું. વિજયસિંહ બોલ્યો:—

“મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીના આકસ્મિકરીતે થએલા મરણનો મારે તારી પાસેથી બદલો લેવો છે.”

“અને મારા મુરખી કાકાશ્રી તારા હાથે મરણ પામ્યા, તેનું ઋણ મારે તને ચક્રવર્તી વ્યાજ સાથે ચૂકવી દેવાનું છે.”

તદન ખુલા દિલથી હાસ્ય કરતાં તે બોલી—“ત્યારે તો તમે ચોરને છોડી દઈ સન્યાસિનીને ફાંસીએ લટકાવવા અહીં આવ્યા હશે, કેમ ખરું ને ? અરે વિજયસિંહ ! તારો પિતા મરણ પામ્યા છે, તે વાત હું મુદ્દલ જાણતીજ નથી. આ કિશોરનો કાકો કાળો કે ગોરો હતો તેની પણ મને બિલકુલ ખબર નથી ! તમે મારા ઉપર આ શું આજ ચલાવો છો ?”

“માયાવતી ! તારા અપરાધની બાબતમાં અમને પૂરેપૂરી અને પાકી ખાત્રી થઈ ચૂકી છે. તારા કહેવા પ્રમાણે અને તકરારને ખાતર માની લઈએ કે—હિંમત અપરાધો તારા હાથે નહીં પણ થયા હોય છતાં પણ તારા ખીજા પુષ્કળ અપરાધો તને દેહાન્તશાસન આપવા માટે બસ છે—પૂરતા છે. પિશાચિની ! તારાથી, તારા દુષ્ટ આપથી અને તારા નીચ બાઈથી આ ગાંધારનગરની રૈયત બહુજ ત્રાસી ગઈ છે. તમારી દુષ્ટ ત્રિપુટીનો નાશ કરવા માટે કેટલાકાએ પ્રતિજ્ઞા કરી છે. અષ્ટ સચીવોમાંના ત્રણ સચીવોએ તમારી ત્રિપુટીનું કાસળ કાઢી નાંખવાનું કારસ્થાન પૂરેપૂરું રચી રાખ્યું છે. તેઓએ વૈરભાવનો અગ્નિ પ્રકટાવી દીધો છે અને તેમાં પ્રથમ તારાંજ બળીદાન આપવાનું છે. હવે જ્યારે તારાં થોડુંજ આયુષ્ય બાકી રહ્યું છે ત્યારે તારી સાથે કપટ કરવાની કાંઈ પણ આવશ્યકતાજ નથી. નીચ નારી ! ચાલ તૈયાર થા ! તારા ઇષ્ટદેવનું તારે જો કાંઈ પણ સ્મરણ કરવું હોય તો કરી લે !”

માયાવતી તે બંનેને કગરતી કગરતી બોલી—“મારી ઉપર દયા

કરો ! દયા કરો ! ! હું હજુ મરવાને તૈયાર થઇ નથી. કાંઇ નહીં તો મને ફક્ત બે ઘડીનોજ સમય આપો. તેટલા વખતમાં હું મારું ચળવિચળ થએલું ચિત્ત શાન્ત કરી મરવાને માટે તૈયાર થઇ જઈશ. (અહીં પોતાની આંખમાં કપટ આંસુ લાવી તે પુનઃ બોલવા લાગી) તમારી પાછળ ત્રણ પ્રધાનો તમને મદદ આપવા તૈયાર છે, એમ તમે કહો છો, પણ તે મને ખરું લાગતું નથી. અમારા પ્રધાનમંડળમાંના કોઇને પણ અમારા તરફથી ઉપદ્રવ થયો હોય, તે હું બિલકુલ જાણતીજ નથી. પરંતુ કોણ જાણે, કદાચ ભૂલથી અમારા હાથે અન્યાય થઇને, તેમને જો કાંઇ નુકશાન થયું હશે, તો હું મારા પૂજ્યપિતાશ્રી પાસેથી ભરપાયા કરાવી આપીશ. જો જરૂર હોય તો હું તેવું વચન આપું છું. ”

“ સેનાધિપતિ સરદાર શાર્દૂલસિંહ, ન્યાયમંત્રી દેવદત્ત અને મુખ્ય સચીવ ચંદ્રરાય આ ત્રણે પ્રધાનો કેટલા ચતુર અને દક્ષ છે તે કહેવાની તારે કાંઇ પણ જરૂર નથી. તે ત્રણે તમારા રાજ્યમાં હોવાથીજ તેઓએ તમારાં ભયંકર કૃષ્ણ કૃત્યો-નીચ કર્મો ઉપર અંધાર પછેડો નાંખ્યો છે. તમારા ત્રણેની વર્તણૂક હવે સહનશીલતાની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરી ગઇ છે એ તેઓને પાકે પાચે દ્રષ્ટિ-ગોચર થવાથી તેઓએ તમારો સમૂળથી નાશ કરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો છે. તમારાં નીચમાં નીચ કૃત્યોથી તેઓનાં હૃદયો દયાળુ અને ક્રામળ હોવા છતાં પણ તમારા ત્રણે પ્રત્યે એટલાં બધાં તો કઠોર થઇ ગયાં છે કે તેઓ એકાદ ભયંકર જાલિમ સર્પને જીવતદાન કદાચિત્ દઇ શકે તેમ છે તો પણ તમારા ઉપર એક અણમાત્ર પણ દયા દર્શાવશે નહિ. તમારાં કૃત્યોજ એવાં છે કે જેથી દયા પણ દૂરને દૂર નાસતી જાય છે ! તેઓની સહાયતાથીજ આજે અમે બન્ને તારાં કૃતકર્મોનું તને સખતમાં સખત પ્રત્યક્ષિત આપવા અહીં

આબ્યા છીએ. જે ગતિ તારી આજે-અત્યારે થશે તેજ ગતિ આવતી કાલે તારા તે બયાનક બાઈની થશે. આ તારી આંખોમાંથી પડતાં આંસુઓ તદ્દન નિરૂપયોગી છે. તેજ આંસુઓનો જે તું સાક્ષાત્ વર્ષાદ વરસાવીશ તો પણ તેથી અમારા અંતઃકરણોનો એક પણ અંશ ગળશે નહિ તે નહિજ ! તમારા પ્રત્યે અમારા હૃદયો એટલા બધાં કઠોર પાષાણ જેવાં થઈ ગયાં છે ! ”

તે બન્નેને માયાવતી બહુજ કરગરવા લાગી. તેણે હાથ જોડ્યા તેમને પગે પડી અને કૃષ્ણાથી ભરપુર દ્રષ્ટિએ તેમની તરફ જોવા લાગી. તેની આવી સ્થિતિ જોઈ વિજયસિંહ બોલ્યો—

“ અરે કિશોર ! જે તો ખરો, આ ચાંડાલણી કેવી થરથર ધ્રુજે છે ! કેટલી બધી ભયભીત થઈ ગઈ છે તે જોઈ લે ! પણ આના આ બહારના દેખાવથી બિલકુલ છેતરાઈશ નહિ. અંદરથી જાત્રિમ જેર વડે ભરેલાં ફળો બહારથી—ઉપર ઉપરથી આવાંજ સુંદર દેખાય છે હો ! અરે આ કાઈ કામિની નહીં પણ કૃત્યા છે; સ્ત્રી નહીં પણ સ્ત્રીના રૂપમાં એક ભવંકર કાળસર્પિણી છે. એ બહુજ ભયાનક છે. મારા પૂજ્યપાદ પિતાશ્રીનો આ દુષ્ટ રંડાએજ વધ કર્યો છે અને તારો કોકો આ રાત્ર્યનો એકનિષ્ઠ સ્વામિભક્ત પ્રધાન હતો છતાં પણ તેનું મરણ આ નીચ નારીના કારસ્થાનથી કાવતરાંઓથી—થયું છે, એ ભૂલી જઈશ નહીં ! સમજ્યો ? ”

“ તે હું શી રીતે ભૂલી શકું તેમ છું ? શિવાય તેં અત્યારે બોલતાં બોલતાં તેને કારસ્થાની પ્રધાનોનાં નામો જણાવી દીધાં છે. આ કાળસર્પિણી—કૃત્યા જે જીવતી રહી તો તેઓનો જરૂર જરૂર ઘાત કરી નાંખશેજ ! એટલા માટેજ હવે હું એ પાપિણીનું ધડ અક્ષય કરી નાંખવાનો છું ! ”

“ મક્તીન મનની મહાન ભવંકરતાથી ભરેલી ભયાનક કામિની

જેવી માયાવતી ! આ મારા મિત્રે અને મેં તારા અને તારા ભાઈના પ્રાણ હરણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે—સોગંદ લીધા છે એ વાત તારા ધ્યાનમાં આવ્યા વિના નહીં રહી હોય ખરૂંને ?”

“ તમે બન્ને ખરા શૂરવીર પુરૂષ છો, ક્ષત્રિય છો. તમે મારો અખળાનો વધ કરી સ્ત્રી હત્યાનું પાપ પોતાના માથે ન લ્યો ! હું દીન અને અત્યારે અનાથ છતાં તમે મારા પ્રાણ લેશો તો તમારી શૂરવીરતાને અને પુરૂષત્વને કલંક લાગશે. હું ધારું છું કે આ વાત પણ તમારા ધ્યાનની બહાર તો નહીંજ હોય ! ”

“ શું તું દીન સ્ત્રી ! તું અખળા છે ! માયાવતી ! આ તું શું બોલે છે ? તને સ્ત્રી તેમાં પણ દીન અને અખળા કહેવાનું કયું ધર્મશાસ્ત્ર ફરમાન કરશે વારૂ ? ધર્મશાસ્ત્રમાં સ્ત્રીઓના વધને નિંદ્ય કહેવામાં આવ્યો હોય તો તેથી એકાદ રાક્ષસીને પણ ઠાર ન કરવી એવું કયા ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવેલું છે ? સાક્ષાત્ રઘુકુળ કમળ દિવાકર ભગવાન રામચંદ્રજીએ તાડિકા નામક રાક્ષસીનો વધ કર્યો, શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ પુતનાના પ્રાણ હરણ કર્યા, હનુમાને સિંહિકાને મારી, પરંતુ તેઓને સ્ત્રી વધનું પાતક લાગ્યું હોય અને તેઓએ તેની શુદ્ધિ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત પણ કર્યું હોય, એવું કયાંએ લખેલું નથી. તને પુરાણમાંની વાતો કહી સંભળાવવા માટે અમે અહીં આવેલા નથી. ઉક્ત ત્રણે રાક્ષસીઓ કરતાં પણ તું અતિશય ભયંકર હોવાથી—નીચ હોવાથી—દુષ્ટ હોવાથી—તારો વધ કરવા માટે અમે અહીં આવ્યા છીએ. મરણ પહેલાં તારા અંતઃકરણને જેટલી પીડા પહોંચશે તેટલોજ અમારા અંતઃકરણને આનંદનો અનુભવ થવાનો છે. એટલા માટે તારા પર્વત જેવા કઠોર અંતઃકરણની ઉપર અમે આ વજ્ર સરખા વાગ્યાણોના શબ્દપ્રહાર કરીએ છીએ. માયા—પીપિણી દુષ્ટ માયા ! તારા ધ્યાનમાં અમારી આ વાત આવવી

કે નહીં ? ”

એક રીતે જોઈએ તો ઉક્ત શબ્દ પ્રહારથી તેનું હૃદય વિદીર્ણ્ય તો થતુંજ નહોતું પણ ઉલટું તેને કોઈના આવવાની વાટ જોતી હતી તેના આવવા પહેલાં આવી રીતે વાતચિતમાં વિશેષ વખત વ્યતીત થાય, એ તેને માટે બહુજ શ્રેયસ્કર-કલ્યાણકારક હતું. જેમ જેમ એક એક પણ વ્યતીત થતી જતી હતી તેમ તેમ તેના મનમાં આતુરતાનો આવેગ વધતો જતો હતો. તે જેની વાટ જોતી હતી તે જ્યારે તેની દ્રષ્ટિએ ન પડ્યો ત્યારે તેના હૃદયમાં થોડો ઘણો ભયનો સંચાર થયો. પછી કિશોરસિંહ બોલ્યો—

“ માયાવતી ! લગભગ ત્રણ વર્ષ પહેલાં રાજ્યમહેલમાં એક મોટી મિજમાની થઈ હતી. તે સમયે સર્વ પ્રધાનો અને સરદારો વિગેરે લોકો એકત્ર થયા હતા. રાજ્યપ્રાસાદમાં ઘણીએ મિજમાનીઓ થયા કરે છે, પણ હું જે મિજમાનીની વાત કહું છું તે વાત માયાવતી સારી રીતે તારા ધ્યાનમાં હશે ! તે દિવસે મારા મુરખી કાકાશ્રી પણ તે મિજમાનીમાં હતા. તેં તેને બળતીજ બાબતમાં અતિશય આગ્રહ કર્યો પણ તેણે તારું કહેવું કબુલ કર્યું નહીં. એટલા માટે તેં તેના ઉપર મારાઓ મોકલી તેનો ઘાત-વધ-કરાવ્યો. આ વાત બહુજ સારી રીતે તારા સ્મરણમાં હશે. તેજ મારા કાકાના વધનો બદલો લેવાને માટે આજે હું અહીં આવ્યો છું. ”

બન્ને જણા તરફ દયામણું મુખ કરી તે બોલી:—“ મારી ઉપર દયા કરો ! દયા કરો ! આટલા બધા કડોર ન થાઓ—ન થાઓ ! ”

“ શું તારા ઉપર અમારે દયા કરવી ? છટ્ છટ્ ! ઓ દુષ્ટ દાનવી ! આજ સુધી તેં કોઈના ઉપર પણ દયા દર્શાવી છે ખસી કે ? આજ સુધીમાં તેં કેટલાએ નિર્દોષ પુરૂષોના પ્રાણ લીધા હશે. તેનું તને સ્મરણ નહીં હોય ! તારા બાઈની સાથે તેં ચાર આરાઓ

મોકલી મારા કાકાને રસ્તામાં એકલાનેજ સપડાવી નિર્દયપણે પ્રાણ લેવરાવ્યા તે સમયે તારા હૃદયમાં દયાનો જરાએ સંચાર થયો હતો ખરો કે ? એ નિષ્કુર હૃદયની નારી ! તારા ઉપર દયા કરવી એ દયાનો દુરપયોગ કરવા જેવું છે-દયાના નામને કારમું કલંક લગાડવા જેવું કાર્ય છે.”

“ કિશોર, કિશોર ! આ બધું તમે મારા ઉપર તરકટ રચી કાઢ્યું છે. તે બાબતમાં મારો જરાએ હાથ નહોતો. ”

“ એ ઘાતકી પણ અબળાના રૂપમાં પ્રબળા ! આ તારો અન્તિમ સમય આગ્યો છે છતાં તું ખોટું શા માટે બોલે છે. આ ઉપરથી તારું અંતઃકરણ કેટલા પાપપંકજથી ખરડાયેલું છે-તેનો તું પોતેજ વિચાર કર ! આ મારા મિત્ર કિશોરસિંહના કાકાનું ખૂન થયું, તે કોણે કર્યું-શા માટે કર્યું, એ બાબતની ચોકસી મારા પિતા બહુજ ચતુરાધથી કરતા હતા. તેમની તમામ મહેનત ફળીભૂત થવાનો વખત સાવ પાસેજ આવેલો હતો ત્યારે પોતાની બેઆબરૂ થવાનો વખત હવે કેમે કરી ટાળી શકાય તેમ નથી, તેમજ તે બાબતમાં તમે કાંઈ પણ રીતે ફાવી શકા તેમ નથી એવું જ્યારે તારા ભાઈને અને તને જણાઈ આવ્યું ત્યારે તમે દુષ્ટોએ તમારા પિતાની સાથે મળી જઈ મારા પિતાને મિજમાનીમાં બોલાવી તેના ઉપર વિષપ્રયોગ કર્યો એ વાત હું ભૂલી ગયો નથી અને કાંઈ કાળે ભૂલી જઈ શકું તેમ પણ નથી. “ કેમ, માયાવતી ! આ વાત તને સાંભરે છે તો ખરી ને ? ”

“ એ પણ મારા ઉપર તરકટ રચવામાં આવ્યું છે. મારા પિતા કેટલા સામર્થ્યવાન છે, તે તમે જાણતાજ હશે. તેમને ભલામણ કરી તમારા સંબંધીઓના મરણથી તમને જે કાંઈ નુકશાન કાઢ્યે કર્યું હશે, તે હું અપાવીશ. તમારી ઇચ્છા હશે તો તમને જગીરો અપાવીશ પુષ્કળ માનમરતબો, ધણું દ્રવ્ય અને તમારી જે કાંઈ ઇચ્છા હશે તે

હું મારા પિતા દ્વારાએ પૂર્ણ કરીશ પણ મહેરબાની કરી તમે મારા પ્રાણુ લેશો નહિ-મને મારશો નહિ. ”

“ તમારા લોકોને વચનની કિંમત શી છે ? અખી બોલા આર અખી ફેક ! તમારા જેવાં કપટનાં પૂતળાંઓ ઉપર વિશ્વાસ રાખે, એવો મૂર્ખ આ આખા નગરમાં એક પણ નિકળશે કે નહીં, તેની અમને તો શંકાજ છે. ” વિજયસિંહે કહ્યું.

“ અરે વિજયસિંહ ! આપણે આને આટલી સતાવી, એટલુંજ બસ છે. હવે વિશેષ વખત લગાડીશું તો આપણું કાર્ય બગડી જવાનો સંભવ છે. માયાવતી ! હવે તારે કાંઈનું સ્મરણ કરવું હોય તો ખુશીથી કરી લે ! ”

આવા તેઓનાં નિશ્ચયદર્શક વિચારો જોઈ માયાવતીએ એકદમ ગંભીર મુખમુદ્રા ધારણ કરી એટલે તેના શરીરમાં થએલો કંપનો અવિર્ભાવ અલોપ થઈ ગયો, આંખમાંનાં આંસુઓ વિલય પામી ગયાં અને ત્યાં એક પ્રકારના તેજસ્વીપણાનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. થોડી વાર પછી તે સ્થળે ખુણામાં પડેલી એક પેટી તરફ અંગુલી નિર્દેશ કરી તે બોલી:—

“ તમારા કહેવા પ્રમાણેજ જો તમારો પાકો નિશ્ચય થઈ ગયો હોય તો હું મરવાને માટે તૈયારજ છું. મરણ પામવા પહેલાં મારે એક કાર્ય કરવાનું છે. તે એ કે—આ પેટીમાં એક નોંધ છે. તે નોંધમાં અમો ત્રણેને હાથે આજ સુધી જે જે કાર્યો થયાં છે, તેની વિગતવાર હકીકત લખેલી છે. મારો, મારા પિતાનો અને મારા ભાઈનો તમે તરતમાં નાશ કરવાનાજ છો, એ જ્યારે નક્કીજ છે ત્યારે હવે અમારું ચરિત્ર ગુપ્ત રહે, એની કાંઈ પણ આવશ્યકતા નથી. એટલા માટે હું તમને વિનંતિ કરૂં છું કે, તે નોંધ તમે તમારા કબજામાં લઈ લ્યો. પણ તેમાંની હકીકત અમારા ત્રણેના મરણ પછીજ તમે પ્રકટ કરશો, એવું મને વચન આપો. મેં મારા વંશની હકીકત

મારા પોતાનાંજ હાથે લખીને તે પેટીમાં મૂકી રાખી છે. તે ઉપરથી તમે ધણી ધણી વાતો જાણી શકશો. તમે મારા દેખતાંજ તે નોંધ તમાસ તાઆમાં લઈ લ્યો. એટલું કામ થઈ સ્થે કે તરતજ હું મરવાને માટે તૈયાર છું. મને પરમાત્મા કે પરલોક ઉપર જરાએ વિશ્વાસ ન હોવાથી મારે કાઢતું પણ સ્મરણ કરવું નથી. ”

“ એ વાત નિઃસંશય છે કે તમે ત્રણેનું ચરિત્ર બહુજ ગૂઢ અને મહત્વનું હોવું જોઈએ. અરે કિશોરસિંહ તે પેટી ઉઘાડ અને તેમાંથી તે નોંધ હસ્તગત કરી લે જોઈ ! ”

કિશોરસિંહ પેટી પાસે ગયો અને તેણે તેની પાસેજ પડેલી ચાવીઓનો ઝુમખો હાથમાં લીધો. તે જોતાંજ માયાવતીની મુખમુદ્રા બહુજ આનંદિત દેખાવા લાગી. તરતજ તે પોતાના ચહેરામાં પરિવર્તન કરી દીનવદને વિજયસિંહ પ્રત્યે બોલી કે—“ શું હજુ પણ તમારા હૃદયમાં દયાનો આવિર્ભાવ થતો નથી ? હું તમારે પગે પડું છું. તમે કૃપાવંત થઈ મને જીવિતદાન આપો ! ”

એમ એકદમ તે આગળ વધી વિજયસિંહને પગે પડી અને તેટલીજ ઉતાવળથી—ચપળતાથી—હીને ઉભી થઈ અને તેનાથી પાંચ દશ પગલાં દૂર જઈ ઉભી રહી. તે અત્યંત ક્રોધી મુખમુદ્રાએ તે બંને તરફ જોવા લાગી. આ સમયે તેની મુખમુદ્રા એટલી બધી બીભત્સ અને ભયંકરતાથી ભરેલી દેખાતી હતી કે જે જોઈ ત્યાં આવેલા બંને શસ્ત્રધારી પુરૂષોને અજ્ઞયબી ઉત્પન્ન થયા વિના રહી નહીં. પણ તેટલામાંજ એક એવો ચમત્કાર બન્યો કે તે બંને પુરૂષો એકદમ પૃથ્વી ઉપર પછડાઈ પડ્યા !

તે બંનેના શરીરમાંથી પ્રાણ ઉડી ગયા હતા અને હવે ફક્ત તેમનાં મડદાંજ જમીન ઉપર પડ્યાં હતાં.

પેટીની કુંચી ફેરવતી વખતેજ તે કુંચીની જોડમાં એક અણુ-

કુંચી હતી તે કિશોરસિંહની એક આંગળીમાં પેસી જવાથી એક નાનકડી જખમ થઈ હતી અને તે જખમથીજ તેનો પ્રાણાંત થઈ ગયો હતો. વિજયસિંહને પગે પડતી વખતે તે કામિનીરૂપ કૃત્યાએ પોતાના હાથમાંની પેલી પ્રાણુધાતક મુદ્રિકાની ચાંપ દાખી સર્પમુખથી તેના પગ ઉપર એક ધસરકો કરી દીધો હતો. તે કાળસર્પિણીએ તેના-વિજયસિંહના-અન્નણુપણામાં તેને દંશ દીધો અને તેજ દંશ તેના જીવનનું હરણુ કરવા માટે પુરતો હતો.

તે પિશાચિની પ્રમદા બહુજ ત્વેષથી-ગુસ્સાથી તે મડદાં થઈ પડેલાઓના મસ્તક ઉપર લતાપ્રહાર કરતી બોલી-“ અમારા દુશ્મનો આવી રીતે નાશ પામે છે. ઠીક છે, હવે તે ત્રણે પ્રધાનો તરફ અમારે અમારો મોરચો ફેરવવો પડશે. હવે તે ત્રણેનું બળીદાન અમારે પ્રથમ લેવુંજ પડશે. શું તેઓ અમારા વિરુદ્ધ કાવતરાંઓ રચવાની હિંમત ધરી શકે છે ? પણ ફિકર નહીં, હવે તેમનો પણ સત્વરજ ઘાટ ધડાઈ જશે. ”

તેના મુખમાંથી ઉક્ત શબ્દો બહાર પડે તે પહેલાંજ ત્યાંનો છુપો દરવાજો ઉઘાડી ચૈતન્ય અંદર આવી દાખલ થયો. ત્યાં પડેલાં મડદાંઓ જોઈ તે બોલ્યો-“ માયાવતી, માયાવતી ! આ શું ? આ શું ? ”

“ મહારાજ, આમાં કાંઈ વિશેષ નથી. જો આપ ઠરાવેલા સમયે અહીં આવી પહોંચ્યા હોત તો તમારી સમશેરનો ઉપયોગ બહુજ ઉત્તમ રીતે થયો હોત. આ બંને મારાઓએ અચાનક મારી ઉપર હુમલો કરવાથી મારે અન્ય સાધનો દ્વારાએ મારું આત્મસંરક્ષણ કરવાની જરૂર પડી. આમાં કાંઈ ભય પામવા જેવું છેજ નહીં. ”

એમ કહી તે સ્ત્રી તે મડદાંઓ તરફ જોઈ વિકટહાસ્ય કરવા લાગી. જાણે કાંઈ પિશાચિણી, પૈશાચિક લીલા કરતી હોયની ! એવો ભાસ તેને તે સ્થિતિમાં જોતાંજ ઠાઠને પણ થયા વિના, રહી શકે તેમ નહોતું.

પ્રકરણ ૪૩ મું.

માનવ-શયતાન-કાળકુટ અને હલાહલ !

વિજયસિંહ અને કિશોરસિંહને પરલોકે પહોંચ્યાડ્યા પછી બીજેજ દિવસે માયાવતી પોતાના ભાઇના મકાને ગઇ અને તેને મળી ગઇ રાત્રે બની ગએલા બનાવની હકીકતથી વાકેફ કર્યો. પોતાના પિતાની વિરૂદ્ધ ત્રણ પ્રધાનોએ કાવતરું રચ્યું છે, એ વાત સાંભળી તેના શરીરમાં નખશિખાન્ત સુધી ક્રોધ વ્યાપી ગયો, અને જરા ભય પણ લાગ્યો. તેણે પોતાની બહેનને કહ્યું—“ હવે તે ત્રણે દુષ્ટ પ્રધાનોને એક પળ પણ જીવતા રાખવા એ કાંઈ પણ રીતે ઈયસ્કર કે ઉચીત નથી. અનેલા બનાવની તમામ હકીકત પિતાજીને નિવેદન કરી તેમના તરફથી આ બાબતમાં શું શું બની શકે તેમ છે, તે પ્રથમ આપણે જાણી લેવું જોઈએ છે. ”

“ આ બાબતમાં જે કાંઈ કરવામાં આવે તે બહુજ સાવધાન-તાથી કરવું જોઈએ. કાલે જે પુરૂષોને મેં મારી નાંખ્યા તેઓ જે કાંઈ બોલ્યા હતા તેમાંનો દરેકે દરેક અક્ષર ખરો હતો. તે ઉપરથી એટલું અનુમાન નિઃશંકપણે કરી શકાય તેમ છે કે, આપણું ઘણું ખર્ચ સ્વરૂપ લોકોના જાણવામાં આવી ગયું હોવું જોઈએ. હમણાં હમણાં ગાંધાર નગરમાં પુષ્કળ મનુષ્યો અકસ્માત મરણ પામે છે, એવું એવું લોકો બોલ્યા કરે છે. ”

પોતાની કમ્મરના પટામાં ખોસેલું ખંજર બહાર કાઢી વનવીર બોલ્યો—“ બહેન માયાવતી ! તેં માઈ આ ખંજર જોયું છે ? એની તીક્ષ્ણ અણીને કાળકુટ વિષ પાવામાં આવ્યું છે ! ”

“ એટલે શું ? આ ખંજરનો ઉપયોગ તે ત્રણે પ્રધાનોને હતા ન હતા કરવાના કાર્યમાં કરવો એમ તું કહેવા માગે છે ? એવું જો કાંઈ પણ તારા મનમાં આવતું હોય તો તારી જોવકુદી ગણાશે. આપણા શત્રુઓનું નિકંદન વિષપ્રયોગથીજ થશે, એ વાત સર્વથા સત્ય છે છતાં પણ તેઓનું કાસળ કુંચી કે વીંટી અથવા ખંજરથી કાઢી નાંખવું એ ઇચ્છવા જોગ નથી તેમ ઉચિત પણ નથી. તેઓ ધીમે ધીમે મરણ પામે એવી કાંઈક તદખીર આપણે જોણી કાઢવી જોઈએ. તેઓના મરણનું ખરૂં કારણ કોઈના પણ સમજવામાં ન આવે તેવી ગોઠવણ આપણે બહુજ સાવધાનતાથી કરવી જોઈએ. ”

“ બહેન માયાવતી ! તું મારા કરતાં ઉમ્મરમાં નાની છે, છતાં તારી બુદ્ધિ બહુજ તીક્ષ્ણ અને ઉંડી છે, એ હું વગર શંકા કે સંકેતો કયુક્ત કરું છું. ઠીક છે, હવે હું તે ત્રણ પ્રધાનોનું કાસળ પતાવી દેવાની ગોઠવણ કરું છું. તેઓ દશ દિવસ બાદ મરી જાય, એવું વિષ હું તૈયાર કરવા માંડું છું. અવન્તિનગરીમાંના ચતુરદત્ત નામના વૃદ્ધ વિષવૈદ્યે મને જે કાંઈ શીખવ્યું છે, તે ઘણીજ સારી રીતે મારા ધ્યાનમાં છે. તે વિષવૈદ્ય વિષ બનાવવામાં બહુજ પ્રવીણ અને કુશળ હતો, એમાં જરાએ શંકા નથી. ”

“ ભાઈ વનવીર ! તું કહે તો તને ખરી વાત કહું ? ”

“ હા. ખુશીથી કહે બહેન ! ”

“ તો સાંભળ. તે વૈદ્ય જે જે ખટપટો કરતો હતો તે મને જરાએ પસંદ નથી. ચૂર્ણ, અર્ક, કવાથ વિગેરેની ઘડબાંગમાં ન પડતાં આપણો હળાહળ અથવા કાળકુટ નામક જ્વલિમ વિષ તૈયાર કરવાનો માર્ગ મને બહુજ ગમે છે અને તેજ આપણે માટે બહુ ઉત્તમ માર્ગ છે. ”

“ તારૂં કહેવું કાંઈ ખોટું નથી પણ તે વિષયે આના સંબંધમાં જે એક બે ખુબીઓ મને શીખવી છે તે બહુજ સરસ છે. વારૂ, પણ ચૈતન્યદેવ શું કહે છે ? તેની લાગવગથી અવન્તિનરેશ તટસ્થ રહેશે કે નહીં ? ”

“ હા. મહારાજાધિરાજ માલવમહિપતિ ઉદાસીન-તટસ્થજ રહેશે. તેઓ ગાંધારનગરની રાજ્યખટપટ તરફ જરાએ ધ્યાન નહીં દે એવું ચૈતન્યદેવે મને વચન આપ્યું છે. અત્યારે તે આપણો દાસાનુદાસ બની ગયેલો હોવાથી આપણે તેની મારફતે ગમે તે કાર્ય કરાવી શકીશું; પણ તેમાં ફક્ત એકજ વાંધો છે અને તે એ કે તેઓને જેટલા વિલાસ-વૈભવો અને એશઆરામો ગમે છે, તેટલા કાંઈ યુદ્ધ પ્રસંગો પ્રસંદ પડતા નથી. એટલા માટે મારે સાફ સાફ કહેવું જોઈએ કે આવતી કાલે જો ક્યાંએ લડાઈ થાય તો તેમાં-તે પ્રસંગે આપણને તેમના તરફથી અથવા અવન્તિપતિ તરફથી જરાએ મદદ મળી શકે તેમ નથી. તો પણ એક રીતે જોતાં આપણને તેમાં ફાયદોજ છે. કારણ કે જેમ તેઓ આપણને સહાયતા આપશે નહિ તેમ શત્રુને પણ મદદ કરશે નહિ. ”

“ જો માલવમહિપતિ તટસ્થજ રહેશે તો હું આ દેશને પાદાકાંત કરી આ દેશનો સાર્વભૌમ રાજા થઈશ, એમાં જરાએ શંકા નથી. વારૂ પણ હવે તું તારા મકાને પાછી ચાકી જા, અને પિતાજીને મળીને આવતી કાલે મિજમાની કરવાની ગોઠવણ કર ! ”

માયાવતી પોતાના ભાઈની પરવાનગી લઈ સીધી ચૈતન્ય પાસે ગઈ. તેમનામાં-પરસ્પરમાં જે અનુચિત પ્રેમ સંબંધનો પ્રાદુર્ભાવ થયો હતો તે હજી તાજેજ હોવાથી તે બન્નેને પરસ્પરનો સહવાસ સુખકર અને મધુર લાગતો હતો.

માયાવતીના ચાકી જવા પછી વનગીરે પોતાના એક વિશ્વાસુ

નોકરને હાક મારી. તે સાંજે તે નોકર અંદર આવ્યો. તે સેવક-
નોકર તેના જમણા હાથ જેવો મૂંછના વાળ જેવો અને ટુંકમાં
કઠીએ તો તે વનવીરના પ્રાણ જેવોજ તેને પ્રિય હતો. તેના ઉપર
વનવીર ખુબજ વિશ્વાસ રાખતો. પોતાના દરેક કામમાં તે તેને સામેલ
કરતો હતો. તે પણ તેના જેવોજ નર રાક્ષસ ! એક માનવી શયતાન
હતો. એમ હોવાથી શેઠ નોકરની બેડી ખુબજ સારી બની હતી.
વનવીરસિંહના અને તેની બહેન માયાવતીના તમામ કામની જગતમાં
જો કાંઈને ખરી માહિતી હોય તો તે નોકરનેજ હોવી જોઈએ અને
હવું પણ તેમજ. તેનું નામ સમરસિંહ હતું. તે અંદર આવતાંજ
વનવીરે તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું—“ સમર ! આપણે અત્યારે એક ખુબજ
મોટું અને મહાન મહત્વનું કામ કરવાનું છે. આવતી કાલેને
કાલેજ આપણા ત્રણે દુશ્મનોને ભોંય ભેગા કરવાના છે, તેથી આજે
આપણે તેઓ હતા ન હતા થઈ જાય તેવી પૂરેપૂરી તૈયારી કરી
લેવાની છે માટે તું બે નોકરોને લઈ ભોંયરામાં જા ! ”

આ પ્રમાણેનું ફરમાન સાંભળી તે નોકર ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

તેની પાછળ પાછળ થોડાજ વખતમાં વનવીર પણ ભોંયરા
તરફ ચાલ્યો ગયો. આ ભોંયરું મકાનના એક ખુણામાં આવેલું હતું.
તે તરફ ફક્ત હમેશાં જનાર—તેના અંતરગૃહમાંના—માણસોજ જઈ
શકતા, તે શિવાય બીજાઓને તે તરફ જવાની સખત મનાઈ કરવામાં
આવી હતી. તે ટુકાણે સમરસિંહ બે બુવાનો સાથે પોતાનો માલેક
આવે તે પહેલાંજ ત્યાં જઈ બેઠો હતો. તે ભોંયરામાં કાંઈ ખુબ
સામાન નહોતો. અવન્ટિનગરીમાં વિષવૈદ્ય ચતુરદત્તના ઓરડાનું
વર્ણન—તેમાંથી દરિદ્રતાને બાદ કરી દઈએ તો તે ભોંયરાને તદ્દન
મળતું આવતું હતું. એક માંસબદ્ધક હિંસ પશુના શરીરમાંથી જેવી
દુર્ગંધ નિકળે છે તેવીજ દુર્ગંધ તે ભોંયરામાં ફેલાયેલી હતી. વનવીર

પશુ તે ત્રણે જણાઓને આવી મળ્યો અને પોતાના હમાનદાર નોકર સમરસિંહને ઉદ્દેશીને બોલ્યો—

“ અરે સમર ! આ જો તો ખરો, બધી શીશીઓ ખાલી થઈ ગઈ છે, તે આજેને આજેજ પાછી બરી રાખવી જોઈએ. ”

“ ઠીક છે, તેમ કરવા અમે સર્વ રીતે તૈયારજ છીએ. પછી તે પોતાની સાથેના બે જુવાનો તરફ વળીને—તેમને ઉદ્દેશીને—બોલ્યો—
“ ભાઈઓ, આગળ હવે શું કરવાનું છે તે તો તમે જણાવજ છો ! ”

તે ત્રણે પોતપોતાની બાંધો ઉંચે ચઢાવી તૈયાર થઈ ગયા અને વનવીરે પણ પોતાનું ત્રિષ પાયેલું ખુનખાર ખંજર બહાર કાઢ્યું. સમર બોલ્યો—“ નામવર સરકાર ! આપને આટલા બધા સાવધ થવાની કાંઈ જરૂર નથી. અમો ત્રણે જણા તે પશુને જકડી નાંખીશું. ”

એમ કહી તે ભોંયરાની દિવાલની એક ખીટી ઉપર ટીંગાતો પડેલો ચામડાનો તોખરો તેણે હાથમાં લીધો અને પછી તે ભોંયરામાંની એક કોટડીનો દરવાજો ઉઘાડ્યો. તેમાં એક મોટું જખરદસ્ત લોઢાનું પાંજરું હતું. આ પાંજરામાં એક મોટી કાયાવાળું રીંછ આમથી તેમ અને તેમથી આમ ફરફર કર્યા કરતું હતું. સમરસિંહે તે પાંજરાનો દરવાજો ઉઘાડ્યો એટલે તે રીંછ બહાર પડ્યું અને ભોંયરાના મોટા ઓરડામાં આવ્યું. સમરે તે રીંછને મોંઢે પોતાના હાથમાંનો તોખરો બહુજ કુશળતાથી અને ચપળતાથી ચઢાવી દીધો. તેટલામાં તેના સોખતીઓએ રીંછના પાછલા પગ અને આગલા પગ જખરદસ્ત મક્કમ દોરડાની આંટીઓ નાંખી જકડી લીધા. આ પ્રમાણે રીંછને નિરૂપદ્રવી કરવામાં આવ્યું. તે જોતાજ વનવીર આગળની તૈયારી કરવા લાગ્યો. તેણે એક કબાટમાંથી એક ડબ્બો કાઢી તેમાંથી આછા આસ્માની રંગના કાંકરાઓ કાઢ્યા. તેમાંથી પોતાને જોઈએ તેટલા વજન કરી લઈ એક ખરલમાં નાંખી તેમાં થોડ્ય માપ પ્રમાણે

પાણી નાંખી તેઓને વાટી નાંખી તેણે રમડો બનાવ્યો. આવી રીતે વનવીરે એક જાતનું મિશ્રણ તૈયાર કર્યું. તે કાંકરા સોમલના હતા.

તૈયાર કરવામાં આવેલું સોમલનું મિશ્રણ એક નાળયા વાટે જળરદસ્તીએ તે બાંધી રાખેલા રીંછના પેટમાં પધરાવી દેવામાં આવ્યું. ત્યાર પછી રીંછના બાંધી રાખેલા આગળ પગ છુટા કરવામાં આવ્યા અને તે રીંછને લંબે માથે ટીંગાડી દેવામાં આવ્યું. પછી તે રીંછના મુખની નીચેજ એક મોટું ચાંદીનું પાત્ર મૂકવામાં આવ્યું. થોડી વાર પછી તે લંબે માથે ટાંગેલા રીંછના મુખમાંથી નીચેના પાત્રમાં શીણ ઝરવા માંડ્યું.

આ વખતે તે જગ્યાએ નાકને કઠોર થઇ પડે, એવો લક્ષણ સરખો વાસ આવવા લાગ્યો. લગભગ એક ઘડી સુધી તે રીંછના મુખમાંથી શીણ ઝર્યું હતું. ત્યાર પછી થોડીજ વારમાં વેદનાને સહન કરતો તે રીંછ મરણ પામ્યો.

રીંછના મોંઢામાંથી ઝરીને એકત્ર થએલું શીણ વનવીરે એક શીશીમાં ભરી લીધું.

વાંચકો ! આ તમામ હકીકત આપને વિચિત્ર લાગશે પણ જાણ, મારણ, ઉચ્ચાટન ઇત્યાદિક વામમાર્ગનાં સાધનો જે ગ્રંથોમાં દર્શાવવામાં આવ્યાં છે, તે જુના તંત્રગ્રંથો જે આપ વાંચી જોશે તો તમને ઉક્ત પ્રયોગ કરતાં વધારે અધાર પ્રયોગો તેમાં જણાઈ આવશે.

વનવીરસિંહે અત્યારે જે વિષ તૈયાર કર્યું હતું તેજ વિષનો અનેક રીંછો ઉપર પ્રયોગ કરવામાં આવ્યા પછી જે વિષ તૈયાર થાય તેને હજાકલ એવું નામ આપવામાં આવે છે. તે હજાહલ વિષનો એકજ રક્તના કણની સાથે સંયોગ થતાંજ તત્કાલ મણસનું મરણ થાય છે. અત્યારે વનવીરસિંહને જેઓની ઉપર વિષપ્રયોગ કરવાનો હતો, તેઓના તત્કાળ પ્રાણ જાય, એ તેને માટે હિતકર નહોવાથી

તે વિષને બહુજ સૌમ્ય કરવાની જરૂર હતી. તે વિષને સૌમ્ય કરવા માટે વનવીરસિંહે કેટલાંએ સંસલાંઓ અને કુતરાંઓ ઉપર પ્રયોગ કર્યા, તે સર્વેનું અહીં વર્ણન કરવાની આવશ્યકતા નથી.

તેની ધારણા પ્રમાણે વિષ તૈયાર થઈ જતાંજ તેણે તે એક નાનાકડી શીશીમાં ભરી, તેની ઉપર પોતાના નામનું સીલ મારી તે શીશી પોતાના વિશ્વાસુ સેવક સમરસિંહને આપતાં તેણે કહ્યું—“સમર! આ શીશી ભોજનશાળા અધિકારીને આપી આવજે. આ વિષ જેઓને આપવાનું છે, તેઓનાં નામ તો તું જાણેજ છે. હંમેશના રીવાજ પ્રમાણે આ વિષ રંગહીન અને રૂચીહીન હોવાથી કોઈ પણ પદાર્થમાં મેળવવામાં આવશે તો તેની કોઈને પણ ખબર પડશે નહિ.”

“જેવી આપની આજ્ઞા ! આપની આજ્ઞા પ્રમાણે હું તમામ કામ કરી નાંખીશ.” એમ કહી સમરસિંહ પોતાના માલેકને નમસ્કાર કરી ચાલ્યો ગયો.

ચાર પક્ષી વનવીરસિંહ પણ પોતાના પિતાની પાસે ગયો. પિતા પુત્રની મસલત બહુજ વખત સુધી થઈ. આખરે બીજેજ દિવસે સાયંકાળે રાજ્યમેમાન તરીકે આવેલા મહારાજા ચૈતન્યદેવને એક મોટી મિજમાની આપવાનો તે પિશાચી પિતા અને પાપી પુત્રે વિચાર નક્કી કર્યો. તરતજ નગરમાંના મોટામોટા માણસોને આમંત્રણો મોકલવામાં આવ્યાં. સેનાધિપતિ શાર્દૂલસિંહ, ન્યાયમંત્રી દેવદત્ત અને મુખ્ય સચિવ ચંદ્રરાય એ ત્રણે પ્રધાનોને પણ આમંત્રણ આપવાનું ભૂલી જવામાં આવ્યું નહિ.

પ્રકરણ ૪૪ મું.

રંગમાં ભંગ.

મહારાજા ચૈતન્યદેવનો હાથ પકડી લગભગ ચાર ઘડી રાત વ્યતીત થતાંજ આમંત્રિત મંડળ સાથે રાજા હરનામસિંહ ભોજન-શાળામાં આવ્યો. તે સ્થળે મિજમાનો માટે યોગ્યતા પ્રમાણે આસનો નક્કી કરવામાં આવ્યાં હતાં. ભોજનશાળાને બહુજ ભપકાબંધ બનાવવામાં કોઈ પણ જાતની ખામી રાખવામાં આવી નહોતી.

રાજા હરનામસિંહ પોતે બહુજ વિજ્ઞાસપ્રિય અને મનમોહ મનુષ્ય હોવાથી તેને માટે હંમેશાં ભોજનશાળામાં અનેક પ્રકારનાં પકવાન્નો તૈયાર કરવામાં આવતાં. પણ આજે તો મણીપુરાધિપતિ મહારાજા ચૈતન્યદેવને મિજમાની આપવાની હોવાથી જુદી જુદી જાતનાં અનેક પકવાન્નો બનાવવામાં આવ્યાં હતાં.

મિજમાનીની શરૂઆત થયે એક ઘડી થઈ ગઈ હતી. જમતાં જમતાં મેમાનમંડળ અનેક પ્રકારના વિષયો ઉપર વિવેચન કરતું હતું. આખરે વિષમણીના સંબંધનો વિષય નિકળ્યો. મિજમાનોમાંના એક સરદારે કહ્યું—“ જગતમાં કેટલાક વિષમણિ છે, એમ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે. વિષમણિ પાસે હોય તો મનુષ્યને વિષમાધા થતી નથી. કારણ કે વિષમણિ શરીરમાંના સર્વ વિષનું આકર્ષણ કરી લે છે અને તેવી આકર્ષક શક્તિ તેનામાં કુદરતી રીતેજ હોય છે. વિષનું આકર્ષણ કરી લીધા પછી તે વિષમણિનો રંગ કાળો થઈ જાય છે.”

“ આ બધાં ટાઢા પહોરનાં ગરખાં છે. માનવપ્રાણીની કલ્પના-શક્તિ બહુ તીવ્ર હોય છે. તે કલ્પનાશક્તિની આ એક રમત છે.

નાનપણથીજ તેવા મણિના સંબંધમાં પુષ્કળ વાતો મારા સાંભળવામાં આવેલું છે પણ તેવો વિષમણિ કોઈએ પ્રત્યક્ષ જોયો હોય, તેવો પુરૂષ મને મળ્યો નહિ. ” એક બીજા સરદારે કહ્યું.

“ સરદારો ! આવી રીતે તમે બંને વાદવિવાદ કરશો તો તમારી વાતનો કાંઈ પણ ફેંસલો થઈ શકે તેમ નથી. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જો તમને દ્રષ્ટિગોચર થશે તોજ તે બાબતની સત્યતાની તમને ખાત્રી થશે. પરમાત્માની કૃપાથી તમને ખાત્રી કરી આપવાનું સાધન મારી પોતાની પાસેજ છે, એ અત્યંત આનંદની વાત છે. મારી પાસે એક વિષમણિ છે તે હું તમને દેખાડીશ. ” રાજા હરનામસિંહે તે સરદારોને ઠંડા પાડવા માટે કહ્યું.

થોડી વાર પછી તે પોતાના ગળામાં દંડમાં અને પોંચામાં જોવા લાગ્યો પણ તે વિષમણિ તેને પોતાના શરીર ઉપર હોય તેમ જણાયું નહીં, તેથી તેણે પોતાની પાછળ ઉભેલા પોતાના એક ખીદમતગારને કહ્યું—“ અરે, તું મારા ખાનગી દિવાનખાનામાં જા અને પેલા મોટા કમાટમાં મેં તે વિષમણિ મૂકી રાખ્યો છે તે અહીં લઈ આવ. તે કુંદનમાં જડાવેલું છે. તેને સુવર્ણની નાની સાંકળ બાંધેલા હોવાથી તે ગળામાં પહેરી શકાય છે અને દંડ ઉપર કે પોંચા ઉપર પણ બાંધી શકાય છે. તે વિષમણિ સદા સર્વદા મારા શરીર ઉપરજ રહે છે પણ શ્રી ખમર કે આજે હું તે બાંધતાં કેમ ભૂલી ગયો ? તે મારા કમાટમાંજ પડેલો છે. ”

“ જ્યારે ખુદ સરકારના મુખેથીજ આ વાદવિવાદનો ફેંસલો થઈ ગયો છે ત્યારે હવે તે બાબતમાં કોઈએ પણ શંકાકુશંકા કરવાનું કાંઈ પણ કારણજ નથી. ”

“ સરકારના કથનમાં મને કાંઈ શંકાજ નથી. જ્યારે તે ચમત્કારિક વસ્તુ આપણા નામદાર સરકાર પાસે છે ત્યારે તો આપણે

જોવીજ જોધ્યો. ”

“ તે વિષમણિ સર્વેને બહુજ આનંદથી દેખાડવા હું ખુશી છું—તૈયાર છું અને તે આપણે સર્વે જમી રહ્યા પછી જોધશું. ”

જમતાં જમતાં બોજનશાળાના અધિકારીની અને વનવાર-સિંહની નજર મળતાં તેઓએ પરસ્પરને ઇસારો કર્યો. તે ઇસારાનો એવો અર્થ હતો કે—“ કામ ફત્તેહ ! ”

મિજમાન મંડળ જમી કરી મોટા દિવાનખાનામાં તાંબુલ બક્ષણ—મુખવાસ લેવા—માટે આવ્યું. તેઓ સર્વે તાંબુલ બક્ષણ કરતા હતા તેટલામાં તે વિષમણિ લેવા માટે ગએલો નોકર ઉતાવળો ફિતાવળો તે દિવાનખાનામાં દાખલ થયો. આ સમયે બયથી તેની મુખમુદ્રા કાળા ઠીકરા જેવી થઈ ગઈ હતી. તેનું આખું શરીર પરસેવાથી લદખદ થઈ ગયું હતું. એવી તેની સ્થિતિ ત્યાં એકત્ર થએલા મિજમાનોના જાણવામાં આવી એટલે તે સર્વે જણાઓ આશ્ચર્ય પામી તેના તરફ જોવા લાગ્યા.

“ અરે ! તારી આવી સ્થિતિ શાથી થઈ ગઈ ? તને કાંઈ થતું તો નથી ને ? ” હરનામસિંહે તે નોકરને પૂછ્યું.

“ સ...ર...કાર...હું... તદ્દન...ગભ...રાઈ ગ... ”

બોલ, બોલ ! આગળ બોલ. ડર નહિ, જે કહેવું હોય તે તરત કહી દે, અમને આમ શંકામાં ન રાખ. ”

અન્નદાતા ! આપનો જે અત્યંત આગ્રહજ છે તો હું કહું છું. સાંભળો ગજન ! “ હું આપના ખાનગી દિવાનખાનામાં આપ નામદારની આજ્ઞા મુજબ વિષમણિ લેવા હાથમાં દીવો લઈને ગયો. મેં આપના દિવાનખાનાનો દરવાજો ઉઘાડ્યો. ઉઘાડતાંજ એકદમ પવન આવવાથી મારા હાથમાંનો દીવો ઓલવાઈ ગયો. છતાં પણ બહુજ અજાણી ભરેલી વાત—ચમત્કારિક બનાવ એ છે કે, નામદાર ! આપના

દિવાનખાનામાં સાવ અંધકાર હતો છતાં મને ત્યાં અનેક દીવાઓ દેખાયા ! ! ”

“ તું આ શું બોલે છે ? શું મારા ખાનગી દિવાનખાનામાં તે દીવા જોયા ? મારી ગેરહાજરીમાં કોઈને પણ ત્યાં જવાની સખત મનાઈ છે છતાં ત્યાં કોણે દીવા પ્રકટાવ્યા ? આજ બપોર પછી હું મારા તે ખાનગી દિવાનખાનામાં ગયોજ નહોતો. ”

“ અન્નદાતા ! ત્યાં કાંઈ સાક્ષાત્ દીવા નહોતા. હું જે કાંઈ કહેવાનો છું, તે તમામ અવણ કરી લીધા પછી આપ નામદારની ખાત્રી થશે. સરકાર ! આપને અને અહીં એકત્ર થએલા મોટા માણસોને ખોટું લાગે. તેવી વાત મારે અહીં ન કહેવી જોઈએ ! ”

“ બસ બસ ! તે કાંઈ નહિ ચાલે. તે જે કાંઈ જોયું તે સર્વે તારે કહેવુંજ પડશે. બોલ, અરે બસા માણસ, સત્વર બોલ કે તે ત્યાં શું જોયું ? ”

તે નોકરની મુખમુદ્રા અને એકંદર વર્તણૂક અને રાગ હરનામ-સિંહનો અતિશય આગ્રહ, એ ઉપરથી ત્યાં એકત્ર થએલા લોકોએ અનુમાન કર્યું કે કોઈ પણ જાતની એકાદ આશ્ચર્યજનક વાત આપણા સાંભળવામાં આવશે માટે તે સર્વે તે નોકરની મુખમુદ્રા તરફ જોવા લાગ્યા.

“ તે ઠેકાણે એક અશુભ દેખાવ મને દેખાયો. હું સાફ સાફ અને સાચેસાચું કહું છું તે માટે સરકાર, મને ક્ષમા કરશે. તે ઠેકાણે ગળામાં રક્તમય ફૂલોની માળા પહેરાવવામાં આવી છે, એવું આપનું આ...પ...નું.....આ ..પ...નું...”

“ માફ શું ? ”

“ નામવર આપનું મડદું મારા જો.....”

તે સેવકના મુખમાંથી ઉક્ત શબ્દો નિકળતાંજ ત્યાં એકત્ર

થએલા સર્વે મનુષ્યોની મુખમુદ્રા ઉપર ઉદ્દેગની છાયા છવાઈ ગઈ. તેઓ રાજના અને સેવકના મુખ તરફ આશ્ચર્યચકિત થઈ જોવા લાગ્યા.

થોડી વાર પછી વનવીરે તે સેવકને ધધડાવીને પૂછ્યું કે—
“એવો તને ખરેખરો ભ્રમજ થયો હતો કે તું અમને ખીવરાવી મારવા કાંઈક ધાપ તો નથી મારતો ને ?”

“હું તેવો દેખાવ જોઈને કટલો બધો ભયભીત થઈ ગયો છું તે તમેજ જુઓ. આ અશુભ સમાચાર હું કહેવા નહોતો માગતો પણ મહારાજ સાહેબે આગ્રહ કરવાથી મારે તેવી દુર્વાર્તા કહેવી પડી. આવી અશુભ ખબર આપને આપવામાં તેમજ આપને ખીવરાવવામાં મને શો ફાયદો છે ?”

“અરે, તું મારા દિવાનખાનામાં વિષમણિ લેવા ગયો હતો તેનું શું થયું ?” એવું રાજાએ તે સેવકને પૂછ્યું ખરું પણ તે સમયે તેની મુખમુદ્રા ભયભિત હતી અને પ્રસંગાવધાન તેનું બાન નષ્ટ થયું હતું.

પોતાના ખીસ્તામાંથી મણિ કાઢી તે નોકર બોલ્યો—

“સરકાર, મેં અંધારામાંજ આપનું કપાટ ઉઘાડ્યું. કપાટમાં હાથ ફેરવતાં આપે કહેલી જગ્યાએથી આ મણિ મળી આવ્યો છે.”

“લાવ, અહીં લાવ !”

રાજાએ બહુજ ઉત્સુકતાથી તે મણિ પોતાના હાથમાં લીધો, અને તે ત્યાં એકત્ર થએલા મિજમાનોને દેખાડતાં રાજાએ કહ્યું—

“સદ્ગૃહસ્થો ! આ જુઓ, આ એક વિષમણિ છે. આનો રંગ ઘોળો છે તે તમે જુઓજ છો. જેને વિષપ્રયોગ થયો હોય તે મનુષ્યના શરીર ઉપર જો આ મણિ થોડી વાર સુધી રહે તો તે કાળો કાચલા જેવો થઈ જાય છે.” એમ કહી રાજાએ તે વિષમણિ પોતાના પોંચા ઉપર ખાંધ્યો. એક પળવારમાંજ તે મણિનો રંગ

બદલાઈ ગયો; તે ક્ષણે ક્ષણે અધિકાધિક કાળો થતો જાય છે એમ ત્યાં એક જ થએલા મનુષ્યોને દ્રઝોચર થયું. પોતાના ઉપર વિષપ્રયોગ થયો છે, એ વાત રાજાના જાણવામાં આવવાથી તે બહુ જ ગભરાયો અને ત્યાં બેઠો હતો ત્યાંજ પછડાઈ પડ્યો.

ઉક્ત બનાવ બને છે તેટલામાંજ પોતાના પેટમાં કંઈ કંઈ થાય છે, એવો વનવીરસિંહને લાસ થયો. તેના મનમાં પણ એક પ્રકારનો ચમત્કારિક સંશય ઉત્પન્ન થયો; તેને એટલે વનવીરસિંહને તેવી સ્થિતિમાં બેતાંજ ચૈતન્યે તેની પાસે જઈ તેના કાનમાં કહ્યું કે—“વનવીર! તમારી ગોઠવણમાં ભૂત્ર થવાથી આ ઘેટાળો થયો છે. તમે જે પ્રધાનોના પ્રાણ લેવા માગતા હતા તેઓ તો સહી-સલામત છે પણ તેને બદલે તમારા પિતાજી ઉપર, મારા ઉપર અને તમારા ઉપર એમ આપણા ત્રણે ઉપર વિષપ્રયોગ થઈ ગયો છે. બુઓ, મારા પેટમાં પણ ચુંથારો થવા લાગ્યો છે !”

ચૈતન્યના શબ્દો સાંભળતાંજ વનવીરનું મોઢું ઉતરી ગયું પણ તે ઉછીતું અવસાન લાવીને પાડ્યો—“તમે શું કરો છો તેની મને સમજ પડતી નથી.”

“મારી પાસે વાત છુપાવવાની કાંઈ પણ જરૂર નથી કારણ કે માયાવતીએ પહેલાંથીજ તમારા બધા વિચારો મને કહી દીધા છે. હવે વધારે વખત ન ચીતાવતાં જે કાંઈ ઉપાય તમારા પોતાના બચાવ માટે કરવો હોય તે તરતમાંજ કરવાની કોશીશ કરો.”

“મારું હું બેઠા લઈશ પણ તમારું શું થશે ?”

“મારી ફિકર તમે જરાએ કરશો નહિ, મારે પણ જે કાંઈ ઉપાય કરવો હશે તે હું કરીશ.”

વનવીર અને ચૈતન્ય બન્નેમાં ઉપર પ્રમાણેની વાતચિત થઈ રહી એટલે જ્યાં પોતાનો પિતા રાજા હરનામસિંહ પછડાઈ પડ્યો

હતો અને મિજમાનો તેની આસપાસ એકત્ર થઈ ફરી વળ્યા હતા ત્યાં વનવીરસિંહ આવીને ઉભો રહ્યો.

આવી રીતે આનંદદાયક પ્રસંગ એક દુઃખદ પ્રસંગમાં ફેરવાઈ ગયો. રાજા હરનામસિંહ તથા વનવીરસિંહે બીજાને માટે જે ખાડો ખોદી રાખ્યો હતો તેમાં તે પિતા-પુત્ર પોતેજ પડ્યા. જેઓને ફસાવવા ધાર્યા હતા તે ત્રણે પ્રધાનો સહીસલામત બચી ગયા. ઉપર પ્રમાણેનો બનાવ બનવાથી મિજમાનીના આનંદદાયક રંગમાં ભંગ થઈ ગયો. મિજમાની મિજમાનીને ઠેકાણે રહી અને ત્યાં એક જાતનો બીજોજ દેખાવ બની ગયો.

પ્રકરણ ૪૫ મું.

પિતા મર્યો અને પુત્ર બચ્યો !

રાજા હરનામસિંહ ઉપર થએલા વિષપ્રયોગ ઉપર આશ્ચર્યચક્રવાની ધમાલ થવા લાગી. એકત્ર થએલા મનુષ્યોને જે જે ઉપાયો સૂઝ્યા તે તે તેઓએ કહી દેખાડ્યા. રાજવૈદ્ય પણ તરતજ તે સ્થળે આવી પહોંચ્યો. આ ગડબડનો લાલ લાછ વનવીર ત્યાંથી ખસી ગયો. પોતાના પ્રાણનું સંરક્ષણ કરવાની અતિશય આવશ્યકતા હોવાથી તે પોતાના પિતાના પ્રાણની બહુ દરકાર ન કરતાં પોતાના ખાનગી મકાનમાં આવી દાખલ થયો. પોતાના મકાનમાં આવતાં પોતાના પ્રમાણિક નોકર સમરસિંહને કાંઈક હુકમ આપી તે ભોંયરા તરફ ગયો. ત્યાં ગયા પછી તેણે એક વિષ ઉતારવાની દવા લીધી અને ખૂબ મોટીમોટી અને ભારે રમ્મણો ઓઢી તે સૂઈ ગયો. ત્યાં પડ્યો પડ્યો તે ઉદાસીન ચિત્તે બનેલા બનાવની બાબતમાં વિચાર કરવા લાગ્યો. તે સ્થિતિમાં લગભગ એક ઘડી સુધી વનવીર પડ્યો રહ્યો.

હશે તેટલામાં તેનો સેવક સમરસિંહ તેની પાસે આવી પહોંચ્યો, તેને વનવીરે પૂછ્યું કે—“ કેમ સમર બધી તૈયારી થઈ ગઈ ? ”

“ હા. પૂરેપૂરી સર્વ તૈયારી થઈ ગઈ. ”

પછી એક ક્ષણનો પણ વિલંબ ન કરતાં વનવીર એકદમ ઉઠ્યો. સમરની સાથે તે ભોયરામાંના બીજા ઓરડામાં ગયો. જે ઓરડામાં વિષ બનાવવાનાં સાધનો રાખવામાં આવ્યાં હતાં તેની જોડમાંજ તે ઓરડો હતો કે જ્યાં અત્યારે સમર સાથે વનવીરસિંહ આવ્યો હતો.

આ ઓરડામાં મૂર્તિમાન અંધકારનું સામ્રાજ્ય છવાયેલું હતું. તેની વચમાંજ એક લોઢાના પાત્રમાં ખૂબ અમિ સળગાવી દીધો હતો, તેના તાપથી ઓરડો અચ્છી રીતે ગરમ થઈ ગયો હતો. એક ખુણામાં એક પલંગ પડ્યો હતો તેના ઉપર મચ્છરદાનીને બદલે ચારે તરફથી ગરમ વસ્ત્રો વીંટી લેવામાં આવ્યાં હતાં. બીજા એક ખુણામાં સમાંતર એવા ચાર ખુંટાઓ ઠોકેલા હતા. ઉપરના ભાગમાં મજબુત જાડી સાંકળના ચાર કટકા લટકતા હતા. જે ઠોકાણે ખુંટા હતા તેજ ઠોકાણે એક મોટો પાટલો જે ત્રણ ઝેર પાએત્રા છરાઓ અને એક જખરદસ્ત લાકડાનો ઘોડો એટલાં આયુધો રાખવામાં આવ્યાં હતાં.

સમર અને વનવીરસિંહ તે ઓરડામાં આવતાંજ સમરસિંહે બીજો એક દરવાજો ઉઘાડ્યો તો તેની બહાર ચાર જુવાન માણસો એક જખરદસ્ત પાડાની પાસે ઉભા હતા. પાડાને તે ઓરડામાં લાવવામાં આવ્યો. સમરસિંહે ત્યાં પડેલો લાકડાનો સોટો લઈ તે પાડાના મસ્તક ઉપર જે ચાર પ્રહાર કર્યા એટલે તે જખરદસ્ત જનાવર એકદમ મૂર્છા ખાઈ ધબકરો કે જમીન ઉપર પછડાઈ પડ્યો. તરતજ તેને ચાર ખુંટાઓની પાસે લાવવામાં આવ્યો અને ચારે

પગે બાંધી તેને ચત્તો કરી ઉંચો ટીંગાડવામાં આવ્યો. આવું નિર્દયી કૃત્ય કરવામાં તે નરસિંહસેને કાંઈ વધારે વખત લાગ્યો નહિ.

પછી એક સેવકે હાથમાં છરો લઈ તે પાડાના પેટમાં લગભગ એક વાર ચોરસ ફાંકુ પાડ્યું; ફાંકુ બરાબર પડતાંજ તે નરાધમોએ તે પાડાનાં આંતરડાં બહાર કાઢી તેનું પેટ પોલું કરી નાંખ્યું. તે પોલમાં તરતજ વનવીરસિંહે પ્રવેશ કર્યો અને પોતાનું આખું શરીર તે પાડાના રક્તમાં રંગી નાંખ્યું.

વનવીરસિંહ અને માયાવતી એ બંને કેવા પ્રકારનાં મનુષ્ય પ્રાણીઓ હતાં, એ અમારા ચતુર વાંચકો, જાણી ચૂક્યા હશે. પોતે તૈયાર કરેલા વિષની કૃતિ બરાબર સફળ થઈ છે કે નહિ, વિષનું જોર કે તીવ્રતા કેટલી છે, તે જાણી લેવા માટે તેઓ તે વિષપ્રયોગ પોતાની ઉપર અજમાવવામાં પણ પાછાં હઠતાં નહિ. તે વિષપ્રયોગના ઉતારા તેમની પાસે એટલા બધા તો અકસીર અને અચુક હતા કે જેથી તેમને પોતાના માટે કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા રાખવા જેવું હતુંજ નહિ. પરંતુ તે બંને બહુન લાઈ વિષપ્રયોગના જેટલા ઉતારા જાણતાં હતાં તે સર્વેમાં પાડાના શરીરમાં પસવાનો અને તેના ઉના ઉના રક્તથી શરીરને રંગી લેવાનો ઉતારો શ્રેષ્ઠ અને અકસીર હતો તેથી તેઓ આ વિષના નિવારણનો આ પ્રયોગ ખાસ કરતા હતા.

થોડો વખત તે પાડાના પેટમાં રહ્યા પછી વનવીરસિંહ બહાર નિકળ્યો અને તરતજ તે પક્ષંગ ઉપર જઈ સૂઈ રહ્યો. પછી તેના સેવક સમરસિંહે તેને ખૂબ ગરમ વસ્ત્રો ઓઢાજ્યાં એટલે તેના શરીરમાંથી ખૂબ પરસેવો છુટવા માંડ્યો. તે લુંટી નાંખવા માટે જ્યારે સમરસિંહ તેની પાસે આવ્યો ત્યારે તે તેને કહેવા લાગ્યો કે—

“મારા પિતાજી બચે તેવું મને લાગતું નથી. અત્યારે તેઓની અવસ્થા થઈ ગયેલી હોવાથી વિષની અસર તેમના ઉપર બહુજ

સમ્પત રીતે થશે. તેઓ રક્તસ્નાન કરે તો બચે ખરા પણ તેમની પાસે બહુજ સરદારો એકત્ર થયાથી તે કાર્ય બનવું અશક્ય છે. તેઓ આ બચંકર પ્રસંગમાંથી મુક્ત થાય, તે બનવાબેગ નથી. સમરસિંહ ! ત્યાં સુધી પિતાજી હયાત છે ત્યાં સુધીમાં તારે એક બહુજ મહત્વનું કામ કરવાનું છે. તું અત્યારે ને અત્યારે રાજ્યભુવનમાં જા. તને જો ત્યાં કાંઈ નવા જુની થશે, એમ લાગે તો એક ક્ષણનો પણ વિલંબ ન કરતાં પિતાજીના ખાનગી દિવાનખાનામાં ચાલ્યો જજો. ત્યાં એક મોટું કપાટ છે તેમાં જો કાંઈ કાગળપત્રો તને મળે તે તમામ તારા કમળમાં લઈ લેજો. ત્યાં કોઈ પણ પ્રકારના મૂલ્યવાન પદાર્થો મળે તે પણ લઈ લેજો. પછી તે સર્વ લઈને મારી પાસે ચાલ્યો આવજો. જો, તને સરળ માર્ગે દિવાનખાનાની કુંચી મળી શકે તો તો ફીકંજ છે નહિ તો જો માર્ગે તારો તે દિવાનખાનામાં પ્રવેશ થઈ શકે તેમ હોય, તે માર્ગે દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કરીને મેં કહેલું કામ તારે જરૂર કરવાનું છે. આ કામ કરતાં તને કોઈ હરકત કરે કે અટકાવે તો તેનો સત્વર નાશ કરવા માટે કાળકુટ વિષ પાંચેલું મારું ખંજર સાથે લઈ જજો ! ”

લગભગ અર્ધા રાત્રિને સમયે સમરસિંહ પોતાના ત્રણેક વિશ્વાસુ માણસો સાથે લઈ પોતાના માલેક વનવીરસિંહના હુકમ પ્રમાણે કાર્ય કરવા માટે રાજ્યમહેલમાં જઈ પહોંચ્યો. તે ચારે જણાઓએ પોતાના શરીરોને કાળાં વસ્ત્રોથી ઢાંકી લીધાં હતાં.

રાજા હરનામસિંહ ઉપર વિષપ્રયોગ થયાની વાત વિદ્યુદ્ભેગે આખા શહેરમાં પ્રસરી ગઈ. તે કારણથી આખું ગાંધારનગર ખળ-બળી ઉઠ્યું. શહેરમાંના લોકો આમથી તેમ અને તેમથી આમ ફરવા લાગ્યા. રાજ્યકાન્તિ કરવા માટે ઉત્સુક થએલા લોકોને આ બનાવથી બહુજ આનંદ થયો. તેજ પ્રમાણે હવે તરતમાંજ શહેરમાં ધામધુમ

થવા માંડશે, એ વાત જે બદમાશ લોકોના જાણવામાં આવી મધ તેઓએ હુટકાટ કરવા માટે આ સમયને ઉચિત માનીને ચોરીઓ, હુટકાટ-ધાડ, ખૂન વિગેરે કાળાં કર્મો વડે એકજ રાત્રિમાં આખા ગાંધારનગરને ફેરવી નાંખી, તેને સાક્ષાત્ત્વ યમપુરીજ બનાવી દીધી.

સમરસિંહ પોતાના ત્રણ માણસો સાથે જ્યારે રાજ્યપ્રાસાદમાં જઈ પહોંચ્યા ત્યારે ત્યાં બહુજ ગડગડ થએલી છે, એમ તેના જાણવામાં અને જોવામાં આવ્યું. ત્યાં એક દિવાનખાનામાં પતંગ ઉપર રાજા હરનામસિંહને સુવાડ્યો હતો. પોતાની ઉપરજ વિષપ્રયોગ થવાથી તે બહુજ ગભરાઈ ગયો હતો અને તેની શક્તિ ક્ષીણ થઈ હતી છતાં પણ તે શુદ્ધિમાં હતો. તેને જે સંતાનો હતાં તેમાંથી એક પણ આ સમયે તેની પાસે નહોતું. વનવીરસિંહ વિષપ્રયોગનું નિવારણ કરવાના કામમાં ગુંચવાઈ ગયો હતો અને માયાવતી પહેલાં વર્ણન કરેલા પોતાના અંતઃપુરમાં બેઠી બેઠી પોતાના અધઃપતનની અને નાશ થવાનો પાસે આવેલો સમય કેવી રીતે દૂર થાય, તેને માટે શો ઉપાય કરવો, એવા એવા અનેક વિચારોમાં નિમગ્ન થઈ ગઈ હતી.

મિજમાની ચાખવા માટે એકત્ર થએલા લોકો એક પછી એક પોતપોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા અને રાજા હરનામસિંહના સચીવ મંડળમાંના ત્રણ ચાર પ્રધાનોજ તે દુઃખમાં પડેલા રાજાની પાસે બેસી રહ્યા હતા. જેઓની ઉપર આજે વિષપ્રયોગ કરવાનો હતો તે ત્રણ જણામાંથી ફક્ત બેજ જણા અત્યારે રાજાની પાસે બેસી રહ્યા હતા. આજે તેમના જીવનું જોખમ હતું, એ વાત હજી પણ તેમના જાણવામાં આવી નહોતી.

સમરસિંહે રાજ્યમહેત્રમાં પ્રવેશ કર્યા પછી દેવદત્ત નામના પ્રધાનને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. તેને ધમકીઓ દઈ, ખંજરનો

બચ બતાવી તેની પાસેથી રાજ્યભંડારની કુચીઓ તેણે મેળવી લીધી.

પછી તે તરતજ રાજા હરનામસિંહના ખાનગી દિવાનખાનામાં ગયો. વનવીરસિંહે આપેલી ખાતમી મુજબ તેણે ખાનગી કાગળપત્રો પોતાને હસ્તક લીધા અને પછી તે રાજ્યના દ્રવ્યભંડારમાં ગયો. ત્યાંના પહેરેગીરોને દયાવી તેણે રાજનો ખર્ચનો ઉઘાડ્યો. તેમાં પડેલાં સોનામહોરો અથવા રોકડ તરફ ધ્યાન ન દેતાં જે પેટીઓમાં હીરા, માણેક, પન્ના, મોતી આદિક જવાહીર ભરેલું હતું તે પેટીઓ પોતાની સાથેના માણસોને માથે વનવીરસિંહના મકાને રવાના કરી દીધી. સમરાસિંહ પોતે રાજના અંતરંગનો માણસ હોવાથી તે જે કાંઈ કરે છે, તે રાજસાથીજ કરે છે, એવી ધારણા રાજ્યદરબારમાંના માણસોની હોવાથી તેને તેના માલેકે બતાવેલું કામ કરવામાં કાંઈક કાંઈ પણ હસ્તક કરી નહિ. તે પોતે પણ પુષ્કળ જવાહિર લઈ રાજ્યદરબારમાંથી બહાર નિકળી પોતાના માલેક પાસે આવ્યાં.

બીજે દિવસે વનવીરસિંહ સાંગે તાંબે થઈ ગયો. તેણે પોતાના ખાસ ખાસ માણસો બોલાવી તેની સાથે મસલત કરી. પોતાની તરફેણમાં એક હજાર માણસોનું સૈન્ય ભેગું કરી તેણે રાજ્યભુવનને ઘેરો ઘાલ્યો. ચોકી-પહેરા ઉપરના જુના માણસોને રજા આપી ત્યાં પોતાના નવા માણસો ગોઠવી દીધા.

વિષપ્રયોગ થયા પછી રાજા હરનામસિંહ આઠ દિવસ સુધી જીવતો રહ્યો. તે દરમિયાન તેને તેની પુત્રી કે પુત્ર બેમાંથી કાંઈ પણ મળવા કે તેની તબિયતની ખબર પૂછવા પણ આવ્યું નહિ. તેમજ પોતાના મરણ સમયે પોતાનો પુત્ર કે પુત્રી પોતાની પાસે રહે, એવી તે વૃદ્ધ રાજાએ ઇચ્છા પણ પ્રદર્શિત કરી નહિ. મરવાની વખતે તેના આખા શરીરમાં દાહ થયો અને તેને ઉન્માદવાયુ થયો. તે ઉન્માદમાં ને ઉન્માદમાં તે એક સરખી રીતે પોતે કરેલાં કાળાં

કૃત્યોનું વર્ણન કરતોજ રહ્યો. આવી રીતે અન્તિમ સમયે પણ સારીરિક અને માનસિક વેદનાઓ અનુભવી તે મરણ પામ્યો.

રાજાનો અન્ત થયો, એ વાત સાંભળી કે તરતજ વનવીરસિંહ પોતાના મહાનમાંથી નિકળી એકદમ રાજ્યમહેલમાં આવી દાખલ થઈ ગયો. તેણે પોતાના નામનો ઢંઢેરો આખા ગાંધારનગરમાં ફેરવી દીધો. તે ઢંઢેરો શહેરમાં ફરતો હતો તેજ સમયે તેના વિરુદ્ધ પક્ષના લોકો શહેરમાં ઠેકાણે ઠેકાણે એકત્ર થવા લાગ્યા. તેઓએ સંપ કરી વનવીરસિંહની આજ્ઞા કે ઢંઢેરો માનવાનું સાફ ના કબુલ કર્યું.

મૃત્યુએ રાજા હરનામસિંહના શરીર ઉપર બહુજ ખરાબ અસર કરી હતી. તેનું શય તદ્દન કાળું ઠીકરા જેવું થઈ ગયું હતું, તેની મુખમુદ્રા બહુજ બીજાત્મ દેખાતી હતી, જીભ મોઢાની બહાર લટકતી હતી અને શરીરમાંથી એક પ્રકારની વિચિત્ર દુર્ગંધ નિકળતી હતી. તેના શયનું સ્વરૂપ એટલું બધું તો બદલાઈ ગયું હતું કે જો તે શયને તેના પેટનો છોકરો જુએ તો તે પણ તે પોતાના પિતાનું શય છે, એમ ભાગ્યેજ ઓળખી શકે ! રાજાના શયનું દહન થતાં મુઘી શહેરમાં કોઈ પણ જાતની ગડબડ થઈ નહીં એટલુંજ નહીં પણ રાજાનો સ્મશાનવિધિ શાંતપણે પૂર્ણ થયો.

વનવીરસિંહની ઉપર તરતમાંજ થએલા વિષપ્રયોગથી તેની મુખમુદ્રા પણ કાળી ઠીકરા જેવી થએલી દેખાતી હતી. તેના હોઠ ઉપર આવેલા સોજા ઓછા થયા નહોતા. નેત્ર બહુજ બીજાત્મ અને લાલ-ચોળ થએલાં દેખાતાં હતાં છતાં પણ તેના શરીરમાંની શક્તિ જરાએ ઓછી થઈ નહોતી. તેણે પોતાના ઉપર થએલા વિષપ્રયોગની અસર દૂર કરવા માટે બહુજ માદક પદાર્થોનું સેવન કરેલું હતું તેમજ તેની મહત્વાકાંક્ષાઓ બહુજ તીવ્ર હોવાથી તેના હૃદયમાં અતિશય ઉત્સાહ ઉત્પન્ન થયો હતો તેથી તેના શરીરમાં એક જાતની કૃત્રિન શક્તિ

ઉત્પન્ન થઈ હતી અને તે શક્તિની આ કટોકટીના વખતમાંથી પસાર થવા માટે ખાસ જરૂર પણ હતી.

સ્મશાનભૂમિમાં રાજના દહનનું કાર્ય થઈ ગયા પછી વનવીર-સિંહ પોતાના અનુયાયિઓ સાથે પાછો નગરમાં આવવા નિકળ્યો. તેનો વિશ્વાસુ સેવક સમરસિંહ એક ઉત્તમ ઘોડા ઉપર બેસી રાજને અન્તિમ માન આપવા માટે સ્મશાનભૂમિમાં આવ્યો હતો. વનવીર-સિંહ અને તેનું અનુયાયિ મંડળ જ્યારે નગરના દરવાજે આવ્યું ત્યારે તે મંડળના આગેવાનોના ‘શહેરમાં કાંઈ ગડબડ થઈ છે ખરી’ એ વાત જાણવામાં આવી ગઈ. આ વખતે સૂર્યાસ્ત થઈ ગયો હતો.

પ્રકરણ ૪૬ મું.

રાજ્યકાન્તિ-પદ્મચુત.

રાજકુમાર વનવીરસિંહ અને તેના સર્વે અનુયાયિઓ રાજ હરનામસિંહની દહનક્રિયા કરવા માટે સ્મશાનભૂમિમાં ગયા છે, એ સમય સાધીને તેની વિરૂદ્ધ પક્ષના લોકોએ ખંડ ઉઠાવ્યું. આખા શહેરમાં રાજ્યકાન્તિ થવાના જાણકારા થવા લાગ્યા. ખંડખોર લોકો તરફથી રાજ્યકુટુંબમાંના જયસિંહદેવ નામના એક રાજપુરુષને રાજ્ય-સિંહાસને સ્થાપિત કરવામાં આવ્યો. તે રાજ્યના જે પ્રધાનો પિતા-પુત્ર અને પુત્રીની લયંકર ત્રિપુટી સામે અઝાવ ધરાવતા હતા તેજ પ્રધાનો આ રાજ્યકાન્તિના આગેવાન અને ઉત્પાદક હતા.

વનવીરસિંહના પક્ષના તમામ લોકોને ખોળા ખોળાને શહેરની બહાર કાઢી મુકવામાં આવ્યા. શહેરના દરવાજા કાન્તિકારક પક્ષે ખંધ કરાવી દીધા. વનવીરસિંહને પાછો શહેરમાં ન આવવા દેવાનો તે ખંડખોરોએ નિશ્ચય કર્યો. દક્ષિણ દિશાના દરવાજા તરફના તટ

ઉપર ક્રાન્તિકારક પક્ષના સૈનિકો ગોઠવાઇ ગયા અને તે તમામ સૈનિકો તથા લોકો જયસિંહદેવ રાજાના નામનો જયજયકાર કરવા લાગ્યા. દરવાજાની પાસે આવી પહોંચતાંજ પોતાના પિત્રાઈ જયસિંહદેવના નામનો થતો જયજયકાર વનવીરસિંહ અને તેના અનુયાયિઓના સાંભળવામાં આવ્યો. તે બનાવ ઉપરથી ખરી હકીકત વનવીરસિંહના ધ્યાનમાં આવી ગઈ.

તરતજ વનવીરસિંહે સમરસિંહને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. તેણે તેને દરવાજાની પાસે જઈ અંદરના માણસોને તે ખોટી નાંખવાનો હુકમ કરવા કહ્યું. તે હુકમ પ્રમાણે દરવાજાની પાસે જઈ ગર્જના કરી સમરસિંહ અંદરના માણસોને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો—“ રાજા વનવીરસિંહનો એવો હુકમ છે કે એકદમ દરવાજા ઉઘાડી નાંખો !”

દરવાજાની પાસેનાજ તટ ઉપર ઉભા રહેતા એક શસ્ત્રધારી શૂરવીર પુરૂષે સમરસિંહ કરતાં વધારે ગર્જના કરી કહ્યું—“ આ સમયે આ ગાંધારનગરમાં રાજા જયસિંહ દેવનું રાજ્ય છે. તેમના સિવાય અમે ખીજા કોઇને પણ ઓળખતા નથી અને કોઇનો હુકમ પણ માનતા નથી”

“ અરે સમરસિંહ ! તારા તે નીચ ધણીને જઇને કહે કે ચુપચાપ શસ્ત્ર નીચે મૂકી જયસિંહદેવની તાબેદારી કબુલ કરીશ તોજ શહેરમાં પગ મૂકી શકીશ. જો તેમનું સ્વામિત્વ ન કબુલ કરવું હોય તો તારાથી થાય તે કરી લેજે, ઓછો ઉતરીશ નહીં ! કેમ સમરસિંહજી, સમજ્યો કે ?” ખીજા એક સરદારે કહ્યું.

“ તમારાં કાવતરાં હવે ચાલશે નહિ, વિષપ્રયોગ કરીને લોકોના પ્રાણ હરણ કરવાના દિવસો ચાલ્યા ગયા. હિંમત હોય તો આવી જાઓ !” એક ત્રીજાજ શસ્ત્રધારી વીરનરે કહ્યું અને પોતાના હાથમાંની બંદુકમાંથી એક ખોટાજ બાર ક્યો.

યુદ્ધ કરીને પોતાનો રસ્તો ખુલ્લો કરી લેવા વિના વનવીરસિંહને માટે બીજો માર્ગજ નહોતો. તેણે પોતાના માથુસોને વ્યવસ્થિતપણે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થઈ જવાનો હુકમ કર્યો. તેની સાથે આ સમયે હજાર સૈનિકો હતા, એ વાત ખરી પણ યુદ્ધ કરવાને માટે જોટલો દારૂગોળો જોઈએ તેટલો તેમની પાસે નહોતો. તેમને ફક્ત પોતાની હિંમત ઉપર અને સમશેરના બળ ઉપર અવલંબીને રહેવું પડે તેમ હતું. એવી સ્થિતિમાં વનવીરસિંહના સૈનિકો હતા છતાં પણ તે જરાએ ડગ્યો નહીં કે તેણે હિંમત છોડી નહીં. તેણે પોતાના સૈનિકોની એ ટુકડીઓ કરી. તેમાંથી એક ટોળાને પાછળ રાખી અને બીજી ટોળાને દરવાજા ઉપર હથોડી કરવાનો હુકમ કર્યો. વનવીરસિંહની એક ટુકડી દરવાજા ઉપર હથોડી કરવા આવે છે, એ નજરે પડતાંજ તટ ઉપરના લોકોએ ગોળીઆર કરવાની શરૂઆત કરી. તટ ઉપરના લોકો અને વનવીરના લોભ વચ્ચે યુદ્ધ આરંભાયું.

દરવાજા ઉપર યુદ્ધ થાય છે, તેટલામાં આપણે શહેરની અંદરના ભાગની કાંઈક ખબર લઈએ.

જે વખતે જયસિંહદેવની આજુ શહેરમાં ફેરવાતી હતી તેજ વખતે વનવીરસિંહના પક્ષના જે લોકો સ્મશાને ન જતાં શહેરમાંજ રહ્યા હતા તેઓ એકત્ર થઈ એકદમ માયાવતીના મકાને ગયા અને માયાવતીને તેઓએ શહેરમાં ખનતા ખનાવોથી વાકેફ કરી.

પોતાની ઉપર એવીજ કાંઈક આકૃત તરતમાંજ આવશે એવી માયાવતીની ધારણા હતી. પરંતુ તે આકૃત આજેજ આવશે એવી તેને કલ્પના પણ નહોતી. તેણે તત્કાળ ચૈતન્યદેવને ખોજાવી મંગાવ્યો. ચૈતન્ય તેની પાસે આવ્યો. તે બન્નેની વચ્ચે કટલીક વાતચીત થઈ. આખરે ચૈતન્યે વનવીરસિંહને શહેરમાં લઈ આવવાનું માયાવતીને વચન આપ્યું, તેમજ તેના એટલે વનવીરસિંહના પક્ષના લોકો કે

જે માયાવતીના મકાનમાં આવ્યા તેમને ચૈતન્યે ફેટલીક પૂછપરછ કરી. તે ઉપરથી તેને જણાઈ આવ્યું કે મહામુશીબતે બહુ બહુ તો બસેક માણસો વનવીરસિંહના પક્ષનાં ભેગાં કરી શકાય તેમ છે, તેથી જેટલાં મળે તેટલાં માણસો સાથે લઇને ચૈતન્યે વનવીરસિંહની મદદે જવાનો ઠરાવ નક્કી કર્યો.

ક્રાન્તિકારક પક્ષના આગેવાનો પણ કાંઈ બેસાવધ નહોતા. માયાવતી પોતાના ભાઇને મદદ કરવા માટે કાંઈ પણ ખટપટ કર્યા વિના રહેશે નહિ, એ વાત તેઓ જાણતા હતા. તેના પક્ષના લોકો તેના મકાનની આસપાસ એકઠા થાય છે, એ ખબર સાંભળનાંજ ક્રાન્તિકારક પક્ષના સેનાધિપતિ શાર્દૂલસિંહે શહેરમાંના કેટલાક સૈનિકોને તેઓને ચુપ કરવા માટે મોકલી આપ્યા. આ પ્રમાણે શહેરમાં અને શહેરની બહાર એમ બે ઠેકાણે લડાઈની શરૂઆત થઈ ચૂકી. એક પ્રહર લડાઈને વ્યતીત થયો ન થયો ત્યાં તો આખા શહેરમાં હાહા-કાર થઈ ગયો. બન્ને પક્ષના માણસો એક બીજાને કાપી નાંખવા લાગ્યા. શહેરમાં ને રસ્તાઓમાં રક્તની નીકા વહેવા લાગી અને મડદાના ઢગલે ઢગલા થવા લાગ્યા.

આ સમયે ચૈતન્ય એક કાળા ઘોડા ઉપર બેઠો હતો. તેના બન્ને હાથમાં ચમરાજની જીભા જેવી બે સમશેરો ચમકતી હતી. તે અસંખ્ય મનુષ્યોનો નાશ કરતો કરતો દક્ષિણ દિશાના દરવાજા તરફ વધવા લાગ્યો. ચૈતન્યનું સમશેર વાપરવાનું હસ્તકૌશલ્ય જોઈ તેના પક્ષના માણસોને બહુજ શર ચઢ્યું અને ચૈતન્યે દુશ્મનોની વચમાંથી પાડેલા રસ્તે થઈને તેની પાછળ પાછળ તેઓ જવા લાગ્યા. ક્રાન્તિકારક પક્ષના સૈનિકોએ પોતાથી અનતા દરેક પ્રયત્નો કર્યા પણ ચૈતન્યના હુલાની સામે તેઓ ટકી શક્યા નહિ. તેઓએ સમરાંગણનો ત્યાગ કરી પોતાને ફાવે તે દિશાએ ચાલવા માંડ્યું. તેમની પાછળ

ન પડતાં ચૈતન્ય પોતાના ધારેલા માર્ગ તરફ વધારે મેં વધારે આગળ વધવા લાગ્યો.

ચૈતન્યનું સૈન્ય ધારેલા સ્થાને જઈ પહોંચે તે પહેલાંજ તે પુષ્કળ સૈનિકો સાથે દરવાજા ઉપર હથો કરવા ચાલ્યો આવે છે, એવી આતમી દરવાજા ઉપર લડતા ક્રાન્તિકારક પક્ષના સૈનિકાના આગેવાનોને મળી ગઈ હતી. તેથી તેઓએ પોતાના સૈનિકાના બે ભાગ કરી એક ભાગને દરવાજા ઉપરથી વનવીરસિંહ સામે યુદ્ધ કરવાનો હુકમ કર્યો અને બીજા ટુકડીને ચૈતન્યની સામે મોકલી દીધી.

કિલ્લામાંના સૈનિકો તરફથી જે મારો આપણા ઉપર થાય છે, તે ઓછો થઈ ગયો છે, એ વાત સમજવામાં આવતાંજ વનવીરને જરા હિંમત આવી. પછી તેણે અહારથી હથો કરવાનું કામ ખૂબ જોરથી કરવા હુકમ આપ્યો. કિલ્લા ઉપરથી છુટતા ગોળાઓથી તેના સૈનિકો ટપોટપ રણભૂમિમાં શયન કરી જતા હતા છતાં પણ દરવાજાની લગોલગ તેઓ પહોંચી ગયા. તે દરવાજાને તોડવાનો બીજો કાર્ષ ઉપાય ન હોવાથી વનવીરસિંહે તે દરવાજાને આગ લગાડવાનો હુકમ કર્યો. તે પ્રમાણે અસંખ્ય મશાલોનો સમરસિંહે ત્યાં ઢગલો કરાવી દીધો.

ચૈતન્ય એકાદ મહારાક્ષસ પ્રમાણે બન્ને હાથમાંની તરવારો વડે અસંખ્ય મનુષ્યોનો સંહાર કરતો કરતો દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યો અને તેની પાછળ પાછળ આપેલા વનવીરસિંહના સૈનિકાએ દરવાજા ઉઘાડી નાંખ્યો. દરવાજા ઉઘાડતાંજ અગ્નિવાજાઓ તેઓના ઉપર આવી. અંદરથી આવનારા મનુષ્યો દુશ્મનોના પક્ષના હશે, એમ ધારી વનવીરસિંહે તેમના ઉપર તુટી પડવાનો પોતાના સૈનિકાને હુકમ આપ્યો. વનવીરસિંહે કરેલો હુકમ સાંભળતાંજ એકદમ ચૈતન્યે બુમ પાડી કે, “વનવીરસિંહ ! સજુર કરો ! દરવાજા ઉઘાડનારા તમારો દુશ્મન નહિ પણ દોસ્ત છે.”

પોતાને આવી રીતે અચાનક મદદ આવી મળેલી જોઇ વન-વીરસિંહને બહુજ આનંદ થયો. તેણે તરતજ ઘોડાને એડી મારી દરવાજામાં પ્રવેશ કર્યો. ચૈતન્ય પાસે આવીને તે બોલ્યો કે—“ મહારાજ, આજે આપે મને જે અપૂર્વ મદદ આપી છે, તે અવર્ણનીય છે. આપનો મારા ઉપર બહુજ ઉપકાર થયો છે. તેને બદલો હું કોઈ કાળે વાળી શકું તેમ નથી. ”

“ વનવીરસિંહ તમારી બહેન તમારે માટે બહુજ ચિંતાતુર થઈ બેઠી છે માટે પ્રથમ તેને જાણને મળો. અત્યારે રાજ્યમહેલમાં પ્રવેશ કરવાના પ્રયત્નો કરવા, એ મૂર્ખતા છે. તમારી બહેનની પ્રેરણાથીજ હું તમને મદદ કરવા માટે આવ્યો છું. ”

“ તો તો મારે કહેવું જોઈએ કે, ‘ મારી બહેને જે સ્નેહ કર્યો તે એક સત્પાત્રની સાથે કર્યો. ’ અત્યારે વધારે વાતચીત કરવાનો વખત નથી. આપણે આપણો માર્ગ શસ્ત્રોથીજ ખુલ્લો કરી લેવો જોઈએ છે. સમર ! ચાલ, તું તૈયાર છે ને ? ”

“ હાજી સરકાર ! ” સમરસિંહે કહ્યું.

ત્યાર પછી વનવીરસિંહે પોતાની દુકડીમાંના કેટલા માણસો બચ્યા હશે, તેનું હુંકમાંજ અનુમાન કરી લીધું. ચૈતન્ય, વનવીરસિંહ અને સમરસિંહ ત્રણે જણા મહા મુશીબતે માયાવતીના મકાને પહોંચી ગયા.

આ યુદ્ધમાં બન્ને પક્ષનાં મળીને બે હજાર મનુષ્યોનો નાશ થયો હતો. વનવીરના પક્ષ કરતાં ક્રાન્તિકારક પક્ષના ધણાજ મનુષ્યોનો નાશ થઈ ગયો હતો.

વનવીરસિંહે પોતાના સહાયક સાથે પોતાની બહેનના મકાનમાં પ્રવેશ કર્યો પણ તે ત્યાં નિર્વિઘ્ને કે સુઅપૂર્વક રહી શકશે ખરો કે ? માયાવતીનું મકાન ક્રાન્તિકારક પક્ષના સૈનિકાએ ઘેરી લીધું હતું. લોકો

એટલા બધા તો ખજાણા ઉઠ્યા હતા કે તેઓની ગર્જનાઓથી આખું નગર ગર્જવા લાગ્યું.

હવે આ નગરમાં પોતાનો પત્તો લાગી શકશે નહિ, આ વાત સાક્ષાત્ તે બહેન બાઈની સમક્ષ આવી ઉભી રહી. વળી અહીંથી શી રીતે ન્હાસી જવું અને પોતાની પાસે જે ખજાનો છે, તેનું શી રીતે સંરક્ષણ કરવું, આ ચિંતાનો તેઓના અંતઃકરણમાં આવિર્ભાવ થયો. પલાયન સિવાય પોતાના સંરક્ષણનો બીજો રસ્તોજ નથી, એ સ્પષ્ટ હતું તેમજ તે કાર્ય જેમ અને તેમ તરતમાંજ સિદ્ધ કરી લેવાનું તેઓને માટે ઇષ્ટ હતું. તે દુષ્ટતાથી ભરેલી બહેન બાઈની નંડી બીજાના પ્રાણ હરણ કરવામાં બહુજ તત્પર પ્રવીણ અને કુશળ હતી, પણ જ્યારે તેઓની પોતાની ઉપર પ્રાણ જવા જેવું સંકટ ઉપસ્થિત થયું ત્યારે તેઓને પોતાના બચાવનો એક પણ માર્ગ સૂઝ્યો નહિ.

તેઓએ લુચ્ચાઇ, કપટ, વિષપ્રયોગ અને એવાં એવાં અનેક પ્રકારનાં બીજાં દુષ્ટ કાર્યો કરી ચારે તરફ પોતાને માટે દુશ્મનો નિર્માણ કરી રાખ્યા હતા. આ વાત તેમની સમક્ષજ હોવાથી તેમને માટે સમાધાન કે સંતોષ પ્રાપ્ત કરવાનું એક પણ સ્થાન નહોતું. આવેલી આફતથી તેઓ દિગ્મૂઢ જેવાં થઇ ગયાં અને પરસ્પરના મુખ તરફ જોવા લાગ્યાં. તેમની આવી સ્થિતિ જોઈ ચૈતન્યને તેમની બહુજ દયા આવી અને તેણે તેઓને ધૈર્ય અને આશ્વાસન આપવાનો આરંભ કર્યો. તે બોલ્યો—

“વનવીરસિંહ અને માયાવતી ! તમે ડરશો નહિ. હજી પણ તમારું આત્મસંરક્ષણ થઇ શકે તેમ છે. અત્યારે જો તમે મારા ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલશો તો તમારું કલ્યાણ થશે.”

“મહારાજ, અત્યારે અમારો તમામ આધાર ફક્ત આપના ઉપરજ છે. અમારા જીવન-મરણ તમારા આધાર ઉપરજ અવલંબન

કરી રહેલાં છે. જો અમેને આપની સહાયતા ન હોત તો અમે ક્યારનાંએ આ સંસારનો ત્યાગ કરી ગયાં હોત. કૃપા કરીને ફરમાવો કે હવે અમારે શું કરવું ? ” માયાવતીએ આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ બન્નેએ વેશાંતર કરી અહીંથી નાસી જવા શિવાય તમારા સંરક્ષણનો બીજો કોઈ પણ માર્ગ અવશેષ રહ્યો નથી. ”

“ આ વાત બનવી અમને બિચકુત્ત અશક્ય લાગે છે, કારણ કે અમે બન્નેને અહીંના ઘણા ખરા લોકો ઓળખે છે; એટલા માટે અમારાથી તે કાર્ય બનવું મહામુશ્કેલ છે. ”

“ અમે જો અહીંથી સુરક્ષિતપણે બહાર નિકળી જઈએ તો અમારો નિભાવ થઈ શકે તેમ છે. ” વનવીરે કહ્યું.

“ તે શી રીતે ? ” ચૈતન્યે પૂછ્યું.

“ અહીંથી લગભગ બાર ગાઉ ઉપર એક ગામ છે, ત્યાંનો અધિકારી મારો સ્નેહી છે, તેની પાસે હજાર પાંચસો સૈનિકો પણ છે, ગામ કિલ્લેબંધ છે, ત્યાં અન્નસામગ્રી અને દારૂગોળો પણ પુષ્કળ છે, પણ ત્યાં સુધી અમે સુરક્ષિતપણે શી રીતે પહોંચી જઈએ તેજ મહા મુશીબત ભરેલું છે. ” વનવીરે કહ્યું.

“ ત્યાં જો અમે સહીસત્તામત જઈ પહોંચીએ તો અમે આ દુનિયા ઉંઘી ચતી કરી નાંખવા સમર્થ છીએ. ઉપરાંત આપની સહાયતાથી અમે અમારું રાજ્ય પુનઃ સંપાદન કરી શકીએ તેમ છીએ. ” માયાવતીએ ઉદ્ઘાસ લાંકી.

“ વનવીરસિંહ અને માયાવતી ! સાંભળો—બ્યાન દહને મારી વાત સાંભળો ! મને પોતાને જોટલા પ્રમાણમાં વિજ્ઞાસપૈલવ અને મોજ શોખ—એશઆરામ પસંદ છે, તેટલા પ્રમાણમાં મને બીજું કંઈ પણ પસંદ નથી. યુદ્ધ, ઘેરા, હથ્થા અને સુલેહ એવાં એવાં રાજ્યકારસ્થાનો મને જરાએ પસંદ નથી. ભવિષ્યમાં રાજ્યખટ-

પટમાં પડવાની મને બિલકુલ ઇચ્છા પણ નથી. માયાવતી ! ફક્ત તારી મરજી સાચવવા માટેજ મેં આજે સમશેર ગ્રહણ કરી હતી. તારા પ્રેમના બદલા તરીકે જો તમારી બન્નેની ઇચ્છા હશે તો હું તમને તમારા સ્નેહી પાસે પહોંચાડી દઈશ. ”

“ તો તો અમે આપના અંતઃકરણથી આભાર માનીશું. ”

“ પણ તમે તમારા જે સ્નેહી પાસે જવા માગો છો તેનું નામ ઠામ તો કહો. ”

“ અહીંથી બાર ગાઉ છેટે ભદ્રપુર નામનું એક નાનકડું ગામ છે, ત્યાં અમારો મામો રહે છે, તેની પાસે અમે પહોંચી જઈશું તો અમારા હાથ સમજા થશે એવી અમને પાડી ખાત્રી છે. ”

“ હવે તમે તમારો પોશાક બદલી નાંખવાની તૈયારી કરો. આ સમરસિંહ પણ તમારી સાથે જોઈશેજ. અત્યારના વિકટ પ્રસંગે તમે તમારો ખજાનો સાથે લઈ જઈ શકશો નહિ. ”

ચૈતન્ય જાણતો હતો કે તેઓનું દ્રવ્ય જો તેમની પાસે હશે તો તો તેઓ પુનઃ રાજ્યપ્રાપ્તિ કરવા માટે અનેક પ્રકારનાં કાળાં ધોળાં કૃત્યો કર્યા વિના કદાપિ રહી શકશે નહીં અને જો તેઓ તેને માટે પ્રયત્ન કરશે તો મારે પણ તેમને મદદ આપવી પડશે. એવા વિચારથી વનવાર અને માયાવતીને તેણે કહ્યું કે ‘ તમે તમારો ખજાનો સાથે લઈ નહીં શકો ! ’ જો તે ધારત તો બન્નેને ખજાના સાથે ધારેલા સ્થાને લઈ જઈ શકત.

“ હું ખજાનાની બહુ દરકાર કરતો નથી. અત્યારે તો અમારા બન્ને ભાઈ બહેનના પ્રાણ બચે એટલે બસ ! ” વનવારસિંહે કહ્યું.

“ તો પણ ત્રણ ઘોડાઓ ઉપર તમે જેટલું દ્રવ્ય લઈ જઈ શકો તેટલું લઈ લેવામાં કાંઈ હરકત નથી. સમરસિંહ તબેલામાં આ સમયે કેટલા ઘોડા તૈયાર છે ? ”

“ સાહેબ ! હમેશાં પાંચ છ ઘોડા તૈયારજ હોય છે ! ” સમર-
સિંહે જવાબ આપ્યો.

“ ત્યારે તમે ચાર ઘોડા તૈયાર કરી લાવો. ”

ચૈતન્યનો હુકમ સાંભળી સમરસિંહ ઘોડાઓ લેવા ચાલ્યો ગયો.
પછી ચૈતન્યે માયાવતીને કહ્યું—“ માયાવતી ! તું આ તારો સ્ત્રીનો વેશ
કાઢી નાંખ અને પુરુષનો વેશ ધારણ કરી લે ! ”

“ મારી પાસે ધણા પોશાકો છે, તેમાંથી તમે કહો તેવો પોશાક
હું પહેરી લઉં. ” માયાવતીએ ચૈતન્યને કહ્યું.

“ માયાવતી ! તું સરદાર જેવો પોશાક પહેર અને વનવીર-
સિંહજી તમે એકાદ રાજાના હજુરીઆ જેવો પોશાક પહેરી લ્યો.
હું તમો બન્નેને દરવાજાથી બે ગાઉ સુધી મુકવા આવીશ, પછી
તમે તમારું સંભાળી લેજો ! ”

ચૈતન્યની મદદથી તે ત્રણે જણાં કોઈ પણ પ્રકારના સંકટમાં
સપડાયા વિના નિર્વિઘ્ને ગાંધારનગરથી લગભગ બે અઢી ગાઉ સુધી
જઈ પહોંચ્યાં. ઠરાવ પ્રમાણે ચૈતન્ય તેઓની રજા લઈ પાછો ફર્યો.

પ્રકરણ ૪૭ મું.

પુણ્ય પાપ અને સુખ દુઃખ.

બરાબર રાત્રિના બાર વાગે—અડધી રાત્રે—ચૈતન્ય પાછો ગાંધાર
નગરીના રમશાનમાં જઈ પહોંચ્યો. રમશાનમાં સર્વત્ર નિસ્તબ્ધતા
છવાયેલી હતી. રાત્રિના શાન્ત સમયે ચૈતન્ય શહેર તરફ એકલો
ચાલ્યો આવતો હતો તે વખતે તેના મનમાં કાંઈક વિશેષ વિચારો
ઘોળાતા હતા. રાજા હરનામસિંહની ચિતા હજી બળતીજ હતી. તે
તરફ નજર જતાંજ તે પોતાના મન સાથે બોલવા લાગ્યો કે,

“જેનું નામ સાંભળતાંજ આસપાસના રાજાઓ થરથર ધ્રુજતા હતા તેનું મરણ થતાંજ, તેનું શરીર બળી-જળી રાખ-ખાખ થઈ ભસ્મીભૂત થઈ જાય તે પહેલાંજ, તેનાં પુત્ર-પુત્રી ઉપર એક ચોરની જેમ ન્હાસી જવાનો દુર્ધર પ્રસંગ આવે એ એક વિધિની વક્રગતિની વિચિત્ર લીલા નહિ તો બીજું શું ?”

એટલામાં ગર્જના કરતા અવાજે-“આ રાજા અને તેનાં પુત્ર પુત્રીને માટે તારે કેવો અભિપ્રાય છે ?” એમ માયાવીએ તેને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“માયાવી ! અત્યારે તું અહીં ક્યાંથી ?”

“ચૈતન્ય ! મારે રહેવાને માટે બીજું કયું ક્ષિતિય સ્થળ છે ? વૈભવ-વિલાસમાં અને મોજશોખમાં રચીપચી રહેલો કાર્ષ્ણ પશુ મનુષ્ય પોતાના પ્રેમપાત્રથી આઘો રહી શકશે ખરો કે ? કાગડાઓ, ગીવો અને સમળીઓ વિગેરે ગલીય પદાર્થોથી આઘાં રહી શકશે ખરાં કે ? બગલાઓ સરીતા, તલાવ કે સરોવરથી દૂર રહી શકશે ખરાં કે ?”

જે પ્રમાણે તમે મનુષ્યો અથવા બીજાં પ્રાણીઓ પોતાના ભોગ્ય પદાર્થોથી દૂર નથી રહી શકતાં, તેજ પ્રમાણે ખૂન, રક્તપાત, આત્મહત્યા અને બાલહત્યાઓ વિગેરે દૂર કર્મો ન્યાં થાય છે ત્યાંથી હું બહુ દૂર નથી રહી શકતો. સ્મશાનભૂમિ એ અમારું સુખકર નિવાસસ્થાન છે. અત્યારે તું મારા સંબંધના વિચારોને બાળુએ રહેવા દે; આપણે રાજા હરનામસિંહની બાબતમાંજ વિચાર કરીએ.

આજ સુધી રાજા હરનામસિંહ એક બલાઘ્ય રાજ્યનો સ્વામી હતો. તેનામાં લોકોને સુખી કરવાનું સામર્થ્ય હતું. લોકકલ્યાણને માટે જો તેણે સુખમાંથી એકજ શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો હોત તો હજાર સંજ્જન મનુષ્યોને તે પોતાની આસપાસ એકત્ર કરી શકત

અને તેમની સહાયતાથી પોતાના રાજ્યને બળવાન બનાવી શકત.

તે એક સરોવરને કિનારે ઉભો હતો. તે સરોવરમાંના પાણીમાં ઝેર નાંખી તે પાણીને પ્રાણધાતક કરવા અથવા તો તે સરોવરના પાણીમાંથી નહેરો બનાવી આસપાસના પ્રદેશને રસાળ બનાવી શકવાનું તે પરિપૂર્ણપણે સામર્થ્ય ધરાવતો હતો. આ બન્ને કાર્યોમાંથી જો તેણે બીજું કાર્ય કરી બતાવ્યું હોત તો તેની સર્વે રૈયત તેને પોતાના પૂજ્ય પિતા પ્રમાણે માનત અને તેના એક વાળને માટે પોતાના પ્રાણ ખુશીથી આપવા તૈયાર થઈ જત પણ આ હરનામસિંહે તે સરોવરનું પાણી વિષમય કરી નાંખ્યું. જે કોઈ તૃપિત પ્રાણીઓ મોટી અ.શાથી તે સરોવરનું પાણી પીવા માટે આવ્યા હતા, તેમના પ્રાણ હરણ કર્યા ! આવા કાર્યનું પરિણામ શું આવ્યું ? તેણે પ્રજાની અપ્રીતિ અને દ્વેષની કમાણી કરી અને આખરે બીજાઓને માટે ખોદી રાખેલા ખાડામાં તેને પોતાનેજ પડવું પડ્યું ! !

“ માયાવી ! તારૂં આ ભાષણ મને બહુજ ચમત્કારિક લાગે છે ? ”

ચૈતન્યે કરેલા ઉક્ત પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં માયાવી ખડખડ હસીને કહેવા લાગ્યો:—

“ શા માટે ? મારૂં ભાષણ તને કેમ ચમત્કારિક લાગે છે ? શું મારા ભાષણમાંનો એક પણ શબ્દ ખોટો છે ? તમે તુચ્છ બુદ્ધિના મનુષ્યો બહુજ ટુંકી નજરવાળા છો. તમને સ્વર્ગના માર્ગ કરતાં નર્કનો માર્ગ બહુજ પસંદ પડે છે. ધર્મ માર્ગ કરતાં તમને પાપ માર્ગ બહુજ ગમે છે. તમે લોકોએ સ્વર્ગ કરતાં નર્કની જગ્યાઓ બહુજ રોટી રાખી છે હું પુનઃ પુનઃ કહું છું કે તમે માતવી પ્રાણીઓ બહુજ અદ્વરદર્શી અને અવિચારી છો. એ વાતની સત્યતા માટે તારે સાક્ષાત્ દ્રષ્ટાંત જોવાની આવશ્યકતા હોય તો આ બળી-જળીને આખ-રાખ થઈ ગએલા રાજા હરનામસિંહનો દાખલોજ લે. ”

“ ચૈતન્ય ! તે પૂર્વ કર્મના કાર્ધ પુણ્યનાં સંયોગથી રાજ્ય થવાં પામ્યો હતો. જે સમયે તે રાજ્યસિંહાસન પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્નો કરવા લાગ્યો ત્યારે તેની સામે તેને આગળ વધવા માટે બે માર્ગ હતા. તે બન્ને રસ્તાઓ એકજ ઢેકાણેથી નિકળતા હતા. તે બે કે પ્રથમ તો પરસ્પરની વિરૂદ્ધ દિશાએ જતા હતા છતાં આગળ જઈને પુનઃ એક થઈ જતા હતા. તેમાંનો એક માર્ગ પાપમય હતો અને બીજો પુણ્યમય હતો. આ બન્ને માર્ગમાંથી તેણે ગમે તે માર્ગ પકડ્યો હોત તો પણ વૈભવ, કીર્તિ, સામર્થ્ય અને ઐશ્વર્ય તથા સુખ પ્રાપ્ત કરત. પણ આ હરનામસિંહ રાજ્ય પુણ્યમય માર્ગ ત્રાસદાયક અને દુઃખદ છે, એમ માની લઈ પાપમય માર્ગે પરવર્યો. તે માર્ગે તે આગળ વધ્યો. પોતે જે માર્ગ લીધો તે સારો નથી, એ તેની બુદ્ધિને સ્પષ્ટપણે સમજાતું હતું તો પણ તેણે પાપમય માર્ગનો ત્યાગ કર્યો નહિ.

ચૈતન્ય ! તું માન કે ન માન પણ હું તો ખરેખરેજ કહું છું કે, જે તેણે બીજો માર્ગ અંગીકાર કર્યો હોત તો તેના મનોરથો બહુજ ઝડપથી પૂર્ણ થાત. મારે આ કથન કદાચિત્ તને ખોટું લાગતું હશે, પણ આમાં લગારે અસત્યતા છેજ નહિ.

રાજ્ય હોય કે રંક હોય, ધનવાન હોય કે દરિદ્રો હોય, ગરીબ હોય કે અમીર હોય, સંસારી હોય કે સન્યાસી હોય, ગમે તે હોય, દરેકને પાપમય માર્ગજ પસંદ પડે છે, તેમાંનો ગુપ્ત ભેદ મારા સમજવામાં આવતો નથી. તમો મનુષ્યોને એમ લાગે છે કે, સંપત્તિ, વૈભવ-વિલાસ, મોટાઈ અને માનમરતમો વિગેરે પાપમય માર્ગે પ્રવર્તવાથી સત્વરજ પ્રાપ્ત થાય છે અને પુણ્યમય માર્ગે સંચરવાથી તે પ્રિલકુલ મળશેજ નહિ, પણ તમારી આ કલ્પના તદ્દન બૂલ ભરેલી છે. પાપમય માર્ગ જે કે પાસેનો છે, ટુંકો છે, સહેલો છે, સીધો છે, તે વિપત્તિ વિહીન છે-સંકટ રહિત છે, એમ તમારી

ધારણા છે, પણ હું કહું છું કે, તે તમારી ધારણા તદ્દન ખોટી છે—સર્વથા અસત્ય છે. તેમાં સત્યનો જરાએ અંશ નથી. ચૈતન્ય ! આ સર્વે વાતો તને કહી સંભળાવવાનું કારણ એ છે કે હવે તું સર્વ રીતે પૂરેપૂરો મારા કમળમાં સપડાએલો છે. હવે તું ગમે તે કરીશ તો પણ નરકાવાસ ભોગવ્યા વિના તારો છુટકો નથી, એવો મને પાકો વિશ્વાસ હોવાથી, ખાસ તને જળવા આ સર્વે વાતો તને કહી સંભળાવું છું. કેમ, સમજણ તો પડે છે ને ? ! ”

“ માયાવી, તું મને ગમે તેટલો હેરાન કરીશ, ગમે તેટલો રીખાવીશ, ગમે તેટલું દુઃખ આપીશ તે સર્વે મારે સહન કરવુંજ પડશે. હું જો તે વખતે મૂર્ખપણું ન કરત તો આજે મારે તારા આ હૃદયભેદક અને કર્ણકટોર શબ્દોના પ્રહાર સહન કરવા પડત નહિ. મને રીખાવવામાંજ તને આનંદ મળતો હોય તો તારી મરજી મુજબ મને ગમે તેટલો સતાવ ! પણ હું તને પૂછું છું કે, મરી ગએલા માણસની ઉપર પ્રહાર કરવામાં કાંઈ પુરુષાર્થ છે ખરો કે ? ”

માયાવી બહુજ ઉદ્ધાસ અને ઉત્સાહપૂર્વક હાસ્ય કરી કહેવા લાગ્યો કે—“ એક ઉંદરના પ્રાણ હરણ કરવા પહેલાં મિલાડી તે (ઉંદર) ની સાથે રમે છે, તે દેખાવ તેં કાંઈ દિવસ જોયો છે ખરો. કે ? અરે ! મૂર્ખ, અમે દાનવ—દૈત્ય લોકો અમારી આસુરી માયાના પ્રભાવે અનેક પ્રકારની મોહ ઉત્પન્ન કરનારી વાતો તમો મનુષ્યોના માર્ગમાં લાખી મૂકીએ છીએ. એ વાતોથી માણસ એક વખત હેત-રાયો એટલે સહેજે તેની નરકાગાર પ્રત્યે પ્રવૃત્તિ થાય છે. તે પોતે પોતાની મેળેજ નરકાગાર તરફ દોડ્યા કરે છે. એટલુંજ નહિ પણ તેઓ પોતાની સાથે બીજાઓને પણ નરકમાં ખેંચી જાય છે. ચૈતન્ય, અત્યારે હું તને જે વાતો કહું છું તે વાતો ગુપ્ત નથી.

ચૈતન્ય ! મનુષ્યજાતિ ઉપર-ઉપકાર કરવા માટે જોઓએ જન્મ

ધારણ કર્યા હતા, એવા સત્પુરુષો આવી આવી અનેક વાતો બુમો પાડી પાડીને મનુષ્યોને કહી ગયા છે. પણ તે તરફ તમારા મનુષ્યોનું લક્ષ જાય ત્યારે ને ? અને જો કદાચિત્ તે તરફ જાય તો પણ તમે બુદ્ધિપૂર્વક તે વાતોને તુચ્છ માનો છો અને અંગે રસ્તે ચાલો છો.

અરે ચૈતન્ય ! પાપમય માર્ગદ્વારાએ ઇષ્ટ ઉદ્દેશો સફળ કરી લેવા માટે જેટલો વખત લાગશે તેના એક શતાંશ જેટલા પણ વખત પુણ્યમાર્ગે ઇષ્ટ ઉદ્દેશો સફળ કરવામાં લાગશે નહિ. પુણ્યમય માર્ગ બહુજ સુંદર અને અત્યંત રમણીય છે. તેની બન્ને બાજુએ સુવાસિક સુમનોનાં મનમોહક ઉદ્યાનો આવી રહેલાં છે. કારણ કે, તે માર્ગ સદા સર્વદા સુખકરજ હોવા ઉપરાંત સરળ અને બચરહિત છે.

તે માર્ગે જતાં અંતઃકરણને સદૈવ આનંદ અને ઉત્સાહજ જણાય છે. અદ્વૈતદર્શી તુચ્છ બુદ્ધિવાળા અને ક્ષુદ્ર મનોવૃત્તિવાળા મનુષ્યોને જો પાપમય માર્ગ સરળ લાગે તો તે માર્ગમાં તીક્ષ્ણ કાંટા અને કાંકરા, કઠિન પથરો અને મોટા મોટા ખાડાઓ ડગલે ડગલે લાગતા હોવાથી દરેક ડગલું બહુજ સાવધાનતાથી ભરવું પડે છે. તે માર્ગમાં ગમે તેટલી સાવચેતી રાખવામાં આવે તો પણ ઠોકરો લાગ્યા વિના રહેતી નથી. આ માર્ગની બન્ને બાજુએ કાંટાનાં વાડો અને ઝાડી હોવાથી—અને તે ઝાડી ગીચ હોવાથી—આ માર્ગે જનારાનો ઘણો ખરો વખત તે કાંટા કાંકરા અને ઝાડીને દૂર કરવામાંજ વ્યતીત થઈ જાય છે. તેને બહુજ પરિશ્રમ અને આફનો—સખત સંકટો—સહન કરવાં પડે છે. આ માર્ગે જેમ જેમ આગળ વધવામાં આવે તેમ તેમ રસ્તામાંનાં સંકટો વધારે વધારે—અધિકાધિક વધતાંજ જાય છે. ખરી હકીકત આવી રીતની છે છતાં તમે તુચ્છ બુદ્ધિના અને અદ્વૈતદર્શી મનુષ્યો એજ માર્ગ અતિશય આનંદ પૂર્વક ગ્રહણ કરો છો !

ચૈતન્ય ! હું તને જે કાંઈ કહું છું તે જો તને અસત્ય લાગતું

હોય તો તું એકાદ ચોરને પુછી જો કે તે મહા મુશીબતે ચોરી કરીને મેળવેલા દ્રવ્યમાંથી ખરીદેલું અન્ન અને તે સરળ માર્ગે-પુણ્ય-મય માર્ગે સંપાદન કરેલા દ્રવ્યમાંથી ખરીદેલું અન્ન, એ બન્નેમાંથી તને કયું અન્ન મીઠું લાગે છે ? એક રંડીયાજ મનુષ્યને તેની ધર્મ-પત્ની અને રખાયત સ્ત્રી બન્નેના મરણની ખબર આપી જો તો તને જણાઇ આવશે કે તે માણસ રખાયત કરતાં પોતાની પરણેલી સ્ત્રી માટે બહુજ વિનાય કરશે. પોતાની પ્રજાને રીઆવી-મનાવીને ગજબર થએલા રાજાને પોતે રાજસિંહાસન ઉપરથી ક્યારે દૂર થશે, તેનો કાંઈ પણ નિયમ નથી, એમ તેને લાગે છે અને તેની ચિંતામાંને ચિંતામાં હંમેશાં રહેવું પડે છે. તેનું અન્તિમ પરિણામ એ આવે છે કે તેને પોતાનું રાજપાટ કડવું ઝેર જેવું લાગે ; પરંતુ જે રાજા સદા સર્વદા પોતાની રૈયતના કલ્યાણની ડહાપણથી-દક્ષતાથી-ચિંતા કર્યા કરે છે, તે રાજાને તેજ ચિંતા કેટલું બધું સુખ આપી શકે છે ? તેનો વિચાર ચૈતન્ય ! તું પોતેજ કરી જા !

ચૈતન્ય ! ગરીબ અને રાંડીરાંડ સ્ત્રીઓને રોવરાવી-કકળાવીને અને ખીજાઓના બાળકોના માથે હાથ ફેરવી પોતાનાં ખીરમાં ભરી લેનારા અને દીયણ જેટલી ગાદી ઉપર પડી રહેનારા-એકાદ ધનવાન પુરુષને પૂછી જો કે, ખીજા લોકોને ધુત્યા પહેલાં ફક્ત એક ચટાઈ ઉપર તેને સુખેથી જોવા નિદ્રા આવતી હતી તેવા હવે પાંચમણ રૂની તળા-માં શયન કરવાથી આવે છે ખરી કે ? પહેલાંના જેવાં સુખ-કારક સ્વપ્નાંઓ તને આવે છે ખરાં ? જો તે હકારમાં પ્રત્યુત્તર આપે તો હું કહીશ કે ‘સાપમય માર્ગ પુણ્યમય માર્ગ કરતાં વિશેષ શ્રેયસ્કર છે !’

ચૈતન્ય ! પાપ-પુણ્યનાં ફળ આ લોકમાં મળતાં નથી પણ પરલોકમાં મળે છે, એવા પ્રકારનો ઉપદેશ કેટલાક તત્ત્વવેત્તા જ્ઞાની પુરુષો આપે છે. તે ઉપદેશનું ખરું રહસ્ય તમે અલ્પબુદ્ધિની અને

અદ્વિદર્શી મનુષ્ય લોકો જાણી શકતા નથી, તેથી તમે પરલોકને તુચ્છ માનો છો અને અવળે રસ્તે જાઓ છો. પુણ્ય પાપના ફળ પરલોકમાં પ્રાપ્ત થશે, એવું જે તત્ત્વવેત્તા-જ્ઞાની પુરૂષો કહે છે તેનું કારણ જીદુજ છે. પાપનું ફળ દુઃખના રૂપમાં મળે છે અને પુણ્યનું ફળ સુખના રૂપમાં મળે છે. દરેક પાપીને અથવા પુણ્યવાનને પાપ પુણ્યનાં ફળ આ લોકમાંજ ભોગવવાં પડે છે, એ વાત હમેશાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ થએલી દ્રષ્ટિગોચર થતી નથી. તેથી સંકુચિત દ્રષ્ટિના માણસોને માટે-જ્ઞાની પુરૂષોને-પરલોકની કલ્પના કરવી પડે છે; પરંતુ તત્ત્વવેત્તા પુરાણ-પુરૂષોના ઉપદેશને એક બાજુએ મૂકી છાંડનારા કેટલાક તુચ્છ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો એવા એવા કુતર્ક કાઢ્યા કરે છે કે પાપ પુણ્યનું ફળ જે આ લોકમાંજ ભોગવવું પડે છે તો દરેક ગુનેહગારને તેના પાપાયરણને માટે શિક્ષા ક્યાં થાય છે ? કેટલાક ખૂન જેવા ગુનાહોનો પત્તો પણ લાગતો નથી અને ખરા ગુનેહગારને કાંઈ પણ શિક્ષા થતી નથી. એવા અનેક બનાવો સદા સર્વદા દ્રગ્ગોચર થયા કરે છે. તેમજ દુરાચરણ આચરવાથી જેવી રીતે મનુષ્યો એકદમ વૈભવના શિખરે જઈ બેસે છે તેવી રીતે સદાચરણ આચરવાથી થતું હોય તો તે દેખાતું કેમ નથી ? એ ઉપરથી તેઓ એવો સિદ્ધાન્ત કરી બેસે છે કે દુરાચરણ કેંવા પાપાયરણ એજ સુખ પ્રાપ્તિ કરી લેવાનાં સમજી સાધવો છે. તે કરવાથી કે આચરવાથી કાંઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ પ્રાપ્ત થાય એ અશક્યજ છે. અરેરે ! આ તે કેવું વિવ્રક્ષણ-વિચિત્ર તર્કશાસ્ત્ર છે ! કેવો આશ્ચર્યજનક કાર્યકારણ સંબંધ છે ! હેતુવાલાસના કાચા પાયા ઉપર ઉભી કરવામાં આવેલી આ કેટલી બધી વિચિત્ર ઈમારત છે !

પાપાયરણ આચરવાથી આલોકમાં ન્યાયના મંદિરમાં શિક્ષા મળે નથી તો પછી તેને શિક્ષાજ થતી નથી, એમજ સમજી લેવું

એનો અર્થ શો ? અનેક પ્રકારના ક્ષણિક સુખોને પુણ્યકર્મના ફળ રૂપેજ સમજી લેવાં કે ? કાયા અને મનને થનારાં દુઃખો એ શું કોઈ પણ પ્રકારની શિક્ષા નથી કે ? સંસારમાં મનુષ્યોને અનેક પ્રકારનાં જે જે સંકટો સહન કરવાં પડે છે, તે શું પાપકર્મની શિક્ષા રૂપ નથી ? સદા સર્વદા અંતઃકરણને અનન્ય આકૃતો અનુભવવી પડે, શું એ એક જાતની નરકયાતના નથી ? સદૈવ મન સુપ્રસન્ન રહે એને જો સ્વર્ગસુખ કહેવામાં ન આવે તો તેને નામ શું આપવું ? અરે ! ચૈતન્ય, આવી રીતે જો હું પાપપુણ્યના સંબંધમાં વિવેચન કરવા બેસું તો આખી રાત જતી રહેશે. ”

“ અને મને રીજાવવા-યાતના આપવા માટે જો તું તદ્દન સૂક્ષ્મતાથી વિવેચન કરવા માંડે તો એક રાત તો શું પણ આખું વર્ષ પણ બસ નથી. ” ચૈતન્યે કહ્યું.

“ જો મારી વાત સાંભળી તને ત્રાસ થતો હોય તો હું એ સંબંધનું માંડે ભાષણ બંધ કરી નાખું છું. ” માયાવીએ વિકટ હાસ્ય કરીને કહ્યું.

હાય રે ! હું કેટલો બધો અભાગિયો છું ? મેં મારા પોતાનાજ હાથે મારા પગ ઉપર પથ્થર મારી લીધો છે. અરે ઓ માયાવી ! જો મને તારી મુલાકાતજ ન થાત તો કેટલું બધું સાંડે થાત ! આ સંસારમાં સુખના કારણભૂત પદાર્થો—સાધનો જો કે મને મળે છે તો પણ તેથી મને જરાએ સુખ પ્રાપ્ત ન થતાં ઉલટું મારા અંતઃકરણને આંતરિક આકૃતોનો અનુભવ લેવો પડે છે. કેટલેક વખતે મારા અંતઃકરણને થતું તે દુઃખ એટલું બધું તો અમર્યાદિત થઈ જાય છે કે જેથી આઘાત કરવાનો વિચાર પણ મારા મનમાં આવ્યા વિના રહેતો નથી. પરંતુ જેટલી ઉતાવળથી મારો અંત થશે તેટલી ઉતાવળથી—સત્વરતાથી—મારે નરકનાં દારૂણ દુઃખો ભોગવવાં પડશે,

એમ મનમાં વિચાર આવવાથી આપધાત કરવાના વિચારનો હું ત્યાગ કરી દઉં છું. માયાવી ! તારા ભાષણમાંનો એકેએક અક્ષર ખરો છે. પાપી મનુષ્યોને જે વેદનાઓ ભોગવવી પડે છે, તે વેદનાઓ અસહ્ય હોય છે; આ વાત સૂર્યના પ્રકાશ જેવી સત્ય અને સ્પષ્ટ છે. પાંચે પકવાનોથી ભરેલો થાળ મારી સમક્ષ પડેલો હોય તો પણ તેમાંનાં પકવાનો મને સ્વાદિષ્ટ, સુખકર કે મીઠાં લાગતાં નથી. હસવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં હું પરાણે પરાણે મુખ ઉપર ઉછીનું હાસ્ય લાવું છું, તે વખતે પણ મારા અંતઃકરણને હજારો વિંછીઓ કરડ્યા હોય તેવી પીડા થયા કરે છે. મારા કાનની પાસે કોઈ પણ અદ્રશ્ય રૂપે રહેલો છે, તે કોણુ તે મારાથી કહી શકાતું નથી કે સમજી શકાતું નથી. તે એક સરખી રીતે મને મારા પાપકર્મોનું સ્મરણ કરાવ્યા કરે છે. મારે નરકાગારમાં જવાનું છે, એમ અદ્રશ્ય રૂપે રહીને મારા કાનમાં તે કણા કરે છે.”

“ જો એમજ છે તો પાછલી વાતોનું સ્મરણ નષ્ટ થઈ જાય, તેટલા માટે તું કાંઈ ઉપાય કેમ નથી કરતો ? ”

“ માયાવી ! તેં આ સમયે ઠીક સ્મરણ કરાવ્યું. પહેલાં આવીજ વાત મને વિલાસવતીએ કહી હતી; પણ હું તે વાત તારી પાસે કાઢતાં સંકોચાતો—અચકાતો હતો. હવે જ્યારે તેંજ વાત કાઢી છે તો હું તને પૂછું છું કે, જેના યોગે મારાં પૂર્વ કર્મોનું મને જે સ્મરણ છે તે નષ્ટ થઈ જાય, એવો એકાદ ઉપાય તું જાણતો હોય તો મને જણાવ. ”

“ હા. ચૈતન્ય ! તેવો એક ઉપાય મારા જાણવામાં છે ખરો. હિમાલય પર્વતમાં આવેલા ધવન્નગિરી નામના શિખરની પાસે એક વિશાળ ગુફા છે. તે ગુફા એટલી બધી તો રમણીય છે કે મોટમોટા ભાષ્યે 'કુશળ કારીગરો પોતાનું તમામ કૌશલ્ય વાપરે, મોટમોટા

રાજાઓ પોતાની સર્વ સંપત્તિ એકત્ર કરી ખર્ચ કરે અને કરોડો સશક્ત માણસો પોતાનું સર્વ બળ વાપરી નાંખે, તો પણ તે સર્વેથી તેવી નવીન ગુફા તૈયાર થાય એ અસંભવિત છે. તે ગુફામાં એક સ્વચ્છ સલીલ સરીતા વહે છે. ”

“ મારા દુઃખના ઉપાય સાથે તે નદીને શો સંબંધ છે ? ”

“ ચૈતન્ય ! બહુ નિકટ સંબંધ છે. તે સરીતાનું નામ વિસ્મરણી છે. તે નદીનું પાણી પીતાંજ મનુષ્યને પોતાનાં સર્વે કર્મોની વિસ્મૃતિ થઇ જાય છે. ”

“ ઓ માયાવી ! જો તેમજ હોય તો તે સરીતાનું પાણી તું મને લાવી આપ ! હું તે જળનું પાન કરીને તમામ દુઃખો ભૂલી જાઉં. ”

“ ઠીક છે. આપણે આવતી કાલે સૂર્યોદયને સમયે નગાધિરાજ હિમાલયના ધવલગિરી નામના શિખર ઉપર જઈશું અને વિસ્મરણી નદી જે પ્રદેશમાંથી વહે છે તે સ્મરણીય પ્રદેશનું પ્રત્યક્ષ અવલોકન કરીશું. ”

એટલું કહી માયાવી ત્યાંથી અદ્રશ્ય થઇ ગયો.

આવતી કાલે વિસ્મરણી નદીનું પાણી પીવા મળશે અને માનસિક વેદનાઓ નષ્ટ થઇ જશે, એ વાત ચૈતન્યના મનમાં આવવાથી તે બહુજ આનંદિત થઇ ગયા. તે પોતેજ પોતાની મેજે પોતાનેજ કહેવા લાગ્યો કે, “ અહાહા ! મને જો મારાં કૃતકર્મોની વિસ્મૃતિ થશે તો કેટલો બધો આનંદ થશે ? મને જો કૃતકર્મોનું સ્મરણજ રહેશે નહિ અને ગમે તે અને ગમે તેવાં સુખો ભોગવવાનું મારું સામર્થ્ય કાયમજ રહેલું તો હું મને પોતાને બહુજ ભાગ્યશાળી સમજીશ. તે માયાવીના દાસત્વની મુદત પૂરી થઇ એટલે તે મને નરકાગારમાં લઈ જશે, એ ખરૂં છે; છતાં પણ તે વખત આવતાં

સુધી મારા અંતઃકરણને જે આફતોનો અનુભવ લેવો પડે છે, તે તો નહિ લેવો પડે ! ઈચ્છા કરતાંની સાથે સર્વે સુખો મારા સમક્ષ આવી હાજર થશે. તે ક્યાંથી આવે છે, તેનું મને સ્મરણ રહેશે નહિ ! જો એવુંજ કાંઈ થશે તો માફ શેષ રહેલું આયુષ્ય સુખમાં ને સુખમાંજ વ્યતીત થઈ જશે. આવતી કાલનો દિવસ ક્યારે ઉદય પામે અને ક્યારે તે વિસ્મરણી નદીના જળનું પાન કરી મારી તૃષાને શાન્ત કરે, એ બાબતમાં માફ ચિત્ત બહુજ ઉતાવળું થઈ ગયું છે.”

આવા પ્રકારના વિચાર કરતો કરતો ચૈતન્ય ચાલ્યો જતો હતો. વચમાંજ કોઈ મંસ્કરી કરવા જેવા સ્વરે પોતાને હસે છે, એમ ચૈતન્યને લાગ્યું. તે તરફ વિશેષ ધ્યાન ન આપતાં તે ગાંધારનગરમાં ત્યાં ઉતર્યો હતો ત્યાં આવા પહોંચ્યો.

પ્રકરણ ૪૮ મું.

વિસ્મરણી નદીને તીરે-કોણ હતો અને કોણ છે !

બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળના સમયે પર્વતાધિરાજ હિમાલયના ધવલગિરી નામક અતિશય ઉચ્ચ શિખર પાસેથી ચૈતન્ય અને માયાવી બન્ને ચાલ્યા જતા હતા.

ધવલગિરી શિખરની તળેટીથી તે ટૂંક ટોચ સુધી ખરફના થરને થર બાઝી ગએલા હોવાથી તે સ્વચ્છ સ્ફટિક સરખો શુભ દેખાતો હતો. તે શિખર ઉપરની તમામ વનસ્પતિઓ ખરફથી આચ્છાદિત થઈ ગએલી હોવાથી ત્યાં ધવલવર્ણ-ધોળા રંગ શિવાય બીજો રંગજ દ્રવ્યોત્થર થતો નહોતો.

પ્રાતઃકાળનો સમય સ્વાભાવિક રીતેજ રમણીય હોય છે. રાત્રીમાં મળેલા વિશ્રામને લીધે અંતઃકરણ બહુજ આનંદિત પ્રયેલું હોય છે. તે સમયે હૃદયમાં સાત્ત્વિક વૃત્તિઓ જાગૃત થએલી હોય છે. ગમે તેવો માંદો માણસ હોય તો પણ સવારના સમયમાં તેને ઠીક લાગે છે. અત્યંત નીચ હૃદયવાળા દુષ્ટ મનુષ્યની આંતરિક વૃત્તિઓ પણ પ્રાતઃસમયમાં સાત્ત્વિક બનેલી હોય છે. તેઓ બન્ને તે પર્વત પ્રદેશમાં પ્રવાહ કરતા ચાલ્યા જતા હતા. ચાલતાં ચાલતાં ચૈતન્યને માયાવીએ કહ્યું—

“ચૈતન્ય ! વિસ્મરણી નદી જે પ્રદેશમાંથી પ્રવાહિત થાય છે, તે પ્રદેશમાં જવાનો આ રસ્તો છે કે જે રસ્તે આપણે આ સમયે ચાલ્યા જઈએ છીએ. આ સામે દેખાતી કમાન એ એક ગુફાનું મુખ છે. સંસારની હજારો વર્ષોથી ચાલી આવતી અનેક રમતોમાંની આ ગુફા પણ રમતજ છે. ચૈતન્ય ! તારી સામે જે ગુફા દેખાય છે તે ગુફા હજારો વર્ષ થયાં આ પર્વત પ્રદેશમાંથી જે પ્રવાહ પહે છે તે પાણીના પ્રજળ પ્રવાહમાંથી ઉત્પન્ન થતી શક્તિના સંયોગે સ્વાભાવિક રીતેજ બની ગઈ છે. પાણીના પ્રવાહથી અહીંના ખડકો ધસાઈ જવાથી આ ગુફાઓ તૈયાર થઈ છે. ચાલ, આપણે આ ગુફામાંથી આગળ વધીએ. તને વિસ્મરણી નદીનું પાણી પીવાની બહુજ ઉત્કંઠા લાગી હશે. ચાલતાં ચાલતાં તે બન્ને જણાઓને એક વિશાળ ગુફા જણાઈ. તે ગુફા જે કે સૃષ્ટિ નિર્મિત હતી છતાં તેનું સૌંદર્ય અઘોરિક હતું. જે ખંડકની અંદર તે ગુફા હતી તે ખંડક સંગેમરમરના પથરોનો હતો, તેથી તે ગુફા જાણે કાલેજ તૈયાર કરી હોયની ! એવો ભાસ થતો હતો. તે તદ્દન નવા જેવી દેખાતી હતી. ગુફાની અંદર કુશળ કારીગરોએ કાતરી કાતરીને થાંભલાઓની હારની હાર બનાવી દીધી હતી. કેટલેક ઠેકાણે યજ્ઞના કુંડ સરખા

કુંડ બનાવી દેવામાં આવ્યા હતા. કેટલેક કેકાણે દાદરનાં પગથીઆં સરખાં પગથીઆં બનાવી દેવામાં આવ્યાં હતાં. તે પગથીઆંઓની ઉપર ચક્રચક્રતા હિમકણ પડેલા હોવાથી તે અપૂર્વ તેજસ્વી જણાતા હતા. ચૈતન્યને તે ગુફા દેખાડતાં માયાવીએ કહ્યું—

“ ચૈતન્ય ! આ ગુફાને દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞમંડપનું નામ આપવામાં આવેલ છે. લોકો કહે છે કે આ ગુફા દક્ષ પ્રજાપતિએ તૈયાર કરાવી હતી; પરંતુ આ ગુફામાંની એક તસુ જેટલી જગ્યા તૈયાર કરવા માટે મનુષ્યનો પરિશ્રમ કારણભૂત થયો નથી. આ સર્વે રચના સૃષ્ટિદેવીના અગાધ સામર્થ્યની રમત જેવી છે. ”

આ યજ્ઞમંડપ જોઇ મને અતિશય અન્યથા ઉત્પન્ન થાય છે. આની રચના એટલી બધી ચિત્તાકર્ષક, ભગ્ય અને મનોહર છે કે આવાં કૌશલ્ય ભરેલાં કામો જોવાથી મનુષ્યના શિલ્પજ્ઞાનમાં બહુજ વધારો થઇ શકે તેમ છે. આવા આવા પ્રચંડ પત્થરો કોરી કોરીને, એક બીજા ઉપર વ્યવસ્થિત રીતે ચણી દેવાનું સામર્થ્ય મનુષ્યમાં આજ સુધી તો હવું નહિ અને ભવિષ્યમાં પણ પ્રાપ્ત થશે કે નહિ, તેની શંકાજ છે. આવા પ્રકારનું કલા-કૌશલ્ય જડસૃષ્ટિને શી રીતે પ્રાપ્ત થયું હશે ? ”

“ હું તમો માનવી પ્રાણીઓને વારંવાર અવિચારી અને અદ્વંદશી કહું છું તે યથાર્થ છે. અરે મહા મૂર્ખ ચૈતન્ય ! આ અનંત શક્તિયુક્ત સૃષ્ટિને તું જડ કહે છે, એ તારું કેટલું બધું અજ્ઞાન છે. આ સૃષ્ટિનો પ્રત્યેક કણ ચૈતન્યથી ભરેલ છે અને તેના વ્યાપાર અવ્યાવહતપણે સદા સર્વદા ચાલ્યાજ કરે છે. સમુદ્રમાં જે પ્રવાલ દ્વીપો નિર્માણ થાય છે તે શાથી ? જે સૂક્ષ્મ કણ દ્વારાએ પ્રવાલની ઉત્પત્તિ થાય છે, તે દરેક સૂક્ષ્મ કણમાં ચૈતન્ય હોય છેજ. તેજ પ્રમાણે જે જે ઉદક બિંદુઓથી આ મંડપ તૈયાર થયો છે, તે

ખિંદુઓમાંના દરેકે દરેક ઉદક ખિંદુમાં પરિપૂર્ણપણે ચૈતન્ય ભરેલ છે. સૃષ્ટિના ગર્ભમાં જે ઉજ્જ્વલતા છે તેને લીધે અત્યંત ઘન પદાર્થોને પણ પ્રવાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે.

ભૂમિકંપ, જ્વાલામુખી પર્વતોનું ફાટવું અને ઉદક-પાણીના પ્રવાહ વિગેરે કેટલાંક સૃષ્ટિનાં અંગભૂત કારણો છે અને તેને લીધે અનેક પ્રકારના ફેરફાર આ ભૂમંડલ ઉપર થયા કરે છે. આજે જે નદી પૂર્વવાહિની હોય છે તેજ નદી હજારો વર્ષ પછી પશ્ચિમવાહિની થઈ જાય છે. જે જંગલો કિંવા જે દેશો હજારો વર્ષ પહેલાં તે નદીઓની ડાબી બાજુએ હતાં, તેજ દેશો અને જંગલો આજે તેજ નદીઓની જમણી બાજુએ છે, એવું દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. આ પ્રમાણે સૃષ્ટિનું રૂપાંતર એટલું અધું સાચ્યેનીથી શનૈઃ શનૈઃ થયા કરે છે કે તે વાત તમારા માનવોના ધ્યાનમાં આવી શકતી નથી. આ સંબંધમાં જો હું તને શિક્ષણ આપવા એમું તો તેને માટે તારો આખો જન્મ પણ બસ થશે નહિ. ઉપરાંત આ સમયે તને વિસ્મરણી નદીનું પાણી પીવા પ્રમળ અભિન્નાષા થઈ હશે. નહિ વાર ? ”

માયાવીનું ભાષણ પુરું થયું. તે જોઈ ચૈતન્યને અત્યંત આનંદ થયો, કારણ કે તેને વિસ્મરણી નદીનું પાણી પીવાની પ્રમળાકાંક્ષા હતી. તેથી તેણે માયાવીને પૂછ્યું કે—

“ આ સર્વે સૃષ્ટિવૈભવનું મેં અવજ્ઞોકન કર્યું. મને તેથી બહુજ ચમત્કાર લાગે છે. પણ વિસ્મરણી નદી ક્યાં છે, તે મને હજી સુધી તેં બતાવ્યું નહિ. ”

“ ચૈતન્ય ! તે નદી અદીથી પામેજ છે. જ્યાં તું ઉભો છે ત્યાંથી જમણી બાજુએ જે ખામ દેખાય છે, તે ખામમાંથી જે નદી પ્રવાહિત થાય છે તેજ વિસ્મરણી નામક નદી છે. ચાલ, આવ મારી સાથે ! ”

એમ કહી ચૈતન્યનો હાથ માયાવીએ ઝાલ્યો. તેની સાથે તે વિસ્મરણી નદીના કિનારા ઉપર આવી ઉભો રહ્યો. પછી તેણે ગંભીર અને કઠોર અવાજે ચૈતન્યને કહ્યું—“ જો પાણીને માટે તું ગાંડો-થેલો થઈ ગયો હતો અને તારો કંઠ સુકાઈ ગયો હતો, તેજ આ પાણી છે, જોઈ લે । ” એટલું કહી માયાવી ચમત્કારિક રીતે હસ્યો અને તેણે પોતાની મુખમુદ્રા એટલી બધી તો ખીબતસ અને ભયંકર કરી લીધા કે તે જોઈને સાહસિક ચૈતન્યને પણ જરા ભય લાગ્યો. પરંતુ તે નદીનું પાણી પીવાને માટે તે એટલો બધો તો આતુર થઈ ગયો હતો કે તેણે તે તરફ બહુ ધ્યાન આપ્યું નહીં. જો પાણીની પ્રાપ્તિ માટે તે ગઈ રાત્રિથી વિચાર કર્યા કરતો હતો, તેજ પાણી પોતાની સામેજ છે, એ વાત તેના મનમાં આવવાથી તે આનંદના તાનમાં ગુલ્લતાન થઈ ગયો હતો.

પોતાના મનને હાથ ચૈતન્યના બન્ને ખભા ઉપર રાખી અને તેને ખૂબ હલાવીને માયાવી પુનઃ બોલ્યો કે—

“ જો પાણીને માટે તારો આત્મા તલસે છે અને તારું ગળું સુકાઈ ગયું છે, તેજ પાણી આ તારી સામેજ છે તે જોઈ લે । ”

નદીના પાણીની પાસે જઈ ચૈતન્યે પોતાના હાથની અંગૂઠી ભરી માયાવીને કહ્યું—“ હવે હું આ જળનું પાન કરીને મારા ચળ-વિચળ થએલા ચિત્તને શાન્ત કરી લઉં છું । ”

“ જરા થોભ. થોડી સજીર કર ! આ પાણી તું પીવા તૈયાર થયો છે પણ તેનો પહેલાં સારી રીતે તે વિચાર કર્યો છે ખરો કે ચૈતન્ય ? ”

“ હવે આ પાણીપીને પાછળનાં સર્વે સ્મરણો હું વિસ્મૃત થઈ જઈશ અને પુનઃ સુખોપભોગને માર્ગે વળીશ. એમાં વળી વિચાર શાનો કરવાનો કહે છે ? ”

“અરે મહામૂખ! માનવ ! તું તારા અવિચારીપણાથી તારા પારલૌકિક સુખોને તો ગુમાવીજ બેઠો છે ! પણ હવે તો એવકુદ્ધી કરીને તારા આ જન્મની પણ દુર્દશા-પામમાલી ન કર ! અરે નરખર ! આ વિસ્મૃતિકારક ઉદ્દકનું પાન કરવાથી તું કાણુ હતો તે તો બૂલીજ જઈશ પણ અત્યારે તું કાણુ છે અને ક્યાં છે ? તેનું પણ તને જરાએ સ્મરણુ રહેશે નહીં. તેમજ આ વિસ્મૃતિજનક જળ તારા પેટમાં જતાંજ એક અજ્ઞાન પશુ કરતાં પણ તારી નીચ સ્થિતિ થઈ જશે ! લખવું, વાંચવું અને બોલવું, એમાંની એક પણ બાબતનું લેશ માત્ર પણ તને સ્મરણુ રહેશે નહીં. આજે તું જે નાના પ્રકારની બાબાઓ બોલી અને સમજી શકે છે તેમાંથી આ પાણીનો તારા પેટમાં પ્રવેશ થતાંજ તારા પોતાના મનોવિકારોને સ્પષ્ટ કરી દેખાડવા કે કહેવા માટે તને એક પણ શબ્દનું સ્મરણુ થશે નહિ. તારી સ્થિતિ એક તરતનાજ જન્મ પામેલા બાળક જેવી થઈ જશે. ફરક એટલોજ રહેશે કે શરીર અગડખંબ જેવું મોટું પણ અક્કલ એક કાઠી જેટલી પણ નહીં એવી દુર્દશામાં તું પડી જઈશ. તારું અંતઃકરણુ એક કારા કાગળના જેવું જડ થઈ જશે. આવી સ્થિતિ તને પસંદ છે કે ?”

“માયાવીનું ઉક્ત બાપણુ સાંભળતાંજ ચૈતન્યનાં નેત્રો સમક્ષ પ્રકાશ પડ્યો. એકાદ બચંકર જનાવરને બોધ જેમ બીકણુ માણસ પાછો હઠે તેમ ચૈતન્ય તે બોધ તે નદીની પાસેથી આવો ખસ્યો અને તેણે માયાવીને પૂછ્યું—

“માયાવી—અરે માયાવી ! શું આ પાણી આટલું બધું બચંકર છે ?”

“હા. જો આ પાણી પીવાથી મેં કશું તેવું પરિણામ ન આવે તો બીજું કશું પરિણામ આવી શકે તેમ છે ? ‘મૃતકાળની’ વાતોનું

વિસ્મરણ' એ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવાનું બહુજ સહેલું છે પણ તેનો મહાર્થ અર્થ બહુજ ઉંડો અને ગહન છે. વિસ્મરણ એ શબ્દનો અર્થ—ફકત ભૂતકાળની દુઃખદ વાતોનુંજ વિસ્મરણ (સારી અને સુખકર વાતોનું નહિ) એવો વિચિત્ર અર્થ શી રીતે થઈ શકે ?”

“તે શું તું મારી ફજેતી કરવા માટેજ મને અહીં લઈ આવ્યો છે ?”

“હા, ચૈતન્ય હા. તારૂં કહેવું તદ્દન સાચુંજ છે, તમે મનુષ્યોની સમજણ કટલી બધી વિચિત્ર અને સંકુચિત છે, એ વાત તમારા ધ્યાનમાં લાવી દેવી અને તમારી ખૂબ ફજેતી કરવી એમાંજ અમારા અંતઃકરણને અતિશય આનંદનો અનુપમ અનુભવ થાય છે. તમે માનવોને મોહજળમાં ફસાવવા તમારા હાથેજ નહીં જેવાં પાપકર્મો કરાવવાં, તમારા લોકોને દેવ ન બનાવતાં દાનવ બનાવવા, તમારા બંધુ-આંધવોનો તમારા પોતાનાજ હાથે નાશ કરાવવો, એ અમારૂં અસુર લોકોનું પ્રિયદળ છે. અહાહા ! આ સમયે નિરાશ થવાથી તને જે દુઃખ થાય છે તે અને તારા અંતઃકરણને ક્રોધાગ્નિમાં બળતું જોઈ મને અત્યંત ખુશી થાય છે.”

ક્રોધથી દાંત-હોઠ કરડતાં અને હાથ પગ પછાડતાં ચૈતન્યે કહ્યું:-

“આવી રીતે મને દુઃખ દઈને તેમાં આનંદ માનનારા માયાવી તને ધિક્કાર-ધિક્કાર છે-ફિટકાર છે !”

“તું મારો ધિક્કાર કર અથવા તને જે ગમે તે તું મને કહે પણ હું તો ખરૂંજ કહું છું કે મને આવી રીતે વર્તવામાં વિશેષ આનંદ આવે છે ! વારે, પણ વિસ્મરણી નદીનું પાણી પીવાની તારી ઈચ્છા પૂર્ણ થઈ કે નહીં ?”

“બસ કર. ઓ કૃતક્રી માયાવી ! હવે બસ કર ! હું ક્યાં તારી જળમાં સપડાઈ ગયો ? ! જે તું મને મળ્યોજ ન હોત તો

કેવું સારું થાત ! હવે પશ્ચાતાપ કરવાથી શું ? જે બની ગયું તે બની ગયું. ચાલ, હવે આપણે અહીંથી પાછા ચાલ્યા જઈએ. હવે એક પળ પણ આ સ્થળે રહેવાની મારી ઈચ્છા નથી. ”

તરતજ માયાવીએ તેનો હાથ પકડ્યો અને આખિના પલકાસે જેટલા વખતમાં તો તે બન્ને ગાંધાર નગરમાં જઈ પહોંચ્યા.

પ્રકરણ ૪૯ મું.

પેટનો બળ્યો ગામ બાળે !

ગત પ્રકરણમાંનો બનાવ બન્યા પછી બીજેજ દિવસે ગાંધાર-નગરમાંના એક નાનકડા ઘરમાં બે માણસો બેઠા બેઠા કાંઈક વિચાર કરી રહ્યા હતા. તેઓ વાતચિત કરતાં કરતાં વચમાં દરવાજાની અંદરથી બહાર ડોકીયું કરી જોતા. વળી પાછા પોતાની જગ્યાએ બેસી જઈ વાતે વળગતા. તેઓની એકંદર વર્તણૂંક ઉપરથી અનુમાન થતું હતું કે તેઓ ત્યાં કોઈના આવવાની વાટ જોતા હતા. આ બન્ને મનુષ્યોને અમારા વાંચકો ! સારી રીતે જાણુતા હશે. તેમાંના એકનું નામ અજયસંઘ અને બીજાનું નામ કૃષ્ણપ્રસાદ હતું.

લગભગ બે ચાર ઘડી સુધી તેમને વાટ જોવાની મહન્ત પરમાનંદ ત્યાં આવ્યા. તેને જોતાંજ કૃષ્ણપ્રસાદે પૂછ્યું—“ કેમ મહન્ત મહાશયજી ! કામે ફત્તે કે તળીયાં હુબ ? ”

આ સમયે મહન્ત પરમાનંદની મુખમુદ્રા ઉપર અમર્યાદિત ક્રોધની છાયા છવાયેલી સ્પષ્ટપણે દેખાતી હતી. તે ઉપરથી અનુમાન થતું હતું કે તેની ધારણા પ્રમાણેના કાર્યમાં તેને નિષ્ફળતા મળેલી હોવી જોઈએ. તે કૃષ્ણપ્રસાદના પ્રશ્નનો કાંઈ પણ પ્રત્યુત્તર ન આપતાં ચુપચાપ પોતાને માટે રાખવામાં આવેલા આસન ઉપર જઈને બેસી

ગયો. ત્રણે જણા થોડી વાર સુધી સ્વસ્થપણે બેસી રહ્યા. પછી અજબસંઘે નમ્રતાથી મહાન્તને પૂછ્યું—“મહાન્તજી ! આપને પેલા વનવીરસિંહની મુલાકાત થઈ કે નહીં ?”

“હા. અજબસંઘ ! હું અત્યારે તેની પાસેથીજ ચાલ્યો આવું છું. મને સ્વપ્નમાં પણ કલ્પના નહોતી કે વનવીરસિંહ મારી સાથે આટલી બધી નીચતાથી વર્તશે.”

“હમેશાં હું આપના શ્રીમુખમાંથી તેની સ્તુતિજ સાંભળતો હતો. પરંતુ આજે જ્યારે તમે તેના સંબંધમાં આવા કઠોર ઉદ્ગારો કાઢો છો, તે ઉપરથી મને લાગે છે કે તેવું કાંઈક કારણ બન્યું હોવું જોઈએ.”

“દૂરથીજ ડુંગર રળીયામણા પાસે જઈએ તો પથરાજ પથરા ! આવી રીતે હમેશાં સ્વાભાવિક બન્યાજ કરે છે. હું તો તે વનવીરસિંહને ક્યારેનાએ ઓળખી ગયો હતો. પૈસા આપવાનો વખત આવતાં તેને બાપ મર્યા કરતાં પણ વધારે દુઃખ થતું હતું. તે ન છુટકેજ કાંઈક પૈસા આપતો. આ સમયે તેને આપણી શી ગરજ છે ?” કૃષ્ણપ્રસાદે કહ્યું.

“પરમ દિવસે રાત્રે વનવીરસિંહ, તેની બહેન માયાવતી અને વનવીરનો વિશ્વાસુ નોકર સમરસિંહ એ ત્રણે જણાં રાતોરાત પોતાનું કાળું મુખ કરીને અહીંથી ચાલ્યાં ગયાં તે તો તમે બંને જાણોજ છો. તેઓ ક્યાં હશે ? તેની શોધ કરવા મેં મારા અનુમાન પ્રમાણે આપણા ગુપ્તચરો મોકલ્યા હતા. આ સમયે તે ત્રણે જણાં બદ્રપુરમાં પોતાના મામાના આશરે રહે છે, એવી ખબર મેં મોકલેલા એક ગુપ્તચરે મને આપી છે. તરતજ તેને એટલે વનવીરસિંહને મળવા માટે હું તમને જણાવીને બદ્રપુર ગયો. હું આવ્યો છું. એવી ખબર મેં તેને એક સંત્રી મારફતે કહેવરાવી. પહેલવહેલાં તો તેણે મારી

મુલાકાત લેવા ના પાડી. તેજ વખતે હું તેને ઓળખી ગયો. મેં
 બહુજ આગ્રહ કર્યો. આખરે અમે બન્ને મોઢેમોઢ મળ્યા. તેણે
 આપણને આપણે બાળવેલી કામગિરી માટે એક લાખ સોનામહોરો
 આપવાનું કબજા કર્યું હતું, તેથી અમે અવનિતના સરદાર સામંત-
 સિંહને કેદ કરીને મઠમાં રાખ્યો હતો, એ વાત મેં તેને કહી
 સંભળાવી. પરંતુ તેણે પ્રથમ તો પોતાના પિતાના મરણના અને
 પોતે પદચ્યુત થવાના ખબર આપ્યા અને મને પાંચસો સોનામહોરો
 આપવાને માટે પોતાના નોકર સમરસિંહને હુકમ કર્યો. જેવી રીતે
 કુતરાના મુખ ઉપર એક રોટલાનો ટુકડો ફેંકવામાં આવે તેવી રીતેજ
 મારા મુખ ઉપર પાંચસો સોનામહોરો એક ટુકડાના રૂપમાં ફેંકવાનો
 તેનો વિચાર મારા જાણવામાં આવ્યો. પ્રથમ તો મને એવું અનુમાન
 થયું કે તેની પાસે દ્રવ્ય નહિ હોય. જો તેઓએ કાંઈ નહિ તો ફક્ત
 દશ હજાર સોનામહોરો મને આપી હોત તો તે લઈને પણ હું
 ખુશીથી ચાલ્યો આવત. ત્યાર પછી અમારા વચ્ચે જે કાંઈ વાતચિત
 થઈ તે ઉપરથી મારા જાણવામાં આવ્યું કે તે અહીંથી કેટલાંક
 જવાહિરો લઈ ગયો હતો. તેથી મેં પણ એવી હઠ લીધી કે કાંઈ
 નહિ તો પચાસ હજાર સોનામહોરો ઉપજે તેટલું જવાહિર લીધા
 વિના હું અહીંથી જમણ નહિ, એવું મેં તેને સાફ સાફ કહી દીધું.
 ટુંકમાં કહેવાનું એજ કે તેણે મહામુશીબતે મને એક હજાર મહોરો
 આપવાનું કબજા કર્યું. તમે જાણો છો કે, આપણને આ સમયે
 ફેટલી દ્રવ્યની આવશ્યકતા છે. મેં તે રકમ લેવા માટે વનવીરસિંહને
 સાફ ના પાડી. ત્યાર પછી અમારી વચ્ચે બહુ ગરમાગરમ તકરાર
 થઈ. મેં તેને ધમકી આપી. તે સમયે હું શસ્ત્ર વિનાનો અને પારકાના
 મકાનમાં હોવાથી મારાથી કાંઈ પણ થઈ શકે તેમ નહોતું. એવી
 મારી હાલતનો લાભ લઈ તેણે મને ત્યાંથી ધક્કા મારીને 'કઢાવી

મૂક્યો. આમ બધી બાબત હોવાથી વનવીરસિંહને અને મારે કાઈ પણ પ્રકારનો સ્નેહ સંબંધ રહ્યો નથી. તે મારો અને હું તેનો એમ પરસ્પર પરસ્પરના કદા દુશ્મન થઈ ગયા છીએ. હવે બેમાંથી કોણ હારે છે અને કોણ જીતે છે, તેજ જોવાનું છે. ”

“ આ વાત બહુજ ખરાબ થઈ. મને લાગે છે કે તે જોટલું આપતો હતો તેટલુંજ આપે લઈ લીધું હોત તો બહુજ સારું થાત. ”
કૃષ્ણપ્રસાદે કહ્યું.

“ કૃષ્ણપ્રસાદ ! તું તદ્દન બેવકૂફ છે—ગધેડા જેવો છે. તને વ્યવહારનું એક તક જોટલું પણ જ્ઞાન નથી. મૂર્ખા ! હજાર મહોરોથી આપણું શું દળદર ફિટવાનું હતું ? તું કદાચિત્ત એમ સમજતો હોય કે બળતા ધરમાંથી જે લેવાય તેટલું લઈ લેવું અને આ ન્યાય પ્રમાણે મારે સંતોષ કે સમાધાન માનવું; પણ નહિ ! કૃષ્ણપ્રસાદ, હું સ્વયં-સિદ્ધ ન્યાય મહામંડળનો મહાન્ અધિકારી હોવાથી દશ હજાર સોના-મહોરોને એક કોડી પ્રમાણે ગણું છું. એક વાર તેની પાસેથી બદલો લેવાની શરૂઆત મને કરવા દે અને પછી જોજો કે તે એક લાખ તો શું પણ પાંચ લાખ મહોરો મારા પગ આગળ લાવી મૂકે છે કે નહિ ? ! ”

“ મહાન્ત મહાશય ! તે વાત ભવિષ્યની છે. આ સમયે આપણા મઠની નાકેબંધી કરવાની શું આવશ્યકતા નથી ? આ સમયે આપણે આ ગાંધારનગરમાં કાવતરાં કરતા બેઠા છીએ પણ તે તરફની—મઠ તરફની જો દક્ષિણ માલવદેશના અધિકારીએ નાકેબંધી કરી હશે તો દમન અને રામદેજી વિગેરે મનુષ્યો કે જેઓ આપણા મઠમાં સર્વસ્થ રીતે આપણા આધારે પડી રહ્યા છે તેઓનું શું થશે ? ઉપરાંત સુરક્ષિતપણે આપણી રહેવાની જગ્યા હતી ન હતી થઈ જશે તે વળી બુંદુબ્ધ ! ”

“ તું તેની જરાએ ચિંતા કે ફિકર કરતો નહીં. તે સંબંધમાં મેં પૂર્ણપણે વિચાર કરી રાખ્યો છે. ખાસ મહારાજધિરાજના શયન-લુવનમાં દોરી-ખંજર એ સાંકેતિક ચિહ્ન જઈ પડ્યું છે. તે છતાં મહારાજધિરાજ કૃત્ત સરદાર સામંતસિંહની પ્રાર્થનાથી આપણા મઠ ઉપર હલ્લો કરવાનું ફરમાન આપે, એ મને તો ન બનવાનું લાગે છે. કારણ કે જે હાથથી પોતાના શયનમંદિરમાં-શયનલુવનમાં ખંજર-દોરી આવી પડ્યાં તેજ હાથે પોતાનો ઘાટ ધડાઈ જાય, તે બનવાનું છે. આ વાત મહારાજધિરાજના ધ્યાનમાં આવ્યા વિના નહિ રહી હોય અને તેથી તેઓને ધાસ્તી પણ લાગી હશેજ. સ્વયંસિદ્ધ ન્યાય મહામંડળનું સામર્થ્ય કેટલું બળકેર છે, તેના બદલો લેવાના રસ્તાઓ કેટલા બધા છુપા છે, તેના સેવકો કેટલા બધા એકનિષ્ઠપણે વર્તે છે અને તેઓ બહુજ સાવચેતીથી પોતાને સોંપાએલાં કાર્યો કેવી રીતે પાર પાડે છે, ઇત્યાદિક વાતોથી મહારાજધિરાજ અજ્ઞાત હોય, એ બનવાનું નથી. ”

“ એ ઉપરથી આપના મત પ્રમાણે મકના સંબંધમાં કાંઈ પણ ફિકર કરવાનું કારણ નથી એમ લાગે છે. તે પણ ઠીક છે, હવે તમે મને જે કાંઈ કામ સોંપશો તે કરવાને માટે હું સર્વ રીતે તૈયાર છું. આ આપણો અજબસંધ આટલો બધો મોટો થયો પણ તેને કાંઈ સમજાતું નથી. અમુક વાત આમ કેમ અને અમુક વાત તેમ કેમ ? એવું તે કાંઈ પણ દિવસે પૂછવાનો નહિજ. ”

“ કૃષ્ણપ્રસાદ ! તારે પણ મારી જેમજ વર્તવું એ બહુ ઉત્તમ છે. જેઓ કાર્મિક સમજે છે, જેઓ વિચાર પણ કરી શકે છે, તેઓએ ફરમાન કરવા અને જેઓને વિચાર કરવા જેટલી અક્ષમ નથી તેઓએ નક્કમો વાદવિવાદ ન કરતાં ડાહ્યા માણસોના હુકમ બજાવવા આવી જાતની મારી પ્રમાણિક અને સીધી સાદી સમજણ છે. મારી આટલી

નહિ જેવી અક્કલ છે, તેટલી જો તારામાં હોત તો આજે આપણને કાંઈ પણ જાતની ચિંતા કે ફિકર કરવાનું કારણ બનત નહિ. અવન્તિનગરીમાં જઈ સરદાર બનવાની મૂર્ખાઈ કૃષ્ણપ્રસાદ તેં ન કરી હોત તો આપણું ગાડું કાંઈ પણ પ્રકારના સંકટ વિના સરળ રીતે ચાલ્યા કરત. સરદાર સામંતસિંહ આપણા હાથમાંથી છુટત નહિ અને આપણા ગુપ્ત મઠની વાતો પણ પ્રકટ થાત નહિ. આપણા ગુપ્ત મઠમાં જવા આવવાના સર્વે રસ્તાઓ લોકાના જાણવામાં આવી ગયા છે. ફક્ત તારી મૂર્ખાઈને લીધેજ આપણું એક નિરાપદ નિવાસ-સ્થાન નષ્ટ થયું છે.”

“ અજમસંઘ ! તું મને મૂર્ખ કહે, ગધેડો કહે, તને જે ગમે તે કહે, પણ અવન્તિનગરીમાં જઈ સરદાર તરીકે રહેવાનો ભાગ ભજવવા માટે મેં કેટલી બધી અક્કલનો ઉપયોગ કર્યો છે, તે જાણવાની તારે જરૂર હોય તો સ્વયં મહન્તજીનેજ પૂછી જો ! ”

“ કૃષ્ણપ્રસાદ ! હવે તારો બકવાદ અંધ કર. આ અજમસંઘ જે કાંઈ કહે છે તે કાંઈ ખોટું નથી; પણ તે બાબતમાં હવે વાદ-વિવાદ કરવાની કાંઈ પણ આવશ્યકતા નથી. જે વાત બની ગઈ તે બની ગઈ, તે બાબત તને ઠપકા આપવામાં આવે તો પણ તે બિન ઉપયોગી છે; જો તું ખરૂંજ કહેવરાવવા માગતો હોય તો મારે તને કહેવું જોઈએ કે તારાં તમામ આચરણોમાંથી તારા એક આચરણના સંબંધમાં મને અતિશય સંતાપ થયો હતો. તારે જેટલું બ્યાન મઠ તરફ આપવાનું હતું તેટલું તેં આપ્યું નહિ. તેં જેટલું ધન મોજ શોખમાં વાપર્યું તેટલું જો મઠમાં આપ્યું હોત તો આજે આપણે મુંઝે તાવ દર્દી ફરતા હોત અને આપણને અત્યારે દ્રવ્ય માટે જે બીજાનું મોડું પણ જોઈએ નહિ તેની ગાંઠ જેવી પડે છે, તેવા વખત આવત નહિ. અસ્તુ. જે બની ગયું તે બની ગયું. અજમ-

સંધ ! હવે તું કૃષ્ણપ્રસાદને કિંમત આપતમાં ફરી કાંઈ પણ કહીશ નહીં સમજ્યો કે ? ”

“ આપને ખાતરી હશે કે—હું તમારા કરમાનતું ઉધ્ધવન કરું તેવો નથી ! ”

“ અજ્ઞપ્રસંધ અને કૃષ્ણપ્રસાદ ! તમે બન્ને સાંભળો. હવે આપણે પહેલ વહેલું જે કામ કરવાનું છે તે એ છે કે—વનવીર-સિંહે કરેલા મહામંડળના અપમાનનો તેની પાસેથી સંપૂર્ણ બદલો લેવો ’ આ કાર્ય પૂર્ણ થયા પછી આપણે અહીં રહેવાનું કાંઈ કારણ નથી. ત્યાર પછી બીજું કાર્ય એ છે કે—ભદ્રદૂર્ગના રાજા ચંડ-પ્રઘોતને મારે મળવા જવું. ’ સ્વયંસિદ્ધ ન્યાય મહામંડળે સત્યસિંહને અપરાધી ઠરાવ્યો છે અને તેને શિક્ષા કરવાનું કામ મારા અધિકારમાં આવ્યું છે તે તેને જણાવી દેવું. જ્યારે તેણે આપણા સંબંધની ગુપ્ત વાતો જગજાહેર કરી છે—ત્યારે—તેને માટે—તેને શિક્ષા પણ જખર-દસ્તજ થવી જોઈએ. તેની સાથે આનંદ નામનો ખેડુત પણ હતો કે જેણે સત્યસિંહને સહાયતા આપી હતી, તે પોતે કાંઈ આપણા નાશના કાર્યમાં કારણરૂપ થયો નથી તેથી તેને કાંઈ પણ શિક્ષા કરવાની બહુ જરૂર નથી. તેમજ તે પોતે તદ્દન નિર્જાળ હોવાથી તેની તરફથી આપણને બંધ રાખવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. ”

“ વારૂ, પણ તે જોગણ વિલાવરીનું શું ? ” અજ્ઞપ્રસંધે પૂછ્યું.

“ તે ગધેડી તરફ કોણ ધ્યાન આપે તેમ છે અને તેનાથી થવાનું પણ શું હતું ? પણ તે સત્યસિંહ બહુજ ઉત્સાહી, સાહસીક હિમ્મતવાન અને સુદૃઘણી મનુષ્ય હોવાથી તે આપણને બહુજ દુઃખ-કારક છે. તેને ખાસ પકડી લાવીને સ્વયંસિદ્ધ ન્યાય મહામંડળની સામે ઉભો રાખી તેની ચોકસીની ખાતરનો ડોળ કરી—દેખાવ કરી—તેને દેહાન્ત દંડની શિક્ષા કરવી જોઈએ. આ કામ કરતા પહેલાં મારે

એક વખત ભદ્રદર્શી જવાની ખાસ જરૂર છે. ”

“ સગા ચંડપ્રદ્યોત તમારા ઝોળખીતા હોવાથી શું તેમને મળવા જશે ? ” અજબસંઘે પૂછ્યું.

“ હા. અજબસંઘ ! તું અરાખર જાણી ગયો; તે સમયે તારે પણ મારી સાથે આવવું પડશે. હમણાં હમણાં કાંઈક નવીન ખખરો મારા જાણવામાં આવવાથી તે રાજા ચંડપ્રદ્યોત પૂરેપૂરો મારા કમ-જામાં આવ્યો છે. ”

“ એટલે ? શું તે છોકરીના સંબંધમાં કાંઈ નવી વાત તમારા જાણવામાં આવી છે ? ”

“ શું ? અજબસંઘ ! તું એમ સમજે છે કે તે હજી છોકરીજ હશે ? તે વાતને કેટલાં વર્ષ થઈ ગયાં તેનો તો વિચાર કર. તે છોકરી અત્યારે પુખ્ત ઉમ્મરની થઈ છે અને તે વૈભવોના શિખરે જઈ પહોંચી છે. પણ હવે તેના સંબંધની વાતોને જાણુએ રહેવા દે. આ બાબતની સાથે આપણા બન્નેનો સંબંધ હોવાથી તે બાબતમાં આપણે એકાન્તમાં ઉઠાપોઠ કરીશું. ”

“ જો મારા અહીં હોવાને લીધે તમને અડચણ થતી હોય તો હું અહીંથી ચાલ્યો જાઉં ! ” કૃષ્ણપ્રસાદે કહ્યું.

“ તે છોકરીના સંબંધમાં અમે તારી સમક્ષ વાતો કરતા નથી તેથી તારે ખોટું લગાડવાનું કંઈ પણ કારણ નથી. તું મૂર્ખ મનુષ્ય હોવાથી ન્યાય મહામંડળની ધણી ખરી વાતો તારાથી હમેશાં છુપાવી રાખવી પડે છે, તે તો તું જાણેજ છે. વાર, અજબસંઘ, તું મારી સાથે ભદ્રદર્શી આવીશ ખરો ને ? મને લાગે છે કે હવે તને રાજા ચંડપ્રદ્યોત ઝોળખી શકે તેમ નથી. ”

“ વચમાં બહુજ વર્ષો બ્યતીત થઈ ગયાં છે અને આપણા બન્નેનાં શરીર અને પરિસ્થિતિમાં એટલો બધો તો ફેરફાર થઈ ગયો

છે કે, તે આપણને ઓળખી શકશે, એમ માનવાનું કાંઈ કારણ નથી. જે તમારાજ સંબંધમાં વિચાર કરવામાં આવે તો તે સમયે તમે તેના યઃકશ્ચિત્ નોકર હતા પણ આ સમયે સ્વયંસિદ્ધ ન્યાય મહામંડળના એક વરિષ્ઠ અધિકારી હોવાથી આપનામાં તેના જેટલીજ લાયકાત આવી ગઈ છે. મને લાગે છે કે જાણે પરમ દિવસે—આપણે તે આઠ ઉપર પહેરો ભરતા હોઈએ ને ! ”

“ અજબ—અજબ ! મોં સંભાળ ! હવે બસ કર ! તારું ડહાપણ તારી પાસેજ રહેવા દે. વધુ ન બોલ. તું બલતુંજ બકવા લાગ્યો છે. અરે બહા માણસ ! આપણી ભૂતકાળની વાતો ગુપ્ત રહેવાનીજ આવશ્યકતા છે. એ શું તું ભૂલી ગયો ? તે વાતો પ્રકટ કરવાનો વખત હજી સુધી આવ્યો નથી પણ હવે તરતમાંજ આવશે. હું અહીંથી માલવદેશમાં જતાંજ પ્રથમ મહામંડળનું સમ્મેલન કરીશ અને ચંડપ્રદ્યોતને જે જે અધિકારો સોંપવામાં આવેલા છે તે છીનવી લઈશ અથવા ઓછા કરાવીશ. આજ સુધી ચંડપ્રદ્યોતનું આચરણ સર્વથા અનુચિત થયેલ છે. તેણે અક્ષમ્ય એવી અનેક ભૂલો કરી છે. તે તેની ભૂલોનું ફળ સર્વ મંડળને ભોગવવું પડશે; માટે આ વખતેજ તેની પાસેથી મહામંડળના અધિકાર છીનવી લેવાજ જોઈએ. જે ગજાએ આપણા સરખા સ્વયંસિદ્ધ ન્યાય મહામંડળના એકનિષ્ઠ સેવકોની સાથે કૃતદ્વપણાનું આચરણ આચર્યું છે, તેની યોગ્ય શિક્ષા તેને અવશ્ય થવી જોઈએ. પણ અજબસંધ ! આ સમયે આપણે જે જે વાતો કરીએ છીએ તેથી આ કૃષ્ણપ્રસાદ અજાણ્યો હોવાથી તેને અજાણ્યી ઉપજતી હશે. ”

“ આ વાતમાં મારો જરાએ સંબંધ ન હોવાથી તેમાં હું માથું મારવા માગતો નથી. હવે તમો મને કયું કાર્ય કરવાનું કહો છો તે કહી દો એટલે હું અહીંથી ચાલ્યો જઈ ! પછી નિરાંતે તમો

અન્ને માથું ફાડતા બેસી રહો. ” કૃષ્ણપ્રસાદે કહ્યું.

“ દારૂડીયાઓને બેગા કરી તેમની સાથે મોજમજાહ ઉડાવવા માટે તું ગાંડો ઘેલો થયો હોય, એમ લાગે છે. વારૂ, પણ હવે હું તમો અન્નેને ખોટી નહિ કરું. હું શું કહું છું તે તમો અન્ને બરાબર ધ્યાન રાખીને એક ચિત્તે સાંભળી લ્યો. અજબસંઘ, અહીંથી નિકળીને તું પ્રથમ આ રાજ્યના સચીવ દેવદત્તની મુલાકાત લે. વનવીરસિંહની સામે કાવતરું થયું છે, તે કાવતરામાં તે મુખ્ય ભાગ લેનાર એક અધિકારી છે. તે ફક્ત પરમાનન્દ એવું મારું નામ જાણતાંજ તત્કાળ તારી મુલાકાત લેશે. આ સમયે વનવીરસિંહ ક્યાં છે, તેની તેને તું ખબર આપજો. પછી શું કરવું-શું ન કરવું તે તેની મરજી મુજબ જોડાવજી કરશે. ”

“ કૃષ્ણપ્રસાદ ! તને હું આ એક પત્ર આપુ છું તે આજે રાત્રે તું રાજ્યમહેલના મોટા દરવાજા ઉપર-જે સર્વે લોકોની નજરે તત્કાળ ચઢે એવે ઠેકાણે-ચોટાડી આવજો. આ કામ બહુજ સાવચેતીથી અને હોંશિયારીથી કરજો. ”

ઉપર પ્રમાણેના પોતાના અન્ને સોજતીઓને કામ બતાવી મહાન્ત પરમાનન્દે એક મોટો કાગળ લીધો. હજાહજ અને કાળકુટ નામનાં કાલિદાસ ઝેર તૈયાર કરવાની સર્વ હકીકત અને તેના ઉતારા કેવા કેવા અચંકર અને અધોર છે, એની માહિતી મોટા મોટા અક્ષરોથી લખીને તે કાગળ કૃષ્ણપ્રસાદને આપ્યો. અજબસંઘ અને કૃષ્ણપ્રસાદ અન્ને પોતપોતાને સોંપાએલાં કામો કરવા માટે ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

ખીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં રાજ્યમહેલ-દરબારગઢ-ની પાસે લોકોનાં ટોળેટોળાં એકત્ર થવા લાગ્યાં અને ત્યાં ચોડેલા કાગળમાંની-જાહેશનાં હકીકત વાંચીને તેઓનાં અંતઃકરણો અતિશય ખળભળા

ઉઠ્યા. તેઓ બોલ્યા લાગ્યા કે—“ વનવીરસિંહ અને માયાવતીની પાસેથી બદલો લ્યો ! તે બન્નેને મોટા દરવાજા ઉપર ફાંસીને લાકડે ચઢાવો ! તેમનાં મહર્દાઓની કાગડા કુતરાઓને ઉતારી આપો ! ” એવી એવી અનેક પ્રકારની ગર્જનાઓથી આખું ગાંધારનગર ગર્જવા લાગ્યું.

જહાજા વાંચકો આ જાહેરનામાની હકીકત વાંચીને અમે પણ અમારો આ બીજો ભાગ ખતમ કરીએ છીએ.

ભાગ બીજો સમાપ્ત.

ટુંક સમયમાં છપાઈ બહાર પડશે.

સંસાર શેત્રંજ

યાને

કરણી તેવી પાર ઉતરણી.

ભાગ ૩ નો.

સરસ્વતી.

આ નવલકથામાં હિંદુ સંસારમાં એક મરણને કાંઠે પહોંચેલો મુંબાઇનો બુદ્ધો શેઠિયો પોતાનો એક પગ ચેહમાં પડ્યા છતાં એક બાળકુમારીકા સાથે લગ્ન કરી પોતાની બિવિધ્યની જાંદગી (બાકી શેની હોય તે !!) સુખી કરવા ધારે છે. તેમ કરતાં તે બુદ્ધો કાઠિયાવાડી કન્યાદલાલોના પંજમાં ફસાઇ પૈસાનું પાણી કરે છે અને કન્યાને બદલે એક છોકરા સાથે તેનાં લગ્ન થાય છે. વધારામાં મુંબાઇની હિંદુ બોળી શેઠાણીઓ છોકરાંઓ લેવાની આશાએ ધુતારા સાધુ સંન્યાસીઓના પંજમાં કેવી રીતે ફસાય છે તેનું આખેહુળ ચિત્ર જોવું હોય તેમજ મુંબાઇના બોળા અથવા તો મૂખ શેઠિયાઓની શ્રીમંતાઇનો ખોટો ઉપયોગ થતો જોઈ જરૂર હસવું આવ્યા સિવાય રહેશે નહિ તેમજ સાધુના વેષમાં ફરતા ગડીયાઓ પણ બાહોશ માણસોથી કેવી રીતે છેતરાય છે અને ફસાય છે. તે ચિતાર જોવો હોય તો અવશ્ય આ ચોપડી વાંચો. પાકું સોનેરી બાઇન્ડીંગ હોવા છતાં કીંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦ પોસ્ટેજ બુદ્ધ.

સોલ એજન્ટ

હરગોવિન્દલાલ હરજીવનલાલ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

જનસમાજમાં ખાસ વખણાયેલી
અને ટુંક સમયમાં બહોળો
ફેલાવો પામેલી રસિક
નવલકથાઓ.

કુંદન અને કુસુમ	
ભાગ ૧-થી-૮ દરેકની	૧-૦-૦
ગુર્જરી-મુંબાઈની શેઠાણી-સચિત્ર	૧-૮-૦
રતિસુંદરી—(સચિત્ર.)	૧-૮-૦
કુમુદકુમારી—(સચિત્ર.)	૧-૮-૦
રત્નગઢની રંભા-રણધેલા રજપૂત.	૧-૮-૦
મિલન-મંદિર.	૧-૪-૦
વનવાસિની.	૧-૪-૦
સરોજસુંદરી-સુધરેલો જમાનો.	૧-૮-૦
માનવ-શયતાન.	૧-૮-૦
કુસુમલતા.	૧-૦-૦
પ્રેમપિંજર કે ખૂની ખંજર.	૧-૦-૦
કુલિન કાન્તા.	૧-૦-૦
સન્મિત્ર કે શયતાન ?	૧-૦-૦
બેદક ખૂન.	૧-૦-૦
કુસુમકુમારી.	૧-૦-૦
વસંત-વિહાર. (ગજલો ભંડાર)	૧-૪-૦

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવિન્દદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર
૨૬૩૦, પાનકોર નાકો-અમદાવાદ.

